

ANNALES

Annali za istraživanje mediteranološke civilizacije
Annali di Studi tirrenici e mediterranei
Annali for Tyrrhen and Mediterranean Studies
Series: Historia et Sociologia, 11, 2003, 1

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istran and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 11, 2001, 1

KOPER 2001

Ann, Ser. hist. sociol., 11, 2001, 1 (24)

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 11, leto 2001, številka 1 (24)

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:** prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (CRO), dr. Darko Darovec,
dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, mag. Vesna
Gomezal Mikolič, Aleksej Kalc, dr. Avgust Lešnik,
prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašič (CRO),
dr. Darja Mihelič, prof. Claudio Povolo (IT), dr. Drago Rotar,
Vida Rožac-Darovec, dr. Alenka Šauperl-Zorko,
Salvator Žitko, Matej Župančič
dr. Darko Darovec

Glavni urednik/Direttore responsabile/Chief Editor:
**Odgovorni urednik/Redattore responsabile/
Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednik/Redattore/Editor:

Dean Krmac, dr. Mateja Sedmak

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

mag. Vesna Gomezal Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.),
Henrik Ciglič (angl.; sl.), Tullio Vianello (it.)

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Henrik Ciglič (angl./sl.; sl./angl.), Damjana Fink (it./sl.),
Sergio Settomini (sl./it.), Nataša Stopar (it./sl.),
Tullio Vianello (hr.-sl./it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design:

Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print:

Tiskarna Ljubljana d.d.

Izdajatelj/Editor/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del
Litorale© - Znanstveno-raziskovalno središče Republike
Slovenije Koper / Centro di ricerche scientifiche della
Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research
Centre of the Republic of Slovenia, Koper©

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by:

Salvator Žitko, dr. Darko Darovec

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper,
SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18,
p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710;
e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. avgusta 2001

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina
Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi
sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Riferimenti Storici Giuliani (IT); International Medieval
Bibliography, University of Leeds (UK), Sociological Abstracts (USA).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Josip Vrandečić: What did the merchant's son Francis of Assisi say to Thomas, a student from Split? Protonationalism in the early-modern Venetian Dalmatia (1420-1797).....	1	Eva Holz: Sol kot državni monopol. Od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848	105
<i>Kaj je trgovčev sin Frančišek Asiški rekel Tomažu, študentu iz Splita. Protonacionalizem v zgodnji novoveški beneški Dalmaciji (1420-1797)</i>		<i>Salt as a state monopoly. From the empress Maria Theresa to the March revolution in 1848</i>	
Ljudevit Anton Maračič: Bragaldijev popis ikvizitora.....	11	Roberto Starec: Življenje in delo v istrskih solinah	121
<i>Il catalogo degli inquisitori d'Istria</i>		<i>Vita e procedimenti di lavoro tradizionali nelle saline istriane</i>	
Bogdana Marinac: Uniforme in druga oblačila pomorščakov na jugoslovanskih ladjah v obdobju med obema svetovnim vojnama	17	Bruno Volpi Lisjak: Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru. Konzerviranje in soljenje rib	135
<i>Uniforms and other clothing worn by seamen aboard Yugoslav ships during the two great wars</i>		<i>La forza lavoro femminile nelle fabbriche del pesce di Isola e Capodistria. La conservazione e la salagione del pesce</i>	
Božo Jakovljevič: Antifašistički oružani rat na Bužestini (1941-1945).....	39	ARHEOLOGIJA ARCHEOLOGIA ARCHAEOLOGY	
<i>La resistenza antifascista nel pinguentino (1941-1945)</i>		Andrej Gaspari: Nenavadna sulična ost iz Slovenske Istre	153
SOLARSTVO SALINATURA SALT-MAKING		<i>An exceptional spearhead from Slovene Istra</i>	
Darja Mihelič: Prve znane omembe krajevnega imena "Sečovlje"	55	Stanko Flego, Lidija Rupel & Matej Župančič: Contributo alla conoscenza dei siti archeologici sul declivio tra Sistiana e Grignano	157
<i>Prime menzioni del toponimo "Sicciole"</i>		<i>Prispevek k poznavanju arheoloških najdišč v bregu med Sesljanom in Grljanom</i>	
Darko Darovec: Solarstvo v severozahodni Istri od 12. do 18. stoletja	71	Federico Bernardini & Ambra Betic: I reperti di L. K. Moser scoperti nel Museo Civico di Storia Naturale di Trieste	181
<i>Salt-making and trade in northwestern Istra from the 12th to the 18th centuries</i>		<i>Ponovno odkrite najdbe L. K. Moserja v tržaškem Mestnem naravoslovnem muzeju</i>	
Flavio Bonin: Proizvodnja soli v Piranskih solinah od 16. do druge polovice 18. stoletja	93		
<i>Production of salt at the Piran salt-pans from the 16th to the second half of the 18th century</i>			

ZAPISI
 NOTE
 NOTES

Paul Freedman: Arabeske srednjeveške domišljije. Georges Duby in srednjeveško kmetstvo 189
Arabesques of the medieval imagination - Georges Duby and the medieval peasantry

Božo Jakovljević: "Naša nada". List za mladež. Samostalan prilog i kao dio časopisa za mladež na hrvatskom jeziku tiskanih u Trstu od 1921-1928. g. 194
"Naša nada". List za mladež. An independent supplement and as part of the paper for the young in Croatian language printed in Trieste from 1921 to 1928.

Tino Mamić: Razmah genealogije na Slovenskem 198
The rise of genealogy in Slovenia

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
 ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ
 ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS

Lucija Čok, Darko Darovec: Fakulteta za humanistične študije Koper 200
Faculty of Humanities Koper

Marko Apollonio: Arhitekturna zasnova objekta Fakultete za humanistične študije Koper 202
Architectural design of the Faculty of Humanities' building in Koper

Darko Darovec: Vizija Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije Koper 206
The Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper and our vision of its future

Salvator Žitko: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Poročilo o delu za leto 2000 in program dejavnosti za leto 2001 209
Historical Society of the Southern Primorska Region - a report on its work in 2000 and the activities held in 2001

Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak: Predstavitev delovanja Pinine akademije v letu 2001 210
Presentation of the activities of the Pina Academy in 2001

Kazalo k slikam na ovitku 212
Index to pictures on the cover
Indice delle foto di copertina

Navodila avtorjem 213
Instructions to authors 215

SOLARSTVO

SALINATURA

SALT-MAKING

ARHEOLOGIJA

ARCHEOLOGIA

ARCHAEOLOGY

ZAPISI

NOTE

NOTES

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ

ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-04-12

UDK 271.3(497.4-14):348.58

BRAGALDIJEV POPIS INKVIZITORA

fra Ljudevit Anton MARAČIĆ
OFM Conv. Rim, Vatikan

IZVLEČEK

Pred kratkim je bil v arhivu piranskega samostana sv. Frančiška odkrit do zdaj neznan rokopis s popolnim popisom istrskih inkvizitorjev od leta 1546 do 1704, torej za najbolj vznemirljivo obdobje cerkvene zgodovine na istrskem polotoku, posebno v času reformacije in katoliške obnove. Avtor je bolonjski frančiškan konventual, PM Lorenzo Antonio Bragaldi, zadnji inkvizitor te serije, ki se končuje z omenjenim letom. Rokopis ima dvajset strani, vendar je brez prvih in zadnjih listov, toda avtorju je na osnovi vzporednih beležk uspelo rekonstruirati celovito serijo istrskih inkvizitorjev tega obdobja.

Ključne besede: rimska inkvizicija, istrski inkvizitorji, red frančiškanov konventualov (minoritov), samostan sv. Frančiška v Kopru

BRAGALDI'S LIST OF INQUISITORS

ABSTRACT

In the archives of the monastery of St. Francis in Piran, until now unknown manuscript with full list of Istran inquisitors from 1546-1704, i.e. the most exciting period of the ecclesiastic history on the Istran peninsula, especially for the time of Reformation and Catholic reconstruction, was found recently. Its author was PM Lorenzo Bragaldi, a Franciscan friar conventual from Bologna, the last inquisitor of this series which ends with the above stated year. The manuscript comprises of twenty pages, but has front and back pages missing. On the basis of parallel notes, the author of this article managed, however, to reconstruct the entire series of Istran inquisitors from this period.

Key words: Roman inquisition, Istran inquisitors, Order of Franciscan conventuals (Minorites), monastery of St. Francis in Koper

Kada sam na znanstvenom skupu, održanom od 11. do 13. listopada 2000. u Kopru, u povodu 1400. obljetnice Koparske biskupije, prikazao rad protureformacije u Koparskoj biskupiji, zapravo djelovanje istarskih inkvizitora, istaknuo sam kako još nemamo pouzdan popis istarskih inkvizitora, premda su postojali zapisnici u koparskom samostanu sv. Franje, oduzetom i zatvorenom voljom francuskih okupacijskih vlasti početkom 19. stoljeća. Tog trenutka nisam još slutio da se u obližnjem piranskom samostanu sv. Franje, istoga Reda franjevac konventualaca, čuva dosad nepoznati rukopis s cjelovitim popisom istarskih inkvizitora, od 1546. do 1704. godine.* Zalaganjem i trudom slovenskog minorita i člana piranskog samostana sv. Franje, p. Marjana Vugrina, u nepopisanom inventaru samostanskog arhiva koji je uspostavljanjem slovenske samostalnosti nedavno vraćen vlasniku, pronađen je i ovaj vrijedan dokument. Subrat p. Marjan dostavio mi je odmah fotokopiju ovoga značajnog rukopisa, pisanog na talijanskom jeziku onog vremena, i sada smo u mogućnosti sa znanstvenom sigurnošću rekonstruirati vjerno **cjeloviti popis istarskih inkvizitora** u skoro dvjesto godina djelovanja, posebno u vrijeme reformacije i katoličke obnove na području Istre. Rukopis je sigurno došao u piranski arhiv kada je susjedni samostan sv. Franje 1806. morao biti ispražnjen, a fratri su se uglavnom smjestili u istoimeni samostan franjevac konventualaca u Piranu.

Rukopis nosi olovkom dopisanu oznaku broja 96, što vjerojatno potječe iz inventara koji je postojao prije oduzimanja arhivske građe od strane komunističkih vlasti, koje su pak pedesetih godina 20. stoljeća piranski samostan oduzele Redu franjevac konventualaca i pri tom zaplijenile knjižni fond iz biblioteke i arhivsko blago iz samostanskog arhiva. Na zadnjoj stranici rukopisa dometnuta je također olovkom naznaka St. 2136, što bi značilo da se pokušalo i inventarizirati ovo kulturno blago piranskog samostana.

Ovaj rukopis ipak nije cjelovit. Iz rekonstrukcije je vidljivo da je svezak imao dvadeset stranica, od kojih nedostaju omotni listovi, od kojih je naslovnica vjerojatno sadržavala potpuni naslov rukopisa, a druga stranica, ona na poledini naslovnice, donosila prva četiri imena inkvizitora koji počinju ovu seriju. Sa svom vjerojatnošću možemo predmnijevati da je ovaj rukopisni svezak nosio cjeloviti naslov koji se s malim nijansama ponavlja na svakoj parnoj stranici u unutarnjosti: **Catalogo de' Padri Inquisitori dell'Istria, loro nuove cariche e morte**. Autor djela nije naznačen na uvodnim stranicama, ali sa sigurnošću možemo zaključiti da je to bio **PM Lorenzo Antonio Bragaldi**, posljednji inkvizitor iz ove serije, koji izričito naglašava, završavajući ovaj popis 1704. godine, da je on "compilatore di questo presente Catalogo", što isključuje svaku drugu mogućnost.

Franjevac konventualac Bragaldi, autor ovoga zanimljivog kataloga, s lijeve strane (parne stranice) uvijek donosi redni broj, godinu, ime i prezime inkvizitora, s osnovnim podacima i naznakom mjesta i vremena smrti, gdje je to uspio doznati. U isto vrijeme, s desne strane rukopisa (neparne stranice), gotovo znanstvenom akribijom koja nadilazi ono vrijeme, autor navodi izvore koji svjedoče i potvrđuju njegov popis.

Kako je rečeno, nedostaju omotne stranice, prema tome i imena s osnovnim podacima prve četvorice istarskih inkvizitora ove serije, ali sam tragom naznaka s izvorima, koji se nalaze na neparnim stranicama, konkretno u ovom slučaju na trećoj stranici (prva pripada naslovnici, druga donosi podatke o četvorici inkvizitora) uspio rekonstruirati s punom vjerojatnošću, gotovo sa sigurnošću, i ta imena, njihove službe, čak i godinu vođenja inkvizicije u Istri.

Nakon ovih uvodnih naznaka, donosim cjeloviti popis istarskih inkvizitora, koji su redovito rezidirali i službovali pri koparskom samostanu sv. Franje, samo uz manje dodatke i podatke, s napomenom da izdavanje cjelovitog teksta u originalu, s popratnim znanstvenim aparatom uz svakoga pojedinog inkvizitora, priprema iduće godine "Centro di Studi Antoniani" u Padovi, u svojem časopisu "Il Santo". Ovdje će biti spomenuti samo oni podaci koji mogu biti korisni i zanimljivi za domaću kulturnu i crkvenu javnost.

* * *

Prateći popis istarskih inkvizitora, od 1546. do 1704., odmah valja istaknuti da su redovito svi pripadali Redu franjevac konventualaca (minorita), uz nekoliko rijetkih iznimaka sredinom 16. stoljeća, dok se ova služba nije konsolidirala u Kopru.

1. 1546. Annibale Grisonio

Ponekad se pojavljuje pod prezimenom Frisoni. Bio je koparski kanonik, potom redovnik teatinac u Veneciji. Kao inkvizitor isticao se žestokim, čak i prerevnim stavom prema koparskom biskupu Petru Pavlu Vergeriju i njegovim luteranskim sumišljenicima u Istri.

2. 1546. PM. Biagio da Cherso

Bio je franjevac konventualac Dalmatinske provincije sv. Jeronima. U Aktima Provincije često se pojavljuje s prezimenom u latinskoj verziji "a Robore" ili "Roborum", ponekad i u talijanskom obliku "Rovero" ili "de Rovere", što je ipak vjerojatno samo prijevod hrvatskog prezimena Dubanić, koji susrećemo u Cresu već 1445. godine. Fra Blažev suvremenik i vjerojatni rođak, fra Filip iz Cresa, ponekad je u spisima popraćen baš prezimenom "Dubanich".

* Trenutačno u MSP, t.e. 17.

Dio rukopisa s popisom istarskih inkvizitora (MSP, t.e. 17)
Parte del manoscritto con la lista degli inquisitori istriani (MSP, t.e. 17)

3. 1553. PM Andrea Zunta da Giustinopoli

I ovaj koparski franjevac konventualac pripadao je Dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima. On je jedini fratar koparskog samostana sv. Franje koji je vršio ovu odgovornu službu.

4. 1557. PM Francesco (Rosela/Rossella d'Ascoli?)

Pripadao je Markijskoj provinciji franjevac konventualaca, koja je, lako se uvjeriti iz daljnega popisa, dala dosta inkvizitora u Kopru.

5. 1557. PM Valengo Tisano da Pirano

Ovaj piranski franjevac konventualac bio je, čini se, vrlo snažna osoba, s puno prijatelja, ali i dosta onih koji su ga optuživali, pa je čak morao kasnije u Veneciju, gdje je bio osumnjičen za konspirativan rad protiv inkvizicije, a da bi optužba djelovala još uvjerljivije, osumnjičen je i za nemoralan život. To je na sudu odbačeno i oslobođen je svake sumnje, što najbolje potvrđuje podatak da je umro u Piranu 1585. kao provincijal svoje matične Dalmatinske provincije sv. Jeronima.

6. 1558. PM Felice Peretti da Montalto

Kasniji papa Siksto V. Ovdje dakle imamo i službenu potvrdu dosad osporavanoj tvrdnji da je ovaj markijski franjevac konventualac kao regionalni inkvizitor djelovao neko vrijeme i u Kopru. To je nesumnjivo najvredniji podatak ovoga Kataloga, u kojemu Bragaldi, autor ovoga rukopisa, kao dokaz navodi "un libro degli atti della S. Inquisitione di Venetia, esistente in quest'Archivio del S. Off.o d'Istria".

7. 1559. PM Fermo Olmi da Venetia

Pripadao je Padovanskoj provinciji sv. Antuna franjevac konventualaca. Kao inkvizitor u Kopru toliko se oduševio položajem i krajolikom nedaleke Izole, da je prikupio sredstva u Veneciji i uz pomoć izolskih gradskih vlasti podigao ovdje hospicij sv. Franje, o čemu i danas govori ušćuvana kamena ploča u domu umirovljenika, nekadašnjem samostanu franjevac konventualaca u Izoli. Bio je svet i razborit čovjek, o čemu govore i zapisi u Aktima Dalmatinske provincije sv. Jeronima.

8. 1566. Il Prete Christofaro Querengo di Pola

To je drugi slučaj da susrećemo dijecezanskog svećenika kao istarskog inkvizitora. Bio je pulski kanonik i katedralni arhidakon, a kao potvrdu da je vršio ovu službu Bragaldi navodi jedan proces kojega se zapisnik čuvao u Arhivu koparske inkvizicije.

9. 1569. PM Pietro de Giovanni da Giustinopoli

Nije pripadao Redu franjevac konventualaca, već Redu propovjednika, odnosno dominikancima, koji su također u Kopru imali svoj samostan. Dok je u ostalim zemljama bio čest slučaj da inkviziciju vode dominikanci, za Istru je to prava iznimka, kao što potvrđuje i spomenuti koparski dominikanac, zadužen već 1566. da u Vodnjanu započne proces protiv nekih osumnjičenih za luterizam, a tri godine kasnije istu zadaću ima u Puli.

10. 1579. PM Michele Volpini da Arbe

Uz spomenutu godinu Bragaldi u zagradi stavlja napomenu da se radi o pogreški ("errore"), jer je posumnjao u točnost ovoga podatka. I to potvrđuje znanstvenu akribiju autora ovoga Kataloga. Navedeni rapski fratar pripadao je Dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima, koje je u dva navrata, prije nego što je imenovan istarskim inkvizitorom, bio i ministar provincijal. Ovdje valja istaknuti da je fra Mihael Volpini (Lisica?) bio posljednji istarski inkvizitor iz ovoga popisa koji je pripadao Dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima, a svi daljnji dolaze iz susjednih talijanskih provincija franjevac konventualaca, ponajvećma iz Bologne, Ancone i Padove. O njima imamo malo podataka, kao što je uostalom i vidljivo iz daljnega teksta.

11. 1591. PM Antonio Cancelli da Tolentino

Pripadao je Markijskoj provinciji franjevac konventualaca. Kao istarski inkvizitor optužen je da pretjerano strogo obavlja svoj posao, a da i materijalno previše opterećuje osumnjičene, pa je pozvan u Rim na opravdanje, te je nakon deset godina službovanja lišen ove funkcije, te je čak dopao rimskog zatvora.

12. 1602. PM Francesco Maria Castellani da Tossignano

Pripadao je Bolonjskoj provinciji franjevac konventualaca. Kao istarski inkvizitor izabran je za ministra provincijala Dalmatinske provincije sv. Jeronima i za vrijeme te službe u sumnjivim okolnostima preminuo je na putu iz Plomina u Cres.

13. 1608. PM Cesare Migliani da Ravenna

Član Bolonjske provincije franjevac konventualaca. Čini se da je za vrijeme službovanja otrovan u Vodnjanu i preminuo u rezidenciji pulskog biskupa u Galizani. I to potvrđuje delikatnost i opasnost službe inkvizitora kojoj su bili izloženi oni kojima je ova bila povjerenja.

14. 1612. PM Domenico Vico da Osimo

Član Markijske provincije franjevac konventualaca. O njemu ima vrlo malo podataka, a kao zanimljivost navodimo autorovu napomenu da je za ovo imenovanje doznao iz jednog rukopisa kojemu navodi i broj sveska i ostale naznake, što potvrđuje da je koparski ured inkvizicije pri samostanu sv. Franje uredno vodio dokumentaciju ne samo o precesima već i o imenovanjima.

15. 1614. PM Giovanni Battista Allabardi da Treviso

Pripadao je Padovanskoj provinciji sv. Antuna. Uz njegovo službovanje autor rukopisa napominje da je u to vrijeme Istrom harao rat koji je potrajao mnogo godina.

16. 1615. PM Gregorio Dionigi da Cagliari

Član Markijske provincije franjevac konventualaca. Preko dvadeset godina vodio je ured svete inkvizicije u Kopru, te se željan odmora odrekao službe. Kao potvrdu Bragaldi navodi i nekoliko pisama nadležne rimske kongregacije.

17. 1636. PM Francesco Sertorio da Castel Fidardo

Pripadao je Markijskoj provinciji, a iste godine nakon imenovanja za inkvizitora u Kopru premješten je na istu službu u Adriju, a potom u Sienu. Potvrdu Bragaldi nalazi u nekim procesima koje je Sertorio uredno svršio u vrijeme kratkotrajnog službovanja u Istri.

18.1636. PM Remigio Magnavacca da Monte Santo Pietro

Član Markijske provincije franjevac konventualaca. Nakon četiri godine službovanja u Kopru, željan mirnijeg života, odrekao se službe i povukao u tihi redovnički život.

19.1640. PM Vincenzo Pinieri da Monte Fiascone

Pripadao je Rimskoj provinciji franjevac konventualaca. Nakon nepune dvije godine službovanja u Kopru, imenovan je za biskupa u Polignanu.

20.1642. PM Egidio Martelli da San Marino

Član Markijske provincije. O njemu autor iznosi laskava priznanja ("che sii in gloria!"), a ističe da je o svojem trošku uredio koparske urede svete inkvizicije, u što je uložio tri tisuće dukata. Umro je u Veneciji gdje se zatekao radi sređivanja nekih poslova.

21.1650. PM Francesco Cimignani da Viterbo

Pripadao je Rimskoj provinciji. Nakon što je kao inkvizitor službovao u Kopru dvadesetak godina, prešao je u istoj službi u Conegliano, gdje je ubrzo preminuo.

22.1671. PM Francesco Colli, oriundo di Bologna

Član Bolonjske provincije. Nakon kraćeg službovanja u Kopru, željan mirnijeg života, odrekao se službe i povukao u tihi samostanski život. Za njega se u dokumentaciji, kao i za još neke, navodi "patente", pismo imenovanja koje se čuva u uredu.

23.1674. PM Antonio Dall'Occhio da Ferrara

Član Bolonjske provincije. Kao inkvizitor službovao je u mnogo regionalnih središta. Bragaldi navodi najprije Adriju, pa Kopar, zatim Treviso, Udine i na kraju Firenze, gdje zbog starosti i nemoći nije ni stigao.

24.1674. PM Giacomo Tosini a Castiglione

Član Toskanske provincije, rođen u Firenci. Iz Belluna je kao inkvizitor premješten u Kopar, gdje je uskoro preminuo. Za njega se u dokumentaciji uz "patente" navodi i "ducale".

25.1677. PM Cornelio Navarra Ferrarese

Iz Bolonjske provincije. Poput prethodnog inkvizitora, iz Belluna je premješten u Kopar, gdje je nakon nekoliko godina službovanja preminuo. U dokumentaciji za njega navode se pisma koja čuva "Cancellaria del S. Off.o d'Istria", jedan od naziva ureda koparske inkvizicije.

26.1681. PM Stefano Mengarelli da Rimino

Član Bolonjske provincije. Kao "Maestro delle Arti" u Padovi, imenovan za inkvizitora u Kopru. Za vrijeme jednog procesa nekim kvijetistima u Rovignu, naglo je preminuo od posljedica moždanog udara. Smrt ga je zatekla u rovinjskom samostanu sv. Andrije franjevac opservanata.

27.1693. PM Camillo Ronchii da Valle Canonica

Član Milanske provincije franjevac konventualaca. Iz Adrije je prešao u Kopar, i nakon što je u službi inkvizitora proveo oko osam godina, odrekao se da bi se povukao u mirniji život.

28.1703. PM Lucio Agostino da Bologna

I ovaj dolazi iz Bolonjske provincije franjevac konventualaca. Službu inkvizitora započeo je u Firenci, da bi nastavio u Kopru, ali ubrzo prešao u Cenedu, gdje je i preminuo.

29.1704. PM Giovanni Pellegrino Galassi del Contado di Bologna

Poput mnogih, pripadao je Bolonjskoj provinciji. Službu inkvizitora počeo je u Sieni, nastavio u Adriji, potom je službovao svega tri mjeseca u Kopru, da bi prešao u Belluno. Kao potvrdu njegov nasljednik, pisac ovoga Kataloga, navodi dva pisma koja je sastavio, ali ne i odaslao odredištu.

30.1704. PM Lorenzo Antonio Bragaldi da Castel Bolognese

Član Bolonjske provincije. Kako je sam naznačio u rukopisu, on je sastavio ovaj Katalog istarskih inkvizitora. U Kopar je došao nakon što je djelovao u inkvizicijskim uredima u Sieni, Adriji i Rovigu. Spominje da ima 32 godine i sedam mjeseci. Nakon što je "in continue turbolenze" u Kopru službovao sedamnaest mjeseci, prešao je za inkvizitora u Cival di Belluno.

* * *

Za kraj samo nekoliko kraćih statističkih zapažanja. Bragaldijev cjeloviti popis istarskih inkvizitora donosi trideset imena crkvenih ljudi, od kojih su dvojica pripadala dijecezanskom kleru i bili kanonici u mjesnim crkvama (u Kopru i Puli). Svi su ostali bili redovnici, od toga jedan dominikanac (iz Kopra), a 27 njih pripadalo je Redu franjevac konventualaca. Devetorica su u Kopar došli kao pripadnici Bolonjske provincije, osmorica iz Markijske provincije, po dvojica iz Padovanske i Rimske provincije, a po jedan iz Toskanske i Milanske provincije. Svega su četvorica bili članovi matične Dalmatinske provincije sv. Jeronima, dvojica iz Istre (PM Andrija Zunta iz Kopra i PM Valengo Tisano iz Pirana), a dvojica s kvarnerskih otoka (PM Blaž iz Cresa i PM Mihael Volpini iz Raba). Svi navedeni redovnici, i franjevci konventualci i dominikanac, imali su znanstveni naslov "Magister Ordinis", koji danas odgovara doktoratu u teologiji, a ovdje je naznačen kraticom PM.

Ovaj prikaz o istarskim inkvizitorima završavam latinskom napomenom koju je autor navedenoga kataloga, PM Lorenzo Antonio Bragaldi stavio na kraj svojeg rukopisa: "Hos ego versiculos feci, tulit alter honores", želeći istaknuti kako je u taj rad uložio dosta truda, ali da čast zbog toga pripada drugomu. Dostojan zaključak značajnog ostvarenja.

IL CATALOGO DEGLI INQUISITORI D'ISTRIA

fra Ljudevit Anton MARAČIĆ
OFM Conv. Roma, Vaticano

RIASSUNTO

Poco tempo fa nell'archivio del Convento di s. Francesco a Pirano è stato ritrovato un piccolo manoscritto di venti pagine, contenente la serie completa degli inquisitori d'Istria, compilato nel 1704 a Capodistria dal PM Lorenzo Antonio Bragaldi, minore conventuale della Provincia bolognese, ultimo inquisitore in questa serie. In tal modo oggi vi è possibile ricostruire con tutta probabilità e sicurezza la serie completa di questi inquisitori con la propria sede nel Convento di s. Francesco a Capodistria.

Questo manoscritto-quaderno purtroppo non è integro, mancandogli il primo foglio, contenente probabilmente il titolo al frontespizio, ed al tergo i primi quattro nomi degli inquisitori che aprivano questa serie di trenta nominativi. Con tutta probabilità si può presumere che il titolo di questo opuscolo fosse lo stesso che in lievi sfumature appare nell'interno su ogni due pagine: *Catalogo de' Padri Inquisitori dell'Istria, loro nuove cariche e morte*. L'autore di questa serie, il PM Bragaldi, usa sempre la parte sinistra dell'opuscolo per informare sui nomi ed uffici principali di ogni inquisitore, mentre nella parte destra dello stesso quaderno indica coerentemente le fonti che confermano la sua scelta. Per quanto riguarda i nominativi dei quattro primi inquisitori, che si trovavano senz'altro sul tergo del foglio perduto, ed approfittando delle indicazioni sulla parte destra della stessa pagina, l'autore di questo lavoro è riuscito con molta probabilità a ricostruire fedelmente i nominativi perduti.

Nel Catalogo del PM Bragaldi vi sono trenta inquisitori, quasi tutti residenti a Capodistria, di cui due appartenevano al clero diocesano, mentre tutti gli altri erano minori conventuali, eccetto un padre domenicano. Alla Provincia Dalmata di s. Girolamo appartenevano quattro inquisitori istriani racchiusi in questa serie: due provenivano dalla penisola istriana (Pirano e Capodistria) e due dalle isole adiacenti (Cherso e Arbe). La scoperta principale di questo manoscritto, finora sconosciuto, va attribuita alla conferma definitiva del PM Felice Peretti da Montalto, futuro papa Sisto V, che trascorre un breve periodo da inquisitore regionale a Capodistria.

Parole chiave: Inquisizione romana, inquisitori istriani, Ordine dei frati minori conventuali, Convento di s. Francesco a Capodistria

IZVOR

MSP - Minoritski samostan Piran (Arhiv). Popis istrskih inkvizitorjev, t.e. 17.

original scientific paper
received: 2001-04-23

UDC 329.73(497.5)"1420/1797"

WHAT DID THE MERCHANT'S SON FRANCIS OF ASSISI SAY TO THOMAS, A STUDENT FROM SPLIT? PROTONATIONALISM IN EARLY-MODERN VENETIAN DALMATIA (1420-1797) *

Josip VRANDEČIĆ

Filozofski fakultet Zadar, HR-23000 Zadar, Obala Kralja Krešimira IV. 2

ABSTRACT

Early-modern Dalmatians harboured various protonational identities. In this paper I present the development of their municipal consciousness and its relation to the broader ideologies of the Dalmatian regionalism and Croat and Slavic reciprocity. I suggest that this transition followed the European pattern of Renaissance, Baroque, and Enlightenment. Venice initiated the integration of the Dalmatian medieval communes on the pattern of the supranational (non Italian) Venetian state. Administrative, economic and military changes integrated the province and replaced the old pro-Habsburg elite with a new one, devoted to Venice. This process privileged Dalmatian peculiarities at the expense of Croatian national feelings. Although the Croatian vernacular was still used in liturgy, the political, anti-Venetian overtones of the sixteenth century disappeared.

During the eighteenth century pro-Croatian political stimuli came from outside the city walls initiated by Franciscans like Kačić, Grabovac and Dorotić. In the nineteenth century, in order to hamper the process of the unification of Dalmatia with northern Croatia, Austrian centralists, Dalmatian autonomists and Italian irredentists sought to revive the anti-integralist heritage of municipalism.

Key words: Venetian Republic, Dalmatia, regionalism, protonationalism

QUELLO CHE FRANCESCO D'ASSISI, FIGLIO DI MERCANTI, DISSE ALLO STUDENTE SPALATINO TOMMASO. IL PROTONAZIONALISMO NELLA DALMAZIA VENETA ALL'INIZIO DELL'ETÀ MODERNA (1420-1797)

SINTESI

All'inizio dell'età moderna, in Dalmazia, erano presenti numerose identità protonazionali. Nell'articolo l'autore descrive lo sviluppo delle loro coscienze cittadine, le loro connessioni con le ideologie del regionalismo dalmata e la reciprocità croata e slava. L'autore è dell'opinione che questa transizione seguì il modello europeo del rinascimento, del barocco e dell'illuminismo. Venezia unì i comuni dalmati medievali sul modello dello stato veneto sovrannazionale (non italiano). Mutamenti amministrativi, economici e militari che collegarono la provincia e sostituirono la vecchia élite filo asburgica con una nuova, fedele a Venezia. Un processo che favorì le specificità dalmate, a scapito dei sentimenti nazionali croati. Nella liturgia rimase ancora in uso la lingua croata, ma sparirono i toni politici anti-veneziani del Cinquecento.

Nel Settecento, le idee politiche filo croate arrivarono da fuori le mura cittadine, portate dai frati francescani, come Kačić, Grabovec e Dorotić. Nell'Ottocento i centralisti austriaci, gli autonomisti dalmati e gli irredentisti italiani cercarono di far rivivere l'eredità del municipalismo, con l'intenzione di bloccare l'unione fra la Dalmazia e la Croazia settentrionale.

Parole chiave: Repubblica veneta, Dalmazia, regionalismo, protonazionalismo

* I would like to thank Prof. Ivo Banac, Yale University, as well as Paul Jukic and Alexander Greenawalt for their astute comments on an earlier version of this paper.

According to the paranoid account that Split's rector sent to the Venetian Senate on 23 April 1574 regarding the delivering of poor relief to the exhausted citizens of the Dalmatian town following the Cyprus war, one blind local ex-soldier received a biscuit of aid, and began singing a well known song about the legendary, anti-Turkish nobleman Prince Marko. He was joined by his fellow-citizens "in their *schivone*" language (Solitro, 1989, 225).

How did this song fit in with the ceremonies celebrating the "boundless mercy of Venice"? At that time, singing about Venetian victors from Lepanto would have been out of place. The cult of great Venetian soldiers was quite unknown and undesirable in republican Venice, and it was not until the Candian war (1645-1669) that the Dalmatian commander-in-chief Loredano Foscolo would be sculpted in the somewhat old-fashioned baroque style of the province (Difnik, 1986, 15). Moreover, despite the fact that volleys from 101 cannons on the walls of Zadar (Zara) welcomed the victorious galleys returning from Lepanto to Venice, the great suffering of the Dalmatians during Lepanto transformed the victory into a black legend, which the suffering of oarsmen in the Venetian galley fleet perpetuated.

On the other hand, the singing of folk songs about Philip of Hungary, Janos Hunyadi, King Matthias, *Zmaj-jognjen Vuk* and Ban Dojčin¹ might have been seen by the Venetians as an ungrateful royalist manifestation, inappropriate given the poor relief delivered by Venice. By and large, it seems that the blind man and his fellow-citizens made a wise choice to sing about Prince Marko which fit appropriately into an anti-Ottoman ceremony.

This story tells us much about the protonational ideology in Venetian Dalmatia. Prince Marko was part of Croat anti-Ottoman ideology from renaissance humanist elegies until Kačić's epic written in the eighteenth century. And the struggle against the Turks was one of the great themes of the two principal ideologies of the period in Venetian Dalmatia: the ideology of municipalism and the broader ideology of Croat or Slavic unity or reciprocity (Kurelac, 1994, 51).²

Municipalism and broader identities did not contradict each other; rather these themes were parallel. In the

books of the Šibenik humanist Juraj Šižgorić, both Šibenik (Sebenico) and Illyria are the writer's homeland; a Hvar patrician Vinko Pribojević depicted his birthplace of Hvar as a part of Slavdom and Lucius wrote a history of Trogir (Traù) but extended it to the other Dalmatian towns. The consciousness of belonging to a town community in the works of other Dalmatian historians and writers also extended toward the larger ethnic (*narod iliricki ili rvacki, Slovinskog naroda ...*), linguistic (*jezik horvatski, slovinski, Illyrica, Slava lingua ...*) or geographical complex (*Slavenske deželje, Illyrium hodiernum, Croatia, Dalmatia, Schiavonia, Sclavonia ...*).³

Although municipalism developed into an uniting group consciousness antagonistically directed against Venice and the Turks, the urban focus was stressed to the exclusion of province-wide Dalmatian sentiments. An attempt at provincial integration would come later, in the nineteenth century through the ideology of Dalmatian autonomism (Ganza-Aras, 1987). Despite the fact that both these ideologies had their source in the towns of Dalmatia, they have to be distinguished in several respects. Contrary to the liberal program of Dalmatian regionalism as expressed by the eighteenth and nineteenth century circle of Dalmatian tradesmen and intelligentsia, municipalism was conservative: it was an unwritten program of the politically and economically declining Dalmatian nobility who were threatened by the Ottomans as well as by Venetian centralization. Contrary to Dalmatian autonomism, municipalism never tried to cross the walls of the Dalmatian town nor to claim territory outside (except for municipal districts outside the cities). It perceived the extramural world as a threat. An unbridgeable gap between the hinterland and the towns, a reaction to the phenomenon of rising Venetian centralization and an external military threat are the three main factors which rendered the municipalist ideology disintegralist, and even anti-Dalmatian, with respect to the Venetian administrative, commercial, and cultural integration of Dalmatia.

In this regard, Immanuel Wallerstein's thesis concerning the distribution of the different zones of the European economy from the sixteenth century onwards, running from the core of Europe toward the periphery,

1 Šibenik humanist Juraj Šižgorić collected folk poems of his native town and translated them into Latin (Klaić, 1973, 59).

2 There are no political programs written for both of them. Despite the fact that multinational Venice had to allow expressions of national identity books by Ivan Lucius were none the less put on the Venetian index and burned, Dinko Zavorović was expelled from Šibenik for expressing his inclination toward the Hungaro-Croatian king, and Franciscan Filip Grabovac died in prison in Venice for his strong pro-Croat sentiment.

Still, despite his authoritative arguments for the delineating of the borders of Illyricum in the *Officio de Propaganda Fide* in 1665, the rationalist historiographer Ivan Lucius stated in "*Vita di S. Giovanni Vescovo traguriense*" that "his birthplace of Trogir might expect a better position in future, being fortified by strong walls for its defense from the great army of the neighboring Turks, and because of the protection of its Patron Saint."

3 Croatian appellation is used by Marulić, Lucius, Zoranić, Karnarutić, Baraković, Hektorović, Kozičić Benja), Slavic name is used by Marulić, Hektorović, Budinić, M. Alberti and Baraković, Illyrian appellation is used by Croatian Latinist adding Dalmata, Croata, Schiavone, Sclavus, Illyricus. For more see Franičević, 1983.

should be, in the case of Dalmatia, supplemented with a new element: two ideological zones coinciding first with Venetian and Ottoman borders, and then after Venice's victories over the Turks, with Venetian old, "*Aquisto vecchio and nuovo*", and newly acquired "*Aquisto nuovissimo*" territory. Despite the fact that after the treaties of Srijemski Karlovci (1699) and Požarevac (1718) Venice extended the borders of Dalmatia deep into former Croatian territory up to the Dinara Range, it integrated the peasant society of the hinterland on the basis of legal, social, and cultural principles that were different from those of the city communes of the coast and the islands. Moreover, significant misunderstandings between the society of free peasant-soldiers on state land in the hinterland and the urban society of the "old acquisition" still existed (Gross, 1993, 275). During the rebellion of the Orthodox priest Petar Jagodić-Kuridža, provoked by the merciless abuse by Venetian tax collectors in 1704, 7,000 armed Orthodox settlers appeared in front of the walls of Zadar to complain about the abuses to the General provider Marin Zane (Antoljak, 1956, 56-61). He fled to Split not daring to address them.

How much did the ideology of municipalism contribute to the broadening of this misunderstanding between the "two Dalmatias" in the early-modern Dalmatia? How much did the both modern Dalmatian ideologies of Croat nationalism and Dalmatian autonomism respectively bridge the gap? Is it a contradiction of the nineteenth-century Dalmatian autonomism that it tried to resist integration into the Croatian provinces because of the cultural peculiarities of Dalmatia, but that the same time, it tried to integrate the Croaticised Dalmatian hinterland? Is it a contradiction that despite the different programs of the autonomists and annexionists, both claimed the moribund heritage of Dalmatian municipalism?

SYMBOLISM AND MYTHS OF QUASI INDEPENDENT POST-MEDIEVAL DALMATIAN MUNICIPALISM

At the moment when "the Venetians took over our's and the King's homeland" (Jerolim Kavanjin) because "a wolf snarled outside" (Juraj Baraković), the theme of the city entered the Dalmatian intellectual tradition.

An overwhelming feeling of isolation is characteristic of municipal life in medieval Europe. The Dalmatian town within the merchant and communal world of the Venetian Mediterranean is in this respect typical. At the time when "*continue oppressioni della nostra misera Provincia*" (Ivan Lucius) there was not a single road in Dalmatia, and separate permission needed to be asked by Venetian authorities for each trading, travelling and milling operation to enter neighboring town. The noblemen were not allowed to take a seat in another town's council, and a member of one community could not be accepted in another. Following Šibenik's capture by Venice in 1412, its citizens requested Venetian citi-

zenship, but Venice granted only limited citizenship "*de intus*". The process of further closing (instead of opening) the door to the hinterland, however, makes Dalmatian municipalism a phenomenon which, if not entirely unique, was at least, atypical of common European early modern practice.

The process of integrating of the Croatian lands, the unification of law (The Zadar land-register), the codification of statutes (Statutes of Novigrad and Vrana), the rise of population, and economic expansion all began in the late middle ages (fourteenth and fifteenth centuries). In the sixteenth century, the Ottomans abruptly aborted this process by settling in the hinterland of the Dalmatian towns Orthodox Christians, whose social structure was based on the "unwritten culture" of tribal society. This Ottoman conquest postponed the integration of the Croatian provinces for centuries. Venice, by conducting a policy of mercantilist capitalism and centralization of trade and politics, became the only force to resist the Ottoman threat. This process diverted the Dalmatian towns from their Balkan hinterland, as well as from Croatia proper, and bound them to Venice. Lewis Mumford said in another context that "power came into the hands of those who controlled armies, trade routes, and great accumulations of capital. Whoever could finance the army was capable of becoming master of the city" (Mumford, 1961, 361). In such conditions, municipalism in Dalmatia gained new vigor, albeit in the "Indian summer" of urban particularism.

Dalmatian municipalism had many themes typical of Mediterranean municipalism. It emphasized ties to antiquity, spiritual unity within the commune, the independence of the commune based on treaties with the outside centers of power, and cultural superiority over the outside world.

Unbroken descent from antiquity, the first of those motifs, was buttressed by the continuity of population of the town (in the Dalmatian case even older than in the Venetian), the self-government of the commune and its equal footing in the negotiation of political relations with the outside world.

Tales of the old urban settlements is a common theme in the works of the Dalmatian historians. In his book "*Trattato sopra le cose di Sebenico*" Dalmatian humanist Dinko Zavorović traced the origins of Šibenik from pre-Roman and Roman times according to the misinterpretation of Pliny and Ptolemy. And Matija Nižetić (Niseteo) 1664-1739, a nobleman of Brač, in his manuscript "*Memoria della Antichità dell'Isola Brazza*" identified Bol as mythical *Urbs Bracensis* (Antoljak, 1992, 67).

Yet, despite seeking roots in antiquity, municipalism did not emphasize the organic continuation of supernatural Roman imperial power. It stressed, rather, the break from Rome and the start of its new life as an autonomous political organism. In Pavle Andreis's story

about "*agonia a'Dalmatini*" seven Dalmatian towns Osor, Krk, Rab, Zadar, Trogir, Split and Dubrovnik continued to exist as single units, although under the protection of the Eastern Empire (Andreis, 1908, 5-6).

In the Dalmatian humanist texts the destruction of the ancient towns: Salona, Scardona and Epidaurus are always accompanied by harassment of their inhabitants by Saracens, Slavs, Neretvans, Bosnians and "other Barbarians". Although Thomas the Archdeacon, Ivan Lucius and Pavle Andreis lamented the steady mixture of Roman population with the newcomers (always after their acceptance of Christianity), only later would the conception of supranational multicultural Dalmatian society become a cornerstone of a liberal autonomist ideology which defended the non-Croat character of Dalmatia (Ganza-Aras, 1987, 435).⁴

In typical accounts the inception of a new town is supported by the myth of gathering the most skilled, the most adventurous, the most upstanding - and thus, the most intelligent survivors. When the Byzantine Emperor Constantine Porphyrogenetus wrote about how "survivors from Pitaur founded Dubrovnik" and Thomas Archdeacon wrote about survivors from Salona headed by Magnus Severus who inhabited the deserted Palace of Diocletian, they both underlined the courage of the refugees whose resettlement was a precondition for the founding new towns. Moreover the refugees were helping the citizens of Trogir and Zadar to withstand the Slavic onslaught (Lucius, Andreis) as well (Lucius, 1977, 289). In this way the criticism of the "purity of holy and noble Salonitan blood" expressed by eighteenth century Dalmatian rationalist Julije Bajamonti confirms rather than challenges the conservative consciousness of the descent of the Split's citizens from the Salonian nobility, a tale which was presented in eighteenth century Split as an unchallenged truth (Bajamonti, 1975, 122). Nevertheless, the myth of Dalmatian municipalism needed more. If the tracing of nobility from Antiquity might characterize municipalism as an elitist and exclusivist nostalgia for bygone traditions, the cult of Dalmatian saints made the feeling of belonging to their own community widespread among all the town-dwellers.

*"Parce mihi domine
quia Dalmata sum"*

"Forgive me Lord for
I am a Dalmatian"

Saint Jerome

In Mediterranean urban ideology the cult of the patron saint served as one of the chief symbolic expressions of mutual loyalty and unity on the part of the town's citizens. Nevertheless, the Dalmatians found themselves with a deficiency of relics during the wave of Christian temple-building. In 614, Pope John from Dalmatia sent the priest Martinus to release prisoners from Slavic captivity and collected the holy relics of saints in Dalmatia and Istria. For this reason, the relics of the saints became precious in the Dalmatian towns and the fear of losing them became part of legends. When in 1172 Venetians stole an arm of Saint John of Trogir only 6 out of their 30 galleys found their way to Venice. According to the legend angels took it back to Trogir, followed by a star that illuminated all Dalmatia up to Istria.⁵

Dalmatian patron saints had played many other roles. With claims to the apostolic origin of the Salonitan episcopacy, Split became an ecclesiastical administrative center in the tenth century by inheriting the status Salona held as an early Christian metropolitanate. The prestige of Peter's supposed disciple Domnius was decisive. The other Dalmatinians could make no such claims.

In keeping with the fifteenth-century čakavian codex in the Mediceo-Laurenziane library in Florence which states that "Jerome is our Dalmatian, he is the ideal, honesty, glory, and light of the Croatian language" (Franičević, 1983, 126). Lucius insisted on the cult of Saint John from Trogir as a rare symbol of integration among Dalmatian cities. The manifest of Saint John in 1681 was attended by the delegations of Zadar, Split, Brač, Hvar, Korčula, Kotor, Nin, Šibenik, Rab, Omiš, Dubrovnik, Piran etc. On this occasion the pilgrims sang in "*... Illyrica, siue Slaua lingua..*" (Kurelac, 1994, 37). Could one say that patrons of the Dalmatian towns were chosen on the basis of the political role they played in the protection of the towns from extramural threats? Unlike Saint Jerome, who became an intellectual symbol, John solved the political problems for the towns of Dalmatia. According to legend, the citizens of Zadar begged Saint John to negotiate with King Koloman. After achieving favorable conditions for the surrender of the town, he followed the king to neighboring Šibenik where the king in quite Biblical style saw a dove above him. Instead of spilling Christian blood, he had found the way to peace among the leaders of the Latin world. At the time of the reformist struggle within the Catholic church, Saint John eventually eliminated "*Imperatoris Orientalis nomine*", decisively moving the Dalmatians toward Rome.

4 Nikola Tommaseo sought to prove that no nation living in Dalmatia could claim Dalmatia for itself.

5 Moreover the Franciscans from Zadar tried to hide the body of Saint Simeon stolen by a merchant from Venice who had found a shelter in their monastery, pretending that they had carried away the body of his brother (Badurina, 1990, 557).

Overriding the entrenched cults of Donatus or Anastasia, the citizens of Zadar come to find in

Chrysogonus the visible symbol of Zadar's municipalism. The political role of bishop Donatus of Zadar and his position in the early ninth-century negotiations between Charlemagne and the Venetian Doge had been decisive in giving rise to his cult among his fellow-citizens. No wonder that he entered Koloman's dream, directing him away from the path of war (Badurina, 1990, 207).

Yet, Chrysogonus, a Roman knight from the third century, emerged as the city's main protector. Certain iconography depicted him either as a priest with the cross or a knight-in-armour. In the symbolism of Zadar his warrior image was strengthened with horse, spear, sword, flag and the walls of the town behind him. In such competition over the municipal symbol, an image of Saint Anastasia with the palm and cup with ointment for anointing the bodies of martyrs had less chance of acceptance.

*"Dalmatas etiam antiquis temporibus
politicis moribus studuisse."*

"From ancient times Dalmatians
liked to live in communes."

Vinko Pribojević

At the time when the new theorists of law, as Otto Friedrich von Gierke pointed out, "were driven to deny that local communities and corporate bodies had an existence of their own," (Gierke, 1987) the Dalmatian towns accepted an ascending theory of law. According to this theory, lawmaking and similar political powers resided in the community and could be handed over by it to those whom it designated (Mumford, 1961, 355). It based Dalmatian municipalism on the historical tradition of the self-governing commune as an independent political subject led by the local nobility.

In the time when "power, privilege and ancient custom, had made the political map of Europe a crazy quilt of conflicting jurisdictions, divergent allegiances, and meaningless particularism" (Mumford, 1961, 339), the Dalmatians also had a consciousness of being split between two mighty worlds. They accepted both Venetian "*Dominium Mare Adriatici*" and the lordship of the Croatian crown in the hinterland, viewing their own towns as between the two. However, the most voluminous of the Dalmatian historiographers' books (Lucius and Andreis) reflect a feeling of political insecurity by emphasizing all the treaties negotiated by commune. In his book "*De Regno Dalmatiae at Croatiae*", Lucius underlined that Trogir was surrendered to the Venetians. On the other hand, Pavle Andreis resented Lucius' theory about its surrender and claimed that Trogir had never been overrun by force but had deliberately changed its master (Kurelac, 1994, 150).

In the interplay between Empire and the Pope, the constant struggle among the towns (Trogir *versus* Split and Šibenik), and the struggle of the towns against the Croatian feudals, Hungarian kings and Venice, Dalmatian towns had to underline their municipal rights based on the privileges negotiated with the outside center of power. Privileges accorded to Trogir (*imunitatis, libertatis privilegium*) served as a model - of Dalmatian *magna carta libertatem*. According to this Code, King Koloman and his descendents were to be granted only 2/3 of the port tax in return for promising the independence of communal elections and age-old privileges.

In practice, however, it was different. The Croat-Hungarian kings imposed their own archbishop in Split and significantly meddled in the church and government matters of other Dalmatian towns (Dusa, 1991, 47). Venice, instead, banned free imports, imposed a monopoly on salt, chose an episcopacy and town rectors, and interfered with the aggregation of members of the new nobility into the municipal councils. It was at a time when most Dalmatian statutes dating from medieval times were printed with a lengthy supplementation of Venetian *reformationes*. That is why Vinko Pribojević defeatedly thought that having a Senate granted power to elect all municipal authorities except the rectors, as well as having autonomous finances (which the commune of Hvar achieved in the treaty with Venice in 1420) were preconditions for "everlasting peace" (Pribojević, 1991).

In spite of the fact that Venice and the Hungarian kings had to negotiate with each commune independently, the nineteenth century autonomist Nikola Tomaseo extended the liberty of Trogir to all of Dalmatia. It would be easier to achieve in theory than in practice and easier on the political than on the cultural level. How to integrate this part of the Dalmatian towns with the new Venetian and Habsburg acquisitions in the hinterland has been an overriding question of recent Croatian history.

"persone estranee.."

The town council of Zadar

During his studies in Bologna, Thomas, a student from Split, attended a speech where the merchant's son Francis of Assisi pointed out that life, instead of being encased in buildings and walls, had to be a "song of the open road". This lesson signified the need to replace the walls of power-driven, wealth-encrusted ego with emancipation and true and complete etherialization (Mumford, 1961, 319). According to legend, Thomas was impressed. After returning to his native Split, however, he engaged in a struggle for power, writing the history of the Church of Split as a reaction against those who threatened its sovereignty from inside and outside.

Revulsion towards the "out-groups" had cultural, religious and - from the nineteenth century onward - an increasingly national component. "None should dare go to Turkey nor send a letter to the Turks" proclaimed the rector of Split, Nicolò Corer, on December 21, 1580. He concluded "if one received a letter from a Turk one should bring it to the rector's office and show it to him." Moreover, his successor Marco Barbarigo, on 24 May 1584 announced that nobody from the neighbouring villages of Kaštela should dare to work on Turkish land or to speak or trade with Turks. The threat of punishment in galley service or exile for anyone who jeopardized the peace on the border show the rector's desire to avoid misunderstandings (ZA. SA).

The rift between the Eastern and Western churches could strain difficulties on the border still further. During the sixteenth century, Venetian rectors stated that the Ottoman newsletters across the Venetian-Turkish border were of the Serbian faith, but "because they practice their religion but little, and receive little instruction in it, and because of their lack of priests, their faith is rapidly weakening" (Novak, 1964, 44). This is why the *Grande consilio* in neighbouring Venetian Zadar complained on 2 February 1546 that churches on Ottoman territory were in a state of misery because of "*eser occupati da foresteri, et persone estranee*" (LC). During the mid-eighteenth century, the Archbishop of Zadar Karaman noticed that the Orthodox had gradually overtaken the Catholic churches in the hinterland of Dalmatia and converted them to their own faith.

The sixteenth century drove a wedge between the town and the hinterland creating a feeling of cultural superiority as well as frustration within the walls of the towns of Dalmatia. In 1553, a Venetian official painted a vivid picture. "The inhabitants are all called Morlachs and have an appearance more feral than human. They are coarse and dirty, and of a heretical faith - Serbian" (Bracewell, 1992, 30).

When the Bosnian Turks tried to smuggle goods into Dalmatia, Bajamonti stressed their primitiveness rather than the town's economic interests. According to him, the extramural world was a region of constant religious war, where Vlachs harassed Muslims treating them in any manner of bestial ways (Bajamonti, 1975, 227).

Faced with Venice within and the Ottomans without, the conservative, desintegralist, inward-looking ideology of municipalism was a reaction of the Dalmatian urban oligarchy, who were stripped of their political rights. However, originally an anti-Ottoman and anti-Venetian ideology, Dalmatian municipalism would be hijacked by autonomists and irredentists in the nineteenth century and transformed into an anti-Croatian ideology. Despite the numerical superiority of the Slavs in the hinterland, the difference in cultural levels between the Dalmatian towns and the country would become the balancing factor in the anti-Croatian ideology. How to integrate the

extramural world? This question would be central for at least two centuries of Croatia's history.

FROM THE PRO-HABSBURG NOSTALGIA OF THE POSTMEDIEVAL COMMUNES OF DALMATIA TO THE SUPRANATIONAL ELITE OF THE INTEGRATED PROVINCE

If the citizens of the towns of Dalmatia were unable to destroy the walls but rebuilt them according to the style of the modern military revolution "*tracce italiane*", the walls could not prevent the expression of their intellectual integration with the broader Croatian and Slavic worlds. Seventeen years after the Turks "overpowered the Croatian language on the huge valley of Krbava" (priest Martinac) Marko Marulić a nobleman from Split, translated from Croatian into Latin the *Cronicon* of Grgur from Bar (presumably bishop) on behalf of all who were eager to familiarize themselves with the history of the Dalmatian and Croatian kings. According to Marulić's letter, sent to Juraj Šižgorić (one of his numerous Dalmatian friends) he believed in the "*jazik harvacki*" (Croatian language) and "*slovinjska slova*" (Slav letters) which would last "until the very end of the world" (Črnja, 1992, 219). Besides, Marulić in "our language tells" a history of Judith. If one assumes that the story, in which Judith killed Holofernes and liberated the land of Israel from great danger carries a message for the Croatian situation as well, it might be asked whether Marulić's optimism was right in the case of sixteenth century Dalmatia.

The conception of belonging to the wider world of Croatia or Slavdom manifested itself in two regards in the Dalmatian towns: the ethnolinguistic, as a consciousness of identity connected with linguistic, customary and historical reciprocity with the Slavs, and the political, as a pro-Habsburg orientation based on the historical rights of the Croatian crown over Dalmatia. A weakening of the "Croatian renaissance" during the seventeenth and eighteenth centuries based on the use of the Croatian vernacular and pro-Croatian themes in historiography and literature in connected with the lack of evidence of political pro-Habsburg displays in the towns of Dalmatia.

The problem of identity was not questionable within Dalmatian society during the Venetian period. Despite the fact that Dalmatian writers expressed themselves as Slavs, Dalmatians, Illyrians or Croats is unofficial expression of their identity, the feeling of Croatian awareness prevailed. In his correspondence with sancak Hasanbeg, Antun Vrančić mentioned that their common Croatian origin ("*nationis Croatae*") divided the Bosnian Muslims from their Turkish conquerors as well (Franičević, 1983, 108). Ivan Zanotti Tanzliger (1651-1732), a historian from Zadar, claimed that in his town they were all Croats. Even the families coming from Italy such as the Cavagnins, Capogrosso and Marchi were submerged in

the overwhelmingly Croatian population and Croatized during the first or second generation.⁶

Besides an identity based on protonational ethnolinguistic consciousness, there were political pro-Habsburg manifestations during the sixteenth century on the issue of the Croatian historical right over the towns of Dalmatia. Although in 1537 the Habsburgs had lost Klis, their last town in Dalmatia, they never give up their right over the province.⁷ Moreover, at the end of the sixteenth century the Knight of Jerusalem from Hvar Franjo Bartučević organized with Pope Klement VII, Emperor Rudolf and the vice-king of Naples the liberation of the Balkan Christians which was to start at the Adriatic sea, choosing Klis, Herceg-Novi, Ulcinj and Shkodër as bridgeheads for further operations. Despite a brief occupation of Klis by the Uskoks and part of the nobility of Split at the beginning of April 1596, this project was discontinued because of Venetian opposition, which preferred the fortress to be in Ottoman rather than in Habsburg hands.

It would be dangerous to overlook the religious and social background of pro-Habsburg sentiments. According to Catherine Wendy Bracewell, Venice viewed this sentiment as a nostalgia of the nobility for the more rigidly feudal society of the Croatian-Hungarian Kingdom, in which they had more power (Bracewell, 1992, 27). Unquestionably the movement was political and was led by only part of the inner and emigre Dalmatian elite, but it received a broader circle of support on a religious and cultural basis. In his diary, a teacher from Split noticed in 1535 that "our magnificent Emperor entered Tunis". Moreover, in writing about the Battle of Sisak in "*Cronache di Zara*", a local historian from Zadar, Šimun Cedulin, did not reveal his own political stand, but nevertheless noticed the victory of the Christians, in distinction to accounts by Venetian representatives in Dalmatia, who kept silent regarding the Croatian victory on the Kupa River in 1593.⁸ He also explained in detail the temporary capture of Ottoman Klis in 1596 by the pro-Habsburg nobility of Split as well. Whether he was

motivated to do so by his own hopes or by the fact that the bells of the Dalmatian churches invited people to celebrate victory over Klis, we will never know.

Opposition to Venice was also based on the cultural and legal autochtony of the Dalmatian communes. In his poems to Dubrovnik, Lucius emphasized that it succeeded in donning the Golden garb of Croatian language (Franičević, 1983, 178). In Petar Zoranić's poem the Ottomans threatened the state but not the language. Quoting his fellow-citizen, Daniel Divnić, Zavorović stated that the Turks had pillaged the countryside and the foreign race, Venice, had pillaged the law. According to Zavorović, only faith remained because everything else was plundered. Baraković wrote about the abandonment of the Slavic language for Roman, caused by education. Jerolim Cavagnin criticized the Venetian possession of Dalmatia under the wing of the Venetian lion, perceiving the province as his own homeland and the King's crownland as well.

In this context, there is a parallel between the "Croatian renaissance" in Dalmatia and the Cretan case, which was a shelter for the Hellenistic tradition after the fall of Constantinople. Most of the petty nobility who were from the crumbling Croatian hinterland belonged to the "twelve tribes" of medieval Croatia. Zadar poets Juraj Baraković and Petar Zoranić did not belong to this group, but they invented the story according to which their great-grandfathers received the villages in the hinterland of Zadar from the Croatian kings for allegedly distinguishing themselves in combat with the Tartars in Lika. They assumed responsibility for sheltering the Croatian language, customs and tradition. In a similar way, Marulić's Judith parallels the Cretan Hellenistic Erotokritos, Erophile, The Shepherdess, King Rhodolino, Zeno and other anti-Ottoman myths.

Slowly but steadily baroque integration weakened municipalism in Dalmatia, and forged a new elite devoted to Venice. From then on Dalmatian society would share the European pattern of baroque and enlighten

6 Despite the fact that the Venetian vernacular started to displace Latin as the administrative language in Dalmatia from the 1520's, Jerolim Cavagnin wrote that women from Split did not understand languages other than Croatian and had a very limited knowledge of Italian. The religious education was taught only in Croatian in the suburbs of Split and in Croatian and Italian in the urban core of Split. The State offices in the Dalmatian communes had Croatian translators. During the subscription of the items in the house of the nobleman Capogrosso in 1710, the priest Matii Domgnanovich, one of the eye-witnesses, signed his name in Croatian. In the convent of Saint Mary from Taurello, the text of the regulations was translated into Croatian to be better understood by the daughters of the noble family Gaudenti-Radovčić, which gave several high official church representatives, in which Italian was partly understood. According to an estimate in 1822, only one quarter of the population in the district of Split was familiar with Italian. All other used the "Slavo-Dalmatian" language (Božić-Bužančić, 1982, 19-21).

7 "I believe that Your Serenity (Venice) is patron of the city (Šibenik), not to say of the entire province, to the extent that the Crown of Hungary lies distant; for there are many subjects who view that kingdom in their hearts as their natural ruler, and they feel the rule of Your Serenity to be a thing which they have chosen though election only". See account of the rector of Šibenik Vettorino in 1597 (Novak, 1977, 223).

8 Šimun Cedulin wrote about Sisak in detail, in the same chronological fashion mentioning for example the brawl between Zadar and Venetian nobles in the Church of Saint Catherine, as well as shooting stars, floods and witchcrafts (CZ).

ment, as well as the Venetian prosperity in the seventeenth century and the decadence of the eighteenth century. Whereas in Western countries the vernacular became the language of power and an integrative element in forging the nation, in the Dalmatian case it stopped being the language of the intelligentsia and upper class. Lucić's early sixteenth century *"Jur ni jedna na svijt vila"* is written in more advanced Croatian than Cavagnin's late seventeenth century *"Bogatstvo i uboštvo"*. The process of integration of the Dalmatian communes into the Venetian Empire prevented the speakers of the weakened Croatian language from anticipating the national revival in the nineteenth century and put the Croatian language in the same position as the language of population in the other Eastern European countries. However, it survived within the overwhelming Croat-speaking population of the province, and as the language of the masses it assumed a religious as well as a cultural role, and brought Dalmatian society into the broader, "civilized world" of European Baroque and Enlightenment.

"BAROQUE REVOLUTION" IN DALMATIA REPLACEMENT OF THE ELITE, MEDIEVAL IMAGE OF COMMUNES AND FUNCTION OF THE CROATIAN LANGUAGE

Despite the fact that the Habsburgs continued to claim their right to Dalmatia after settling the Uskok question (1617), as seventeenth century unfolded, Venice strengthened its position in the province. When Petar Zoranić complained about "the massing of strangers in the province and disunity of the Dalmatians who felt deep down that they were not able defend their rights," (Franičević, 1983, 109) he noticed the rise of the *"nouveau riche"* coming from Italy (Cavagnin, Capogrosso) and the creation of a military elite (Babić, Janković). Both groups were exposed to strong acculturation from the overwhelmingly Croat base of the Dalmatian towns, but they remained politically devoted to Venice. The "baroque revolution" integrated the world of the disunited post-medieval communes in Dalmatia on a supranational or anational base of the early capitalist Venetian Empire. Politically, economically and culturally the Dalmatians turned to Venice.⁹

The Balkans-Italian trade route ran through Split, and the General-provider became a symbol of the admini-

trative integration of province. The thousands of mercenaries taking part in the long lasting Candian and Vienna wars changed the image of Dalmatia. A Venetian account from 1590 pointed out that the amount of trade running through Split attracted tradesmen from India, Persia, and Armenia, and represented the "golden ring" between the Orient and Venice. This is why the rector Leonardo Bollani, unlike his colleagues from the sixteenth century, was able on 3 April 1600 to brief the Venetian government about the political conformism of the Dalmatians with the following words: "Your town of Split is in very good condition, enjoying under your sovereignty the two most important things: abundance in living standard and peace on the border" (Novak, 1977, 123). Moreover, unlike previous conflicts, the wars of the seventeenth century in Dalmatia (Candian, Vienna), affected all areas of human life, and brought Balkan refugees and mercenaries to Dalmatia as well.¹⁰

The counter-reformatory tendencies of Baroque age fanned a new ideology of Slavism. It broke with the pro-Habsburg political sympathies based on the historical right of the Croatian kings, and oriented the Dalmatian intelligentsia toward the nebulous idea of Slavdom based on the mistaken presupposition of the Slavs' derivation from Illyrians. To what degree was intellectual Slavdom comprehensible to the lower strata of the population, which had never even heard of Pribojević, Orbin, and Gundulić, is open to debate.

The church took advantage to this situation. During the entire fifteenth and part of sixteenth century, the citizens of Split begged Venetian authorities to send elected bishops to Dalmatia to assume their bishoprics instead of only collecting the benefits. Nevertheless, during the seventeenth century the archbishop Cosmi put the great hope in the activity of the Illyrian Academy. A delegation from Varoš, a suburb of Split, begged him to use the Croatian language in the Cathedral. On Christmas 1709, his successor Cupilli held a sermon in the Croatian language. Archbishop Ivan Luka Garanjin, whose family originated from Venice, wrote in Croatian as well as in Italian. In his letter of 17 May 1777 Cupilli wrote that the priest Bareza spoke in the Croatian language in the cathedrals (Božić-Bužančić, 1982, 21). And the Archbishop of Zadar, Karaman, accepted the "Slavic literary language" (on the basis of grammar of Milentije Smotricki) hoping to attract the Orthodox "schismatics" to the Catholic faith.

9 The rector of Split briefed the Venetian authorities on 22 April 1574 about the new ideas of Vicko and Antun Rosalić who studied in Padua and travelled to Oxford and Rotterdam on the grounds that they had been informing city-fellows about the law and customs of other nations. The rector suggested that they receive some position in Venice in order "to remove them far away from the fire" (Sol i-tro, 1989, 214).

10 In 1602, the providor of the navy Filip Pasqualigo used Italian, Corsican and French crews against the Uskoks. In 1647, 800 papal and 120 German troops defended Šibenik. In 1649, when general Foscolo tried to stir up an anti-Ottoman rebellion in Montenegro, Dalmatia was defended by only 1,000 Swiss troops. In 1647, in the attack on Skradin the Venetians lost 200 highly trained troops from northern Italy and Europe (Difnik, 1987, 125).

According to the Croat scholar Ivan Pederin, the vernacular also assumed a cultural role in addition to its liturgical role. In 1748 the Bishop of Hvar, Dinko Stratico, wrote to his friend Radoš Ante Michieli Vitturi that God made him the spiritual leader of the people despite the fact that he spoke only Croatian. According to Stratico, the work of Ardelio della Bella on the Croatian grammar had to be continued. The goal was to create a standardized language (*koine*) on the basis of the štokavian dialect of Dubrovnik. The Croatian language would be as worthy as the language of Horace, Cicero, and Voltaire. According to Stratico, the main goal of the language's standardization was to introduce Dalmatians to the main streams of European civilization (Pederin, 1984, 338).

As a manifestation of political animosity toward Venice the Croatian language was channeled into the religious and cultural mission of Baroque and Enlightenment. The Dalmatian urban elite would not accept the Croatian ideology until well into the nineteenth century. The paradox is that Dalmatia, though the birth-place of Slavic reciprocity, had to receive the same ideology either through Croatian (Ljudevit Gaj) or Serbian sources (Matija Ban, Ilija Garašanin) in the nineteenth century. Municipalism prevented the towns of Dalmatia from orienting themselves toward the Croatian hinterland.

"Nevirnici sad te gaze,
što si bila to ne paze."

"Unbelievers now tread upon you (Dalmatia)
what you were, they do not care."

Filip Grabovac

Observing the degeneration of the eighteenth century towns of Venetian Dalmatia, the natives Bajamonti and Lovrić and the Italian Fortis reacted in an Enlightenment utopian style reminiscent of Rousseau. They looked toward the "barbaric", natural world of the Dalmatian hinterland to seek vanished antiquity. The anti-Morlachism of the Jesuit baroque was transformed into the pro-Morlachism of the rationalists and enlightenment thinkers.

The decadent and anational Dalmatian towns lost their moral superiority to the wild hinterland of Dalmatia.

The protonational Croat reactions which came from the Dalmatian hinterland in the eighteenth century would pose mortal blow for Dalmatian municipalism as the next century unfolded. If the Panslavic ideology of Andrija Kačić was still primarily anti-Ottoman, Panslavism in the texts of the Dalmatian Franciscans Filip Grabovac and Andrija Dorotić, became openly pro-Croatian (Pederin, 1970, 139-146). According to Ivan Pederin, the "Slavic idea" of Gundulić, Pribojević and Orbin which was not easily understood by the lower strata, was replaced by Grabovac's Croat idea. As a priest and soldier in a Croatian unit during the first part of the eighteenth century, Filip Grabovac opposed the Italian urban and ecclesiastical spirit with Croatian patriotism, poetry and folk costumes. He went even further. War against the Turks was for Venice and the Morlak tribal chiefs a question of extension of territory. For Grabovac it was the liberation of Croatia. Instead of the bookish and academic patriotism of Pribojević, Orbin and Gundulić, Grabovac's works heralded militant Croatian patriotism of the nineteenth century (Pederin, 1970, 144-145). His Franciscan descendent, Andrija Dorotić, would in 1797 welcome entering Austrian troops in Dalmatia with such an ideology, calling in vain for the Habsburgs to unify Dalmatia and Croatia proper. He pointed out that Croat noblemen had handed over the Crown of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia to the Habsburg king Ferdinand in 1527 in order to check the Ottoman assaults. But as the nineteenth century unfolded, the Habsburgs nevertheless gave preference to the Dalmatian autonomists rather than Croat nationalists. The conservative, anational, yet multicultural ideology of Dalmatian municipalism now overtaken by the Dalmatian autonomists, better fit the Habsburg identification with classical, imperial Rome than the dangerous modern nationalism. Only later with the break-up of the Monarchy in 1918, would the Croat national principle seal its victory over the expiring Dalmatian municipalism.

KAJ JE TRGOVČEV SIN FRANČIŠEK ASIŠKI REKEL TOMAŽU, ŠTUDENTU IZ SPLITA. PROTONACIONALIZEM V ZGODNJI NOVOVEŠKI BENEŠKI DALMACIJI (1420-1797)

Josip VRANDEČIĆ

Filozofska fakulteta Zadar, HR-23000 Zadar, Obala Kralja Krešimira IV. 2

POVZETEK

V zgodnji novoveški Dalmaciji in njenih prebivalcih so se skrivale različne protonacionalne identitete. V pričujočem članku avtor opisuje razvoj njihove mestne zavesti in njene povezave s širšimi ideologijami dalmatinskega regionalizma ter hrvaško in slovansko vzajemnostjo. Avtor meni, da je ta tranzicija sledila evropskemu vzorcu

renesanse, baroka in razsvetljenstva. Benetke so začele povezovati dalmatinske srednjeveške komune po vzoru supranacionalne (ne italijanske) beneške države. Administrativne, gospodarske in vojaške spremembe so povezale provinco in nadomestile staro prohabsburško elito z novo, zvesto Benetkam. Ta proces je dal prednost dalmatinskim posebnostim na račun hrvaških nacionalnih čustev. Čeprav je bil med cerkvenimi obredi še vedno v rabi domači hrvaški jezik, so izginili politični protibeneški prizvoki šestnajstega stoletja.

V osemnajstem stoletju so prohrvaške politične spodbude prihajale iz krajev zunaj mestnega obzidja, in sicer s strani frančiškanov, na primer Kačića, Grabovca in Dorotića. V devetnajstem stoletju pa so si avstrijski centralisti, dalmatinski avtonomisti in italijanski iredentisti prizadevali oživiti protizdruževalno dediščino municipalizma, in sicer z namenom, da zaustavijo proces združitve Dalmacije s severno Hrvaško.

Ključne besede: Beneška republika, Dalmacija, regionalizem, protonacionalizem

REFERENCES

- Andreis, P. (1908):** Storia della città di Traù. Split, Hrvatska štamparija Trumbić.
- Antoljak, S. (1956):** Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj. Zagreb, Matica Hrvatska.
- Antoljak, S. (1992):** Hrvatska historiografija do 1918, vol. 1. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Badurina, A. (ed.) (1990):** Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Bajamonti, J. (1975):** Zapisi o gradu Splitu. Split, Književni krug.
- Božić-Bužančić, D. (1982):** Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću. Zagreb, Školska knjiga.
- Bracewell, C. W. (1992):** The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic. Ithaca, Cornell University Press.
- CZ - Library of Sciences and Humanities, Zadar.** Ms. Croniche di Zara.
- Črnja, Z. (1962):** Cultural History of Croatia. Zagreb.
- Difnik, F. (1987):** Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji. Split, Književni krug.
- Dusa, J. (1991):** The Medieval Dalmatian Episcopal Cities: Development and Transformation. New York, P. Lang.
- Franičević, M. (1983):** Povijest hrvatske renesansne književnosti. Zagreb, Školska knjiga.
- Ganza-Aras, T. (1987):** Ilirstvo Nikole Tommasea. In: Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848. Zadar, 145-166.
- Gierke, O. F. (1987):** Political Theories of the Middle Age. Cambridge, University Press.
- Gross, M. (1993):** The union of Dalmatia with northern Croatia: a crucial question of the Croatian national integration in the nineteenth century. In: Teich, M., Porter, R. (eds.): The National Question in Europe in Historical Context. Cambridge, 275.
- Klaić, V. (1973):** Povijest Hrvata, vol. 5. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kurelac, M. (1994):** Ivan Lucius: otac hrvatske historiografije. Zagreb, Školska knjiga.
- LC - Library of Sciences and Humanities, Zadar.** Libri Consiliorum, vol. 3, 212, 1546.
- Lucio, G. (1977):** Historia di Dalmatia: opera. Bologna, A. Forni.
- Mumford, L. (1961):** The City in History: Its Origins, its Transformations, and its Prospects. New York, Harcourt, Brace & World.
- Novak, G. (1964):** Mletačke upute i izvještaji (CRV), vol. IV. Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Novak, G. (1977):** Mletačke upute i izvještaji (CRV), vol. V. Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Pederin, I. (1970):** Grabovčeva koncepcija Hrvatskog narodnog preporoda. Kačić, 3. Split, Franjevačka provincija Presv. Otkupitelja, 139-146.
- Pederin, I. (1984):** Povijesno-politički mitovi Narodne stranke u Splitu. In: Hrvatski narodni preporod u Splitu, U povodu stogodišnjice ponarodenja Splitske općine 1882 - presudne pobjede narodnjaka nad autnomašima u Dalmaciji. Split, Logos.
- Pribojević, V. (1991):** O podrijetlu i zgodama Slavena. Split, Književni krug.
- Solitto, V. (1989):** Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji. Split, Književni krug.
- ZA. SA - The Archive of Zadar.** Splitski arhiv, Proclamazione, Box 122, Fogl. 2, r. 61.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 1999-12-15

UDK 354.71(497.1):355.14

UNIFORME IN DRUGA OBLAČILA POMORŠČAKOV NA JUGOSLOVANSKIH LADJAH V OBDOBJU MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Bogdana MARINAC

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, SI-6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

IZVLEČEK

Oblačilna kultura pomorščakov mornarice Kraljevine Jugoslavije je bila dokaj bogata in raznolika. Vendar se je močno razlikoval način oblačenja med pomorščaki, ki so služili v vojni mornarici, in tistimi, ki so bili zaposleni na trgovskih ladjah. Med tem ko je bilo nošenje uniform v vojni mornarici obvezno, pravila uniformiranja pa zelo natančna in stroga, so bile predpisane uniforme v trgovski mornarici, zlasti na tovornih ladjah, prej izjema kot pravilo. Pomorščaki so se tu oblačili precej svobodno. Nosili so civilna oblačila ter posamezne dele domačih ali tujih uniform. Za uniformiranje trgovske mornarice je bilo poskrbljeno le na nekaterih potniških ladjah.

V tem članku so opisane uniforme vojne in trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije ter druga oblačila pomorščakov, njihova uporaba, vzdrževanje, pomen in odnos do njih.

Ključne besede: pomorščaki, mornarica Kraljevine Jugoslavije, oblačilna kultura, uniforme

UNIFORMI ED ALTRO VESTIARIO DEGLI ADDETTI ALLA MARINA JUGOSLAVA TRA LE DUE GUERRE MONDIALI

SINTESI

Il vestiario dei marittimi della marina del Regno di Jugoslavia era piuttosto vario. C'era però una grande differenza tra gli addetti alla marina militare e i marittimi sulle navi mercantili. I primi erano obbligati ad indossare le uniformi secondo precise e severe norme, nella marina mercantile invece, specie sulle navi da carico, la divisa d'ordinanza era più un'eccezione che la regola. Qui i marittimi si vestivano piuttosto liberamente. Indossavano abiti civili e singole parti di uniformi nazionali o straniere. La divisa d'ordinanza era prescritta solo per alcune navi passeggeri.

L'articolo descrive le uniformi della marina militare e mercantile del Regno di Jugoslavia e l'altro tipo di vestiario dei marittimi, il loro impiego, la loro importanza ed il rapporto nei loro confronti.

Parole chiave: marittimi, marina del Regno di Jugoslavia, vestiario, uniformi

UVOD

Med poklice, ki zahtevajo specifičen način življenja zaposlenih in vplivajo na posebno kulturo zaposlenih, sodi tudi poklic pomorščaka. Čeprav so se prve slovenske pomorske institucije razvile šele po 2. svetovni vojni, so se slovenski fantje že prej zaposlovali kot pomorščaki in v drugih pomorskih dejavnostih. Temu pa se ne smemo čuditi, saj so živeli v pomorskih državah. Tako stara Avstrija, pozneje Avstro-Ogrska, kot Kraljevina SHS oziroma Kraljevina Jugoslavija in Kraljevina Italija so imele morje. Kot vse pomorske države so razvijale vojno in trgovsko mornarico, za katero so potrebovale dober mornariški kader. Tako so v mornarico pritegnile tudi marsikaterega slovenskega fanta, da si je nadel mornariško uniformo.

Uniformo bi lahko tudi po besedah Angelosa Baša označili kot enotno oblačilo, ki je za določeno organizacijo predpisano v osnovi zavoljo razpoznavanja v službi (Baš, 1992, 9). Beseda uniformis v latinščini pomeni enakega videza, enotno. Drugače pa beseda označuje službeno oblačilo predpisanega kroja in barve, s predpisanimi oznakami, s katerimi se označuje pripadnost njenega nosilca določeni službi in dejavnosti (Pomorska 7, 1961, 676). S pomočjo uniforme lahko spoznamo poklic, stroko, vojaški položaj in čin njenega nosilca. Uniforma s prišitimi odlikovanji pa govori še o zaslugah in dosežkih pomorščaka. Z uniformo so torej skušali vzpostavljati red, disciplino in brezhibnost pri delu. Uniforma je pripomogla k utrjevanju in ohranjanju vojaške, poklicne in socialne hierarhije. Vsakdo je lahko kljub velikemu številu pripadnikov določene uniformirane skupine natanko vedel, kakšen čin, položaj ali poklic ima vsak posameznik. Sočasno s spreminjanjem položaja posameznika se je spreminjala tudi njegova uniforma. Posadka v uniformah je bila videti uglajena, popolna in enotna. Pripadnost določeni skupnosti je bila s pomočjo uniforme vidna že na prvi pogled.

Uniforma ni bila odraz oblačilne kulture posameznika ter njegove volje in izbire, temveč je posameznika označevala na osnovi predpisov in odlokov, ki so si jih izmislili njemu nadrejeni. Toda vsakdo, ki je vstopil v mornarico, je že vnaprej vedel, kaj v novi službi od njega pričakujejo, zahtevajo. Vstop v mornarico je od posameznika zahteval veliko sprememb v načinu življenja. Sprijazniti se je moral tudi z drugačnim videzom. Moral je spremeniti svojo zunanost. To dejstvo so morali sprejeti vsi, ki so se za poklic v uniformi odličili prostovoljno, kot tudi vsi tisti, ki so bili v mornarico vpoklicani, da bi v njej služili vojaško obveznost.

Mnogim, zlasti častnikom in pomorščakom z višjimi čini, je uniforma dvigala samozavest in mnogi so se z njo ponašali. Pri mornariški uniformi je k slednjemu pripomogel tudi njen videz, saj se je precej razlikovala od staromodnih in oprijetih uniform kopenske vojske.

Tudi njena belo-modra barvna kombinacija je marsikoga pritegnila. Marsikdaj je imela uniforma pomembno vlogo tudi pri izbiri poklica. Branimir Velkaverh, ki je vrsto let plul na jugoslovanskih trgovskih ladjah, mi je pripovedoval, da ga je za pomorsko akademijo navdušila mama, ki je v Trstu občudovala avstrijske pomorske častnike v modro-belih uniformah. Tudi Dušan Ivančič se je spominjal, da sta ga za mornarico navdušila dva fanta iz sosesčine - dijaka Brodarske podčastniške šole v Šibeniku, ki sta domov prihajala v lepih mornariških uniformah. S tega stališča je imela uniforma tudi močan propagandni učinek. Vendar pa vsi pomorščaki le niso z veseljem nosili uniform. Mnogim se je zdelo, da jih utesnjuje in v nasprotju z njihovo voljo označuje.

Nošenje uniform je bilo pomembnejše v vojni mornarici, kjer je bila tudi hierarhija bolj očitna in strožja in kjer je bilo zlasti v vojnem času pomembnejše razlikovanje uniforme ene države od uniforme druge države oziroma razlikovanje uniform nasprotujočih si vojaških sil. Uniformiranje je bilo pomembno tudi na potniških ladjah, medtem ko so bile na tovornih ladjah popolne uniforme kljub predpisom izjemne.

Kot vsa oblačila so se tudi uniforme v zgodovini spreminjale. Nastale so s potrebo po vizualni označbi človeka, ki jo je nosil. Prve uniforme so nastale v vojski hkrati s potrebo po razločevanju vojakov različnih enot ter pozneje po ločevanju vojaka od nevojaka. Ti so imeli sprva le skromne razpoznavne znake (Vrišer, 1983). V Evropi so prve uniforme nastale šele pred približno 300 leti, mornariške uniforme pa so še mlajše. Te se kar nekaj časa niso razlikovale od uniform kopenske vojske (Vrišer, 1983).

Na avstrijskih ladjah so začeli nositi uniforme v drugi polovici 18. stoletja. Čeprav lahko o avstrijski mornarici govorimo že po letu 1733, ko so bili postavljeni organizacijski temelji njene tedaj še zelo skromne vojne flote, tedaj pomorščaki še niso nosili uniform (Steinböck, Baumgartner, 1984, 7). Pozneje so začeli uniforme nositi vojaki, ladijsko moštvo in kapitan. Vendar enotnih uniform še vedno niso imeli (Horvath, Zimmerman, 1995, 114). Leta 1756 so na neki feluki (tovorni jadnici) v Tržaškem zalivu nosili zeleno uniformo z rdečo obrobo (Steinböck, Baumgartner, 1984). Za časa cesarja Jožefa II. je bila leta 1786 ustanovljena prva tržaška mornarica. Pomorščaki so tedaj kot delovno oblačilo nosili rjav suknjič z rdečo obrobo ter moder telovnik in modre hlače (Steinböck, Baumgartner, 1984, 7).

Po koncu francoske okupacije je avstrijska vojska skupaj z osebjem prevzela tudi francoske uniforme, opazen pa je bil tudi beneški vpliv, tako so še novi predpisi iz leta 1815 ohranili nekatere značilnosti beneške uniforme iz leta 1798 (cilinder mornarjev,

modra uniforma, gumbi s sidrom in hlače s padajočim razporkom - matelottenhosen) (Steinböck, Baumgartner, 1984, 9, 10). Že na začetku 18. stoletja pa je bil tudi na Jadranu občuten vpliv angleških uniform s temno modrimi suknjiči ter belimi hlačami in telovniki (Dvesto let). Častniki so tedaj nosili dvorogeljni klobuk, frak, suknjič (uniformrock) in kratko sabljo. Častniki mornariškega topništva in pehote so na ladjah nosili nizke cilindre, suknjiče, hlače (matelottenhose) in mornariško bodalo, ladijsko moštvo pa cilindre, široke mornariške hlače-matelottenhose, kratek suknjič, imenovan spencer, ki je imel spredaj dve vrsti po 7 velikih gumbov, sabljo in na ladji preprosto delovno obleko. Dvorogeljni klobuk so morali častniki od leta 1828 nositi podolgem, cilindre mornariškega moštva pa so že v prvi polovici stoletja zamenjali nekoliko nižji klobuki, okoli katerih so bili zaviti beli trakovi z napisanim imenom ladje. Te so nosili še sredi stoletja. Mornarji in krmarji so začeli nositi tudi mornarske bluže z modrimi mornarskimi ovratniki iz platna, tako je bil leta 1852 uveden okrogel mornarski ovratnik z enim do tremi obrobniimi trakovi in zvezdami, ki so označevali pomorščakov čin. Avstrijska mornarica je od Angležev prevzela tudi mehke častniške kape s ščitkom. Leta 1840 je mehka častniška kapa, ki so jo nosili na ladji, nadomestila nižji cylinder častnikov. Spremenil se je tudi kroj suknjičev. Visoke zapete ovratnike so nadomestili odpeti ovratniki. Leta 1859 je bil za častnike uveden vihrajoči plašč - flottenrock. Nosili so ga k delovni ali k paradni uniformi. Veliko sprememb so prinesla tudi naslednja leta. Leta 1874 je bil namesto suknjiča, ki so ga imenovali "spencer" uveden častniški suknjič z dvorednim zapenjanjem in desetimi velikimi gumbi, zgornji je moral ostati odpet. Istočasno so ukinili paradni in slamnati klobuk ladijskega moštva. Leta 1891 je postal dvorogeljnik le paradno pokrivalo, uveljavila pa se je bela poletna častniška jakna z rokavnimi oznakami. Leta 1907 je tellerkappe (mehka častniška kapa v obliki kroznika) nadomestila nizko cilindrično kapo s ščitkom. (Steinböck, Baumgartner, 1984) Razen flottenrocka pa je garderoba častnika tedaj vsebovala tudi bel poletni suknjič z oficirskim ovratnikom, dolg plašč z dvema vrstama medeninastih gumbov, dolgo pelerino, kratek bel večerni suknjič, krajši temno moder zimski službeni suknjič z dvoredno razporejenimi gumbi in drugo, moštvo pa je nosilo mehke mornarske čepice, bele poletne in modre zimske bluže s štirikotnim mornarskim ovratnikom, modre ali bele hlače, pozimi pa paletu (daljši vrhnji suknjič) (Adjustierung und Ausrüstung der zum Stabe nicht, Adjustierung und Ausrüstung des Stabes).

Po uniformah vojne mornarice so se zgledevale tudi uniforme različnih ladijskih družb. Čeprav za trgovsko mornarico ni bila predpisana enotna uniforma, so posadke nekaterih večjih ladijskih družb vendarle nosile svoje uniforme. Še najbolj razširjene so bile uniforme največje ladijske družbe, Avstrijskega Lloydja, ki je bil

ustanovljen leta 1833. Njihovi kroji so bili zelo podobni uniformam vojne mornarice, vendar so jih, da bi se od slednjih le ločevale, sešili iz temno zelenih tkanin. Mornarji pa so v vročih krajih in mesecih na glavah nosili slamnike (Vrišer, 1991; Arhiv PM "SM" Piran).

UNIFORME VOJNE MORNARICE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Po razpadu Avstro-Ogrske monarhije so si države zmagovalke razdelile del njenega ozemlja in premoženja. Mlada Država SHS je na svoje razočaranje dobila le del ladjevja monarhije in le nekaj ladijskih družb. Podedovala pa je velik del njenega, zlasti vojaškega kadra. Vsi ti mornarji, krmarji, častniki, admirali in drugi pomorščaki različnih činov in strok so v mlado jugoslovansko mornarico vstopili v svojih starih uniformah. Tako je mornarica hkrati z ladjevjem in pomorščaki za nekaj časa prevzela tudi uniforme razpadle monarhije (sl. 1).

Dele avstrijskih uniform so pomorščaki nosili še kar nekaj časa po nastanku Kraljevine SHS. Pomorščaki so lahko brez pomisleka uporabljali nekatere dele starih uniform. Pozneje so mnoge stare uniforme priredili, da so ustrezale novim jugoslovanskim predpisom. Zamenjali so gumbe, prišili nove epote, rokavne oznake in podobno.

Leta 1924 je sicer izšel odlok o obleki vojne mornarice Kraljevine SHS - "Uredba o odeči mornarice", vendar je nova uniforma še vedno ohranila precej značilnosti uniforme avstro-ogrske mornarice. Skoraj enaki so ostali kroji redingota, ki pa so ga odslej nosili le kot svečano uniformo, suknjič zimske službene in vsakdanje uniforme pa je postal sakò. Tudi častniški plašč-sinjel, bela poletna častniška bluza, večerni suknjič, pelerina in uniforma mornarjev se bistveno niso spremenili. Spremembe so bile opazne predvsem pri nekaterih dodatkih in pri označevanju činov in strok (Uredba, 1924). Mornarske kape so dobile širši gornji del po angleškem vzoru. Značilnost jugoslovanskih uniform so bile epote, ki so se nosile hkrati z rokavnimi oznakami (Vrišer, 1987).

Odlok iz leta 1924 je za častnike predpisal svečano, praznično, vsakdanjo in poletno uniformo. Svečana uniforma za postroj se je razlikovala od svečane uniforme, ki so jo nosili častniki zunaj postroja.

Poletna uniforma je bila lahko bele ali kaki barve. Sestavljena je bila iz hlač, srajce, bluže, ovratnika, čevljev, bodala s priveskom za bodalo in rokavic. Razen bele običajne kape so lahko k njej nosili tudi tropski šlem. Uniforma kaki barve se je od bele razlikovala le po barvi.

Poletna uniforma v postroju se je od drugih poletnih uniform ločila po sablji, ki je nadomeščala bodež, službena uniforma pa po ešarpi - svečanem pasu za častnike.

Sl. 1: Jugoslovanski mornarji leta 1919 v zimskih uniformah s paletom ali brez njega (PM "SM" Piran).

Fig. 1: Yugoslav seamen in 1919 in their winter uniforms with short overcoats or without them.

Sl. 2: Poročniki korvete v službenih uniformah in komandant vojne mornarice - admiral v svečani uniformi zunaj postroja leta 1926 (PM "SM" Piran).

Fig. 2: Sublieutenants in their formal uniforms and the Admiral of the Fleet in his ceremonial uniform in 1926.

Zimska vsakdanja častniška uniforma je bila sestavljena iz kape, sakoja, hlač, običajnih epolet, telovnika, srajce, ovratnika, kravate, čevljev, bodala s priveskom zanj in rokavic. V postroju so nosili sabljo. K službeni uniformi je sodila ešarpa (sl. 2).

Zimska svečana uniforma zunaj postroja je vsebovala redingot s paradnimi epoletami, moder ali bel telovnik, srajco, ovratnik, klobuk, hlače z lampasom - barvnim našitkom in sabljo (sl. 2). Svečana uniforma v postroju se je od slednje razlikovala le po hlačah, ki so bile za razliko od hlač za svečano uniformo zunaj postroja brez lampasa (sl. 5).

Praznična uniforma častnikov je bila sestavljena iz redingota, častniške kape in običajnih epolet ter sablje

Sl. 3: Podporočnik broderske stroke Franc Peterca v zimski službeni praznični uniformi leta 1929 (PM "SM" Piran).

Fig. 3: Sublieutenant Franc Peterka in his parade winter festive uniform in 1929.

ali bodeža s priveskom, vsakdanja uniforma pa iz sakoja, častniške kape, običajnih epolet in bodeža s priveskom. V postroju so nosili sabljo, k službeni uniformi pa ešarpo. Razen teh so bila častniška oblačila še šinjel, palet (ohlapien površnik), pelerina, mekintoš (dežni plašč) in obleka za dež (Uredba, 1924).

Garderoba, ki je pripadala podčastnikom in mornarjem, je vsebovala mornarsko kapo s prevleko in slamnati klobuk, modro bluzo in modre hlače, belo platneno bluzo in hlače, delovno bluzo in delovne hlače, palet (suknjič), zimsko in poletno majico, spodnje hlače, nogavice, flor, šal, čevlje, pas za hlače, nož z opasačem in rokavice (sl. 8). Razen tega so dobili podčastniki in mornarji še oblačila za dež, oblačilo za stražo (šinjel) in druge potrebščine.

Nov pravilnik, ki ga je leta 1936 izdalo ministrstvo za vojsko in mornarico, je bil bolj natančen in je uvedel

Sl. 4: Nižji častniki v običajni službeni oziroma v neslužbeni vsakdanji uniformi po letu 1938 (PM "SM" Piran).

Fig. 4: Lientenants and sublientenants in their formal or informal uniforms after 1938.

več sprememb na področju uniformiranja. Tokrat so se kreatorji uniforme še bolj zgledovali po uniformah drugih držav, zlasti Anglije. Uniforma je postala modernejša. Uniforma mornarjev je bila še vedno najbolj podobna avstrijskim, uniforma častnikov pa je dobila bolj internacionalen videz. Za različne priložnosti je bilo predpisanih še več različnih načinov oblačenja, predpisanih pa je bilo tudi nekaj oblačil, ki v starem pravilniku niso bila omenjena, kot na primer večerni suknjič (Uredba, 1936).

Novi pravilnik o uniformiranju je predpisal celo vrsto oblačilnih kosov, vendar pomorščaki običajno vseh niso imeli. Vsak častnik si je moral kupiti službeno oblačilo, neslužbeno pa si je kupil le, če je to želel. Častniki so navadno ob prihodu na ladjo s seboj prinesli moder službeni suknjič - sako, vihrajoči plašč - flottenrock ali redingot in zimski plašč z modrimi hlačami kot zimska oblačila ter bel poletni suknjič in bele poletne hlače, ki so jih nosili v toplejših mesecih. Razen teh oblačil so k uniformi sodili še različni manjši kosi, kot so visoki in nizki čevlji, pasovi, kape in dvorogelniki, bodalo, sablja in drugo. Uniforma pa seveda ni smela biti brez običajnih ali paradnih epolet ter rokavnih oznak.

Število kosov uniform, ki so bili obvezni ali neobvezni, je bilo veliko. Vsaka priložnost je zahtevala drugačno uniformo. Službeni uniformi sta bili zimska in poletna, ti dve pa sta bili lahko navadni službeni uniformi, svečani uniformi za postroj, svačani uniformi zunaj postroja ali večerni uniformi. Vsaka od teh je zahtevala drugo kombinacijo oblačil (sl. 10).

Navadno službeno uniformo so častniki nosili z ešarpo ali brez nje. Z ešarpo so jo nosili v času dežurstva, na stražah, pregledih, raportih, pri opravljanju izpitov, na pogrebih, pri zadušnicah vojaških oseb, pri vidovdanski zadušnici... Uniformo brez ešarpe pa so nosili izven službe ter na vajah in pri delu na trupu ladje (Uredba, 1936). Predpis je določal, da morajo po-

Sl. 5: Nižji častniki v svečani uniformi za postroj leta 1930.

Fig. 5: Officers in their ceremonial line-up uniforms in 1930 (PM "SM" Piran).

morščaki od 1. maja do 15. oktobra nositi poletno uniformo, ostali del leta pa zimsko. Poletno kapo so lahko nosili od 11. aprila do 1. novembra, kar pomeni, da so jo lahko nekaj časa nosili tudi k zimski uniformi, vendar je moral to prej določiti starešina (Uredba, 1936). Starejši predpis je dovoljeval nošenje poletne uniforme le do 1. oktobra (Uredba, 1924).

Zimska navadna službena uniforma je vsebovala modro kapo s ščitkom ter sako z navadnimi epoletami, hlače in telovnik iz temno modrega sukna, belo srjaco, ovratnik, črno kravato, nogavice in črne čevlje, bodalo z obeskom (portepe) in pasom za bodalo, sabljo z obeskom (portepe) in pasom za sabljo in rokavice, če je bilo potrebno, pa tudi ešarpo (svečani častniški pas), šinjel (vojaški plašč), modro dolamico (kratka vrhnja suknja), obleko za dež, pelerino in gamaše (sl. 4).

Poletna uniforma je bila bela. K **poletni navadni službeni uniformi** so sodili bela kapa s ščitkom ali tropski šlem (redko), bela platnena bluza z navadnimi epoletami, bele platnene hlače, srjaca, ovratnik, bele nogavice in beli čevlji, bodalo ali sablja z dodatki in rokavice, včasih pa tudi ešarpa, obleka za dež in pelerina.

Slovesne priložnosti so zahtevale svečano uniformo. **Svečano uniformo v postroju** so častniki nosili med paradami, pri svečani prisegi, pri dviganju zastave, pri nekaterih vojaških slovesnostih in podobno. **Svečana uniforma izven postroja** pa je bila obvezna pri posameznih javljanjih kralju, na proslavah v čast kralju, ko je to zahteval mednarodni ceremonial, ter pri nekaterih osebnih svečanostih.

Častniki v **zimski svečani uniformi v postroju** so morali nositi zimsko kapo s ščitkom, redingot (vihrajoči plašč) z običajnimi epoletami, hlače in telovnik, srjaco, ovratnik, kravato, ešarpo, čevlje, sabljo in po potrebi šinjel (sl. 3). **Zimska svečana uniforma zunaj postroja** je bila podobna, le da so morali častniki namesto kape nositi dvorogelnik, sem pa so sodile paradne epolete, ki

Sl. 6: Častniki v poletni svečani uniformi leta 1939.**Fig. 6: Officers in their summer ceremonial uniforms in 1939 (PM "SM" Piran).**

so bile zlate barve z resicami, po potrebi tudi pelerina in škornji (Uredba 1936). Okoli vratu so imeli zavezan metuljček, pod njim pa visok srajčni ovratnik. **Poletna svečana uniforma** je bila bela. Bila je zelo podobna navadni poletni službeni uniformi, le da so k njej sodile še ešarpa in rokavice. Nepogrešljiva je bila sablja s pasom in obeskom (sl. 6). K poletni svečani uniformi zunaj postroja so lahko častniki nosili tudi pelerino.

Redkeje so pomorščaki nosili **večerno uniformo**. Nekateri se spominjajo, da ta ni bila obvezna, vendar predpis govori drugače. Častniki so jo morali po predpisu iz leta 1936 nositi povsod, kjer so morali državljani nositi frak ali smoking. Po vsej verjetnosti se vsi častniki takih prireditev niso udeleževali, zato večerne uniforme niso potrebovali. Večerna uniforma je bila sestavljena iz žaketa (kratkega suknjiča) z običajnimi epoletami, hlače, bodala s pasom in obeskom, telovnika, srajce, ovratnika, metuljčka, nogavic, čevljev, rokavic, če je bilo potrebno, pa so k njej nosili še šinjel, pelerino in škornje. K zimskemu ali poletnemu večernemu suknjiču so morali častniki nositi bel ali temno moder telovnik in modre hlače z eno ali dvema zlatima trakovima na zunanjem robu hlačnic ter črne čevlje. Žaket je moral biti pozimi moder, poleti pa bel (Uredba, 1936).

Neslužbena uniforma je bila zimska ali poletna ter vsakdanja ali praznična. Vsakdanjo uniformo so častniki najpogosteje nosili v prostem času (izven službe) ter na civilnih pogrebih. Od službene se skorajda ni razlikovala. **Zimska vsakdanja neslužbena uniforma** se je od službene razlikovala le po tem, da ni vsebovala sablje in ešarpe, ampak le nož, namesto obleke za dež pa sta k njej sodila površnik in pelerina, ki so ju častniki nosili po potrebi. Vendar ju mnogi niso imeli, saj ni bila obvezna. **Poletna vsakdanja neslužbena uniforma** je bila podobna službeni, vendar ni vsebovala sablje, ešarpe in obleke za dež. Neslužbeno praznično oblačilo so častniki nosili

Sl. 7: Častnika s pelerino in površnikom leta 1937 (PM "SM" Piran).**Fig. 7: Officers wearing a cape and a overcoat in 1937.**

predvsem na službenih in neslužbenih zabavah, po končanih vojaških in cerkvenih ceremonijah, na porokah, obiskih in podobno. **Zimsko neslužbeno praznično oblačilo** je bilo podobno svečani uniformi v postroju. Od nje se je razlikovalo po bodežu, ki so ga morali častniki nositi namesto sablje. Praznična uniforma se je od svečane uniforme v postroju razlikovala po tem, da ni vsebovala ešarpe, po potrebi pa so k njej nosili poleg drugega tudi površnik, pelerino in škornje. Poletna praznična uniforma je bila enaka poletni vsakdanji uniformi.

Razen omenjenih oblačil so pomorščaki nosili še delovno obleko, gamaše, ter posebna službena oblačila za posadke borbenih čolnov, hidroletalce in podmorničarje (Uredba, 1936).

Uniforme, ki so bile drage, so si morali častniki vojne mornarice sami kupiti. Čeprav je bil njihov zaslužek razmeroma visok, so uniforme marsikdaj presegale njihove finančne zmožnosti. Kot se spominja Jože Pretnar, je bilo treba za popolno častniško opremo odšteti več mesečnih zaslužkov častnika, zato so si navadno kupili le obvezna oblačila. Med te ni sodila pelerina. Drag del uniforme je bila sablja, ki je bila nepogrešljiva pri svečani uniformi. Častniki so zato zavidali podčastnikom, ki so dobili uniforme in vso dodatno opremo brezplačno.

Častniki so si uniforme običajno kupovali v trgovinah z oblačili v pristaniških mestih ali pa so jim jih sešili krojači. Uniforme so šivali v večjih ali manjših podjetjih. Med večjimi naj omenim podjetje B. Radonič v Dubrovniku, kjer so izdelovali tudi gumbe in mornarske kape. Nekatero uniforme so bile sešite tudi v Kotorju. Tu jih je šival vojno civilni krojač Dim. P. Stanič. Številne obleke so bile sešite tudi v manjših krojačnicah in na njih ni bilo proizvajalčeve oznake. Gumbi in kape, zlasti dvorogeljnice, so tudi uvažali.

Sl. 8: Podčastnika in mornarji v zimski uniformi leta 1923 (PM "SM" Piran).

Fig. 8: Non-commissioned officers and seamen in their winter uniforms in 1923.

Med podčastnike so sodili naredniki vodniki, naredniki in podnaredniki. Uniforma narednikov vodnikov (prve, druge ali tretje klase) je bila podobna častniški uniformi, uniformi narednika in podnarednika pa sta bili zelo podobni uniformi kaplarjev in mornarjev.

Garderoba **narednikov vodnikov** je vsebovala zimsko in poletno častniško kapo, tropsko čelado, sako, telovnik, zimске in poletne hlače, poletno častniško bluzo, delovno bluzo in hlače, šinjel, plašč, srajco, ovratnik, kravato, nogavice, črne in bele čevlje, sabljo s pasom in obeskom, opasač in rokavice.

Naredniki, podnaredniki, kaplarji in mornarji so dobili zimsko in poletno kapo ter trak za kapo, tropski šlem (sl. 9), zimsko, poletno in delovno mornarsko bluzo ter zimске, poletne in delovne hlače, paletu oziroma dolamice, mornarski ovratnik, zimsko in poletno majico, spodnje hlače, nogavice, ruto, šal, čevlje, hlačni pas, nož z opasačem, kopalke, robec, pribor in obleko za posebne priložnosti. K slednji so sodili obleka za dež, bunda za stražo, rokavice za stražo, delovni kombinizon in gamaše. Poleg oblačil so kaplarji, mornarji ter naredniki in podnaredniki dobili tudi izredni pribor; vrečo za oblačila, robec, vrečko za čevlje, vrečko za drobnarije, porcijo in pribor za hrano, čutarico, torbico za kruh, mornarski nož z vrvico in piščalko z vrvico. Naredniki in podnaredniki so dobili še rokavice.

Poletna uniforma je bila sestavljena iz poletne kape, bele platnene bluže, poletne modro-bele črtaste mornarske majice, ovratnika ter belih platnenih hlač. Stari predpis iz leta 1924 je za tropske kraje predvidel tudi slamnati klobuk z 12 cm širokimi krajci in trakom, kakršnega so nosili na običajnih kapah (Uredba, 1924). Zimska uniforma je bila podobna poletni. Bila je iz modrega sukna, z belo volneno mornarsko majico, delovno oblačilo pa je bilo enakega kroja kot poletna uniforma, le da je bilo iz (temno modrega) platna z mornarskim ovratnikom iz iste tkanine. K zimski uni-

formi je pred letom 1936 sodil paletu - kratek površnik, po letu 1936 pa dolamica - kratka vrhnja suknja. Obe oblačili sta se med seboj razlikovali predvsem po razporkih na hrbtni strani (Uredba, 1924).

Posebno uniformo so imeli tudi **gojenci pomorskih vojnih akademij**. Kot ostali pripadniki vojne mornarice so dobili zimsko in poletno oziroma vsakdanjo in praznično uniformo. Slednjo so nosili tudi kot svečano uniformo. Toda medtem ko je bila vsakdanja obleka podobna obleki mornarjev in kaplarjev, je bila praznična uniforma bolj podobna častniški. Gojenci so običajno pozimi in poleti nosili mornarsko kapo s kraljevsko krono na kokardi in trakom z napisom "Pomorska vojna akademija". Zimska vsakdanja bluza je bila podobna mornarski, le da je imela prišit ovratnik iz enakega blaga. Na njem so bili trije trakovi bele barve (Uredba, 1924; Uredba, 1936). K zimski vsakdanji uniformi so sodile še zimске hlače, zimska majica, ruta, mornarski nož z vrvico, oznake, šal, dolamica ter čevlji in črne nogavice. Slovesna ali praznična uniforma gojencev je bila sestavljena iz častniške kape, častniškega sakoja, častniških hlač in častniškega telovnika, poleti pa so dijaki nosili tudi častniško bluzo. Od častnikov so jih ločevale epolette in rokavne oznake (Uredba, 1936).

Poletna bluza je bila enakega kroja kot zimska, sešita pa je bila iz belega platna. Na ovratniku so bili prišiti trije trakovi modre barve. Poletna majica je bila spletena iz belega bombaža. Bila je enakega kroja kot zimska, le da je imela kratke rokave. K poletni uniformi so sodili beli nizki čevlji (le strojniki so imeli črne), bele platnene hlače, ruta, mornarski nož z vrvico in bele nogavice.

Garderoba gojencev vojno-pomorske akademije je vsebovala tudi obleko za dež, pižamo, spodnje hlače in delovno obleko. Slednja je bila podobna poletni uniformi, le da je bila sešita iz temno modrega platna. Imela je mornarski ovratnik iz istega blaga, na njem pa so bili prišiti trakovi bele barve. K delovni obleki so gojenci nosili črne usnjene čevlje ter zimsko ali poletno kapo. Obleka za dež je vsebovala klobuk, bluzo, hlače in škornje.

Dijaki podčastniške mornariške šole so nosili uniformo enakega kroja in barve kot ostali mornarji. Od njih so jih ločevale oznake. Tisti, ki so služili vojaški rok, so nosili uniformo, ki je bila predpisana za narednike-vodnike, narednike, podnarednike, kaplarje in mornarje. Na oblačilih so imeli prišit emblem - dva prekržana meča.

Mornarji in kaplarji so morali v domovini skoraj vedno nositi uniformo. Slekli so jo le takrat, ko so bili odsotni ali bolni več kot mesec dni. Pred odhodom so morali vso obleko in opremo vrniti. Častniki so morali jugoslovansko uniformo sleči v tujini (po predpisu), med šolanjem na drugih akademijah, na lovu, pri viteških igrah in športnih aktivnostih ter ko jim je to dovolila pristojna oseba.

Sl. 9: Podnarednik v poletni uniformi s tropskim šlemom (PM "SM" Piran).

Fig. 9: Junior sergeant in his summer uniform with tropical helmet.

Posamezni kosi uniform

Ena najznačilnejših delov uniforme je bila kapa. **Častniška kapa** je imela ščitek, ter zgornji in osrednji del. Nižji častniki so imeli črn, lakiran ščitek, višji častniki in admirali pa ščitek, ki je bil oblečen v temno modro sukno in obšit s črnim lakiranim trakom. Na ščitku višjih častnikov je moral biti zlat lovorjev venec, na ščitku admiralov pa dva. Kapi, ki je bila temno modre barve, so poleti na vrhnji del dodali prevleko iz belega bombaža ali pileja. Okoli osrednjega dela kape je bil ovit črn trak. Leta 1924 je bil predpisan trak z vtkanimi lipovimi listi, predpis iz leta 1936 pa je določil trak brez njih. Na osrednjem delu kape je bil z zlato nitjo izvezen emblem na črni podlagi. Izvezeni so bili venec, sidro in krona. Emblem, ki je bil predpisan leta 1924, je imel izvezeni tudi črki Nj V, po letu 1936 pa se je nekoliko spremenila. Na sprednjem delu kape, nad senčnikom, je bil še tenek usnjen pas, ki je bil na straneh zapet z majhnima častniškima gumboma. Kapa narednikov vodnikov I., II. in III. klase je bila najbolj podobna kapi nižjih častnikov. Imela je le drugačno kokardo - kovinsko značko jajčaste oblike modre, bele in

rdeče barve. Leta 1936 se je nekoliko spremenil tudi kraj kape, saj se je razlika med premeroma spodnjega in zgornjega dela kape ponovno zmanjšala.

Zimski svečani častniški klobuk je bil **dvorogeljnik** iz črnega filca, ki je imel na desni strani široko pletenico zlate barve, pod njo na zgornjem delu pa še krog iz rdeče-belo-modrega traku. Častniki so imeli različne dvorogeljnike glede na čin. Nižji častniki so imeli klobuk na vrhu obrobjen s črnim trakom, višji častniki s tankim zlatim trakom, admirali pa s širokim zlatim trakom. Pred letom 1936 je imel klobuk višjih častnikov širok in tanek zlat trak.

Poleti so častniki in podčastniki nosili belo **poletno častniško bluzo**, ki je bila običajno platnena, pravilnik pa je dovoljeval tudi bluže iz pikeja. Imela je oficirski ovratnik, ki se je zapenjal s skritimi zaponkami. Bluza se je zapenjala s petimi gumbi, ki so bili enoredno razporejeni. Na prsih in na bokih je morala imeti na vsaki strani po en našit žep s poklopcem.

Zimski častniški suknjič se je imenoval **sakò**. Sešit je bil iz temno modrega kamgarna. Imel je ovratnik z zavihki. Na prednjem delu je imel 8 dvoredno razporejenih gumbov. Predpis je določal, da mora ostati zgornji gumb odpet. Na bokih je imel suknjič po en vшит žep s poklopcem. Na ramenih je bil prostor za epolete, na spodnjem delu rokavov pa so častniki in podčastniki nosili rokavne čine. Sako je bil oprijetega kroja in je častnikom segal pod zadnjico oziroma do sredine palcev stegnjene roke.

Svečano in praznično oblačilo je bil **redingot**, ki so ga pomorščaki nosili z običajno častniško kapo in običajnimi epoletami ali pa so k njemu sodili dvorogeljnik in paradne epolete. Redingot - krajši oprijet plašč je moral biti sešit iz finega temno modrega kamgarna in je pomorščakom segal do kolen. Imel je ovratnik z zavihki in dvoredno zapenjanje. Spredaj je imel dve vrsti po 6 gumbov. Zgornji gumb je moral ostati odpet, tako kot pri avstro ogrskih mornariških uniformah. Tako zapenjanje je zahteval tudi Odlok o mornariški obleki iz leta 1924, vendar so pozneje, sodeč po fotografijah, mnogi pomorščaki nosili odpeta dva zgornja gumba, kar je pozneje predpisal tudi odlok iz leta 1936. Temu se je prilagodil tudi kraj redingota, tako da zgornjih dveh gumbov ni bilo več mogoče zapeti. Na hrbtni strani vihrajočega plašča je bil dolg razporek ter dve kratki pleti, ki sta se na vrhu zaključili vsaka s svojim gumbom. Rokava na redingotu sta bila dvodelna. Na spodnjem delu so morali biti prišiti rokavni čini. Paradne epolete so bile zlate barve. Običajno so imele rese. Le nižji častniki so morali po starejšem predpisu nositi paradne epolete brez res. Epolete admiralov so imele debelejšje rese.

Šinjel je bil dolg, temno moder, debel in oprijet suknjen plašč z dvorednim zapenjanjem, ki so ga lahko pomorščaki nosili k vsaki zimski obleki. Imel je dvanajst

Sl. 10: Oblačila vojne mornarice Kraljevine Jugoslavije po letu 1938, Jadranska straža, 1938/1, 39.

Fig. 10: Clothes of the Yugoslav Royal Navy worn after 1938, Jadranska straža (The Adriatic Sentry), 1938/1, 39.

Legenda: / Key:

1.-10. Uniforme častnikov.

1.-10. Officers' uniforms.

1.-4. Zimska službena in neslužbena vsakdanja obleka (1-sako, 2- šinjel, 3-pelerina, 4-površnik.

1.-4. Formal and informal winter clothes (1-lounge jacket, 2-uniform coat, 3-cape, 4-overcoat).

5. Poletna običajna službena in neslužbena vsakdanja in praznična uniforma.

5. Customary formal and informal summer as well as festive uniforms.

6. Zimska svečana uniforma za postroj z bodalom in zimska praznična uniforma (po predpisu iz leta 1936 je k njej sodila tudi ešarpa).

6. Ceremonial winter line-up uniform with dagger and festive winter uniform.

7. Poletna svečana uniforma za postroj.

7. Festive summer line-up uniform.

8. Zimska svečana uniforma izven postroja.

8. Festive winter non-line-up uniform.

9. Zimska večerna uniforma.

9. Winter evening uniform.

10. Poletna večerna uniforma.

10. Summer evening uniform.

11.-19. Uniforme podčastnikov, kaplarjev in mornarjev.

11.-19. Non-commissioned officers', corporals' and seamen's uniforms.

11. in 13. Poletna uniforma narednika vodnika.

11. and 13. Sergeant major's summer uniform.

12. Zimska uniforma narednika vodnika.

12. Sergeant major's winter uniform.

14. Zimska uniforma narednika (in podnarednika).

14. Sergeant's (and junior sergeant's) winter uniform.

15. Poletna uniforma narednika (in podnarednika).

15. Sergeant's (and junior sergeant's) summer uniform.

16. Zimska uniforma mornarja (in kaplarja).

16. Seaman's (and corporal's) winter uniform.

17. Poletna uniforma mornarja (in kaplarja).

17. Seaman's (and corporal's) summer uniform.

18. Dolamica narednika (in podnarednika).

18. Sergeant's (and junior sergeant's) short overcoat.

19. Vojna desantna oprema mornarja.

19. Seaman's equipment used during landing operations.

v dve vrsti razporejenih velikih častniških gumbov. Plašč je imel ovratnik iz črnega žameta, ki se je zapenjal s podolgovitim volnenim gumbom. Admirali so imeli na konicah ovratnika zlat všitek v obliki kopja, po letu 1936 pa so imeli všitek v obliki kopja iz volnenega sukna tudi nekateri častniki. Običajno je moral biti šinjel zapet do vrha, odpetega so lahko pomorščaki nosili le v prostem času. Na hrbtni strani šinjela je bil visok razporek s po eno pleto na vsaki strani. Razporek se je na notranji strani zapenjal z manjšimi mornariškimi gumbi. Na zadnji strani, v višini pasu, je imel plašč še pasek, ki je bil na vsaki strani zapet z večjim mornariškim gumbom. Na sprednji strani plašča sta bila pod pasom na vsaki strani po en všit žep s poklopcem. Na ramenih je bil prostor za epote, na rokavih pa ni bilo oznak činov. Šinjel je moral častnikom segati do sredine meč. Običajno je bil podložen s satenom, redkeje s svilo, po predpisu iz leta 1924 pa so ga lahko podložili tudi s krznom (sl. 16).

Redkeje so pomorščaki nosili **pelerino in površnik**. Obe oblačili sta bili le za spoznanje krajši od vojaškega plašča - šinjela. Častnikom sta morali segati pod kolena oziroma do sredine meč. Pelerina (ogrinjalo) je bila iz temno modrega sukna. Imela je črn žameten ovratnik, ki se je zapenjal s podolgovitim volnenim gumbom. Pelerino so si lahko pomorščaki na sprednji strani zapeli še s petimi črnimi, skritimi gumbi (po predpisu iz leta 1936) oziroma z desetimi majhnimi gumbi (po predpisu iz leta 1924). Na levi strani prsi so pomorščaki nosili oznake činov. Pelerini so lahko dodali tudi kapuco.

Plašč oziroma površnik je bil enostavnega kroja s kapuco ali brez nje, sešit iz temno modrega impregniranega ali neimpregniranega blaga. Bil je nekoliko širši od šinjela, zato je k njemu sodil tudi pas iz enakega blaga. Imel je ovratnik z reverji in skrito zapenjanje s štirimi gumbi. Častniki, ki so ga nosili, so morali imeti zapete vse gumbce. Oznake činov so pomorščaki nosili podobno kot pri pelerini, na levi strani prsi.

Po predpisu iz leta 1924 so častniki namesto zgoraj opisanega plašča nosili **"mekintoš"**. To je bil dežni plašč s kapuco, ki je bil nekoliko podoben zgoraj opisanemu plašču, vendar je imel spredaj eno vrsto vidnih gumbov. Sešit je bil iz temno modre ali črne gumirane tkanine in je častnikom segal do sredine meč. Zadaj je imel razporek. Tudi mekintoš je imel pas iz enakega blaga (Uredba, 1924; Uredba, 1936).

Pod redingotom, sakojem, šinjelom in plaščem so častniki nosili **telovnik**. Ta je imel sprednji del sešit iz enakega kamgarna temno modre barve kot redingot in hlače, zadnji del pa je bil iz črnega satena. Imel je globok izrez na V in se je spredaj zapenjal s petimi majhnimi, enoredno razporejenimi gumbi. Na obeh straneh prsi je imel po en žep z letvico. Prav tako tudi v višini pasu. Na zadnji strani telovnika je bil nastavljivi pasek z manjšo pasno zaponko.

Nekoliko drugačen telovnik so pomorščaki nosili pod večernim suknjičem. Ta telovnik je imel globlji izrez z

ozkimi reverji, zapenjal pa se je s štirimi majhnimi, gosteje razporejenimi gumbi.

Le redki pomorščaki so imeli zimski ali poletni **večerni suknjič**, ki pa v predpisu iz leta 1924 ni omejen. Zimski je bil moder, poletni pa bel. Sešit je bil iz najboljšega pikeja. "Dinner-jacket" je bil kratek, v pasu oprijet smoking z globokim izrezom ter ovratnikom z zašiljenimi zavihki. Zapenjal se je z dvema majhnima častniškima gumboma. Večerni suknjič ni imel žepov. Epote so si častniki pripeli na ramenski del. K svečani, praznični in večerni uniformi je sodila bela srajca s trdim oprsem, trdimi manšetami in bisernimi gumbi, k navadni službeni uniformi pa navadna bela srajca.

Častniki so nosili poleti bele platnene **hlače**, pozimi pa modre hlače iz kamgarna. Hlače so bile običajnega kroja s pasom, gubami, razporkom in angleškima žepoma. Častniki so jih nosili z zalikanim robom. Predpis iz leta 1924 je zahteval, da imajo zimske hlače, ki so jih častniki nosili pri svečani uniformi zunaj postroja, na zunanji strani hlačnic enega do dva prišita zlata trakova. Nižji častniki so morali imeti 2 cm dolg zlat trak, višji častniki dvojni zlat trak, ki je bil prav tako širok 2 cm, admirali pa dvojni zlat trak, ki je bil širok 4 cm. Za ostale priložnosti je bilo predvideno nošenje običajnih hlač brez okrasnih trakov. V novejšem predpisu iz leta 1936 so bile tudi za paradno uniformo zunaj postroja predpisane običajne hlače. Hlače z našitimi trakovi pa so sodile k večerni uniformi. Zlati trakovi so bili enaki tistim na rokavnih činih. Nižji častniki so imeli prišit na vsaki strani po en 5 mm širok trak, višji častniki na vsaki strani po en širši (9 mm širok) trak, admirali pa na vsaki strani po dva širša trakova. Hlače, ki so jih častniki nosili k večernemu suknjiču, so se od običajnih hlač razlikovale tudi po kroju, saj v pasu niso imele gub (naborkov) in zaponk za zožanje. Hlače zimske in poletne večerne uniforme so bile modre.

Pozimi so lahko častniki na ladji izven postroja nosili temno moder volnen pullover in šal, ki pa je moral biti skrit pod vrhnjimi oblačili. Pod plaščem, šinjelom ali dolamico so lahko nosili tudi bel šal za zaščito ovratnika, in tudi ta je moral biti neviden.

Oblačila za dež so bila dežni plašč, klobuk in škornji. Klobuk je bil iz črnega povoščenega platna. Bil je podložen. Imel je teme in obod. Tudi dežni plašč je bil iz črnega povoščenega platna. Bil je enakega kroja kot šinjel, le da je bil nekoliko večji, tako da so ga lahko častniki oblekli čez šinjel. Zapenjal se je s črnimi gumbi. Škornji so bili gumijasti ali usnjeni.

Naredniki, podnaredniki, kaplarji in mornarji so dobili zimsko in poletno **mornarsko kapo**. Zimska je bila temno modre barve, poletna pa bela, sešita iz enakega blaga kot ostala bela poletna oblačila. Imela je mehak gornji del in nekoliko trši spodnji, okoli katerega je bil ovit črn trak iz bombaža in svile. Na njem je bil z zlato nitjo vtkan napis z imenom plovila (rušilca, torpedovke, podmornice, minonosca...), na katerem je pomorščak

plul. Na kapah podčastnikov, kaplarjev in mornarjev, ki so služili v poveljstvih in ustanovah na kopnem, je bil na traku napis "Kraljevska mornarica". Naredniki in podnaredniki so imeli na kapi še kokardo, ki je bila enaka kokardi ostalih podčastnikov (narednikov vodnikov) (Uredba, 1936). Poletna kapa, ki je bila predpisana leta 1924, je bila nekoliko drugačna. Podčastniki in mornarji so dobili le eno čepico, ki so jo nosili pozimi in poleti, vendar so morali poleti čez modri zgornji del nataktni belo prevleko (Uredba, 1924). H garderobi podčastnikov in mornarjev je po predpisu iz leta 1924 sodil tudi slamnati klobuk, ki so ga podčastniki in mornarji nosili v tropskih krajih. Slamniki je moral imeti 12 cm širok krajec in trak z napisom, kakršnega so nosili tudi na mornarskih kapah. Dolg je moral biti 150 cm.

Poletna mornarska bluza je bila iz belega platna. Sešita je bila iz prednjega dela z izrezom, hrbtnega dela in rokavov. V višini prsi je imela dva našita žepa. Pod njo so morali pomorščaki nositi iz bombaža spleteno **mornarsko majico** z vodoravnimi belimi in modrimi črtami. Čez blužo so imeli pripet moder **mornarski ovratnik** s tremi belimi črtami ob robovih. Okoli ovratnika so si morali zavezati črno ruto iz kašmirja pravokotne oblike. Na sredini krajše stranice sta bili prišiti dve beli vrvici. Preden so si mornarji ovili ruto okoli vratu (pod ovratnikom), so jo morali prepogniti na tri dele. K poletni uniformi so sodile še bele platnene hlače.

Pozimi so mornarji nosili temno modro sukneno blužo, ki je bila enakega kroja kot poletna, vendar ni imela vidnih žepov. Na levi strani prednjega dela je imela na notranji strani v višini prsi prišit žep za nož in pištolo iz modrega platna. Na rokavih zimske bluže je bilo narokavje (našiv), ki je bilo prerezano, tako da so si ga pomorščaki lahko zavijali. Zapenjalo se je z dvema majhnima mornarskima gumboma, ki sta bila prišita na notranji strani našiva. Pod zimsko blužo so pomorščaki nosili bel volnen pulover. Sem so sodile še hlače iz temno modrega sukna.

V zimskem času so pomorščaki nosili **dolamico** - kratek vrhnji suknjič iz temno modrega sukna, ki je bil nekoliko daljši od častniškega službenega suknjiča. Pomorščakom je moral segati do konic prstov stegnjene roke. Imel je ovratnik brez zavihkov in dvoredno zapenjanje z desetimi preprostimi gumbi iz medenine. Na sprednjem delu je imel v višini bokov dva žepa s poklopcom, nad njima pa dva navpično rezana priročna žepa. Podčastniki, kaplarji in mornarji so dolamico nosili z zimsko uniformo ali z delovno obleko (Uredba, 1936).

Starejši predpis je namesto dolamice predpisoval **paletto**, vendar sta si bili obe oblačili zelo podobni. Razlikovali sta se predvsem po tem, da paletto ni imel predpisanih dveh razporkov na levi in desni strani spodnjega roba hrbtni strani, ki sta morala biti po predpisu iz leta 1936 dolga po 5 cm (Uredba, 1924).

Kot del vsakdanje uniforme izven službe ali kot del običajne službene uniforme na podmornicah in v manj-

ših enotah v domovini so lahko dolamico namesto šinjele nosili tudi častniki. Ti so jo zaradi njene praktičnosti nosili zlasti pri delu. Častniška dolamica je bila podobna častniškemu sakoju, vendar je bila daljša in širša. Bila je tako dolga kot dolamica mornarjev, spredaj pa je imela deset dvoredno razporejenih častniških gumbov. Zgornji desni gumb je bil lahko zapet ali odpet. Častniki so ga imeli običajno odpetega.

Častniški gumbi so bili iz medenine. Bili so okrogli, na njih pa je bilo vtisnjeno sidro z vrvjo in kraljevsko krono.

Hidroletalci, podmorničarji in posadka borbenih čolnov so imeli poleg vseh prej opisanih oblačil tudi posebna oblačila. Med drugim so imeli uniformo kaki barve, ki je bila sešita iz platna ali ripsa, krojena pa je bila po predpisih za belo poletno uniformo. Letalci so med letenjem nosili posebne letalske tute iz močnega blaga, ki so se spredaj zapenjale z zadrgo, ter usnjene suknjiče in letalske kape z očali. V zimskem času so si naredili tudi do kolen segajoč usnjen plašč (sl. 17).

Med manjšimi predmeti naj omenim piščalko. Naredniki so jo morali nositi z vrvico pod ovratnikom, naredniki vodniki pa v žepu brez vrvice.

Trobeno so morali nositi na traku z državnimi barvami na desnem boku (Uredba, 1924; Uredba, 1936).

Označevanje činov in strok

O činu in stroki pomorščakov so govorile epolette, rokavni čini in oznake ter priponke različnih strok (sl. 11, 12).

Častniki so najpogosteje nosili epolette, ki so jih pripeli, redkeje prišli na oblačila. Admirali so imeli na epoletah zlato pletenico, na njej pa leta 1939 1-3 štirikotne zvezde, višji častniki so imeli zlat trak s po 1-3 štirikotnimi srebrnimi zvezdami, epolette nižjih častnikov pa so imele dva tanjša zlata trakova. Glede na čin so imeli nižji častniki 1-4 štirikotne srebrne zvezdice (poročnik korvete - eno, poročnik fregate - dve, poročnik vojne ladje II. klase - tri in poročnik vojne ladje I. klase - štiri). Naredniki vodniki so imeli temno modre epolette, na njih pa so bili 1-3 zlati trakovi ter štiri štirikotne srebrne zvezdice. Po starejšem predpisu so imeli kontra-admirali 2 zvezdi, vice-admirali 3, admirali pa orla s kraljevsko krono.

Naredniki, podnaredniki, kaplarji in mornarji niso nosili epolet. Oznake činov so nosili na zgornjem delu levega rokava. Na temni podlagi so imeli našite 1-3 trakove v obliki črke V. Naredniki vodniki na rokavih niso imeli označenih činov. O njih so govorile le epolette. Častniki pa so imeli označbe činov tudi na spodnjem delu rokavov. Admirali so imeli po en širok in en ožji trak s heliosovim očesom, nad njim pa 1-3 majhne zvezdice. Višji častniki so nosili na rokavih en širok zlat trak ter 1-3 ozke trakove, od katerih je imel zgornji heliosovo oko. Nižji častniki so imeli le 1-3 tanke trakove. Zgornji je imel heliosovo oko (Jadranska straža, 1938, 38).

Sl. 11: Mornariški čini, *Jadranska straža*, 1938/1, str. 38.Fig. 11: The Navy ranks, *Jadranska straža* (The Adriatic Sentry), 1938/1, p. 38.Sl. 12: Značke razliĉnih sluĝb podĉastnikov, kaplarjev in mornarjev, *Jadranska straĝa*, 1938/1, str. 39.Fig. 12: Badges of different services carried out by non-commissioned officers, corporals and seamen, *Jadranska straĝa* (The Adriatic Sentry), 1938/1, p 39.

Sl. 13: Častnik in podčastniki v delovnih kombinezonih na podmornici Nebojša (PM "SM" Piran).

Fig. 13: Officer and non-commissioned officers in their working overalls on board Nebojša submarine.

Epolette so se med seboj razlikovale tudi glede na službo. Topničarji so imeli na epoletah namesto sidra dva prekrizana topova, strojniki so imeli ladijski vijak, hidroletalci pa letalski vijak s krili. Podčastniki, kaplarji in mornarji so imeli oznake veje službe prišite na zgornjem delu rokava (telegrafist, signalist, strojnik...), (Uredba 1936). O stroki častnika je govorila barva svilene podlage rokavnih činov.

Skrb za oblačila in videz pomorščaka

Uniformo so pomorščaki nosili ob najrazličnejših priložnostih. Nosili so jo v borbi, za svečane priložnosti, pri delu in v prostem času. Sodeč po mnogih fotografijah (Fototeka PM "SM" Piran), je bila uniforma, ki so jo nosili pri delu in v prostem času, ki so ga preživljali na ladji, marsikdaj nepopolna. Nekateri so si naredili mornarsko srajco brez mornarske majice, brez rute ali celo brez mornarskega ovratnika. Sicer pa je bil pravilnik pri opisu delovne uniforme nekoliko manj strog. Čeprav so morali

mornarji, kaplarji in podčastniki običajno z delovno obleko nositi mornarsko kapo in ovratnik, slednji pri najbolj umazanih delih (čiščenju krova, natovarjanju premoga, pri strojih, pri kotlih...) le ni bil obvezen. Sicer pa so nekateri pomorščaki nosili tudi delovne kombinezone. Uniforma, ki so jo uporabljali pri delu, pa je bila navadno tudi zmečkana in umazana. Čeprav je predpis za mornarje predpisoval temno modro delovno obleko, so mnogi, po fotografijah sodeč, pri delu nosili svetle poletne uniforme (sl. 14). Častniki so na ladji, pri delu in v prostem času najpogosteje nosili modro zimsko ali belo poletno službeno uniformo brez pasu, dolamice, med strojniki in zlasti pomorščaki na podmornicah pa je bilo najbolj razširjeno delovno oblačilo tuta ali kombinezon (sl. 13). Tudi ta je bil od leta 1936 predpisan. Sešit je moral biti iz močnega temno modrega platna. Spredaj se je zapenjal z osmimi gumbi in dvema gumboma na ovratniku. Kombinezon je imel štiri žepe.

Kot sem že omenila, so podčastniki, kaplarji in mornarji po prihodu v mornarico poleg oblačil dobili tudi različne vreče in vrečke za prenašanje in shranjevanje oblačil. Vreča za obleko je bila sešita iz temno modrega platna. Imela je obliko valja, ki je v višino meril 115 cm. Na vrhu se je vreča zavezovala z vrvjo. Častniki so si hkrati z uniformo priskrbeli tudi različne škatle in vreče za shranjevanje oblačil. Posebna skrb je veljala paradnim epoletam in dvorogeljnikom. Paradne epolette so navadno shranjevali v posebnih usnjenih ali kartonastih škatlah. Slednje so bile najpogosteje pobarvane, tako da po videzu niso veliko zaostajale za usnjenimi. Škatle so bile kvadratne ali ovalne oblike, prilagojene obliki epolet. V škatli sta bila tudi dva podstavka za epolette iz trdega belega kartona in blazinice za epolette. Tudi dvorogeljniki so bili pogosto spravljani v posebnih kartonastih škatlah. Sicer pa so bila ostala oblačila častnikov spravljena v omarah. Večja oblačila so visela na obešalnikih.

Vsak mornar ali kaplar je imel na ladji le manjši prostor. Na večjih ladjah, kjer so mornarji ležali na visečih posteljah ali mrežah, ki so jih imenovali visalke, so imeli oblačila spravljena v vrečah, včasih v manjših omaricah v spalnici ali v garderobi. Marsikateri mornar je imel med spanjem oblačila kar pod glavo, da so mu služila tudi kot blazina.

Naloga vsakega pomorščaka v vojni mornarici je bila med drugim tudi skrb za lastno higieno ter za čistočo in urejenost uniforme. Pomorščaki so si oblačila in posteljnino sami prali, zračili in krpali. Kot se spominjajo nekateri, na ladjah ni bilo pralnic, zato so zlasti platnena in bombažna oblačila prali v umivalnicah. Posušili so jih na krovu, nato pa so jih, da jih ne bi bilo treba likati, lepo zložili. Precej težje je bilo poskrbeti za čistočo uniforme, ko je bila ladja na daljši plovbi. Tedaj so morali pomorščaki zaradi pomanjkanja sladke vode prati z morsko vodo. Pavlin Zule je v svoj

Sl. 14: Podčastniki, mornarji in kaplarji v oblačilih za delo (PM "SM" Piran).

Fig. 14: Non-commissioned officers, seamen and corporals in their working clothes.

dnevnik napisal, da se milo v slani vodi ni razstapljal, zato so pomorščaki obleko vrgli v morje, da se je dodobra namočila, potem pa so jo povlekli iz vode, odcedili in obesili na vrv (Terčon, 1991). Seveda pa obleke po takem pranju še vedno niso bile čiste. Zlasti mastnih in oljnih madežev iz obleke ni bilo lahko odstraniti, zato so lahko take obleke uporabljali le pri najbolj umazanih delih. Po besedah Pavlina Zuleta so bile te obleke tako umazane, da so bile enake črnim. (PM "SM" Piran, škatla Jugoslovanska kraljeva mornarica - Hidroletalstvo). Na kopnem, v prostem času in pri čistejšem delu so nosili čistejša in bolje ohranjena oblačila. Nanje so tudi bolj pazili, pri pranju pa so se jim bolj posvetili.

Častnikom so včasih oblačila za majhno plačilo oprali njihovi podrejeni. Sobota je bila navadno dan za pranje, čiščenje in zračenje. Po besedah pomorščakov je

Sl. 15: Pranje in čiščenje oblačil in obutve na ladji jugoslovanske kraljeve mornarice (PM "SM" Piran).

Fig. 15: Washing and cleaning of clothes and footwear on a Yugoslav Royal Navy ship.

bila sobota dopoldan čas za "veliko brodsko higijeno". Če je bilo le vreme ugodno, so na krov prinesli tudi vso posteljnino (visalko in deko) (Život, 1923; Na ratnom, 1925). Ponekod so morali imeti mornarji pod kapo skrito iglo ter bel in moder sukanec.

V tem času so nosili pomorščaki običajno kratko postrizene ter nazaj ali na stran počesane lase. Prečke na sredi so bile redke. Mnogi mornarji in zlasti dijaki so imeli lase postrizene tudi na ježka. Prva leta po nastanku Kraljevine SHS so nekateri pomorščaki še nosili navzgor zavihane brke, pozneje pa so imeli le redki kratko pristrižene brke, nošenje brade pa je bilo prepovedano. Nabornike so, tako kot v drugih rodovih vojske, obrili in na kratko postrigli.

Sl. 16: Častniki v zimskih uniformah s šinjelom.

Fig. 16: Officers in their winter uniforms with uniform coat (PM "SM" Piran).

Sl. 17: Hidroletelec v specialni obleki za hidroletelece.

Fig. 17: Seaplane pilot in special clothes worn by hydropilots (PM "SM" Piran).

OBLAČILA POMORŠČAKOV TRGOVSKE MORNARICE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije pomorščaki uniform navadno niso nosili. Obvezne so bile le na nekaterih potniških ladjah, kjer je pomorščakom pri nakupu uniforme denarno pomagala ladijska družba, pri kateri so pluli.

Na tovornih ladjah so bile prave uniforme redke. Najpogostejše je uniformo nosil kapitan ladje, ki je s tem še poudarjal svojo oblast nad ostalimi. A tudi on je pogosto ni nosil. Marsikateri kapitan si je le v službenem času ali v času poveljevanja nadel kapitansko kapo. Še redkeje so ustrezne uniforme nosili častniki, med nižjo posadko pa je bila uporaba uniform že izjemna. Na trgovskih ladjah je bila hierarhija stroga, kljub temu pa precej blažja od hierarhije v vojni mornarici. Zaradi tega uniforme v trgovski mornarici niso bile nepogrešljive. Vendar pa je vsak pomorščak tudi brez uniform vedel, kakšen je njegov položaj in kakšen je položaj drugih, koga mora ubogati in spoštovati, komu poveljevati ter kdo mora ubogati in spoštovati njega.

Na potniških ladjah so bile uniforme potrebne zaradi prisotnosti potnikov. Zaradi večjega števila ljudi na ladji bi brez uniform potniki, pa tudi člani posadke, težko vedeli, kdo je na ladji zaposlen in kdo ni ter kakšen je položaj posameznika. Hkrati je uniforma zagotavljala urejenost vsakega člana posadke in posadke kot celote.

Na nekaterih ladjah so si jo morali pomorščaki kupiti sami. Častnik Zorko Tavčar je pripovedoval, da se je prav zaradi tega kljub boljši plači na potniških ladjah odločil za plovbo na tovorni ladji. Pozneje je morala pomorščakom pri nakupu uniforme pomagati ladijska družba.

Leta 1935 je izšel predpis, po katerem je moral delodajalec novemu zaposlenemu, ki je moral nositi službeno uniformo, izplačati prvo pomoč za nakup službenega oblačila, pozneje pa toliko dvanajstin redne pomoči, kolikor mesecev je nosil uniformo (Pomorski, 1936).

Vladimir Štolfa je sprva plul na tovornih ladjah, maja leta 1936 pa je dobil zaposlitev na potniškem parniku. V pismu, ki ga je 18. maja 1936 iz Dubrovnika pisal sestri Vidi, lahko preberemo: "Nastopil bom službo na potniškem parniku Princesa Olga, ki pluje redno med Trstom in Aleksandrijo. Tam se mi bo plača zvišala na približno 2000 din. Preveč vesel pa tega nisem, ker bom moral porabiti denar za uniforme. Na potniških ladjah moraš biti namreč vedno čil in predpisano oblečen." Vladimir je sestri ponovno pisal 1. avgusta naslednjega leta. Tedaj je plul kot 3. častnik na potniškem parniku Kraljica Marija, pismo pa je napisal v Durbanu. Tudi v njem piše o zaslužku in uniformi: "Plačo imam nominalno 2038 din, 200 din dodatka za obleko in še 10 % povišice na nominalno plačo. Od tega se mi odtrga 200 din za pokojnino in davek ter okrožni urad." O nakupu

oblačil lahko preberemo v naslednjem odstavku: "V Trstu sem dobil 500 din na račun ter si kupil tri bele srajce, tri majice, 2 para nogavic in kapo s tremi navlakami (po vsej verjetnosti častniško kapo s tremi belimi prevlekami), tako da sem porabil skoraj vse. Ko smo bili na Malti, sem dvignil 770 din ter si kupil 3,2 m plavega blaga za zimsko uniformo, skupaj s podlogo, tako da sem ladji dolžan 190 din." (Pisma).

Pomorščaki so med pogajanji za sklenitev nove kolektivne pogodbe zahtevali, da ladjar priskrbi vsem pomorščakom, torej tudi pomorščakom na tovornih ladjah, poletno in zimsko delovno obleko, plašč, dežni plašč in čevlje, natakarnjem na potniških ladjah pa 4 bele bluže in dva para hlač (PAR, PO 13, 28). S temi svojimi zahtevami pa niso uspeli, zato so si morali na ladjah, kjer obleka ni bila predpisana, oblačila tudi pozneje priskrbeti sami. Posledica tega je bila, da so ostali neenotno oblečeni.

Pomorščaki na tovornih ladjah so si zaradi slabih osebnih dohodkov prave uniforme Jugoslovanske trgovske mornarice težko kupili. Njihove plače so bile nižje od plač pomorščakov na potniških ladjah, cena uniform pa je bila v primerjavi z njihovimi plačami izredno visoka. Zorko Tavčar se je spominjal, da je cena uniforme nekajkrat preseгла višino mesečne plače. Uniforme so bile po besedah informatorjev na prodaj v trgovinah z oblačili v pristaniških mestih ali pa jim jih je sešil krojač. Iz prej citiranega pisma Vladimirja Štolfe pa izvemo, da so si pomorščaki blago in nekatere dele uniform kupovali tudi v tujini.

Pomorščaki na tovornih ladjah so najpogostejše nosili civilna oblačila. Zlasti tista, ki so jih nosili pri delu, so bila stara, ponošena, pogosto pa tudi pokrpana. Ko so se odpravili na kopno, so si naredili boljše ohranjene hlače, srajce in suknjiče.

Vladimir Štolfa je v pismu očetu iz Aleksandrije 21. junija 1935 napisal: "Tu sem si kupil 2 obleki, 6 majic, 2 srajci, okoli 12 robcev, 6 parov nogavic, 2 para hlač, 2 para spodnjih hlač in še nekaj drugih malenkosti za 3000 din. Obleke mi pa stojijo prav dobro." Vladimir je torej nakupil kar precej oblačil in zanje po izračunih zapravil približno dve mesečni plači, saj je tedaj kot poročnik trgovske mornarice plul na tovorni ladji. Če je bil nakup ugoden, pa Vladimir v pismu ne piše. 13. 1. 1936 je očetu spet pisal, da je nakupil nekaj malenkosti, da pa bi si rad kupil plašč, ki ga doslej še ni imel, a ga tudi ni potreboval.

Nekateri pomorščaki se spominjajo, da so oblačila kupovali v zastavljalnica - "pawn shopih". Tu so bila oblačila zelo poceni. V newyorških zastavljalnica je bila tudi izbira zelo velika, še zlasti tedaj, ko so vanj prinesli oblačila pokojnika.

Zelo razširjena oblačila med častniki in nižjo posadko so bili tudi "trliši" - delovne tute turkizne, svetlo modre ali kaki barve. "Trliši" so bili iz trdega, močnega

Sl. 18: Radiotelegrafist Dušan Ivančič s častniško kapo ladijske družbe Jugoslavenski Lloyd (PM "SM" Piran).
Fig. 18: Dušan Ivančič, a radio operator, with officer's cap of the Jugoslavenski Lloyd Shipping Line.

in odpornega blaga. Zlasti kurjači in mornarji so jih uporabljali ob različnih priložnostih. Pri delu so uporabljali starejše, že nekoliko ponošene, nove pa so zlasti kurjači in mornarji oblekli tudi, kadar so se odpravili na kopno. Nekateri so namembnosti prilagajali tudi barvo tute. Modre so najpogosteje uporabljali pri delu, z rjavimi pa so odšli na kopno (sl. 19).

Mornarji, premogarji in kurjači so nosili copate, ki so si jih sami izdelovali. Copati so imeli iz vrvice spleten debel podplat in platnen zgornji del.

Zlasti med častniki so bile priljubljene tuje uniforme. Predvsem v brazilskih in urugvajskih pristaniščih so pomorščake na ladjah obiskovali kramarji, prekupčevalci, ki so ponujali v vojašnicah ukradene uniforme. Te so bile poceni in po mnenju informatorjev zelo lepe. Pomorščaki so si običajno kupili posamezne kose, zlasti suknjiče, in jih nosili pri delu in v prostem času.

Redkokateri pomorščak je na tovorni ladji nosil uniformo oziroma del uniforme jugoslovanske vojne ali trgovske mornarice. Pomorščaki, zlasti častniki, so nosili le suknjič ali kapo jugoslovanske vojne ali trgovske mor-

narice, nemalokdaj pa so si ustrezne epolete zapeli na ramenski del tuje uniforme (PM "SM" Piran, škatle Jugoslovanska kraljeva mornarica, Fotografije mornarjev, Fotografije oficirjev, Fotografije oficirjev drugih strok in podoficirjev). Zaradi takega nereda je leta 1926 izšel odlok o prepovedi nošenja uniform, ki bi bile enake uniformam kraljeve mornarice (Pomorski, 1926).

Na fotografijah Dušana Mayerja s potovanja ladje Nemanja leta 1936 (PM "SM" Piran, škatla Jugoslovanska vojna in trgovska mornarica med 2. svetovno vojno in pred 2. svetovno vojno) lahko vidimo, da ta uvedba ni bistveno pripomogla k urejanju oblačilnih navad med pomorščaki in k bolj enotnemu videzu ladijskih posadk. Pomorščaki so še vedno nosili posamezne dele tujih ali jugoslovanskih uniform. Pod sakojem so nekateri namesto srajce nosili majice z zadrgami ali pulije. S sakojem so nekateri nosili tudi civilne hlače, na sliki pa lahko vidimo tudi prvega častnika krova, ki se je na ladji slikal v suknjiču, hlačah in s kapo jugoslovanske uniforme, obut pa je bil v copate (sl. 20).

Tudi na ladji Nemanja so nekateri pomorščaki nosili dele tujih uniform. Ker je ladja plula proti Južni Ameriki, je verjetno, da so pomorščaki nosili tamkajšnje uniforme. Suknjiči teh uniform so imeli oficirski ovratnik in štiri enoredno razporejene gumbе. V višini prsi sta bila prišita dva žepa z dvojno gubo in poklopcem, v višini bokov pa dva našita žepa brez poklopca. Nekateri častniki so imeli na ramenih pripete epolete. Suknjiče so nekateri nosili popolnoma zapete, popolnoma odpete, ali pa so si pustili odpet le zgornji gumb, navadno tedaj, ko so imeli pod suknjičem srajco in kravato (sl. 19) (PM "SM" Piran, škatla Jugoslovanska vojna in trgovska mornarica med 2. svetovno vojno in pred 2. svetovno vojno).

Pri delu so tudi na ladji Nemanja razen prej omenjenih oblačil nosili trliše ter stara civilna oblačila. V toplejših krajih so, sodeč po fotografijah, občasno nosili le hlače in spodnje majice. Nekateri častniki in mornarji so imeli na glavah kape jugoslovanske uniforme, drugi so bili gologlavi, tretji pa so nosili civilna pokrivala, na primer kape s ščitkom ali brez njega, berete ali volnene kape.

Oblačila, ki so jih pomorščaki nosili na kopnem, so bila lepša, čistejša in bolj ohranjena. Zlasti nekateri častniki so si oblekli tudi boljša civilna oblačila, na primer hlače, suknjič in telovnik iz enakega blaga, belo srajco in kravato. Nekateri so si čeznje oblekli trenčkot iz hubertusa in si nadeli klobuk (sl. 20) (PM "SM" Piran, zapuščina Dušana Mayerja).

Kuharji so pri delu nosili civilna oblačila, čez ta pa so si zavezali bel predpasnik z gornjim delom ali brez njega. Na glavah so imeli bele kuharske čepice (PM "SM" Piran, fotografije Dušana Ivančiča).

Leta 1937 je skušala vlada ponovno uvesti več reda pri nošenju uniform, zato je tega leta izdala Pravilnik o

modrega kamgarna, bela pa iz belega platna. Emblem na kapi je imel z zlato nitjo izvezeni dve lipovi veji in sidro v sredini. Pravilnik je dovoljeval ladijskim družbam, da v preostali prostor izvezejo inicialke imena ali simbol družbe, vendar slednjih pomorščaki pri veliki večini družb niso imeli. Posebne označbe na emblemih so imele običajno le večje ladijske družbe. Pomorščaki, ki so pluli na ladjah Jugoslovanskega Lloydja, so imeli na emblemu sidro, ob njem po črki JL (sl. 18).

Sakò, ki je bil predpisan za častnike jugoslovanske trgovske mornarice, je moral biti sešit iz sukna, kamgarna ali volnene tkanine temno modre barve in podložen s temno modro ali črno podlogo. Moral je biti

Sl. 19: Častniki trgovske mornarice na ladji Trepča v delovnih oblačilih med letoma 1935 in 1938 (Foto: Dušan Ivančič) (PM "SM" Piran).

Fig. 19: Officers of the merchant navy ship Trepča in their working clothes during 1935 and 1938 (Photo: Dušan Ivančič).

uniformiranju osebja na trgovskih ladjah in jahtah (Pravilnik, 1937). Ta je prepovedoval nošenje le posameznih delov uniform. Nošenje uniforme ni bilo obvezno, vendar so jo morali pomorščaki, ki so jo imeli, nositi po predpisu. Morala je biti popolna in čista. Pravilnik ni dovoljeval nošenja temnih hlač z belo bluzo, dovoljeval pa je nošenje svetlih hlač z modrim sakojem. Običajno pa so se nosile bele hlače z belo bluzo ter temne hlače z modrim sakojem. Hlačam ustrezna je morala biti tudi barva čevljev. Pravilnik je predpisoval uniforme komandanta, častnikov, zdravnika, radiotelegrafista, komisarja, kadetov, pripravnikov stroja, vodje mornarjev, vodje kurjačev in mornarjev. Za ostale je lahko uniformo predpisal ladjar.

Uniforme trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije

Predpisane uniforme so bile podobne uniformam vojne mornarice Kraljevine Jugoslavije, vendar je bil Pravilnik o uniformiranju osebja na trgovskih ladjah pri opisu posameznih delov uniform precej manj natančen kot predpisi o uniformah vojne mornarice. Nekateri kosi uniforme, kot na primer mornarska bluza in volnena majica, v njem sploh niso bili opisani.

Kapitani, častniki, kadetje in pripravniki stroja so lahko nosili častniško kapo, sakó, belo bluzo, telovnik, hlače in plašč. Kapa je morala imeti ščitek, nad njim pa 4 cm širok črn trak s vtkanimi lipovimi listi. Nad ščitkom je imela tudi 1 cm debelo vrvico, ki je bila na obeh koncih pritrjena s pozlačenim gumbom. Vrvica na kapitanovi kapi je bila zlate barve, vsi ostali pa so imeli na kapah črno svileno vrvico. Ščitek na kapi je moral bil iz črnega lakiranega usnja, ščitek na kapitanovi kapi pa še obrobljen z zlatim trakom. Zimska kapa je bila iz

Sl. 20: Častniki na tovorni ladji Nemanja leta 1936 v prazničnih oblačilih. Prvi nosi suknjič tuje uniforme, drugi suknjič prvega častnika krova jugoslovanske trgovske mornarice, ostala dva pa suknjiča civilne obleke (PM "SM" Piran).

Fig. 20: Officers in their festive clothing on board Nemanja, a merchant navy ship, in 1936. The first officer is wearing a jacket of a foreign uniform, the second a jacket of the first deck officer of the Yugoslav merchant navy, while the other two are clad in jackets of their civilian clothes.

Sl. 21: Del posadke na tovorni ladji v delovnih oblekah.
Fig. 21: Some members of the crew in their working clothes on board a merchant ship (PM "SM" Piran).

preprostega kroja s po enim žepom s poklopcem na bokih. Imeti je moral ovratnik z zavihki in 8 dvoredno razporejenih gumbov. Zapenjal se je s tremi gumbi na desni strani. Zgornji gumb je moral ostati odpet. Predpis je določal, da se mora suknjič nositi zapet. Na rokavih je bil prostor za rokavne čine, na obeh straneh ovratnika pa sta bili z zlato nitjo izvezeni 4 cm veliki sidri.

Poletna častniška bluza je morala biti bela. Imeti je morala po dva žepa s poklopcem na prsih in na bokih ter 4-6 cm visok oficirski ovratnik, ki se je zapenjal z dvema ali tremi zaponkami. Bluza se je zapenjala s petimi pozlačenimi enoredno razporejenimi gumbi. Na ramenih je bil prostor za epolete.

Telovnik je moral biti iz enakega blaga kot sakó z bolj ali manj globokim izrezom in enoredno razporejenimi manjšimi pozlačenimi gumbi. Imel je lahko 2-4 majhne žepa s paspulo.

Hlače so morale biti iz enakega blaga kot sakó ali bluza in običajnega kroja. Plašč je bil praviloma iz temno modrega sukna, podložen s svilo, satenom ali celo s krznom. Spredaj je imel 12 dvoredno razporejenih gumbov. Moral je imeti ovratnik iz temno modrega žameta. Na robovih ovratnika sta morala biti z zlato nitjo izvezena sidra. Na prednji strani sta morala biti še dva globoka žepa. Na zadnji strani je moral imeti plašč dve gubi, ki sta segali od ovratnika do spodnjega roba, na spodnjem delu pa 37-47 cm visok razporek, ki se je na eni strani zapenjal s štirimi majhnimi pozlačenimi gumbi. Na zadnji strani sta bila tudi dva navidezna žepa s po enim majhnim zlatim gumbom.

Strojniki so lahko pri delu namesto bele bluze in sakója nosili primerno oblačilo kaki barve.

Uniforma **vodje mornarjev in vodje kurjačev** je vsebovala kapo, sakó, telovnik, hlače in plašč. Kapa je bila podobna častniški. Sešita je bila iz temno modrega sukna in je imela usnjen ščitek. Okoli oboda je imela ovit gladek svilen trak, nad ščitkom pa je moral biti tanjši

usnjen trak, ki je bil na obeh straneh zapet s posrebrenima gumboma. Na kokardi kape so bili s srebrno nitjo izvezeni sidro in lipovi vejici. Sakó, telovnik in plašč so bili podobni častniškim. Od slednjih so jih ločevali le gumbi, ki so bili posrebreni. Tudi sidra na ovratnikih so bila posrebrena.

Mornarji so nosili mornarsko kapo, majico, mornarsko bluzo, temno moder volnen pulover, hlače in kratek plašč. Kapa je morala biti iz temno modrega sukna. Okoli oboda je morala imeti prišit trak z imenom ladje ali ladijske družbe. Mornarska bluza, hlače in kratek zimski plašč s posrebrenimi gumbi so morali biti iz temno modrega sukna. Pozimi so mornarji nosili tudi temno moder volnen pulover, ki je moral imeti na prsnem delu izvezeno rdeče sidro z inicialkami ali znakom ladijske družbe.

Ostali deli pomorščakove uniforme so bili še bela platnena srajca, bel ovratnik, kravata iz črne svile ali atlasa, ki so jo zavezovali na dolgo ali kratko, usnjene ali bele bombažne rokavice, črni visoki ali nizki in beli poletni čevlji. K črnim čevljem so sodile črne nogavice, k belim pa bele. Gumbi so morali biti pozlačeni ali posrebreni z vtisnjenim sidrom. Ob sidro so ladjarji lahko dodali inicialke ali znak ladijske družbe.

Na spodnjem delu rokavov je bil prostor za oznake položaja. Kapitan, častniki krova, zdravnik in radiografisti so nosili trakove na črni suknjeni podlagi, častniki stroja na rdeči podlagi, komisariji pa na sivi podlagi. Kapitani in častniki krova so nosili, glede na svoj položaj, 1 do 4 zlate trakove s heliosovim očesom, upravitelji in častniki stroja enega do 4 zlate trakove s štirikotnim znakom, radiotelegrafisti 1. klase so imeli dva valovita zlata trakova, komisar dva ravna zlata trakova, zdravnik pa 2-3 zlate trakove, preko katerih je bila prišita eksulapova palica. Kadeti oziroma pripravniki stroja so nosili 5 cm širok zlat trak na črni oziroma rdeči podlagi (Pravilnik, 1937).

Vendar pa tudi nov pravilnik ni bistveno zmanjšal neenotnosti v načinu oblačenja na tovornih ladjah. Preprečil je kvečjemu nepravilno nošenje domačih uniform. V večji meri so ga upoštevali le na nekaterih potniških ladjah.

Šele po pričetku 2. svetovne vojne so postale uniforme tudi na tovornih ladjah bolj razširjene. Tedaj so si jih pomorščaki lažje kupili, saj se je njihov gmotni položaj zaradi zvišanja plač znatno izboljšal. Hkrati je postala uniforma zaradi vojnega stanja pomembnejša. Z njo so lahko pokazali svojo nacionalno pripadnost. Ker so ladje plule večinoma proti Južni Ameriki, Afriki in Aziji, so na ladjah nosili pretežno poletne uniforme, zimske pa so najpogosteje nosili v severni Evropi in Angliji.

Pomorščaki, ki so pluli na ladjah dolge plovbe, so še zlasti potem, ko so se njihove ladje vključile v zavezniške konvoje, začeli nositi angleške vojaške mornariške uniforme - battledress. Omenjena uniforma se je

med vojno internacionalizirala in postala zelo razširjena zimska oficirska mornariška uniforma. Pomorščaki so nosili temno modre uniforme, medtem ko so bile na kopnem razširjene podobne uniforme kaki barve. Battledress je imel kratek in v pasu stisnjen suknjič. Spredaj se je zapenjal s tremi vidnimi zlatimi gumbi ali s prekritimi gumbi, v pasu pa z manjšim črnim gumbom ali z zaponko. Suknjič je imel na prsih po en žep s poklopcem, ki se je zapenjal z zlatim ali skritim črnim gumbom. Na ramenih so častniki nosili epolette. K uniformi so sodile hlače iz enakega blaga. Pod suknjičem so častniki nosili belo srajco in kravato, na glavi pa kapo jugoslovanske trgovske mornarice. Na jugoslovanskih ladjah, ki so odpovedale poslušnost kralju in se priključile partizanski vojski, so si pomorščaki na zgornji del kokarde prišili rdečo petokrako zvezdo. Člani nižje posadke, ki so prav tako nosili battledress, so si na glavo poveznili titovke.¹ Pomorščaki, ki so nosili battledress, so menili, da je to oblačilo praktično in, ker je kratko, uporabno zlasti pri delu, drugi pa so menili, da je kratek suknjič v mrzlih krajih prehladen, in so raje nosili suknjiče drugih uniform, tudi jugoslovanske, ki so bili nekoliko daljši. Na ladjah, ki so plule v konvojih, so pomorščaki v mrzlih dneh nosili tudi volnene kape in šale različnih barv, ki so jim jih pletle Kanadčanke, da bi pomagale zavezniški mornarici.

Skrb za oblačila in osebna higiena

Običajno so si pomorščaki radi oblekli uniformo. Z njo so se ponášali na kopnem, še posebno pred ženskami. Menili so, da jih ženske zaradi uniforme bolj cenijo. Zorko Tavčar je rad pripovedoval, da so imele ženske fante v mornariških uniformah posebno rade: "Ženske so doma in v tujini padale na uniforme, zlasti na plave uniforme z zlatimi našitki, in marsikateri je bilo kasneje žal, da se je zacopala v to zlato." V številnih pristaniščih so imeli pomorščaki z uniformami tudi prost vstop v hotele. Vendar pa vsi le niso radi nosili uniform. Nekaterim se je zdelo, da jih uniforma preveč utesnjuje. V njej se niso počutili udobno in sproščeno. Drugim se je zdelo, da v njej med civilisti preveč izstopajo, saj niso hoteli vzbujati pozornosti. Eden takih je bil častnik trgovske mornarice Vladimir Štolfa. Njegova sestra, upokojena učiteljica Vida Štolfa, se spominja, da tudi on z uniformo ni želel vzbujati pozornosti. Čeprav ga je sestrčna v Ljubljani prosila, naj si nadene mornariško uniformo in jo spremlja na promenadi, njeni želji ni hotel ugoditi. Obvezno nošenje uniforme je bil tudi eden izmed vzrokov, da je opustil služenje na potniških

ladjah in se vkrcal na tovorno ladjo. Po njegovem mnenju so bile zahteve ladjarjev po urejenosti na potniških ladjah prestroge. V pismu, ki ga je sestri Vidi poslal s potovanj s potniškim parnikom Kraljica Marija, lahko preberemo: "Življenje samo na tej ladji se mi pa nič kaj preveč ne dopade. Mnogo bolje je na tovornih ladjah. Tam je vsaj bolj svobodno, tukaj pa te povsod pazijo, kako se obnašaš in kako si oblečen ter še mnogo podobnih sitnosti" (Pismo, Dubrovnik, 1. 8. 1937).

Pri zunanjem videzu pomorščakov je bila pomembna tudi pričeska. V obdobju po 1. svetovni vojni je bila moda dolgih zalizkov ter najrazličnejših brad in dolgih, zavitih brkov že preteklost. Pomorščaki z dolgimi bradami so bili redki. Nosili so se kratki ravno ali navzgor pristriženi brki, večina pomorščakov pa je bila brez njih. Pomorščaki trgovske mornarice so nosili tudi kratke, nazaj ali na stran počesane lase.

Ob prihodu na ladjo so pomorščaki s seboj prinesli najnujnejša oblačila, obutev in perilo. To je določal tudi "Pravilnik o prehrani i stanovanju posade i uredjenju zdravstvene službe na pomorskim brodovima Kraljevine Jugoslavije" leta 1936 (Pravilnik, 1938). Pomorščaki so svojo osebno prtljago najpogosteje prinesli v velikih kovinskih ali lesenih potovalnih kovčkih, redkeje v težkih lesenih kovčkih, ki so jih v obdobju med obema svetovnima vojnima vedno redkeje uporabljali. Manj premožni so svojo revno prtljago prinesli v potovalnih vrečah. Kovčke in zlasti skrinje so v času službovanja v mornarici mnogi uporabljali tudi za shranjevanje oblačil. Svoje mesto so imeli ob posteljah ali pod posteljami v kabinah oziroma spalnicah. Sicer pa so oblačila shranjevali tudi v omarah. Mornarji, krmarji, kurjači in premogarji so imeli na trgovskih ladjah ob svojih posteljah tudi ozke visoke omare za shranjevanje oblačil. Častniki pa so imeli prostor za oblačila tudi v predalih pod posteljami. Ti so imeli razen slednjih tudi večjo omaro za shranjevanje oblačil, na vratih pa je bil navadno obešalnik za plašče in suknjiče (Pravilnik, 1938).

Pomorščaki so morali skrbeti za lastno higieno in čistočo. Zlasti člani nižje posadke so morali sami skrbeti tudi za pranje in čiščenje oblačil, posteljnine, obutve in druge dodatne opreme. Najmanj enkrat tedensko, če je bilo vreme ugodno, so morali prezračiti posteljnino, oblačila, obutev in ostale predmete, ki so bili v spalnici. Nekateri ladje so imele urejene pralnice, na drugih pa so umivalnice uredili in opremili tako, da so pomorščaki v njih lahko v prostem času prali. Pravilnik iz leta 1936 je določal, da morajo pomorščaki perilo menjati najmanj vsakih 8 dni, po potrebi in kapitanovem naročilu

¹ V Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran je shranjen "battledress" častnika trgovske mornarice Baldomirja Podgornika in kapa častnika trgovske mornarice z rdečo zvezdo Branimirja Velkaverha. O oblačenju v času vojne pa pričajo tudi fotografije, hranjene v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran.

vodo štedili, zato so jo zapirali in marisikdaj voda iz pip ni tekla, zato so si tudi častniki, ki so imeli v svojih kabinah umivalnike, vodo za umivanje nosili v kabine v vrčih.

Tudi častniki so morali pogosto sami skrbeti za čistočo oblačil. Za čiščenje uniform je bilo s strani ladijske družbe poskrbljeno le na nekaterih potniških ladjah, tudi na ladji Kraljica Marija, na katero se je leta 1938 v Splitu ponovno vkrcal Vladimir Štolfa. Ker je ladja zaradi popravil in urejanja stala v pristanišču, posadki ni bilo treba nositi uniform, vendar pa so morali v tem času častniki sami plačevati pranje in zanj tudi sami poskrbeti (Pismo Vladimirja Štolfa sestri Vidi, Split, 9. 2. 1938).

ZAKLJUČEK

Po drugi svetovni vojni so pomorščaki v novi državi dobili tudi nove uniforme. Te so bile času primerno moderne in predvsem bolj praktične, še vedno pa so se zgledovale po tujih uniformah. Zlasti svečane uniforme vojne mornarice so postale preprostejše. Garderoba častnikov ni več vsebovala redingota, paradnih epolet z resicami, dvorogelnika, sablje in bodeža ter večerne uniforme, mornarji vojne mornarice pa so okoli leta 1980 dobili vetrovke namesto dolamice. Novim razmeram se je prilagodilo tudi označevanje činov in strok ter označbe vojne ali trgovske mornarice. Toda čeprav je tudi naša nova slovenska mornarica po osamosvojitvi posodobila stare uniforme, je mornariška uniforma ostala do danes zvesta nekaterim tradicionalnim značilnostim mornariških uniform in je ohranila nekatere značilnosti stare mornarice. Tako lahko še danes vidimo častnike vojne in trgovske mornarice v modrih mornariških suknjičih z dvorednim zapenjanjem in s častniškimi kapami s ščitkom (šapkami). Tudi poletna svečana častniška uniforma vojne mornarice je še danes bela, vendar se je spremenil kroj suknjiča, ki je postal bolj podoben zimskemu. Sodobnejša je postala bojna uniforma, pri kateri so se uveljavile vetrovke in hlače s snemljivo podlogo. Izginila pa sta mornariška bluza in mornariški ovratnik.

Sl. 22: Mornar na tovorni ladji Trepča med letoma 1935 in 1938 (PM "SM" Piran).

Fig. 22: Sailor on board Trepča, a merchant navy ship, during 1935 and 1938.

pa še pogosteje. Moštvo je moralo pravočasno napovedati ali potrditi pranje perila, komandant pa jim je moral v ta namen priskrbeti potrebno količino vode. Ker pa pogosto v umivalnicah ni bilo tople vode, so jo pomorščaki nemalokdaj prinesli iz strojev, saj je bila tam voda bolj topla. Čeprav ta voda ni bila najbolj čista, so jo uporabljali tudi za umivanje. Sicer pa so s sladko

UNIFORMS AND OTHER CLOTHING WORN BY SEAMEN ABOARD YUGOSLAV SHIPS DURING THE TWO GREAT WARS

Bogdana MARINAC

Maritime Museum "Sergej Mašera" Piran, SI-6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

SUMMARY

Clothing culture of the seamen serving in the Navy of the Kingdom of Yugoslavia was fairly rich and diverse. As far as the manner of clothing itself was concerned, however, there were some great differences between those who joined the Navy and those employed by the Merchant Navy. While Navy servicemen were obliged to wear uniforms under strict rules, the obligatory uniforms in the Merchant Navy, particularly on cargo vessels, were sooner an exception than the rule, and the regulations themselves were not as accurate and strict as well.

The book of regulations regarding the wear of uniforms on board the ships belonging to the Kingdom of Yugoslavia was published as late as 1937, although a number of some brief rules that attempted to prevent irregular wear of uniforms had been issued prior to this book. Namely, the Merchant Navy seamen were able to move aboard their ships more or less freely. They wore very diverse civil clothing and parts of domestic or foreign uniforms, often at the same time. Uniforms were obligatory only on board some passenger ships, where uniform played, due to the presence of passengers, a more important role.

In the Navy, the first book of regulations on clothing had been issued much earlier - in 1924. The uniforms prescribed in this book were very similar to those worn by men of the Austro-Hungarian Navy, on which they were in fact modelled. Creators of the Austro-Hungarian uniforms in turn attempted to copy those of the British. So it was the Yugoslav seamen, too, who wore blue uniforms in winter and white in summer. The decree issued in 1924 for officers stipulate solemn, festive, daily and summer uniforms. The solemn line-up-uniform differed from those worn otherwise. The officers' wardrobe had to include a lounge jacket, redingote, double-breasted winter overcoat, cape, mackintosh, white summer shirt with officer collar, and special rain clothing. Apart from peaked cap, the officers also wore two-pronged cap, which was beside epaulettes, sash and sword or dagger a compulsory item of the uniform worn during parades. Non-commissioned officers and sailors wore winter and summer T-shirt, winter, summer and working shirt and trousers, sailor collar and sailor cap, less often a straw hat, while in winter they wore a longish blue jacket called paletot.

The new book of regulations issued in 1936 was more accurate. The new uniforms were a little more up-to-date and of a more international appearance, for this time their designers decided to model them more or less on the British attire of this kind. For officers, a whole array of clothing was prescribed, although not all of these items were available at all times. They had to buy themselves official clothing, while unofficial clothing was not compulsory. Every occasion demanded a different uniform. Official officers' uniform was divided into summer and winter uniforms, while these two were divided into ordinary official uniform, parade line-up uniform, parade out-of-line uniform, and evening uniform with evening jacket. The non-commissioned officers included staff sergeants, sergeants and corporals. The uniform worn by staff sergeants looked more like officers' uniform, while that worn by sergeants and corporals was similar to those worn by sailors and lance corporals. The latter wore winter or summer sailor cap, winter, summer and working shirt and trousers, sailor collar, sailor T-shirt and other pieces of clothing.

Key words: seamen, Yugoslav Royal Navy, culture of clothing, uniforms

INFORMATORJI

Jože Pretnar, rojen l. 1912 v Pulju, Pomorska vojna akademija v Dubrovniku, kapetan bojne ladje, vojna mornarica Kraljevine Jugoslavije.

Bojan Marok, rojen l. 1910 v Ljubljani, Pomorska vojna akademija v Dubrovniku, kapetan korvete, vojna mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl leta 1997.

Dušan Ivancič, rojen l. 1910 v Kanalu ob Soči, Brodarska podčastniška šola v Šibeniku, radiotelegrafist, trgovska

mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl leta 1995.

Zorko Tavčar, rojen leta 1910 v Dutovljah, Pomorska trgovska akademija v Kotorju, poročniški izpit, II. častnik krova, trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl leta 1996.

Branimir Velkaverh, rojen 1910 v Trbovljah, Pomorska trgovska akademija v Bakru, poročniški in kapitanski izpit, I. častnik krova, trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl l. 1990.

Marcel Blažina, rojen l. 1922 v Sesljanu, Šola za hidro-

foniste v La Spezii, radiofonist, italijanska vojna mornarica, mornarica NOV.

Vida Štolfa, rojena l. 1902 v Divači, licej v Trstu, učiteljica, sestra Vladimirja Štolfa, rojenega l. 1904 v Divači, Pomorska trgovska akademija Kotor, 1. častnik krova, trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl leta 1956.

Albert Klun, mornarica NOB.

Josip Toič, rojen 8. 11. 1912 na Lošnju, italijanska osnovna šola, izpit za strojnike v Benetkah, Strojna šola mornarice v Pulju, mornar, vodja stroja, italijanska vojna in trgovska mornarica.

VIRI IN LITERATURA

Adjustierung und Ausrüstung der zum Stabe nicht gehörigen Gagisten und der Mannschaft (plakat), Arhiv PM "SM" Piran.

Adjustierung und Ausrüstung des Stabes (plakat), Arhiv PM "SM" Piran.

Baš, A. (1970): Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. Stoletju. Ljubljana.

Dvesto let mornariških uniform na Jadranu (1987). Piran, Pokrajinski muzej Maribor, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran.

Furlan, M., Bjeloš, H. (1991): Yugoslavia army insignia & decorations 1918-1990. Toronto. Militaria House.

Horvat, M., Zimmerman, H. (1995): Österreich maritim, Die frühen Jahre, Verlag Österreich.

Martinec, B. K. (1923): Život na bojnom brodu. Jadranska straža 8/'23. Split, Jadranska straža, 12-13.

Mollo, A., McGregor, M. (1975): Marine-und Luftwaffen-Uniformen des 2. Weltkriegs in Farbe. München, Wilhelm Heyne Verlag.

Odjeća naše kraljevske mornarice (1938). Jadranska straža 1/'38. Split, Jadranska straža, 38-39.

PAR - Poviesni arhiv Rijeka, PO 13, Generalna direkcija trgovačke mornarice, škatle 28, 29, 48, 49, 50, 179.

Petrarka, J. A. (1925): Na ratnom brodu. Život mornara od jutra do večera. Jadranska straža 11/'25. Split, Jadranska straža, 289-291.

PM "SM" Piran: Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, arhiv in fototeka slovenskih pomorščakov v vojni in trgovski mornarici Kraljevine Jugoslavije in Avstro-Ogrske monarhije.

Pisma Vladimirja Štolfa sestri in očetu. Originale hrani Vida Štolfa v Sežani.

Pomorska enciklopedija 7, Santi-Vž (1969). Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, str. 676.

Pomorski godišnjak (1926). Beograd, ministarstvo saobraćaja Kraljevine SHS, 258.

Pomorski godišnjak (1936). Beograd, Ministarstvo saobraćaja Kraljevine Jugoslavije, 424.

Pravilnik o ishrani i stanovanju posade i uređenju zdravstvene službe na pomorskim brodovima Kraljevine Jugoslavije (1938). Službene novine 131/'38, Beograd, 762-766.

Pravilnik o uniformiranju osoblja na pomorsko-trgovačkim brodovima i jahtama (1937). Narodne novine 113/'37. Beograd, 1-2.

Steinböck, E., Baumgartner, L. (1984): Die Uniformen der k.k. österreichischen und k.u.k. österreichisch-ungarischen Kriegsmarine. Graz, H. Weishaupt Verlag.

Terčon, N. (1991): Leto dni med gojenci pomorske letalske šole. Iz dnevnika Paulina Zuleta 1929/1930. Annales 1/'91. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 179-186.

Uredba o odeći mornarice (1924). Službeni vojni list za 1924. godinu. Beograd, 455-486.

Uredba o odeći mornarice (1936). Službeni vojni list za 1936. Godinu. Beograd, 1520-1542.

Vrišer, S. (1978): Uniforme v zgodovini. Slovenija in sosednje dežele. Ljubljana, Partizanska knjiga.

Vrišer, S. (1983): Uniforme v zgodovini II. Maribor, Pokrajinski muzej Maribor.

Vrišer, S. (1991): Uniforme v zgodovini II. Civilne uniforme na Slovenskem. Ljubljana, Založba Park.

Zule P. (1930): Dnevnik 1 (rokopis). Arhiv PM "SM" Piran, škatla Jugoslovanska kraljeva mornarica - Hidroletalstvo.

strokovni članek
prejeto: 2001-03-10

UDK 94(100)(497.5-14) "1941/45"

ANTIFAŠISTIČKI ORUŽANI RAT NA BUZEŠTINI (1941-1945)

Božo JAKOVLJEVIĆ
HR-52420 Buzet, A. Cerovca 1

IZVLEČEK

Druga svetovna vojna (1941-1945) na Buzetskem je bila vojna proti fašizmu, za hrvaško prebivalstvo pa tudi vojna za narodno osvoboditev. Organizacija odpora se je začela že leta 1941, po kapitulaciji vojske Kraljevine Italije septembra 1943 pa je bilo življenje vse do konca vojne na večjem delu Buzetskega organizirano za oboroženi boj in združenje Istre s Hrvaško.

Ključne besede: Buzet, fašizem, antifašizem, narodno-osvobodilni odbori, narodna osvoboditev, druga svetovna vojna

ANTIFASCIST ARMED STRUGGLE IN THE BUZET AREA (1941-1945)

ABSTRACT

World War II (1941-1945) in the Buzet area was a war against fascism and, as far as the Croatian population is concerned, a national liberation war. Organisation of the resistance began already in 1941, while after the capitulation of the Kingdom of Italy in September 1943 the life in the greater part of the Buzet areas was organised for an armed struggle as well as Istra joining Croatia.

Key words: Buzet, fascism, antifascism, national liberation committees, national liberation, World War II

Buzeština

Buzeština se nalazi u sjevernom dijelu hrvatske Istre, a njezina površina podudara s površinom Grada Buzeta. Na 165 km² živi 6200 stanovnika, a manji dijelovi Grada Buzeta su: Buzeština u užem smislu, Roština, Humština, Sovinjština, Vrhuvština, Račiština.

Od 1869. g. tadašnjoj Buzetskoj općini pripadao je i dio Buzetske Ćićarije a koji dio od 1993. g. predstavlja posebnu općinu Lanišće. Uzimajući u obzir sastav i oblike tla, visinske podatke i gravitaciju prema gradu Buzetu općina je imala dva izrazito različita prirodna dijela, mikroregije, i to flišnu Buzeštinu uz rijeku Mirnu i kraški dio ili Buzetski dio planine Ćićarije. Prema statističkim podacima 1981. g. općina je imala 346 m² i 7342 stanovnika. Flišna Buzeština kao i kraški dio granice sa Slovenijom.

Pokušaj suradnje s ustanicima iz Slovenije

Pripremanje za antifašistički oružani rat na Buzeštini i borba za sjedinjenje s maticom domovinom Hrvatskom počinje na buzetskom području već 1941. g. Buzetski kras, buzetska Ćićarija je u blizini granice Kra-

ljevine Italije i Jugoslavije. Na tom najsjevernijem dijelu Istre rodoljubi prelaze granicu Kastavštine i donose tisak.

Na Buzeštini prvi susreti i suradnja s oslobodilačkim pokretom dolaze iz Trsta. Sredinom lipnja 1941. g. Oskar Kovačič, član CK KP Slovenije zajedno s omladincom Ernestom Arbanasom dolazi u Podrebar nedaleko Buzeta pa otud u Sv Ivan Dol radi pronalaženja povjerenika suradnika na dizanju ustanka. Studenti Antun Prodan i Ivan Cerovac i njihovi roditelji, te Slavomir Cerovac prvi su se povezali s oslobodilačkim pokretom iz Trsta i Slovenije. Zbog provale ove organizacije u Trstu, uhićen je Oskar Kovačič i neki suradnici s Buzeštine, a veza sa Slovenijom je prekinuta (Jakovljević, 1978).

Povratak emigranata u Istru

Ljeti 1942. g. u Istru se vraćaju emigranti iz ostalih okupiranih krajeva propale i rascjepkane Kraljevine Jugoslavije. Tako se 28. kolovoza 1942. g. na Buzeštinu vraća Antun Cerovac (Tonić), koji nedaleko rodnog sela, Velog Mluna u jednoj pećini osniva svoju bazu punkt 02, prvu na Buzeštini (Jakovljević, 1978). Cerovac je tražio povjerljive ljude u srednjoj Istri, pa već prije kapitulacije Italije organizira omladince za borce u Istarskoj četi. U mnogim selima osnovao je NOO (Narodno-oslobodilačke odbore) a u nekim selima našao je samo povjerenike. Dana 10. prosinca 1942. g. punkt 02 opkolilo je nekoliko stotina vojnika, policajaca i karabinjera pokušavajući uhvatiti Antuna Cerovca i uništiti punkt. Cerovcu je uspjelo pobjeći na Kras i nedaleko Brgudca naći se s partizanima. Punkt 02 premješten je na područje Vrhuvštine mijenjajući mjesto boravka, a najduže se je zadržao nedaleko sela Juradi gdje je dočekao kapitulaciju talijanske vojske. U podignutom šatoru moglo se zadržavati 7-8 boraca. Punkt je imao i radiostanicu.

Prva istarska partizanska četa

Sredinom kolovoza 1942. formirana je kraj Gerova u Gorskom kotaru Prva istarska partizanska četa. Za komadira čete postavljen je Antun Raspor Španjolac, a za političkog komesara Augustin Vivoda, rodom iz Velog Mluna. Krajem kolovoza Štab V operativne zone uputio je Prvu istarsku partizansku četu na Planik. U planinama Istre četa djeluje od kraja kolovoza do početka prosinca 1942. g. Pored svojih akcija, njezin se rad uglavnom svodi na širenje NOP-a po cijeloj Istri, na stvaranje NOO-a, uključivanje boraca u NOV i POJ, sakupljanje hrane i prebacivanje preko punktova-stanica za Gorski kotar. Ta je četa kod Brgudca formirala glavni punkt-stanica preko koje se održavala veza s ostalim stanicama po Istri (Jakovljević, 1978).

Sl./Foto 1: Anton Cerovac-Tonić.

Raspadanje kraljevsko - fašističkog režima

Kapitulacijom talijanske vojske, 8. rujna 1943. g. gotovo je sav narod općine Buzet sudjelovao u razoružanju neprijateljskih vojnika.

Razoružanje garnizona i objekata u kojima su se nalazile neprijateljske posade, trajalo je nekoliko dana.

Antun Cerovac, koji se je 8. rujna navečer našao u Čiritežu, opisuje događaje tih dana (Cerovac, 1971). U Čiritežu je Cerovac saznao za kapitulaciju talijanske vojske. Trebalo je što prije razoružati talijansku vojsku jer je postojala opasnost da provale Nijemci pa bi oružje moglo pasti njima u ruke, a moglo bi se dogoditi da se neke fašistički orijentirane formacije priključe Nijemcima.

Organizirajući i pripremajući bužetski narod na ustanak, Cerovac je 9. rujna poslao pismo u Centar pokreta koji se je nalazio na području kotara Motovun. U pismu je tražio da se ljudi kotara Motovuna i okolice Buzeta pripreme za akciju. Valjalo se prema mogućnostima naoružati, bar lovačkim puškama i razoružati koju manju neprijateljsku posadu, kao karabinjersku stanicu u Sovinjak, a zatim sa svih strana krenuti prema Buzetu. Tada je u Buzetu moglo biti oko 1000 dobro naoružanih talijanskih vojnika, karabinjera i milicije koji se nisu namjeravali predati.

Omladinci i žene iz Čiriteža poslani su u sva sela Rošćine da se obavijeste o događajima i da se svi okupe u Čiritežu. Radi održavanja veze i dogovora o daljnjoj akciji upućen je kurir u Brgudac, na punkt 01.

Pripremajući se za razoružanje talijanskih alpinaca na željezničkoj stanici Roč i garnizona u Roču stigla je s Krasa vijest da karabinjeri u Lanišću potpomognuti vojnicima iz Lupoglava pružaju otpor. Cerovac je na zadržanom automobilu vlasnika Timeusa, bivšeg fašiste iz Buzeta zajedno s Forcom kroz Roč pa kroz Lupoglav pun talijanskih vojnika pošao u Semiće. Otud je Forcu s vozačem, vlasnikom automobila vratio u Čiritež, a Cerovac se uputio u Brgudac. Toga dana u Čiritež je upala jedinica neprijateljskih vojnika, vjerojatno s namjerom da zastraši i rastjera okupljene ljude.

Te večeri, 9. rujna u Brgudac se je vratio Antun Rašpor s ljudima i oružjem koje je u borbi oduzeto razoružanim karabinjerima u Lanišću.

Antuna Rašpora i Brgučane Laniščani su s darovima dočekali na ulazu u selo, na Kolu. Zajedno s došljacima ušli su u selo i na Placu razoružali karabinjere i započeli slavlje. Usred slavlja koje je nalikovalo na svatove naišao je iz Lupoglava kamion pun vojnika kao pomoć garnizonu alpinaca. Poslije mitraljeskog rafala iz kamiona prekinuta je gozba pa su se Laniščani pripremili za obranu. Pojavom kamiona počeli su i Laniščani pucati, pa su došljaci iz Lupoglava okrenuli kamion i vratili se otkud su i došli. Ovaj događaj, kao prvo razoružanje talijanskih vojnika godinama se slavio kao Dan općine Buzet.

Sl. 2: Selca, crkva.

Foto 2: Chiesa a Selsa.

U Brgudcu su se formirale dvije grupe narodne vojske koja se je stalno povećavala prilaženjem stanovnika Krasa. Iste noći jedna je grupa pod zapovjedništvom Rašpora krenula na razoružanje garnizona u Lupoglavu, a druga grupa Krašana pod rukovodstvom Cerovca pošla prema stanici Roč i Roču. Ovoj drugoj grupi trebali su se pridružiti i stanovnici Sluma i Račje Vasi i još nekih kraških sela koji su razoružavali garnizon, čuare vodovoda i fašističku miliciju koja je bila nedaleko Sluma.

Cerovac je sa svojom grupom stigao u Nuglu oko 11 sati. Plan da se iste noći napadnu željeznička stanica Roč i Roč morao se odgoditi. Cerovac je morao u Slum jer se nije predala posada kod protuavionskog topa.

Kada se je grupa partizana približavala barakama u kojoj su živjeli fašisti protuavionske posade, našli su samo nešto oružja i opreme i dva slijepca koje su fašisti koristili kod osluškivanja aviona. Svećenik Šime Milanović je slijepce odveo u Buzet s porukom da su vojnici kukavički pobjegli a ostavili nemoćne i slijepce ljude.

Povratkom u Nuglu sastavljen je plan da se ujutro 10. rujna napadne željeznička stanica Roč i Roč. U opkoljeni garnizon željezničke stanice upućena je jedna omladinka s pozivom na predaju. Ista je omladinka donijela negativan odgovor pa se spremao oružani napad.

Poslije naizmjenične mitraljeske vatre koja je trajala oko 20 minuta predala se posada na željezničkoj stanici, a po zapovjedniku toga garnizona Cerovac je poslao poziv na pregovore zapovjedniku garnizona Roč. Kako je trebalo donijeti odluku, a odgovora nije bilo do kasno poslije podne, pa su u Roču započeli novi pregovori. Uvjeti zapovjednika posade bili su da se navečer izvede lažni napad u kojem će se posada tobože braniti pa zatim će se i predati pod uvjetima koje su tražili partizani. Zbog glavnog plana da napadne Buzet Cerovac nije htio prihvatiti rizik da silom

O.K.K.P.S. Bečini. P.K. Kato
Dolazak 23. Sept. 1943.

Posiljam. P.K.

Dragi Tov. Primorski!!!

Sporočim ti takle:

Da v nosem O.K. gre vse uredu do časa
kudavo. vse stoji na tem Dolazaku in se
hrobro pripravljajo na pomoč Partizanskim, in
v mas tudi Toljostih nekaj bivših vojakov.

Torej javim da na 20. Septembra mesca 43
sam bil poslan na Hrvoško Komando v Buzet
katero me je poslal Tov. Tomic Cerovac O.K.
Hrvoške Jatare on mi je predlagal, da imajo
zgovor da se sverimo skupaj Slovenci in Hrvoški
Jatare, in potem se postavi v Val Chavre,
Slob. 2. bat. I. Jatareške brigade, tam je Komand-
ant, neki Tov. Goranec, in on me je vstavljal
da. Her moše O.K. je se slika, da naj bi
ustavim, nekaj Narodne Zastite, ostalo pa
da postavi v Buzetu, in da me zelo radi v
Dolazaku. Obvisavale službe, in imamo v
Her imamo O.K. je LK Testa, in Her se postavi
vli v novo O.K. je. Hrvoški Komando.

Torej do časa gre uredu se pomoči Partizanom
če prsti. Jatare in Traku. novini. po Jatri. Her
velikam stari se v fajnijo v Partizane in
tudi pri nas. zelo se zanimajo, in upam da hno
doyeli moš poslušek.

Torej kakor je Jabil Tov. Vidko 3. Sept. 1943.
bravjovi adhod. potem sam ostel sam, in na
9. Sept. 43. pa je prišel Tov. Doro. pa je bil tukaj
samo do 12. Sept. 1943. in v agromnem delu
sem sam ostel, pa se z veliko muko pa
do časa redim uredu delu. v nosem O.K. je
in kakor sam prvo omenil da smo se slika
ili se z Hrvoškimi Partizani, seveda, nisem
vedel kam abrit. Her sam ostel 9 dni brez
vvere. in hrvoškim delu, Torej Tomic dejins
odgovorit če sam prav naprotil ali ne. Želim
odgovora sam przi. ad. P.K.,

Štoreiškim Posiljam

J.F. J.N.

7. Sept.

23-9-43, 3. 2

Sl. 3: Pismo Ivana Caha – Iskre P.K. KPS za Primorsko.
Foto 3: Lettera di Ivan Cah – Iskra al C.R. del PCS per la Primorska.

razoruža znatno brojnijeg i bolje naoružanog protivnika
pa je pristao na ovakav način predaje. Partizani su se
sada dobro naoružali za realizaciju glavnog plana,
razoružanje garnizona u Buzetu.

Dan poslije oslobođenja Roča, 11. rujna partizani su
krenuli na razoružanje Buzeta. Komanda partizanskih
jedinica na čelu s Cerovcem nalazila se u Selcima kod
crkve Sv. Jelene. Kuririma su pozvani sposobni za borbu.

U blizini crkvice rano ujutro 11. rujna našlo se
mnogo stanovnika iz sela okolice Buzeta. Tu je
napravljen i raspored opkoljavanja grada. Zaposjednuti
su svi vrhovi i padine okolnih brežuljaka. Dvije žene
koje su se dobrovoljno javile ponijele su pismeni
partizanski ultimatum u Buzet. Cerovac je tražio bez-
uslovnu predaju. Sat vremena kasnije iz Buzeta je stigao
jedan mali kamion s tri oficira. Odgovor zapovjednika iz
Buzeta je glasio da će predati sve oružje samo da se
ostavi naoružanje za jednu četu da bi se s tim oružjem
vojnici mogli probiti kroz njemačke redove. Cerovac se s
jednim svojim pratiocem uputio u Buzet.

Prema sjećanju Nikole Černehe, Cerovac je iz Selca
na Fontanu stigao oko 10,30 sati. Tu je već bilo mnoštvo
svijeta koji su došli iz zapadnih i južnih dijelova
Bužestine. Partizanski je zapovjednik pošao u Buzet na

pregovore i otuda se na Fontanu vratio oko 12 sati.
Poslije pristanka komadanta bužetskog garnizona da se
bezuslovno preda pozvani je narod raspoređen oko
Buzeta da dođe u Buzet i sudjeluje u razoružanju. Na
Fontani je Cerovac održao govor kazavši da se je
talijanski garnizon predao, ali da se treba čuvati ne-
željenih ispada. Naredio je Nikoli Černeha da organizira
preuzimanje oružja i opreme. Na Mostu je čekala veća
grupa muškaraca koju je Černeha postrojio i s ljudima
stigao na šetalište Lopar. Preuzimanjem oružja i opreme
novi su borci vojničkim korakom preko Fontane pošli na
Selca, gdje su večerali. Sutradan, ta nova partizanska
jedinica uputila se preko Čiriteža u Nuglu.

Na nekoliko malih kamiona Cerovac je s 20 boraca
pošao na razoružanje neprijateljskih posada u Livade i
Gradinje. Vojarna u Gradinjama bila je već napuštena, a
u njoj su partizani našli mnogo oružja, odjeće, pokrivača
i druge robe. U Livadama su partizani zaplijenili dva
vojna kamiona pa su na njima prevezli oružje i ostalu
robu preko Buzeta u Selca.

Zbor pred školom

U tim danima općeg slavlja, 12. rujna održan je pred

Sl. 4: Sv. Martin.**Foto 4: San Martino di Pinguente.**

buzetskom školom veličanstveni zbor. Taj skup je početak narodnog ustanka Buzeštine. Na skupu je pred 4000 ljudi govorio Ante Cerovac. Obraćajući se okupljenom narodu Cerovac je govorio o prošlosti i patnjama Istrana koji su preživjeli sve nedaće koje im je fašizam nanosio. Da bi se borba mogla nastaviti, bila je potrebna materijalna pomoć za narodnu vojsku. Već nakon govora javljali su se prisutni da će u hrani dati priloge za borbu. Prva se javila Antonija Marinac, vlasnica kuće nedaleko škole (Jakovljević, 1978).

Partizanska komanda iz Čiriteža 13. rujna premještena je u selo Sv. Martin koji postaje središte za mobilizaciju.

Hrvatsko-slovenski odred za Istru

Od naoružanih boraca, već u prvoj polovici rujna, osnovan je Hrvatsko-slovenski odred za Istru.

U Štab Odreda ušli su: zapovjednik Viktor Dobrila, borac I. proleterske brigade, zamjenik zapovjednika Ivan Motika, poručnik jugoslavenske vojske i komandir 3. čete kastavske, politički komesar Silvio Milenić (Lovro), član OK KPH HP, zamjenik komesara Franjo Segulin (Boro), sekretar OK Brkini Slov. Istra, I. operativni oficir Josip Matas (Andrić) i II. operativni časnik Franjo Jurišević.

O ovom odredu Okružni komitet KPS, Brkinska Istra,

poručuje da imaju ljudi za približno 3 bataljona, da je ista situacija i u Istri (misli se na hrvatski dio), pa su zato odlučili da djeluju zajedno i da formiraju jedan odred koji je brojao više tisuća ljudi. Od ljudi koji su se tada nalazili u Odredu moglo se formirati 10 bataljona, i to dobro naoružanih, sa svim teškim i lakim oružjem. Oni bi vodili akcije u Istri i oslobodili je. Predviđalo se također da će se broj boraca popeti na 10.000, a moglo se formirati više brigada i povezati ih u diviziju (Jakovljević, 1978).

U izvještaju Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje i PK KPS za Primorsko, Hrvatsko-slovenski odred poručuje 15. rujna 1943. da treba vodstvo za formiranje 10 bataljona, te traži komandire i komadante bataljona i političke komesare. U obzir dolaze iskusni borci, članovi Partije, pa makar bili i obični borci.

Sv. Martin rujna 1943.

Sv. Martin, mjesto samo kilometar udaljeno od Buzeta, postalo je centar za okupljanje i obuku novih partizanskih jedinica. Sjedište se nalazilo u zgradi "Društva", u kojoj je bila i kuhinja za prehranu boraca i zapovjedništvo. Pomoćnik zapovjedniku Anti Cerovcu, naročito u vojnim pitanjima, bio je Mirko Brnčić iz Zameta, zvan Skojevac. Ovdje je vršen raspored boraca u jedinice ili na položaj na samoj Buzeštini. Na nekoliko

punktova nalazile su se straže koje su štitile prilaz Buzetu. Takvi su punktovi bili na Goričici, kod Kamenih vrata, prema Kopru i još nekim mjestima.

Obučavanje boraca bilo je vrlo kratko – jedva jedan dan. Tako Albino Krota, borac 2. istarske brigade, priča da je samo jedan dan upoznao nepoznati mu puškomitraljez i da je zatim odmah krenuo prema Kopru. Do zapovjednog kadra dolazilo se i tako da su borci ispitivani koje su dužnosti obavljali u talijanskoj vojsci.

Nekoliko dana prije njemačke ofenzive, u selo je došla grupa boraca Ličana. Moglo ih je biti 27. Sutradan su se preselili u Sv. Ivan. U Istru su došli da bi preuzeli komandna mjesta u 2. istarskoj brigadi.

Da se ova vojna uloga Sv. Martina mogla uspješno provoditi, naročito su zaslužne žene. Osobito je bila aktivna omladina. Radove je organizirao narodno-oslobodilački odbor, a u kuhinji i krojačnici radile su pretežno omladinke. Od kuće se donosilo posuđe, ali i hrana. I kruh se pekao po kućama. Bila je jesen pa je hrane bilo dovoljno. Osim boraca, tu su dobivali obroke i razoružani talijanski vojnici koji su poslije kapitulacije Italije odlazili kućama.

U zgradi južnije od trga, na kojem su se borci obučavali i okupljali, radila je krojačnica. Na dva stroja šivale su se kape, s petokrakom zvijezdom. Za nove jedinice šivene su i zastave. U nekoliko zgrada nalazila su se skladišta municije: u Škorcariji na jugoistoku sela i u zgradi tzv. Kapićevoj kortini, vlasništvu obitelji Maršić.

Novoosnovane jedinice imale su jedan veći top (105 mm), dva manja topa (45 mm), jedna oklopna kola, jedan mali tenk i nekoliko kamiona. Odmah je osnovana auto-četa i organizirana je auto-radionica.

Naoružani su borci odmah odlazili na položaje prema Kopru i Bujama. Odlazili su kamionima i pješice. S osnovanim vodovima i četama otpremljeni su i topovi koji su u borbama kod Kopra bili upotrebljeni.

Partizani su svoje ustanove rasporedili u okolici Buzeta. Iznad Fontane, na Goričici nalazila se komanda mjesta Buzeta. Uz komandira Nikolu Černeha bio je njegov zamjenik Antun Prodan, danas liječnik u Puli i Josip Fabijančić s Mosta. Komanda je organizirala prehranu, obavljala je funkciju narodne vlasti, upoznava narod sa zbivanjima i organizirala javnu sigurnost i čuvanje zatvorenika koji su dopremljeni u Buzet poslije oslobođenja Kopra. U kući Krbavčića-Šumića, bio je centar za vezu kojim je rukovodio Josip Greblo. Ovamo bi telefonom stizale poruke koje bi do odredišta prenosili kuriri (Jakovljević, 1978).

U školi i jednoj susjednoj stambenoj zgradi smještena je bolnica u kojoj su liječeni borci, stanovnici okolnih mjesta pa i jedan ranjeni zarobljeni njemački vojnik.

Buzet je izabran za sjedište 2. istarske partizanske brigade koja je djelovala na prostoru sjeverne, sjeverozapadne i zapadne Istre. Brigada je osnovana 24.

rujna, a sjedište komande bilo je u Sv. Ivanu. U Vodovodu, koji je funkcionirao normalno, nalazila se i radionica za potrebe narodne vojske.

Vjekoslav Vivoda iz Franečiča bio je vozač automobila zapovjednika Ante Cerovca. S njim je obilazio sela radi pozivanja da se ljudi jave u Sv. Martin na mobilizaciju.

Partizani su tada imali 9 teških, nekoliko lakših kamiona i nekoliko osobnih automobila. Benzina je ostalo od talijanske vojske, a bilo ga je i u privatnim trgovačkim crpkama. U Račicama kraj Podgrada bilo je pod zemljom uskladišteno oko 1000 bačava benzina, ali su tu zalihu Nijemci brzo uništili. Iz skladišta streljiva u Lupoglavu uziman je eksploziv i njime su minirani mostovi prema Trstu.

Drago Flego iz Štrpeda bio je zadužen za seoski NOO čiji je najvažniji zadatak bio da organizira rad prolazne kuhinje za borce koji su odlazili za Kopar. Kuhalo se u kući Milana Podreke, a hranu je pripremalo 30 do 40 žena.

Poslije mobilizacije i vrlo kratke obuke u Sv. Martinu partizanske su jedinice kretale prema Kopru. Jedinica Benjamina Vodopije 18. rujna stigla je preko Črnice i Dvora za Movraž. Sutradan su u Gračišću dobili dva autobusa i nastavili sporednom cestom prema Marežigama. Zbog neprohodnog puta za autobus nastavili su put pješke uzeli su jedan tenk i s njim ušli u Marežige gdje su 19. rujna razoružali karabinjere, a sutradan su zauzeli položaje u neposrednoj blizini Kopra koji je oslobođen 27. rujna 1943. godine. Istog dana bombardiran je Roč.

Osnivanje brigade

Glavni štab NOV Hrvatske uputio je u Istru skupinu vojnih rukovodilaca koji su stigli u Pazin 23. rujna 1943. g. U Pazinu je tada djelovao Operativni štab za Istru NOV i PO Hrvatske koji je bio pod komandom Štaba 13. divizije. Štab su sačinjavali: Savo Vukelić, zapovjednik, Joža Skočilić, politički komesar, Dušan Diminić, zamjenik politkomesara, i Josip Matas, operativni časnik.

Zadatk Štaba bio je da organizira, sredi i učvrsti vojne jedinice nastale u ustanku i da osnuje nove jedinice. Ovo vojno tijelo rukovodilo je jedinicama u Istri sve do 29. VIII 1944., kada je preustrojeno u Štab 43. istarske divizije.

U Istru je upućen i jedan bataljon iz sastava 13. divizije i veći broj rukovodilaca iz raznih jedinica NOV. To je ipak bio premali broj ljudi da rukovodi naoružanim narodom Istre (oko 12.000 ljudi), pa se bataljon u masi naprosto rasplinuo.

Drugog dana boravka u Pazinu, (24. IX), Operativni štab za Istru NOV i PO Hrvatske osniva dvije brigade i dva partizanska odreda (Jakovljević, 1978). Osnovana je

***Sl. 5: Proglas 1. Bataljona 2. Istarske brigade od 27. rujna 1943.
Foto 5: Avviso del I Battaglione della II Brigata istriana del 27 settembre 1943.***

1. istarska brigada, koja je dobila ime poznatog rodoljuba i mučenika Vladimira Gortana. Za komadanta brigade postavljen je Nikola Tatalović. Sjedište brigade bilo je u Žminju, a sektor djelovanja bio joj je južno od Lima i crte Pazin-Plomin. Istom naredbom osnovana je 2. istarska brigada, kojoj je za zapovjednika postavljen Vitormir Širola, za politkomesara Dinko Lukarić, a za operativnog oficira Antun Raspor. Druga brigada osnovana je na sjeverozapadnom dijelu Istre: sjeverno od Limskog kanala, sjeveroistočno od Pazina, preko Roča i Vodica na glavnu cestu.

Zadatak jedinica ove brigade bio je nadzor do-dijeljenog im područja, osiguranje pravca prema Trstu i rušenje svih komunikacija (ceste i pruge) koje vode od Trsta prema Rijeci i oko Trsta, te svih cesta koje vode u unutrašnjost Istre. Naročito je bilo važno onesposobiti glavnu cestu. Štab Brigade smjestio se u Buzetu.

Osim dviju brigada, osnovana su i dva odreda: 1. partizanski odred "Učka" kojem je zapovjednik bio Viktor Dobrila a politkomesar Vlado Juričić, i 2. partizanski odred "Sušačko-kastavski". Odred "Učka" djelovao je u sjeveroistočnom dijelu Istre. Bio je brojčano vrlo jak. Od ovog je Odreda trebalo osnovati 3. istarsku brigadu, ali do toga nije došlo zbog nastupajuće ofenzive.

Buzet je izabran za sjedište 2. brigade, koja je djelovala na prostoru sjeverne, sjeverozapadne i zapadne

Istre. Brigada je sa oko 2500 boraca bila raspoređena u četiri bataljona. Sektor djelovanja 1. bataljona bio je na pravcu: Kopar-Izola-Piran, a sjedište mu je bilo u Momjanu. Drugi bataljon djelovao je u pravcu Trsta, a sjedište je imao u Sv. Antunu. Bio je to Trščanski bataljon. U Umagu je bilo sjedište 3. bataljona, a djelovao je u pravcu Buje-Umag-Novigrad. Sjedište 4. bataljona bilo je u Poreču, a sektor njegova djelovanja oko Poreča i Vrsara. Iako je 2. istarska brigada osnovana 24. rujna 1943., njezin početak moramo tražiti u nastajanju partizanskih jedinica u općem narodnom ustanku odmah poslije kapitulacije Italije. Osnivanje brigade pada u vrijeme najveće istarske političke pobjede. Dana 25. rujna u Pazinu se sastao Pokrajinski NOO za Istru, koji je potvrdio odluku Okružnog NOO-a za Istru od 13. rujna kojom se Istra sjedinjuje s Hrvatskom i Jugoslavijom. Odluku okružnog NOO-a potvrdio je ZAVNOH 20. studenog 1943. godine.

Oslobađanje političkih zatvorenika u Kopru

Radi utvrđivanja zajedničkih akcija hrvatskih i slovenskih jedinica sastali su se 16. rujna Ante Cerovac i Ivan Cah Iskra. Bilo je dogovoreno da će hrvatske jedinice pomoći slovenskima zauzimanjem položaja oko Kopra.

Odluka Badoglieve vlade da se iz talijanskih zatvora oslobode politički zatvorenici antifašisti i komunisti nije se odnosila na Slovensko primorje i Istru, te je zbog toga među zatvorenicima Kopra nastalo nezadovoljstvo. U zatvoru su negodovali zatvorenici, a oko zatvora su demonstrirali antifašisti.

Fašistički su rukovodioci u Kopru zatražili pomoć od Nijemaca iz Trsta. Kasno u noć 25. rujna brodom je odvezena u Trst grupa zatvorenika. U Kopru ih je ostalo oko 200, a njih je čekala ista sudbina, tj. da budu odvedeni u tršćanski zatvor Coroneo. Da se to ne bi dogodilo, partizani su odlučili da se zatvorenici oslobode.

Štab Prvog bataljona saznao je od jednog bivšeg kažnjenika nacrt zatvora i sporazumno sa KPS izradio plan akcije. Četama bataljona pridružile su se i neke slovenske jedinice. Partizani su ušli u Kopar 27. rujna. Kada su stigli do zatvora, naložili su upravitelju da u hodnik izvede političke zatvorenike. Pojavili su se izmučeni i iscrpljeni zatvorenici koji u prvi čas nisu odmah mogli vjerovati da su slobodni.

Brigada je izdala proglas na hrvatskom i talijanskom jeziku u kojem se narodu objašnjava namjere i zahtjev da se održi javni red. Poslije oslobađanja političkih zatvorenika partizani su izašli iz Kopra i zauzeli položaje izvan grada. U Buzet su odveli nekoliko fašističkih rukovodioca, među njima i upravitelja zatvora.

Njemačka listopadska ofenziva listopada 1943.

Događaje u Istri neprijatelj je budno pratio. Njemačka vrhovna komanda detaljno je izradila plan napada na mlade istarske vojne jedinice. U sjevernoj Italiji nalazile su najbolje motorizirane i tenkovske jedinice.

Ofenzivne operacije na Brkine i Istru neprijatelj je namjeravao izvesti u tri uzastopne faze. Motoriziranim je jedinicama planirao opkoliti veći prostor koji će za dva do četiri dana detaljno pretražiti. U prvoj fazi bilo je predviđeno čišćenje Brkina, slovenske Istre i hrvatske Istre do rijeke Mirne. U drugoj fazi osvajao bi jugoistočni, a u trećoj jugozapadni dio Istre.

Kako je neprijateljski napad u svojoj prvoj fazi bio usmjeren i na hrvatsku Istru do rijeke Mirne, od hrvatskih jedinica prva je na udaru bila 2. istarska brigada. Zapovjed za napad dobio je popunjeni 21. tenkovski grenadirski puk, a njemu je bio podređen 450. divizion teške artiljerije i protuavionska baterija. Rano izjutra, puk je počeo nadirati u dvije kolone iz Bazovica prema jugu. Jedna pod zapovjedništvom komadanta Wrede (II. bataljon, II. divizion 89. artiljerijskog puka i još neki manji dijelovi) prema Kopru i Bujama; druga je kolona pod zapovjedništvom pukovnika Jordana (I. bataljon, 450. divizion teške artiljerije i drugi manji dijelovi) preko Kozine nadirala prema Buzetu. Prva je kolona poslije podne, oko 3 sata, stigla u Buje. Pred Bujama jedna je četa partizana, otvorivši pušчанu vatru, pokušala

zaustaviti Nijemce. Toga su dana u Bujama Nijemci strijeljali 14, a sutradan u Grožnjanu 18 ljudi. Iz Buja je neprijatelj jednu tenkovsku četu poslao u Novigrad (Ferenz, 1967). Druga je kolona oko podne stigla u Buzet i zauzela ga. Do 7 sati navečer 2. listopada njemačke kolone su se sastale u Livadama i tako su zatvorile crtu do rijeke Mirne.

Do slijedećeg jutra neprijatelj je već stigao na planiranu liniju Novigrad-Grožnjan-Buzet, pa je tako završila prva faza ofenzive "odsjek rijeke Mirne". Štab armije Grupe "B" poručio je u Hitlerov glavni stan da su partizani imali 1.069 mrtvih i 1.312 zarobljenih. Taj se podatak odnosi na područje Brkina i Istre.

Druga faza ofenzive odnosi se na jugoistočnu Istru, a počela je 4. listopada. Treća faza započela je 9. listopada, a vodila se u jugozapadnom dijelu Istre, južno od Mirne i jugozapadno od ceste Labin-Pazin-Buzet (Ferenz, 1967).

Izjutra 11. listopada ofenzivne operacije u Istri su završene, a Štab armije Grupe "B" javio je u Hitlerov glavni stan da su gubici Narodnooslobodilačke vojske od 25. rujna do 11. listopada 4.893 mrtva i 6.877 zarobljenih (odnosi se i na slovenski dio).

SREĐIVANJE PRILIKA U ISTRI I NA BUŽEŠTINI POSILIJE LISTOPADSKJE NJEMAČKE OFENZIVE

Savjetovanje u Brgudcu

Podno Planika, u selu Brgudcu održano je 10. prosinca 1943. godine Prvo savjetovanje KPH za Istru. Prisustvovalo mu je 50 članova Komunističke partije. Na savjetovanju se razmatrala politička situacija nastala u Istri poslije kapitulacije Italije i nakon njemačke ofenzive u listopadu. Odlučivalo se o radu NOO-a, stvaranju novih partizanskih jedinica, uključivanju Talijana u NOP Istre, o propagandi i radu masovnih organizacija.

Događaji koji su slijedili pokazali su da je savjetovanje u Brgudcu usvojilo dalekosežne odluke i da se ono može smatrati prekretnicom u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta Istre (Jakovljević, 1978).

Konferencije u Račicama

Osim Prvog partijskog savjetovanja u Brgudcu, prosinca 1943. održana su i u Račicama dva vrlo značajna skupa.

Dana 25. prosinca na Prvoj partijskoj konferenciji za Istru 40 delegata raspravljalo je o političkim i organizacionim pitanjima. Izabran je Oblasni komitet KPH za Istru i usvojene su nove smjernice za rad komunista. Dvršena je izgradnja partijske organizacije, a to je bilo vrlo važno za daljnji tok borbe.

U Račicama je 29. prosinca održana i Prva oblasna konferencija SKOJ-a za Istru. Sudjelovalo je 115 de-

Sl./Foto 6: Čabranija.

legata koji su razmatrali zadatke skojevske organizacije. To je bilo vrijeme kada je kod omladine trebalo podizati borbeni duh. Radi ostvarivanja zadataka NOP-a omladinu je trebalo obuhvatiti u USAOH. Izabrani su članovi u Oblasni komitet SKOJ-a za Istru.

mobilizacijskih središta, a za prijenos pošte bile su organizirane relejne stanice. Ovako organizirana vojno pozadinska struktura bila je usklađena s organizacijom nove, narodne vlasti.

Nova vlast i vojno pozadinske stanice

Radi lakšeg rukovođenja NOP-om (narodnooslobodilačkim pokretom) osjećala se potreba da se Istra podijeli na nekoliko okruga. Rukovodstvo KPH za Istru, na sastanku 11. studenog 1943. g. u Čabraniji odlučilo je da se područje Istre podijeli na tri okruga (Vlahov, 1976). Dražen Vlahov datum sastanka u Čabraniji uzima kao termin osnivanja Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Buzet. Nadležnost ONOO-a Buzet protezala se je na područje kotara: Lovran, Kras, Motovun, Buzet i Buje. Za područje Buzeštine djelovala su tri kotarska narodnooslobodilačka odbora: Buzet, Kras i Motovun. KNOO Buzet obuhvatio je općine Buzet, Roč i Štrped. Kotar Motovun obuhvaćao je općine Sovinjak i Vrh, današnje područje Buzeštine, a kotar Kras, kao treći u okrugu obuhvaćao je općine Vodice i Prapoče, tako da je ratni okrug obuhvaćao tri spomenuta kotara, a na njihovom području 5 općina na Buzeštini i dvije općine na Krasu.

Početkom prosinca 1943. g. osnovani su novi punktovi širom Istre, ali je punkt 01 poviše Brgudca ostao glavna partizanska baza, a punkt 02 bila je glavna veza s ostalim punktovima. Punktovi su dobili ulogu

Osnivanje novih vojnih jedinica

Poslije listopadske ofenzive Nijemci uz pomoć fašista i ostataka talijanskih okupacijskih snaga uspostavljaju svoj okupatorski sistem vlasti. U studenom i

Sl. 7: Srgobani, spomen ploča.

Foto 7: Lapide commemorativa a Srgobani.

***Sl. 8: Sudionici Prve oblasne konferencije AFŽ-a za Istru.
Foto 8: Partecipanti della Prima assemblea legislativa dell'AFŽ per l'Istria.***

prosincu širom Istre postavljaju se karabinjerske stanice i obnavljaju se fašističke vojne funkcije uspostavom stalnih posada i garnizona.

Operativni štab za Istru i Okružni komitet KPH za Istru u ovakvoj situaciji prilaze osnivanju novih partizanskih jedinica širom Istre (Šepić, 1981).

Istra je podijeljena na 14 sektora političko - mobilizatorskog djelovanja, pa se predviđalo osnovati i isti

broj partizanskih četa. U studenom i prosincu 1943. g. osnovano je 13 partizanskih četa s po dvadesetak boraca. Tako su za područje tadašnje općine Buzet osnovane tri istarske partizanske čete (Vinko Šepić, 1981).

Četvrta istarska partizanska četa (Kraška) osnovana je oko 1. studenog 1943. g. u Brgudcu. Prvi zapovjednik čete bio je Josip Ivančić iz Brgudca. Prvi politički komesar bio je Vlado Brnčić iz Pečca, Grižane Crikvenica, a zapovjednik prvog voda i zamjenik zapovjednika čete bio je Milan Klobas iz Brgudca..

Sedma istarska partizanska četa (Kraška) osnovana je 2. studenog 1943. g. u šumi kod sela Dane. Prvi zapovjednik čete bio je Ivan Lučić (Vinka) iz sela Zorzići kraj Kastva.

Deseta istarska partizanska četa (Buzetska) osnovana je u drugoj polovici studenog 1943. g. kod sela Klarići, nedaleko Vrha. Zapovjednik čete bio je Vinko Brnčić-Josipa Franciskin iz Brnčići na Kastavštini.

OSNIVANJE III ISTARSKOG BATALJONA

Reformirana Druga istarska brigada štiti rad 1. konferencije AFŽ-a za Istru

Od formiranih partizanskih četa 21. siječnja 1944. g. u Trsteniku, na Buzetskom Krasu osnovan je III. istarski partizanski bataljon u sastav kojega su ušle 4., 7. i 10. istarska partizanska četa. Osnovane čete su u sastavu III. istarskog bataljona, 4. kao 1. četa, 7. kao 2., a 10. istarska partizanska četa postaje 3. četa istarskog par-

Sl. 9: Tekst spomen ploče na mjestu održavanja konference AFŽ.

Foto 9: Testo della lapide commemorativa nella sede dell'assemblea dell'AFŽ.

tizanskog bataljona. Za v.d. komandira bataljona postavljen je Zvonko Kukuljan, za političkog komesara Nikola Mioković, a za njegovog zamjenika Ante Vrban (Šepić, 1987).

Reformirana Druga istarska brigada štiti rad 1. konferencije AFŽ-a za Istru. Naredbom operativnog štaba za Istru br. 40. od 1. lipnja 1944. ponovo je osnovana Druga istarska brigada. Njezino drugo postrojavanje izvršeno je 12. lipnja na izvoru Rječine iznad Studene. Već krajem lipnja 1944. Brigada je upućena u zapadnu Istru na Bujštinu. Na Bujštini je Brigada djelovala uspješno sve do druge polovice srpnja, kada je krenula na Kras. Dobila je zadatak osigurati rad Prve oblasne konferencije AFŽ-a.

Istarske su žene imale važnu ulogu u jedinstvenoj borbi cijeloga naroda. One su 22. i 23. srpnja u šumi Gozdac nedaleko Rašpora održale svoju 1. konferenciju, kojoj je prisustvovalo 1.511 žena iz svih krajeva Istre.

Počeci obnove hrvatskih škola u Istri

Kada je fašistički državni aparat prestao funkcionirati i kada je bio uklonjen snagom istarskih narodnih masa, NOO za Istru 13. rujna 1943. donosi povijesnu odluku o budućnosti Istre. NOO za Istru sazvaio je 25. rujna 1943. godine u Pazinu predstavnike istarskog naroda na tada osnovani Pokrajinski NOO. Taj skup, nazvan i Istarskim saborom, potvrdio je odluku od 13. rujna kojom se Istra sjedinjuje s Hrvatskom i Jugoslavijom. Usvojeni su i zaključci koji su 26. rujna 1943. g.

objavljeni narodu. Pod rednim brojem 6. nalazio se i zaključak: "Otvaranju hrvatskih škola pristupit će se u najskorije vrijeme".

Pokrajinski NOO za Istru je neprekidno zasjedao, i već 11. studenoga 1943. g. ponovno se sastao da bi analizirao dotadašnji rad narodnooslobodilačkih odbora i naglasio značaj narodne vlasti u daljnjem okupljanju naroda za borbu protiv okupatora. Obnovljen je rad onih seoskih, općinskih i kotarskih NOO-a kod kojih se osjetio prekid djelovanja.

Sredinom prosinca 1943. g. u Brgudcu otvorena je prva hrvatska škola. Rad u školi povjeren je Mati Brajkoviću iz Brgudca članu Seoskog NOO-a.

Radi bolje organizacije i kontrole rada osnovani su i okružni MOO-i: 12. siječnja Okružni NOO za Pulu, 16. veljače Okružni NOO za Buzet, a početkom ožujka Okružni NOO za Pazin (Jakovljević, 1978).

ZAVNOH upućuje u Istru Antuna Hosta

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Prosvjetni odio, uputio je na prosvjetni rad u Istru Antuna Hosta, učitelja i Vazmoslava Gržalju, omladinca.

Škola u Sv. Donatu

Nekoliko dana poslije Hostova dolaska u Istru, u Sv. Donatu se na jednom masovnom sastanku raspravljalo o otvaranju hrvatske škole u tom mjestu. Sastankom je

Sl. 10: Sv. Donat, škola.

Foto 10: Scuola di San Donato.

Sl. 11: Klarići, spomen ploča.**Foto 11: Lapide commemorativa a Clarici.**

rukovodio Host, a prisustvovali su mu mnogi roditelji i djeca. Narod je tražio školu. Međutim, odluka o otvaranju škole i početku njenog rada bila je odgođena do 20. veljače. Napokon je škola bila otvorena. Nastava se održavala u zgradi bivše talijanske osnovne škole, koja je bila vlasništvo Antuna Prodana. Učionica se nalazila na prvom katu. Klupe i školska ploča bile su sačuvane. Dva dana nastavu je održavao Host. Omladinac Gržalja koji je s njime doputovao iz Slunja samo je promatrao rad i uz njega izvodio po koji nastavni sat. Trećeg dana Vazmoslav Gržalja već je samostalno preuzeo cjelokupan rad u školi.

Dana 22. veljače 1944. g. u Medvejama, nedaleko Vrha, održana je prva prosvjetna konferencija u vrijeme oslobođilačkog rata u Istri. Na konferenciji u Medvejama riješena je dvojba oko početka rada škola. Razmatrajući prosvjetne prilike u Istri, odlučeno je da se ne može čekati neko povoljnije vrijeme za otvaranje škola ili pak da se radi samo na pripremanju terena za otvaranje škola poslije rata.

Najveći problem pri otvaranju škola je bio nastavnički kadar. Zato je odlučeno da se što prije otpočne s organizacijom tečajeva na kojima će se pripremiti učitelji za rad u novootvorenim osnovnim školama. Na tečajeve će se pozivati omladinci sa završenom osnovnom školom ili, po mogućnosti, s kojim razredom srednje škole. Zbog toga je odlučeno da se u selu Klarići što prije održi prvi petnaestodnevni tečaj na kojem će se pripremiti nastavnici za rad u našim narodnim školama.

Klarići

Selo Klarići nalazi se u srednjem, brdskom dijelu Istre na području današnje općine Buzet. Za vrijeme narodnooslobodilačkog rata Klarići su pripadali području Općinskog NOO Vrh, na kotaru Motovun. Položaj sela omogućavao je dobru zaštitu tečaja. Kroz šumarak i preko potoka njegovi polaznici su se mogli, ako je trebalo, svakog časa povući. Klarići se nalaze u bogatijem dijelu Istre, pa se lakše dolazilo i do hrane. Samo selo je za polaznike tečaja dalo najviše hrane, ali se ona prikuplja i u okolnim selima. Članovi seoskih NOO, zaduženi za prehranu, prikupljali bi hranu i donosili je u kuhinju tečaja. Mjesto u kojem će se održati tečaj odabrali su u Oblasnom NOO-u, koji se u to vrijeme nalazio u zaseoku Srgobani nedaleko Klarića. Polaznici tečaja su u tom kraju bili relativno sigurni i s obzirom na okolnost što su se tuda neprestano kretali partizani, narodna vojska.

Ta sigurnost Klarića odnosila se i na okolna mjesta. Tečaj se nije mogao sakriti. Narod je morao znati da se on tu održava. Nije mogla doći u obzir sredina u kojoj bi prijetila izdaja. Bila je važna i sigurnost snabdjevanja, a područje općine Vrh bilo je slobodno. U taj dio Istre neprijatelj je mogao doći jedino u većim vojnim formacijama, a o njihovu nadiranjima se redovito unaprijed znalo. Postojale su organizirane vojnopozadinske stanice i, inače, dobro organizirano čuvanje. Zahvaljujući organizaciji i djelovanju seoskih straža u velikom dijelu Istre, u pojedinim razdobljima NOB-e živjelo se kao na oslobođenom području.

Tečaj je održan u kući Izidora Flega, u jednoj manjoj prostoriji s najnužnijim namještajem. U srednjem dijelu prostorije nalazio se poveći kuhinjski stol, a uz njega i uz zidove seoske klupe i kuhinjske stolice. U jednom se kutu nalazila školska ploča na stalku. Na ploči se pisalo suhim krečom. Uz zid nasuprot vrata bio je i jedan krevet. Tko je stigao sjesti za stol pisao je na njemu, dok bi ostali polaznici pisanke držali na stolicama ili na koljenima.

Rukovoditelj tečaja i predavač je bio Antun Host, a drugi je predavač bila Jelka Rolih. Prvi partizanski učiteljski tečaj u Klarićima polazili su: Vazmoslav Gržalja, Milan Ivančić, Nevenka Ivančić, Ljiljana Kajin, Jelka Mikac, Danilo Mikolavčić, Valerija Mohorović, Dorica Pernić, Miro Rušnjak, Miljenko Sirotić, Milica Širola, Flora Tolentino i Ester Žiković. Bili su to omladinci uglavnom u dobi od 17 do 18 godina, pretežno rođeni na području današnje općine Buzet.

Flora Tolentino došla je u Istru iz Italije gdje se kao Židovka nalazila u koncentracionom logoru. Na tečaju se osjećala sigurnom i sretnom. Nastavnica Jelka Rolih iz Gorskog kotara bila je referent za prosvjetu kotarskog NOO i sudjelovala je u otvaranju hrvatskih škola u Istri. Poslije rata radila je u Puli, Opatiji i Zagrebu. Umrula je kao umirovljenik 1979. g. Pred nekoliko godina u Rijeci je umro i Antun Host.

Oslobođenje Buzeta

Kao dan oslobođenja Buzeta dr. Uroš Kostić navodi 30. travnja 1945. g.: "Ne zadržavajući se, 3. dalmatinska udarna brigada je u toku noći 29/30. aprila nastavila nastupanje prema Trstu. Iako fizički zamorena, zbog velikih napora u stalnim pokretima i borbi, njen moral i borbenost su bili na visini. Bez većeg zadržavanja, ona je pročistila ranija neprijateljska uporišta u Lupoglavu i Roču, a 30. aprila izjutra oslobodila Buzet. Demoralisane porazom kod Vranja i Boljuna, usputne posade neprijatelja, na pravcu nastupanja 3. brigade, neorganizirano su se povlačile ili su se posle kraće borbe predale" (Kostić, 1978).

Danilo Načinović, pukovnik, sudionik partizanskog rata navodi isti dan oslobođenja Buzeta, ovaj je dan naveden i u Leksikonu NOR-a i revolucije (str. 152.) Kod utvrđivanja dana oslobođenja uzima se i 28. travnja jer su se njemački vojnici poslije djelomičnog miniranja postrojenja Istarskog vodovoda povukli. Razgovarajući s

tadašnjim stanovnicima Buzeta, Koradom Rigo i Pinom Fabijančić saznao sam da su se poslije spomenutog miniranja vodovoda njemački vojnici povukli, međutim toga dana i sutradan 29. travnja u Buzetu nije bilo niti jedne vojske, niti jedne vlasti. Partizani su u Buzet ušli dva dana kasnije, 30. travnja 1945.

Žrtve fašističkog terora

Osim odvedenih i nestalih u koncentracionim logorima širom Europe fašisti i nacisti počinili su na području Buzeštine i Krasa mnogo nedjela, spomenut ćemo neka od njih. Ljeti 1943. g. fašisti su došli u Lanišće i prevarom su doznali da se nekoliko dana u šumi Podlom nalazi sakriveno osam mladića. Pronašli su ih i iskalili su na njima svoj bijes. Osam mladih života Lanišća palo je kao Podlomske žrtve. Bježeći pred neprijateljem 27. travnja 1944. g. osam ljudi iz Račje Vasi među kojima i troje djece sklonilo se u šumi nedaleko Orljaka, jednog od vrhova Čičarije. Neprijateljski vojnici su ih pronašli i na tom mjestu poubijali.

U kući Antuna Rabaka na mjestu zvanom Ročine u Brgudcu 7. travnja neprijatelj je našao grupu sklonjenih žena i djece. Vojnici su pozvali ženu i djecu da izađu, a kada su se s djecom u naručju pojavile pred kućom obasute su mitraljeskim rafalom i bombama. Brgudac je samo tada dao 15 žrtava među kojima devetero djece.

Najteži dan u svojoj novijoj povijesti Vodičani su doživjeli 10. kolovoza 1944. g. S još pet kraških sela njihovo je selo zapaljeno. I dok je selo gorjelo, neprijateljski su vojnici pohvatali sve stanovnike koje su tu zatekli i odveli ih do Podgrada. Tamo su neke izdvojili i otpremili u konclogore u Njemačkoj. Ženama s djecom i starcima zaprijetili su smrću u slučaju da se vrate kućama. Ovu očajnu situaciju riješavali su ljudi slovenskog primorja u Brkinima. Vodičani su zajedno sa stanovnicima Dana našli utočište u slovenskim selima Golac, Obrov, Gradistu, a neki su stigli do Jelovica i Bresta gdje su dočekali kraj rata.

U antifašističkom oružanom ratu s područja Buzeštine i Buzetskog krasa sudjelovalo je 2700 građana. Šeststotina i šest ljudi izgubilo je život. Njihova su imena uklesana na kamenim pločama spomen parka koji je 1988. godine podignut u podnožju Buzeta (Željko Marinac: "Centralni spomenik revolucije i Spomen-park NOR-a Buzet").

LA RESISTENZA ANTIFASCISTA NEL PINGUENTINO (1941-1945)

Božo JAKOVLJEVIĆ

HR-52420 Buzet, A. Cerovca 1

RIASSUNTO

L'organizzazione della lotta armata contro il fascismo (1941-1945) cominciò nel pinguentino prima della caduta del regime fascista, nel luglio 1943. La maggior parte della popolazione della zona accolse la capitolazione dell'Italia come la liberazione dal fascismo, ma anche come una liberazione nazionale. Ben prima dell'offensiva tedesca, il 24 luglio 1943, a San Martino pinguentino, fu costituita la II brigata istriana. In ottobre però, le inesperte formazioni istriane si ritirarono di fronte allo strapotere della forza militare germanica. Per far fronte alla situazione seguita all'offensiva, si organizzano incontri, si fondano basi militari nelle retrovie e si costituiscono nuove unità militari. Il 1 giugno 1944 fu ricostituita la II brigata istriana. Il nuovo potere organizzò la vita della popolazione e riaprì le scuole croate. 2.700 uomini del pinguentino e della Cicceria parteciparono alla lotta armata. I caduti furono 606.

Parole chiave: Pinguente, fascismo, antifascismo, Consigli popolari di liberazione, liberazione nazionale, seconda guerra mondiale

LITERATURA

Jakovljević, B. (1978): Druga istarska brigada. Rijeka, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Cerovac, A. (1971): Rujanski dani 1943. Pazinski memorijal, knjiga 2. Pazin.

Ferenz, T. (1967): Kapitulacija Italije in narodno-oslobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor.

Vlahov, D. (1976): Okružni narodnooslobodilački odbor za Buzet. Buzetski Zbornik, knjiga 1. Pula.

Šepić, V. (1981): Tri istarske partizanske čete Operativnog štaba za Istru na području današnje općine Buzet, osnovane u studenom 1943. Buzetski Zbornik, knjiga 5. Buzet.

Šepić, V. (1987): III istarski partizanski bataljon. Buzetski Zbornik, knjiga 11. Buzet.

Jakovljević, B. (1979): Prvi partizanski učiteljski tečaj u Istri. Rijeka, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Kostić, M. (1978): Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945. g. Beograd.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2001-02-20

UDK 81'373.21:930.253

PRVE ZNANE OMEMBE KRAJEVNEGA IMENA "SEČOVLJE"

Darja MIHELIC

Zgodovinski Inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4

IZVLEČEK

Prispevek izpostavlja problematiko topografije Slovenskega primorja. Za primer analize priteguje omembe krajevnega imena "Sečovlje" v objavljenih in mnogih neobjavljenih zapisih piranskega arhiva s poudarkom na obdobju pred sredo 14. stoletja.

Ključne besede: topografija, toponim, Sečovlje

THE FIRST KNOWN REFERENCES TO THE "SEČOVLJE" TOPONYM

ABSTRACT

The contribution stresses the complexity of the topography of the Primorje Littoral. As an example it analyses the "Sečovlje" toponym as referred to in published as well as many unpublished records of the Piran Archives with emphasis on the period prior to the mid-14th century.

Key words: topography, toponym, Sečovlje

Topónima oziroma krajevna (pa tudi ledinska imena in imena hribov in vodà) so se v zgodovini spreminjala. Oblike krajevnih imen v srednjeveških virih so daleč od tistih iz prve polovice 20. stoletja, ta pa so doživela revolucionarne spremembe po drugi svetovni vojni, ko so iz zemljevida Slovenije izginila imena krajev s pridevkom Sveti, Šent, Šem- ipd.

Zgodovinska historična topografija obsega evidentiranje, izpisovanje in zbiranje krajevnih imen, ki se pojavljajo v starih zapisih, njihovo ubikacijo (določitev lege) v prostoru ali njihovo istovetenje s sodobnimi kraji. V tem pogledu naj bi bilo količinsko obvladljivo pisno gradivo do konca srednjega veka, oziroma do 1500. Že v tem obdobju opazamo eksponentno naraščanje števila ohranjenih (deloma objavljenih) izvirnih zapisov, ki bi jih bilo potrebno pregledati za namen izdelave kolikor toliko popolne historične topografije. V novem veku (po 1500) pa število virov-zapisov naraste do te mere, da bi bilo sistematično delo, ki bi črpalo podatke o prav vseh omembah krajevnih imen iz celote ohranjenega izvirnega gradiva, prezamudno in nesmotno.

Misel na zbiranje gradiva za historično topografijo Slovenije, ki naj bi bilo osnovni pripomoček pri razpoznavanju krajevnih imen, ki jih srečamo v srednjeveških virih, se je porodila med obema vojnoma (Kos, 1975, 777-780; Grafenauer, 1982, 1986). Temelj zamisli je dalo delo *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* Franca in Milka Kosa (*Gradivo* 1-5) z *Imenikom krajev in oseb*.

Pobudo za projekt je dal 1932 Ljudmil Hauptmann in pritegnil za sodelovanje Milka Kosa. Oba strokovnjaka sta se lotila dela: Hauptmann za Štajersko, pri čemer se je mogel opreti na predhodnika Josepha von Zahna (Zahn, 1893), Kos za Kranjsko in Primorje.

Zbrano gradivo za Štajersko je bilo med drugo svetovno vojno uničeno, zbiranje gradiva za Kranjsko pa je teklo dalje do smrti njegovega avtorja 1972. Sodelavci zgodovinskega inštituta SAZU¹ so zbrano gradivo za Kranjsko pripravili in razmnožili kot delovni pripomoček (Kos, 1975).

Gradivo za Štajersko je bilo po drugi svetovni vojni potrebno začeti zbirati znova. Za prostor Slovenske Štajerske in (takrat še) jugoslovanskega dela Koroške je delo 1964 prevzel Pavle Blaznik. V oporo mu je bila kartoteka srednjeveških listin, ki jo je na zgodovinskem inštitutu zasnoval in dopolnjeval Božo Otorepec, mnogo dragocenih podatkov pa je nudilo objavljanje *Gradiva za zgodovino Maribora* Jožeta Mlinariča.² Tudi Pavle Blaznik svojega kiklopskega projekta ni uspel pripeljati do objave. Umrli je 1984, njegovi sodelavci z zgodovinskega inštituta pa so s skupnimi močmi

poskrbeli za pripravo njegovega dela za tisk (Blaznik, 1986-1989; Mihelič, 1989).

Pavle Blaznik je pomagal pri delu tudi zunanjemu sodelavcu zgodovinskega inštituta Ivanu Zelku, ki je prevzel v obdelavo podobno nalogo za Prekmurje in delo zaključil z objavo 1982 (Zelko, 1982).

Milko Kos je zbiral gradivo tudi za topografijo Primorske, ki jo je po lastnem načrtu nameraval pridružiti historični topografiji Kranjske. Ker pa je bilo gradivo še zelo fragmentarno, so se sodelavci zgodovinskega inštituta odločili, da ga v objavo gradiva za Kranjsko ne vključijo. Z delom na primorski topografiji se je od 1981 do 1993 kot redni sodelavec inštituta ukvarjal Janez Šumrada (*Letopis SAZU*, 1981-1993).

Topografija Slovenskega primorja zaradi specifičnosti tamkajšnjih virov, ki so drugačni od tistih v notranosti slovenskega prostora (gre za tip množičnih kumulativnih zapisov), povzroča kar nekaj dilem. Opiranje samo na objavljene vire bi zaradi dostopnosti in poznavanja (še) neobjavljenih izvirnih notarskih in vicedominskih kodeksov (sešitkov oziroma knjig) pomenilo "jemanje naloge z levo roko". Po drugi strani pa je tudi res, da v celoti ohranjeni kodeksi vsebujejo imbreviature (skrajšane beležke) po nekaj sto do nekaj tisoč listin. Za čas do 1500 je samo v nekdanjem piranskem mestnem arhivu ohranjenih okrog 140 tovrstnih in več deset kodeksov nekoliko drugačne vsebine, ki pa tudi dajejo številne podatke o krajevnih imenih.

Naraščanje pismenosti in s tem števila (ohranjenih) pisnih ostankov od zgodnejših obdobj proti koncu srednjega veka (1500) je vplivalo na vzpenjanje števila omemb imen nekaterih krajev v visokem in zlasti poznem srednjem veku. To je že Milka Kosa navedlo k odločitvi, da je v celoti vključeval le krajevna imena v zapisih do 1300, kasneje pa jih je selekcioniral glede različnih pojavnih oblik, pri čemer je izločeval navajanje enakih oblik imen. Podobno odločitev bo verjetno potrebno sprejeti tudi za topografijo Primorja, ker ohranjeni kodeksi nudijo preprosto preveč omemb (enakih različic) posameznih krajevnih imen. Res pa je, da so vsebinske zveze, v kakršnih se imena pojavljajo, zelo pestre; odsevajo preteklost vsakega, še tako majhnega kraja; s stališča krajevne zgodovine opuščanje omemb lahko pomeni siromašenje poznavanja preteklosti kraja.

Da bi vprašanje smotrnosti navajanja prav vseh evidentiranih omemb primorskih krajev v izvirnikih arhivov primorskih mest podrobneje predstavila, sem vzela pod drobnogled krajevno ime Sečovlje, kot ga izkazujejo objave virov *Gradivo* 1-5 Franca in Milka Kosa, *Codice diplomatico Istriano* Pietra Kandlerja (CDI), *Thesaurus*

1 1972 je bil to Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, po 1977 Zgodovinski inštitut Milka Kosa SAZU, od 1981 v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

2 Pavle Blaznik je za življenja mogel uporabljati zvezke Mlinarič, 1975-1984.

ecclesiae aquileiensis Zacharias Bricita (TEA), Chartularium Piranense Camilla de Franceschija (CP I, CP II), objavi piranskih statutow (Statuti) Camilla de Franceschija (inačice iz 1307, 1332, 1358) ter Miroslava Pahorja in Janeza Šumrada (inačice iz 1274, 1307, 1332, 1358, 1384 in kasnejši dodatki), objavi prve in druge najstarejše ohranjene notarske knjige Darje Mihelič (NK 1, NK 2). Ob objavah sem upoštevala tudi izvirnike piranskih listin, piranskih statutow ter neobjavljene piranske notarske (NK 3–17) in vicedominske knjige (VK 1–11), dovolj podrobno predvsem za čas do 1339. Izpiski izvirnikov, ki sem jih uporabljala, niso nastali ob načrtnem iskanju omemb imen krajev, ampak ob raziskavi tematike neagrarnega gospodarstva v Piranu. Število omemb imena Sečovlje (kot tudi drugih krajevnih imen) bi se torej ob doslednem in sistematičnem iskanju prav vseh omemb v ohranjenih zapisih nedvomno še nekoliko povečalo.

Ker sem pri izpisovanju gradiva pred približno četrto stoletja iskala v virih drugačne vsebine, je ob ugotovljenih omembah tudi kraj Sečovlje zaživel v luči svoje gospodarske vloge, svojih prebivalcev, lastnikov raznovrstnih nepremičnin in upravičencev do dohodkov zanje.

Ko dandanes govorimo o Sečovljah, nam pomenijo sinonim za soline, za naravni park z bogastvom rastlinja in ptic, pa tudi za mejno območje s sosednjo državo Hrvaško. Na ozemlju Sečovelj so se že pred stoletji srečavali interesi "upravičencev", ki so se dogovarjali o prihodkih in mejah tega območja.

Sečovlje se v 11. stoletju omenjajo kot fara, ki pripada gradeškemu patriarhatu. Patriarh je sredi druge polovice 12. stoletja del tega območja do "potoka" v sečoveljski dolini podelil opatu samostana v Beligni. Za desetine tega območja so se v sedemdesetih letih 12. stoletja potegovali koprski in tržaški kanoniki; razsodba je dala prav slednjim.

Z oblikovanjem srednjeveških mestnih držav pa do propada beneške republike konec 18. stoletja je glavina ozemlja Sečovelj spadala k mestni državi Piran,³ ki je mejila na ozemlje Izole, Buj in Umaga. Prav v Sečovljah so se v 13. in 14. stoletju pogosto srečevali razsodniki, ki so odločali o razmejitvi območij teh mestec.

Pred nastankom sečoveljskih solin v srednjem veku (v 14. stoletju) je sečoveljsko ozemlje imelo pestro gospodarsko vlogo: del Sečovelj je bilo "močvirje", prikladno za ribolov. V bolj kopnem delu so uspevale različne kulture: trava za seno, poljedelske kulture, trta, oljke, drugo sadno drevje – hruške, orehi. Sečovlje so bile pomembne v prometu: po Dragonji so dobavitelji dovajali les in dele za izdelavo sodov iz notranjosti,

sicer pa je bilo v Sečovljah pristajališče za plovila, ki so tovorila robo po Dragonji in po morju. V Sečovljah se omenja tudi most prek Dragonje, ki je služil prometu po kopnem – po javni cesti (*via publica*), ki jo večkrat srečamo v zapisih.

Krajevno ime Sečovlje se v zapisih pojavlja v oblikah *Sacollis*, *Sačole*, *Saçoli*, *Saçolis*, *Saçollis*, *Saçolo*, *Sectula*, *Setula*, *Seçole*, *Seçolis*, *Seçolle*, *Seçolum*, *Sicciolis*, *Sicole*, *Sicolis*, *Sitiola*, *Siçole*, *Siçoles*, *Siçolis*, *Siçolle*, *Siçolleraus*, *Siçolles*, *Siçollis*, *Siççole*, *Siziola*, *Siziolis*, *Sizola*, *Sizolis*, *Suzole*, *Suzulum*.

Zapisi nas z nekaterimi ključnimi besedami ob krajevni oznaki za Sečovlje seznanjajo z geografsko lego in konstelacijo terena (obala – *costa*, dolina – *val(l)i-s/ual(l)is*), ravnina – *planum*, hrib – *mons*, plitvina – *vadum*, rečni breg – *ripa*), s kakovostjo tal (močvirje – *palus*, *paludes*), z vodotoki (voda – *aqua*, reka – *flume(n)*), Dragonja – *Dragugna*, potok – *aquarium* (*magnum*)), prometno infrastrukturo (pristanišče – *portus* (*Padene*), (javna) pot – *via* (*publica*), most – *pons*); splošnim izrazom za ozemlje ali kmečko posest (ozemlje – *territorio*, *territorium*, zemlja – *terra*, posest – *possessio*, kmetija – *massus*) se pridružujejo tudi oznake kulturnih zemljišč (vinograd – *vinea/uinea*, polje – *ager*, *campus*, na novo obdelana zemlja – *pastinatum*, travnik – *pratum*, drevje za les – *ligna*) ali posameznega sadnega drevja (oljka – *olivarius*, hruška – *perarium*, oreh – *nugaria*). V Sečovljah srečamo neagrarne nepremičnine (soline – *saline*, *laborator salinarum*, mlin – *molendinum*), posebne karakteristične objekte (kamen, označen s križem – *lapis cruce signatus*), pa tudi nekatere objekte in pojme s svetno ali cerkveno upravno vsebino (dvor – *villa/uilla*, gastald – *gastaldio*, fara – *plebs*, cerkev Sv. Odorika – *ecclesia S. Odorlici*).

Viri omenjajo mnoge prebivalce Sečovelj, kakor tudi upravičence do sečoveljskih dohodkov (farnih, fevdnih, nepremičninskih) ter koristnike tamkajšnjih nepremičnin.

Poglejmo si evidentirane citate in zveze, v katerih se v pregledanih zapisih pojavljajo izvirne omembe Sečovelj. Navedene zapise uvaja datum in včasih kraj, kjer se je sklenil dogovor. V kratki slovenski povzetek vsebine so v kurzivni pisavi in v izvirnem jeziku in obliki zapisane besedne zveze, ki so v besedilu izvimika pomembne za poznavanje kraja. Kurzivno so zapisani citati z imeni lastnikov tamkajšnjih nepremičnin in upravičencev do sečoveljskih dohodkov. Polkrepko kurzivno so ob krajevnom imenu za Sečovlje zapisani tudi ključni pojmi, povezani s krajem. Na koncu je oznaka objavljenega ali neobjavljenega vira, kjer se citat nahaja.

3 Najstarejša ohranjena inačica piranskega statuta, ki izpričuje mestno državotvornost in avtonomijo mesta Piran, je iz 1274. Prim. CDI, 1274, Piran; Statuti, 1–13; Pahor, 1975.

- 1024, ?. december: Papež Ivan XIX. je potrdil gra-deškemu patriarhu Urzu posestva, med njimi piran-sko, umaško in sečoveljsko faro: *in plebibus, pre-cipue Piriani, Humagi scilicet et Sítőle*, ki so bile vedno v pravični posesti gradeške cerkve ... Patriarhi gradeške cerkve smejo še v prihodnje obdržati vse, kar imajo v teh farah in krajih, ki sodijo k njim: desetine, prvine in druge njihove dajatve ... *in Ter-geste, Iustinopoli seu in predictis plebibus: Pirani scilicet Humagi, Sizole vel in locis ad easdem plebes pertinentibus, decimas ac primitias ceterasque offer-siones in illis oblatas* (Gradivo 3, št. 66).
- 1173, ?. september, Oglej: Oglejski patriarh Ulrik II. je podelil belinškemu opatu Richerju dvor pri Piranu v Istri s hribom in pritiklinami, katerega meja se je na eni strani spuščala od Albucana do potoka v sečoveljski dolini in pod njim do morja z močvirji in ribiškimi lovišči: *Et ab alio latere descendendo ab Albučano husque ad aquarium valis Sečolis et infra dictum aquarium husque ad mare cum paludibus et piscariis ipsi monti adiacentibus* (CDI; CP I, št. 2; Gradivo 4, št. 536).
- 1177, 10. september, Benetke: Razsodba v korist Tržačanov v prepiru med koprskimi in tržaškimi kanoniki in njih cerkvama glede sečoveljske fare z desetinami in vsemi pritiklinami ter za posest Albu-cana in Izole: ... *super causa, que vertebatur inter Canonicos Justinopolitanos et Tergestinos Canonicos et earum Ecclesias, de plebe de Siziola cum decimis et omnibus ad eam plebem pertinentibus nec non de possessionibus de Albuzana de Isola ... condemnarunt Justinopolitanos Canonicos et eorum eccle-siam, Tergestinis Canonicis et eorum Ecclesiae in restitutione possessionis jam dictae plebis de Siziola cum decimis et omnibus ad praefatam plebem pertinentibus et insuper in restitutione possessionum Albuzane et Isolae* (CDI; Gradivo 4, št. 601).
- 1212, 20. maj, Sečovlje: Oglejski patriarh Wolfger, mejni grof Istrie et Carniole da v Sečovljah določiti mejo med Piranom in Izolo; *actum in plano de Sectule* (CP I, št. 69).
- 1238, 4. marec, Pulj: Pravda pred oglejskim pa-triarhom Bertoldom med dvema Pirančanoma in pi-ransko komuno; med pričami se omenja *Dominicus gastaldio de Sičole* (CDI; CP I, št. 81; Gradivo 5, št. 690).
- 1247, 8. marec, Piran: Investicija v fevd: *Dominus Vosalcus de Momigliano potestas Pirani investivit Henricum Goyne et Marcoardum Apolonii de Pirano de villa de Sičole cum territorio et rationibus realibus et personalibus que pertinent et subiacent ipse ville ... ad rectum et legale feudum* (CP I, št. 83; kopija iz 1343, 7. februarja, v VK 10, 116v/erso/).
- 1254, 18. september, Sečovlje: Oglejski patriarh Gregorij določi Orlanda de Montelongo, podestata Kopa in Pirana, za razsodnika o razmejitvi med Piranom in Izolo; *actum in plano de Setula* (CDI; CP I, št. 91).
- 1255, 26. julij, med Piranom in Izolo: Piranski zastopniki izberejo koprskega podestata Marka Čena za razsodnika o razmejitvi med Piranom in Izolo; razsodi, da ... *terretorium versus Piranum et Sičoles ... esse debeat communis et hominum de Pirano* (CP I, št. 94).
- 1257, 5. maj, Sečovlje: Investicija v fevd polovice dohodkov Celole, Parecaga, Sečovelj in pol desetine Vicinati in Sv. Petra: *Actum in villa Sičolis ... Conus et Biaquinus frater eius investivit dominum Adal-perum Elie de Pirano recipientem pro se et fratribus suis de medietate tocus rentealle sive redituum Celole Padrečagi et ville Sičollis et de medietate decime Vicinati et Sancti Petri ... ad rectum et legale feudum* (CP I, št. 97).
- 1275, ?. ? : Prejem Sečovelj v fevd od oglejske cerkve: *D. Cono et D. Voricius de Mumigliano nepos suos recognoverunt habere in feudum ab Ecclesia Aquilegense ... et Sizolis, et ...* (TEA, št. 273).
- 1283, 18. september: V oporoki gospe Mengarde po-kojnega gospoda Goine nastopa med pričami Mar-tinus Sičolle (NK 1, št. 216).
- 1283, 4. december: Glej 1287, 26. januar.
- 1284, 5. februar: Predmet oporoke Coradine, žene Albina Nicole Aurija je del vinograda *Spilugulle ver-sus Sičollis* (NK 1, št. 268).
- 1284, 2. april: *Uxor Martini Sičollis* se z moževim soglasjem zadolži prodajalcu Marcu Rubeu za nakup oblačila (NK 1, št. 316).
- 1284–1289, 1. maj: *Leonardus Scalvus*, ki prebiva in *villa Sičolis*, dolguje Martinu Lugnanu za žito (NK 4, 4v).
- 1285, 22. julij: *Čustixanus Sičollis* dolguje gospodu Facini de Vitalis (NK 2, št. 229).
- 1285, 19. oktober, Koper: Koprski, novigrajski in umaški podestati odločajo o pašniški razmejitvi med Piranom in Izolo; sklicujejo se na razmejitev Landa de Montelongo (glej 1254, 18. september): navedeno ozemlje *versus partes Pirani et Sičoles* mora za vselej pripadati piranski komuni in Pirančanom ... meja teče *per planum de Sečole ubi est quidam lapis cruce signatus pro concerno ...* (CP I, št. 185).
- 1285, 2. december: Darovnica za tri orehe: *Nicolaus condam Iohannis de Siuerio et uxore eius Aluiga ... dederunt atque donaverunt Dominico filio condam Čaneti de Čorčo et suis heridibus tres eorum nuga-rem iacente in valle Sičollis in agro Valterii Goine. Que agro iace apud vineam Andree genero Girardi bechario* (NK 2, št. 289).
- 1286, 28. april: Oddaja prašiča v socido (Mihelič, 1979): Čevljarski mojster Iacobus locavit in socida unum porcum Mateo Sičole do svečnice (2. februar) (NK 3, 8).
- 1286, 8. junij: *Gerullus Iustixani* obljubi dati Graciju

- tri urne dobrega in čistega vina de **vinea** sua de **valle Siçollis** apud **vineam** Menardi Vache (NK 2, št. 431).
- 1286, 9. junij: Dogovor o doti: Artuicus (Alberici de Artuico) dedit et fecit ... filia sua Isoia in docte verbo et voluntate dicti patri sui Alberici ... **vinea** sua de **valle Siçollis** apud **vineam** generi Girardi (NK 2, št. 437).
 - 1286, 9. junij: Prodaja vinograda: Epo condam domini Martini de Gisla dedit, vendidit atque tradidit magistro Vidonus callegario peciam unam **vinee** iacentem in **valle Siçolis** apud **vineam** Dominici Pellice (NK 2, št. 440).
 - 1287, 26. januar: Martinus de **Siçole** dolguje Simonu Proençana za neporavnan dolg iz 1283, 4. decembra (NK 2, št. 544).
 - 1289, 4. september: Zastava vinograda in zemljišča za dolg: prisostvuje Matia, vir Marie Sitine **Siçole** (NK 6, 9v).
 - 1290, 8. januar: Prodaja vinograda: Andrea Manfredi vendidit domino Albericum Vallantini unam suam **vineam** positam in Pirano in **valem Seçolis** (NK 10, 1).
 - 1290, 11. januar: Prodaja vinograda: Iohannes, filius Preti Vere dedit, vendidit atque tradidit totam unam **vineam** ad Andree Manfredi, iacente in **vale Siçole**, sibi et uxori eius pertinente, apud **vineam** Menardi Vache et apud **vineam** Adalgerii Parente (NK 6, 14).
 - 1290, 21. januar: Določitev roka za poravnavo: Gospod Garofolus locavit terminum Lunardo de **Siçollis**, da odgovarja Dragomilu zaradi vola (vstavek NK 6, med 14v in 15, a).
 - 1290, 21. januar: Pravda glede varovanja vola: Dragomilus Sclavus dokazuje v pravdi contra Lunardo de **Siçole**, da mu je za plačilo dal v varovanje vola (vstavek NK 6, med 14v in 15, a).
 - 1290, 28. januar: Objava nakupa vinograda: Klicar objavi, da Andreas Mafredi emit ad Iohanne Preti una **vinea** iacentem in **vale de Siçole** apud **vineam** Menardi Vache et apud **vineam** Adalgerii Parete (vstavek NK 6, med 14v in 15, b).
 - 1290, 28. januar: Maria de **Siçole** dolguje Falconu (NK 6, 14v).
 - 1290, 7. februar: Določitev roka za poravnavo: Gospod Garofolus locavit terminum Lunardo de **Siçole**, da se sporazume z Dragomilom glede vola (vstavek NK 6 med 14v in 15, av).
 - 1290, 20. marec: Glej 1290, 22. september.
 - 1290, 16. julij: Oddaja komunalnih robovovnih močvirij v zakup: Almericus Petrogne et Marchesius dedit, locavit et afitavit de redditibus paludibus comunis ad Martino Marçana, et ad Albini piscatore et ad Mateo Richerii ..., ki morajo loviti z barko v vseh komunalnih močvirjih in obrežjih do Sv. Petra. Nihče ne sme ribariti in **paludibus de Siçole** do Sv. Martina razen njih z njihovo barko et Rapino et Martino Grixono z drugo barko (NK6, 28v–29).
 - 1290, 8. avgust, Piran: Omembe vinogradov v Sečovljah v inventarju imetja Bonete, filie condam Petri Petenarii et Isoie: Item unam **vineam** in **vale Siçole** apud **vineam** domini Castri Mirsi Iustini, quam vineam dictus Albericus sibi dedit in dote. Item **vineam** unam iacentem in **vale Siçole**, quam vineam dictus Petrus emit ab Andrea Manfredi (NK 6, 31v–32; CP I, št. 200).
 - 1290, 22. september: Določitev roka za poravnavo: Mateus **Siçole** je prejel rok za sporazum z Nicolo Aurija (NK 6, 36v).
 - 1290, 22. september: Gospod podestat je razsodil, da Marco **Siçole** in Čustina plačata brivcu Vičenču za neporavnan starejši dolg iz 1290, 20. marca (NK 6, 36v).
 - 1291, 5. januar: Mateus **Siçole** dolguje Falconu (NK 6, 41).
 - 1291, 28. januar: Dogovor o doti: Apolonius et uxor eius domina Beatrice dedit in dote filie sue Armeleda: ... de duobus **vineis** una iacentem in **Siçole** (NK 6, 44v).
 - 1291, 2. marec: Podaljšanje roka za poravnavo: ... terminum longato Marie, uxori Stefani **Siçole**, da se sporazume z Mengonom (NK 6, 49v).
 - 1291, 15. junij: Maria Dublina v oporoki določi, da se vinograd v Pacugu proda, denar pa se da pro anima consanginii sui de **Siçole** (NK 6, 63v–64).
 - 1292, 2. februar: Prodaja vinograda: Çaninus vendidit sua **vinea** de **val de Seçolle** apud Andruçul de Pirano ... a Mathea de **Seçolle** et Mathea de **Seçolle** mu dolguje kupnino (NK 10, 18).
 - 1292, 25. november: Iohannes de Pola, ki prebiva **Seçolle**, dolguje Henricu Iudei (NK 10, 16v).
 - 1293, 6. december: Stefanus Gradici, ki prebiva **Siçolis**, je kupil vino na kredit (NK 8, 12).
 - 1294, 14. januar, Treviso: Obnova investiture v fevd: Odoricus de Mimigliano Almericum filium quondam Detemarii Ellie de Pirano de suo recto et legali feudo ... redditus terretorii de Pareçago et Cellole et **Vallis Siçolis** de confinibus Pirani, jacente inter **Siçolem** et Albuçanum ... manu sua propria investivit (CDI; CP I, št. 213).
 - 1294, ?. ? : Investitura v fevd: D. Patriarcha Raymondus investivit Almericum, filium q.^m D. Dietzmari de Pirano v svoje fevde, ki so jih on in njegovi predniki imeli od njega in oglejske cerkve. Fevd je obsegal totum **territorium**, quod est circa **Ecclesiam S. Odorlici** in contrata, que dicitur **Suzulum**; cuius ii sunt confines ab una parte est **fluvius**, ab alia parte est Castrum Pirani (TEA, št. 503).
 - 1295, ?. november – 1296, ?. februar, Piran: Seznam izdatkov piranskih kamerlengov: V nedeljo 13. novembra je apud **Siçolas** na kosilu prisostvovalo okrog sto in več ljudi. Folcomarius je v službi komune ad **Siçolas** zlomil veslo. Stvari so tja pripeljali s plovilom: in barcha eundo et reddeundo ad **Siçollas** ...

- Razbili so tudi precej posodja: *fractura scudelarum et pladenarum ad Siçolas* (CP I, št. 221).
- 1301, 22. december: Dominicus pokojnega Pallarija in Iohannes condam Martinus *Siçolle* dolgujeta Petru Marella za blago (NK 13, 3).
 - 1304, 10. maj: Tomas, fillius Çuto de *Siçolle* dolguje Facini Marçanexiju (NK 13, 19).
 - 1304, 4. junij: Iohannes condam Marti de *Siçole* dolguje Beneditu Chavianu (NK 13, 24v).
 - 1305, 20. april, Piran: Podestat in sodniki z oklici prodajajo ali oddajajo v zakup piranske tekoče vode, da bi zakupniki na njih postavili mline. Razmejitev voda med villa Castignoli in terram Pirani je potekala inferius per *valem predictam versus Seçolum*, secundum quod ipse *aque* labuntur, usque ad *vadum*, per quem transitur ultra ipsas aquas ... (CP II, št. 13).
 - 1305, 31. oktober, Piran: Piranski podestat in sodniki so investirali ... Maurum de *Saçolis*, Iohannem de *Saçolo*, maritum Dunche v posest kraja *Albuçi* na Piranskem za izgradnjo hiš in villa Badoarie (CP II, št. 15).
 - 1307: Statuti dovoljujejo svinjerejo onstran Dragonje: De porc(h)is tenendis ultra *flumen* (de) *Saçolis*: ... vsak meščan in prebivalec Pirana sme imeti velike ali majhne prašiče ultra *flumen* de *Saçolis* a Padina in sursum versus Albucium (Statuti, (knjiga) III/(člen) 37).
 - 1307: Statuti prepovedujejo odtujitev sena ali trave Izolanom: S soglasjem *dominorum ville Saçolis* odredjamo, da ne sme noben piranski meščan niti prebivalec de *Saçolis* prodati ali dati prodati seno ali travo meščanu ali prebivalcu Izole ... Kdor bi ravnal nasprotno – tako od piranskih meščanov kot od prebivalcev *Saçolis* ... (Statuti, VIII/3).
 - 1307: Statuti prepovedujejo kozjerejo med Piranom in Dragonjo: ... noben meščan ali prebivalec Pirana ne sme imeti kozlov in koz a *flumine Saçolis* (*Saçolarum*) infra versus Pyranum ... (Statuti, VIII/5).
 - 1307: Statuti predpisujejo izgradnjo mostu v Sečovljah: De *ponte Saçoli(s) faciendo*. Odredjamo, da se v maju postavi *pons ad Saçolis* (*Saçolum*) (Statuti, VIII/11).
 - 1307: Statuti predpisujejo vzdrževanje mostu v Sečovljah s tramovi: De *ponte Saçoli(s)*. Odredjamo, da komuna da tri ali štiri tramove ad aptandum *pontem Saçoli(s)*. Et homines *Saçoli(s)* morajo z omenjenimi tramovi postaviti in vzdrževati omenjeni most (Statuti, VIII/12).
 - 1307: Statuti omejujejo ribarjenje z mrežami: ... zakupniki močvirij a *flumine Saçolis* versus Carsum possint omni tempore piscare cum tractis et piscari facere et cum aliis retibus ... (Statuti, X/7).
 - 1311, 11. oktober: Prejem oslice in osličke v socido (Mihelič, 1979): Ivan Proda de *Siçolle* je prejel od Iohannesa de Inname za tri leta v socido oslico in osličko (NK 13, 42v–43).
 - 1320, 10. april: Oddaja mline v najem: Gospod Garofolus de Goyna locavit Ivano Praudo de *Siçolis molendinum unum positum in valle Siçolarum*, quod dicitur *molendinum Bolasii*, za plačilo v žitu (NK 14, 4v).
 - 1320, 29. maj: Glej 1330, 13. maj.
 - 1325, 4. maj: Presentibus magistro Andrea calegario, Marino de *Siçolle* ... Frauçus de *Siçollis* se zadolži Rayneriju, sinu gospoda Lappa Perona za rž (VK 1, 38).
 - 1325, 12. maj: Iurius de *Siçole* dolguje žito Almericu, sinu Artuica Baxegla iz Pirana (VK 1, 44).
 - 1325, 13. maj: Leonardus Furlanus de *Siçole* in njegova žena Moça se zadolžita Rayneriju, sinu gospoda Lappa Perona za rž (VK 1, 42).
 - 1325, 13. maj: Leonardus Furlanus de *Siçole* in njegova žena Moça dolgujeta žito Odorlicu, sinu Andreja Ravalica iz Pirana v imenu njegovega očeta Andreja (VK 1, 42).
 - 1325, 4. junij: Iurius Sclaus de *Siçole* dolguje Rayneriju, sinu gospoda Lappa Perona za rž (VK 1, 52).
 - 1325, 5. junij: França de *Siçollis* in Valengo pokojnega gospoda Megoxija Appollonija iz Pirana dolgujeta Rayneriju, sinu gospoda Lappa Perona za rž (VK 1, 52).
 - 1325, 6. junij: Presentibus Henrico de Petrogna de Pirano, França de *Siçole* ... Martinus, filius condam Marini de *Siçole* se zaveže dati žito Guernardu, sinu Pavla de Mucho (VK 1, 53v).
 - 1325, 15. junij: Iuri de *Siçole*, maritus Bennade dolguje žito Almericu pokojnega mojstra Odorlica iz Pirana (VK 1, 59v).
 - 1325, 9. avgust: Oddaja desetine hiše v najem: piranski meščan Franciscus (Furlanus condam Otonelli) dolguje zanjo letno ... pol urne vina de sua *vinea de Paderno et medietatem urne de sua de valis Siçole* (VK 1, 81 bisv).
 - 1325, 10. september: Piranski meščan Adamus, filius condam Renoardi de *Siçollis* dolguje piranskemu klicarju, čevljarju Blaxiju (VK 1, 91v).
 - 1325, 27. oktober: Oddaja dveh volov v socido (Mihelič, 1979): Piranski meščan, gospod notar Bonisegna daje loseo, filio condam Petri Furlani, prebivalcu *Siçolarum* dva vola v socido (VK 1, 106v).
 - 1326, 3. februar: Yosep, filius condam Petri Furlani, prebivalec *Siçolarum* dolguje piranskemu prebivalcu Iohannesu Zucharinu za robo (VK 1, 149v).
 - 1326, 3. februar: Iosep, filius condam Petri Furlani, prebivalec *ville Siçolarum* dolguje žito piranskemu prebivalcu Iohannesu Zucharinu (VK 1, 149v).
 - 1326, 17. februar: Andreas, imenovan Çirbinus iz Buj dolguje Marcu Cavianu iz Pirana žito, ki ga bo pripeljal super *flumine valis Siçolis* (VK 1, 157).
 - 1326, 17. julij in 25. avgust: Piranska zastopnika proti bratoma de Casto iz Kopra se dogovarjata o postavitvi stebrov na meji ozemlja Pirana in Kašti-

- njola, omemba *mons Celule*, **Siçole** (CP II, št. 63).
- 1327, 20. oktober: Glej 1329, 29. januar.
 - 1328, 19. marec: *Primus de Siçole* dolguje piranskemu meščanu Filipinu iz Padove žito za meč (VK 2, 5).
 - 1328, 20. marec: *Fortunalis, filius condam Petri Furlani*, ki prebiva in **villa Saçolis**, dolguje gospodu Andreju Iudea iz Pirana za žito (VK 2, 9).
 - 1328, 24. marec: *Fortunatus, filius condam Petri Furlani*, prebivalec **vile Siçolis** dolguje žito Dominicu Baseglu iz Pirana (VK 2, 7).
 - 1328, 17. april: *Vulgrinus Sclavus*, prebivalec **Sico-larum** dolguje žito Zanetu pokojnega gospoda Dominica Zaneta iz Pirana (VK 2, 18).
 - 1328, 1. maj: *Francius de Visinato Sancti Petri*, zdaj prebivalec **Siçolis** in piranski meščan Martinus pokojnega Pavla iz Momjana dolgujeta žito Andreju, sinu Radija de Larcho (VK 2, 32v).
 - 1328, 3. maj: *Fortunatus, filius condam Petri Furlani de Siçolis* dolguje Nicolaju Lugnanu iz Pirana za bombažno blago (VK 2, 35v).
 - 1328, 13. maj: *Marcucius condam Marci Celestrie de Siçole*, zdaj solinar v Strunjanu, dolguje mlinarju Tomaxinu iz Strunjana (VK 2, 44).
 - 1328, 12. junij: Prodaja vinograda: *Gabriel, filius condam Petri Gabrieli de Pirano vendidit Guarnardo, filio Pauli de Mocho*, piranskemu meščanu, **vineam unam ponitam in districtu Pirani in valle Siçolarum ... a quolibet latere ipsius vinee sunt campi dominorum ville Siçolarum** (VK 2, 67v; Glej še 1328, 25. september).
 - 1328, 27. junij: *Primus de Siçole* se zaveže na svoje stroške pripeljati Marcu Cavianu iz Pirana **les supra ripam flume Siçolis, ubi solent conducere et carigare lignus** (VK 2, 74).
 - 1328, 20. julij: *Fortunal, filius condam Petri Forlani*, prebivalec **Siçole** dolguje gospodu Mafeu de Mariota iz Pirana kupnino za voz (VK 2, 88).
 - 1328, 22. julij: *Primo de Siçolis* dolguje Matheju, sinu gospoda Bonifacija iz Pirana za vino (VK 2, 86v).
 - 1328, 7. avgust: *Fortunal*, prebivalec **Siçolarum, filius condam Petri Furlani**, prebivalca **dicti loci Siçolarum** dolguje žito gospodu notarju Boninsegni (VK 2, 105v).
 - 1328, 25. september: Objava nakupa vinograda: Klicar objavi, da *Guernardus, filius Pauli de Mocho de Pirano emerat a Gabriele, filio condam Petri Gabrieli de Pirano integre vineam unam ponitam in districtu Pirani in valle Siçolarum ... a quolibet latere ipsius vinee sunt campi dominorum ville Siçolarum (VK 2, 123v; Glej še 1328, 12. junij).*
 - 1328, 7. oktober: *Fortunatus, filius condam Petri Furlani*, zdaj prebivalec **Siçole** dolguje Arnostu, sinu pokojnega Pelegrina de Guilia iz Pirana za opravljeno delo (VK 2, 130v).
 - 1328, 23. oktober: *Francius*, prebivalec **Siçolarum districtus Pirani** dolguje piranskemu notarju Catarinu Cavianu za opravljeno delo (VK 2, 136).
 - 1328, 23. oktober: Izvršitev oporoke: Komisarja in izvajalca oporoke in poslednje volje *olim domini presbyteri Marquardi Appellonii, plebani de Pirano ... donaverunt ... Iacobo de Goricia*, zdaj prebivalcu Pirana **duos olivarios** iz imetja pokojnega župnika, **ponitos in valle Siçolarum in una terra dominorum ville Siçolarum apud vineam hospitalis Sancti Marci de Venetiis, apud terras dominorum dicte ville de Siçolis** (VK 2, 140).
 - 1329, 15. januar: Prodaja vinograda na dražbi: *... de bonis Fortunalis de Siçolis* se proda vinograd in Goxo s sadnim drevjem Blaxiju, klicarju piranske komune (VK 2, 212).
 - 1329, 17. januar: *Marinus de Siçolis, cugnatus Iohannis Aluyge* dolguje žito piranskemu meščanu Franciscu Zucharinu (VK 2, 205).
 - 1329, 17. januar: *Primus de Siçolis* dolguje Iohannesu pokojnega Facine de Preucha iz Pirana kupnino za konja (VK 2, 205).
 - 1329, 22. januar: *Francius Sclavus*, prebivalec in **villa Siçole** dolguje brivcu Martinu iz Pirana za osla (VK 2, 206).
 - 1329, 29. januar: Dražba vinograda: *Fortunalis, filius condam Petri Furlani*, prebivalec **vile Siçolarum** je za zadostitev upnikom dal na dražbo del imetja; delno je bil poravnani dolg za žito iz 1327, 20. oktobra (VK 2, 215).
 - 1329, 6. november: Dogovor o solinah: *Dominicus, filius Iacobi de Iustino* bo obdeloval **salinas Iohannis condam Henrici Prodençe site in vale Siçole** (fragment VK 1329–1330 v VK 2, 1).
 - 1330, 25. februar: Dogovor o obdelavi vinograda: *Iohannes (filius Perini Iustixani)* se zaveže očare *... totam et integram unam vineam dicti Octonelli (Seppa) ponitam in valle Siçole apud viam plubicam* (VK 2a 1v).
 - 1330, 11. marec: *Marinus, filius Filipi de Siçolle* dolguje žito Nicolaju Marchexija iz Pirana (VK 2a, 4v).
 - 1330, 13. maj: Gospod Marcus Rosso iz Pirana želi obnoviti listino iz 1320, 29. maja: *Maurus*, prebivalec **Siçolarum** in Sabadinus de Margarita sta mu dolžna. Obnova listine: *Maurus*, prebivalec **Siçole** in piranski meščan in prebivalec Sabadin de Margarita dolgujeta Marcu Rosso (VK 2a, 23v).
 - 1330, 29. maj: *Marcus, salinarus de Siçole* dolguje sol mlinarju Iohannesu, ki je bil iz Verone in zdaj prebiva v mlinu Riçota Vitala iz Pirana (VK 2a, 27).
 - 1330, 6. junij: Oddaja kmečke posesti v zakup: *Valterius, filius condam Iohannis de Goyna de Pirano locavit Primo de Siçollis duos massos ponitos in dicta villa Siçolarum* (VK 2a, 30v).
 - 1330, 6. junij: *Primus de Siçole* dolguje žito in perutnino Valteriju de Goyna iz Pirana (VK 2a, 32v).

- 1330, 7. junij: *Primus de Siçole* dolguje Mengolinu Baxeglu iz Pirana (VK 2a, 32).
- 1330, 9. junij: Mlinar Iohannes iz Verone, prebivalec Pirana je dal Zugnu pokojnega Iohannesa Zugnea iz Pirana pravice v zadolžnici za sol iz 1330, 29. maja, *super Marcum de Siçole salinario* (VK 2a, 33).
- 1330, 22. julij: *Primus de Siçole* dolguje piranskemu meščanu gospodu Neriju Perona za vino (VK 2a, 48).
- 1330, 10. avgust: Glej 1330, 24. avgust.
- 1330, 12. avgust: *Primus, çenero Philipi, luri, generus Matiri et Marinus, filius Filipi*, prebivalci in *Siçole* dolgujejo piranskemu meščanu gospodu Neriju Perona (VK 2a, 51).
- 1330, 24. avgust: Cusma Sclavo, zdaj prebivalec Pirana dolguje Dominicu, sinu Chiconi iz Pirana stroške zaradi *unius terre site in ville Siçolarum* po sodbi iz 1330, 10. avgusta (VK 2a, 54v).
- 1330, 26. avgust: Prejem krav v socido (Mihelič, 1979): *Primus de Siçole* je prejel pet krav v socido od piranskega meščana, gospoda Nerija Perona (VK 2a, 54v).
- 1330, 8. november: *Marinus, filius condam Philipi de Siçole* dolguje Iohannesu, sinu pokojnega Henrica de Prodença iz Pirana (VK 2a, 68).
- 1330, 8. november: Prejem goveda v najem (Mihelič, 1979): *Marinus condam Philippi de Siçole districtus Pirani* je prejel govedo v najem od Iohannesa, sina pokojnega Henrica de Prodença iz Pirana (VK 2a, 68v).
- 1330, 17. december: Prodaja vinograda: *Nicolaus condam Iurchi de Pirano vendidit Facine condam Almerici Foglie de Pirano ... vineam ponitam in valle Siçolarum ... ab uno latere vinea Otonelli Sepa ab alio latere vinea Englentine, uxor condam Iurchi* (VK 2a, 83; Glej še 1330, 30. december).
- 1330, 30. december: Objava nakupa vinograda: Klicar objavi, da *Facina condam Almerici Folia de Pirano emerat a Nicolao condam Vrchi de Pirano ... vineam ponitam in vale Siçolarum apud vineam Otonelli Seppa, apud vineam Hnglentine, uxor condam Vrchi* (VK 2a, 88v; Glej še 1330, 17. december).
- 1331, 12. januar: *Marinus, filius condam Philippi*, prebivalec in *Siçole* dolguje Iohannesu, sinu Henrica de Prodença iz Pirana (VK 2a, 93).
- 1331, 20. januar: Oddaja mlina v najem: *Lucas, filius Martini Zibarlini*, prebivalec in *villa Albucii* na Piranskem locavit *Primus de Siçole et districtus Pirani unum molendinum* ponitum in *Dragugna*, ki se imenuje *molinum dela Pilla* (VK 2a, 96v).
- 1331, 20. januar: Prodaja vinograda: Uradniki *venderunt vineam unam totam et integram ponitam in valle Siçolarum apud vineam Iohannis Luppi, apud vineam Mauri de Gravisii ... data et consignata per Stephanum, filium dicti Iohannis Luppi de Pirano, ser Nerio Perono*, piranskemu meščanu (VK 2a, 103).
- 1331, 25. februar: *Martinus, filius Mori de Siçole*, zdaj prebivalec Umaga dolguje Zanetu pokojnega Dominica de Zaneto iz Pirana; zastava je vinograd, ki ga bo obdelal Zanetus, pridelek si bosta delila (VK 2a, 112).
- 1331, 28. april, Piran: Oporoka: *Domina Lombarda, uxor magistri Gasparini de Curte doctoris gramatice* v Piranu da zapisati testament. ... *Item dimisit Marie, filie Sardij Ruffo totam partem suam sibi spectantem unius vinee posite in valle Siçolarum apud vineam Valengi Appolonii* (CP II, št. 73).
- 1331, 8. oktober: Glej 1337, 9. marec.
- 1332: Statuti dovoljujejo svinjerejo onstran Dragonje: *De porcis tenendis ultra flumen Saçollis (Saçollarum)*: ... vsak meščan in prebivalec Pirana sme imeti velike ali majhne prašiče *ultra flumen Saçollis a Padena sursum versus Albucium* (Statuti, III/37).
- 1332: Statuti predpisujejo vzdrževanje prašičev v staji: ... *Et qui voluerit tenere in districtu Pirani a Saçollis citra, debeat tenere in stia ... Et illi de Saçollis possint tenere in stia et extra stiam ad suam voluntatem* (Statuti, III/39).
- 1332: Statuti prepovedujejo kozjerejo med Piranom in Dragonjo: ... noben meščan ali prebivalec Pirana ne sme imeti kozlov in koz *a flumine Saçollis infra versus Piranum ...* (Statuti, VIII/4).
- 1332: Statuti predpisujejo izgradnjo mostu v Sečovljah: *De ponte Saçollis*. Vsako leto v maju naj se popravi ali na novo postavi postavi *pons ad Saçollis*, ki ga morajo *homines Saçollis* vzdrževati na lastne stroške (Statuti, VIII/8).
- 1332: Statuti omejujejo ribarjenje z mrežami: ... *paludes Pirani a flumine Saçollis (Saçollarum) ultra versus Carsum omni tempore possint piscari cum tracta et cum aliis artibus. Alie vero paludes Pirani a flumine Saçollis citra versus Piranum usque ad confinia Insule nullo modo possint piscari cum tracta* (Statuti, X/1).
- 1332, 12. april: Glej 1335, 13. januar.
- 1332, 26. julij, Piran: Prodaja polja: Iacobus iz Humina, svak Alberica Nigra, prebivalec in piranski meščan *vendidit Marino condam Philippi Sparnisani*, prebivalcu in *Siçole districtus Pirani* polje *in contrata Gaxi* (Listina).
- 1333, 16. november: Izjava o pravici do dveh hrušk: *Magister Iacobus de Prodença de Pirano* izjavlja, *quod duo peraria, quae habet in vinea Dardii condam Iohannis Leonardi Sclavi de Pirano, ponita in valle Siçole apud vineam Philippi nepotis Scivamale, sunt liberi ipsius Dardii et suorum heredum*, ki je zanju plačal (VK 4, 127v).
- 1333, 13. december, Trst: Tržaški škof Pax je investiral beneškega državljana *nobilem et potentem virum Andrem Dandulo Jusperitum, filium quondam Egregii Domini Fantini Dandulo* v fevde: ... *de villa*

de *Siziolis prope Piranum* ... (CDI).

- 1333, 21. december: Brata Marinus in Ivanus, sinova pokojnega Mingha iz Oprtalja in sodarski mojster Mathia iz Oprtalja dolgujejo Rayneriju, sinu pokojnega gospoda Lappa in Nicolu, sinu pokojnega sodarskega mojstra Blancha iz Pirana doge in dele dna za izdelavo sodov ... in *Siçolis districtus Pirani* (VK 4, 155).
- 1334, 2. marec, Piran: Zadolžnica: Ambroxius, sin pokojnega Fuglana (VK: Fogliana), prebivalec in villa Albucii districtus Pirani se obligavit dare et mensurare Phylippo Çamparo (VK: Philippo Çampario), molendinario in molendino Maynardi Petenarii in *Siçolis* (VK: *Siçole*) (Listina; VK 4, 248v).
- 1335, 13. januar: Pred podestata je prišel gospod Bonifacius de Appellonio iz Pirana zaradi neporavnane zadolžnice iz 1332, 12. aprila, v kateri je dolžnik Primus de *Siçolis* (VK 4b, 208).
- 1335, 5. februar: Oddaja goveda v najem (Mihelič, 1979): *Fortunatus, filius condam Petri Furlani*, ki zdaj prebiva in *Siçolis super districtus Pirani*, je prejel od Iohannesa de Prodença iz Pirana govedo v najem (VK 4b, 215v).
- 1335, 17. april: Prodaja vinograda in polja: Blaxius de Benna iz Pirana, *procurator condam Nicolai condam Venerii Tresso de Pirano et Martina, uxor Nicolai vendiderunt Nicolao condam Tisii Briçafolle de Pirano ... unam vineam sitam valle Siçollarum apud vineam heredum quondam Iohannis Nigri iuxta vineam Henglerade, uxori Vulpis, prope vineam Almerici Petri de Preto ... Item totum unum campum positum in eodem loco iuxta terram heredum quondam Petri Nigri et iuxta terram heredum quondam Iohannis Nigri* (VK 5, 20v).
- 1335, 7. julij: Yvanus *Siçolleraus*, ki prebiva v Vicinna Sancti Petri, dolguje Savarinu Ambroxija iz Pirana (VK 5, 58v).
- 1335, 29. oktober: Glej 1335, 12. november.
- 1335, 29. oktober: Glej 1335, 12. november.
- 1335, 12. november: Objava nakupa vinograda: Klicar objavi, da je Almericus gospoda Petra de Pretto kupil od Gualterija pokojnega Iohannesa Gojne iz Pirana de bonis *Primi de Siçole* vinograd in Comedono na Piranskem (VK 5, 119).
- 1335, 12. november: Objava nakupa vinograda: Klicar objavi, da je Almericus gospoda Petra de Pretto kupil od Gualterija pokojnega Iohannesa Gojne iz Pirana de bonis *Primi de Siçole* vinograd in Lonçano na Piranskem (VK 5, 119v).
- 1336, 9. maj: Prodaja vinograda in zemljišča: Zaneta, uxor Prodençani condam plebani de Pirano s soglasjem predicti Prodençani viri sui ... vendidit Pançe, uxor condam Martini Machafave de Pirano totam unam vineam cum terra prope ponita in valle Siçole apud vineam Francisci Octonelli et apud vineam Iohannis Amici et apud viam publicam (VK 6, 44; Glej še 1336, 19. maj).
- 1336, 19. maj: Objava nakupa vinograda in zemljišča: Klicar objavi, da Pança, uxor condam Martini Machafave emerat a Zaneta, uxor Prodençani de Pirano s soglasjem predicti Prodençani ... totam et integram unam vineam cum terra prope ponita in valle Siçolis apud vineam Francisci Octonelli et apud vineam Iohannis Amici et apud viam publicam (VK 6, 44v; Glej še 1336, 9. maj).
- 1336, 24. avgust: Marinus, filius Filippi de Siçolis zdaj prebivalec Siçole, dolguje piranskemu trgovcu Zaninu Cavianu za storitve (VK 6, 107).
- 1336, 8. november: Zadolžnica za dajatev od vinogradov: Guarnardus condam Pauli de Mocho de Pirano se obligavit dare Pellonio filio ser Bonifacii de Appellonio ali tistemu s to zadolžnico ... pro complemento solutionis redditu duarum vinearum dicti Guarnardi, scilicet sue vinee Castignoli et sue vinee valle Siçole (VK 6, 156v).
- 1336, 29. november: Marinus, sin pokojnega Mingha iz Oprtalja se zaveže dare et presentare et conducere in Siçolis Blançi, ženi pokojnega Raynerija iz Pirana doge in dele za izdelavo dna za sode (VK 6, 155v).
- 1336, 10. december: Oddaja piranskih voda za 29 let v najem: Podestat in sodniki investiverunt ser Henricum condam Iohannis de Petrogna, piranskega meščana, de tutto terreno et aqua ponitis in capite aque Roye labentis in fluminem Siçolarum apud pratum domini patriarche ... Item de duabus pluinis terre ponitis apud dictum molendinum. Henricus ali njegovi dediči morajo super dictis terreno et aqua do srede prihodnjega leta zgraditi mlin (VK 6, 178v–179).
- 1336, 22. december: Prodaja dohodka od polj: Cenilca vendiderunt Leonardo Nixa letni dohodek ex certis agris seminatis per predictum Albericum notarium condam Artuichi ... et sine terreno vel terrenis in quibus sunt dicta seminata. To je izročil v roke cenilcev Stefanus ser Bonisegne ... Potem pol letnega donosa ex quedam campo pluynarum unius et dimidium ponitorum in valle Siçole apud costam sive montem Siçole, apud pastinatum Marci ser Valengi iuxta vineam Mixotti Stachine (VK 6, 174v–175).
- 1337, 9. marec: Objava prejema vinograda v jamstvo: Klicar objavi, da je Nicolaus, sin pokojnega gospoda Marca Rubea iz Pirana prejel a Martino, filio condam Mauri de Siçolis districtus Pirani vinograd kot jamstvo za dolg iz 1331, 8. oktobra (VK 6, 216).
- 1337, 30. marec: Prodaja vinograda: Catarina, filia condam Armani tesidori de Pirano vendidit Massaroto de Massaris de Pirano totam et integram vnam vineam ponitam in valle Siçole apud vineam dicti Massaroti, apud aquarium magnum (VK 7, 6v).
- 1337, 17. april: Prodaja polovice hruške: Ser Salonus condam Almerici Symonis de Pirano vendidit Vitali, filio condam Chiconi Mulla de Pirano medietatem

unius **perarii** poniti in **vinea** dicti Vitali emptoris, que vinea est in **valle Siçolarum** super districtu Pirani apud **terrenum ville Siçolarum** prope **viam publicam** (VK 7, 20v).

- 1337, 18. julij: Spori za dajatev v vinu od pridelka grozdja med stranema, ki ju zastopata gospod Bonifacius de Appellonio in Antonius Bonsignori Marini de Pirano v sporu occasione cuiusdam **territorii** sive **vinee** ... et in **valle de Siçole**. Za te **territorii** sive **vinee** ser Bonifacius petebat dictis Antonio, Marco Carli, Nicolao Bonsignori Vivencii, Milano Iohannis Lupi, Andrea Iohannis Mori in Antonio dicto Guercio in drugih, dajatev od donosa **vinearum** suarum, ki mu pripadajo po investituri v fevd, opravljeni per dominos de Mimigliano. Antonius Bonsignoris, Nicolaus, Marcus, Millanus, Andreas in Antonius, dictus Guercius so dolžni dajati to dajatev (VK 7, 84, 84v, 85).
- 1338, 8. november: Objava nakupa travnika: Klicar objavi, da Riçottus (Vitalis vicedominus) emerat a presbytero Facinna Appolonii, canonico piranske cerkve sv. Jurija **pratum** unum totum et integrum ponitum super districtus Pirani in **Siçole** apud **pratum** dicti emptoris et apud **pratum** domini patriarche, apud **prata** comunis, apud **flumine Siçollarum** ..., kot vsebuje zapis iz 1338, 31. maja (VK 8, 108).
- 1339, 24. februar: Oddaja solin v obdelavo: Iohannes, filius condam Henrici de Prodença de Pirano dedit et locavit ad laborandum Matheo filio Venerii de Moras de Iustino omnes suas **salinas**, quas habet in **Siçole** super districtus Pirani ultra **pontem Siçollarum** (VK 8, 139–139v).
- 1339, 22. julij: Marinus, sin pokojnega Minga iz Oprtalja se zaveže Almericu, sinu pokojnega Petra Xette iz Pirana, da mu bo naredil dva soda in ju dostavil ad **portum Padene** de Carso sive **Siçolas** (VK 8, 185).
- 1339, 30. avgust: Objava obveznih dajatev od vinogradov: Klicar objavi, da tisti, ki imajo **vinee** ... in **valle Siçollarum**, ... debeant reddere Gualterio Goine dajatev v vinu od pridelka grozdja (VK 8, 194v).
- 1340, 21. februar: Pridobitev vinograda za družinsko imetje: Marcus, filius condam Iacobi becarii de Pirano obtulit et presentavit Iohanni Radivo de Pirano denar, da pridobi nazaj za družinsko imovino **vineam** unam ponitam in **valle Siçollarum** apud **vineam** Nicolai, filii dicti Iohannis Radivi, apud **aquarium magnum** et apud **viam publicam** ... qua vinea Iohannes Radivus emit a Iohanne condam Henrici de Prodença (VK 8, 251v).
- 1343, 7. februar: Obnova investiture v fevd: Pred podestata in sodnike pride Iohannes condam ser Bonifacii de Appellonio; pokaže jim **publicum instrumentum suorum iurium investitionis ville de Siçole** in prosi za obnovitev; zapis vključuje prepis listine o investituri iz 1257 (!), 8. marca. Glej 1247, 8. marec; dataciji se razlikujeta za deset let. Glede na navedeno indikcijo (5.) je napačna letnica v obnovljenem zapisu (VK 10, 116v).
- 1343, 18. marec, Piran: Oddaja solin v obdelavo: Nicolaus et Almericus, fratres filii condam ser Trami de Stachina de Pirano locaverunt ad laborandum Dominico salinario, filio condam Iacobi de Iustino poli laboratorem unum **salinarum** positum in districtu Pirani in **valle Siçolarum** in **palude** comunis (CP II, št. 162).
- 1344, 26. maj: Prejem solin v obdelavo: Nicolaus dicto Zuffo de Mugla salinario, ki prebiva v Piranu, je prejel v obdelavo ab Odorlico et Perucio, fratribus et filiis condam Çarii Viglie de Pirano omnes suas **salinas** ... in districtus Pirani in contrata, que dicitur **Siçolis** (VK 11, 24).
- 1345, 16. januar: Oddaja solin v obdelavo: Odorlicus et Petrus, fratres filii condam Çarii de Viglia de Pirano dederunt, cesserunt et locaverunt Dominico salinario, filio condam Iacobi de Iustino, prebivalcu Pirana, unum laboratorem **salinarum** ponitus in **Siçole** districtus Pirani ad laborandum (VK 11, 76v–77).
- 1349, 20. april: Delitev vinogradov: Gospa Marija, žena pokojnega sodarja Marchixina iz Pirana kot tutrix Marie, filie Oric de Lubiana ... et Nicolaus, dictus Marçolus delita duas **vineas** ... aliam ponitam in contrata **valle Siçolarum** ... Item de alia **vinea**, que est in **valle Siçolarum** venit in parte dicte domine Marie ... apud **vineam** Margariti condam Dominici, apud **aquarium** magnum. Et pars dicti Nicolai predicti Marçoli est apud pars dicte domine Marie a duobus lateribus (VK 9, 207v).
- 1350, 9. junij, Piran: Dogovor o doti: Gualterius condam ser Iohannis Goine de Pirano et Flordelixe eius uxor promiserunt et dederunt in doctem et doctis nomine predictae Plaxente eius filie ... **vineam** unam totam et integram positam in contrata **coste Siçolarum** super districtu Pirani, apud **vineam** Gualterii condam ser Garoffoli Goine, apud **vias publicas** (CP II, št. 213).
- 1358: Statuti dovoljujejo svinjerejo onstran Dragonje: De porc(h)is tenendis ultra **flumen Siçolarum**: ... vsak meščan in prebivalec Pirana sme imeti velike ali majhne prašiče ultra **flumen Siçolarum** a Padina sursum versus Albucium (Statuti, III/36).
- 1358: Statuti predpisujejo vzdrževanje prašičev v staji: ... Et qui voluerit tenere in districtu extra Piranum a **Sicolis** citra et in **Sicolis**, debeant eos tenere in stia ... (Statuti, III/38)
- 1358: Statuti prepovedujejo kozjerejo med Piranom in Dragonjo: ... noben meščan ali prebivalec Pirana ne sme imeti kozlov in koz a **flumine Siçolarum** citra versus Piranum ... (Statuti, VIII/4)
- 1358: Statuti predpisujejo izgradnjo mostu v Sečovljah: De **ponte Siçolarum**. ... **pons Siçolarum** je

- potrebno vsako leto maja popraviti ali postaviti na novo in ga vzdrževati na stroške komune (Statuti, VIII/8).
- 1367, 16. maj: Prepovedano je kositi za seno od strunjanskega močvirja proti Piranu a **ponte Sicciolis infra versus terram Pirani** ... (Statuti – Liber correctionum 1).
 - 1373, 4. december: Ukrep proti prodaji nekakovostnega piranskega vina med trgovino in praznikom Sv. Andreja (30. november): ... **vinum, quod nascetur infra istos confines videlicet a ponte Siçolarum, veniendo per viam qua itur de subtus costa Siçolarum, veniendo ad viam qua itur per valem Castegnolarum, et de subtus Lonzanum usque aram Lonçani predicti, et eundo per viam qua descenditur ad molendina Siçolarum usque Carsum, non audeat vendi ... nec dictum vinum portare vel portari facere extra Piranum vel districtum, a vendemia usque festum sancti Andree** ... (Statuti – Liber correctionum 1, 619–622).
 - 1384: Statuti prepovedujejo sekanje in kurjenje in silvis **Flexi et Carbonarii ... nec in confinibus Pirani a flumine Siçolarum citra** ... (Statuti III/26).
 - 1384: Statuti prepovedujejo kozjerejo med Piranom in Dragonjo: ... noben meščan ali prebivalec Pirana ne sme imeti kozlov in koz in **Pirano nec a flumine Siçolarum citra versus Piranum** ... (Statuti, IV/5).
 - 1384: Prepoved prodaje vina iz Gaza pred praznikom Sv. Andreja (30. november): Nihče ne sme prodajati ali nositi vina z območja a **ponte Siçolarum eundo per viam qua itur persubtus costam, veniendo per viam qua itur per vallem Castignoli, et eundo per viam subtus Lonçanum usque ad aram Lonçani, et eundo per viam qua itur prope Roiam ad molendina Siçolarum usque ad Carsum ... a vendemiis usque ad festum sancti Andree** (Statuti, VIII/29).
 - 1392, 24. marec: Prepoved izkopavanja komunalnega ozemlja ob solinah: ... **per aliquos incidatur de teritorio comunis in conocam Siçolarum** ... (Statuti – Liber correctionum 1, 296–297).
 - 1395, 20. junij: Ukrep proti tihotapljenju soli: Noben meščan ali prebivalec piranskega ozemlja ne sme brez podestatovega dovoljenja pripeljati ali dati pripeljati plovila z nosilnostjo nad 32 tovorov grozdja **ad vallem Siçolarum neque ad alias vales ubi fiat sal super districtu Pirani** (Statuti – Liber correctionum 1, 702–705).
 - 1471, 22. september: Prepoved sekanja v Sečovljah in Comedonu: **Contra incidentes ligna in nemoribus Suzolarum et Comedoni** (Statuti, 321).
- Adamus, sin pokojnega Renoarda iz Sečovelj
 Dominicus gastald iz Sečovelj
 Duncha, žena Iohannesa iz Sečovelj
 Fortuna(lis), Fortunatus, sin (pokojnega) Petra Furlana, Furlana iz Sečovelj
 França iz Sečovelj
 Francius iz Sečovelj
 Francius Sclavus iz Sečovelj
 Francius de Vicinato Sancti Petri, zdaj iz Sečovelj
 Fraucus iz Sečovelj
 Iohannes pokojnega Marti(na) iz Sečovelj
 Iohannes iz Pulja
 Iohannes iz Sečovelj, mož Dunche
 Iosep, Ioseus, Yosep, sin pokojnega Petra Furlana iz Sečovelj
 Iurius iz Sečovelj
 Iuri, mož Bennade iz Sečovelj
 Iuri, zet/svak Matira iz Sečovelj
 Iurius Sclaus iz Sečovelj
 Ivan Praudo, Proda iz Sečovelj
 Leonardus Furlanus iz Sečovelj, mož Moçe
 Leonardus Scavus
 Lunardus iz Sečovelj
 Marcus iz Sečovelj
 Marcus, solinar iz Sečovelj
 Marcucius pokojnega Marca Celestrie iz Sečovelj
 Maria iz Sečovelj
 consanguineus Marije Dubline iz Sečovelj
 Maria Sitina, žena Matija iz Sečovelj
 Maria, žena Stefana iz Sečovelj
 Marinus iz Sečovelj
 Marinus, sin (pokojnega) Filipa, Phili(p)pa (Sparnisana) iz Sečovelj
 Marinus iz Sečovelj, svak Iohannesa Aluyge
 Martinus, sin pokojnega Marina iz Sečovelj
 Martinus, sin (pokojnega) Maura, Mora iz Sečovelj, zdaj prebivalec Umaga
 žena Martina iz Sečovelj
 Mateus, Mathea iz Sečovelj
 Matia, mož Marije Sitine iz Sečovelj
 Maurus iz Sečovelj
 Moça, žena Leonarda Furlana iz Sečovelj
 Primo, Primus iz Sečovelj
 Primus, zet/svak Filipa iz Sečovelj
 Stefanus Gradici
 Stefanus iz Sečovelj
 Tomas, sin Çuto iz Sečovelj
 Vulgrinus Sclavus iz Sečovelj
 Yosep, gl. Iosep
 Yvanus Siçolleraus, ki prebiva v Vicinati oziroma Sv. Petru
 Çustixanus iz Sečovelj

Evidentirani prebivalci Sečovelj

Sl. 1: Razglednica s pogledom na Sečovlje iz prvih let 20. st. (Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Fig. 1: Cartolina con veduta su Sicciole risalente ai primi anni del XX secolo (Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano).

**Evidentirani upravičenci do dohodkov, koristniki
nepremičnin v Sečovljah**

Adalgerius Parente
gospod Adalperus Elije
Albericus
notar Albericus pokojnega Artuicha, Albericus de
Artuico, ded Isoje
ribič Albinus Richerija
Almericus, sin pokojnega Detemarija Ellije
Almericus, sin pokojnega Dietzmarja
Almericus Petra de Preto
Almericus, sin pokojnega Trama de Stachina, brat Nicolaja
Almericus Vallantina
Aluiga, žena Nicolaja pokojnega Iohannesa de Siverio
beneški plemič, pravnik Andreas Dandulo, sin pokoj-
nega gospoda Fantina Dandulo
Andreas, zet/svak mesarja Girarda
Andreas Iohannesa Mora
Andreas Ma(n)freda
Andručul
Antonius Bonsignora (Marina)
Antonius, imenovan Guercius
Apolonius, mož Beatrice, oče Armelede

Armeleda, hčerka Apolonija in Beatrice
Artuicus Alberica de Artuico, oče Isoje, tast/svak Girarda
Beatrice, žena Apolonija, mati Armelede
opat iz Beligne
Boneta, hčerka pokojnega Petra Petenarija in Isoje
gospod Bonifacius de Appellonio
gospod Castrus Mirsus iz Kopra
Catarina, hčerka pokojnega tkalca Armana
gospod Cono iz Momjana, ded/stric Voricija
Cusma Sclavo
Dardius pokojnega Iohannesa Leonarda Sclava
Dominicus, sin Chicon
(solinar) Dominicus, sin (pokojnega) Iacoba iz Kopra
Dominicus Pellice
Dominicus, sin pokojnega Čaneta de Čorčo
Englentina, žena pokojnega Iurcha, glej še Hnglentina
Epo pokojnega gospoda Martina de Gisla
Facina pokojnega Almerica Foglie, Folia
duhovnik Facinna Appolonija, piranski kanonik
Flordelixe, žena Gualterija pokojnega gospoda Iohan-
nesa Goyne
Franciscus (Furlanus pokojnega) O(c)tonella
Gabriel, sin pokojnega Petra Gabriela
Gerullus Iustixana
Girardus, zet/svak Artuica Alberica de Artuico

gradeški patriarh	gospod Nerus Perona
Gualterius, (sin pokojnega Iohannesa) Goine, Goyne	Nicolaus Bonsignora Vivenčija
Guarnardus, Guernardus, sin (pokojnega) Paula de Mocho	Nicolaus, sin Iohannesa Radiva
Henricus Goyne	Nicolaus pokojnega Iohannesa de Siverio
Henricus pokojnega Iohannesa de Petrogna	Nicolaus pokojnega Iurcha, Vrcha
Hnglentina, žena pokojnega Vrcha, glej še Englentina	Nicolaus, imenovan Marçolus
Henglerada, žena Vulpesa	Nicolaus pokojnega Tisija Briçafolle
Iacobus de Goricia	Nicolaus, sin pokojnega Trama de Stachina, brat Alme-rica
mojster Iacobus de Prodençano	Nicolaus pokojnega Venerija Tresso
Iohannes Amica	solinar Nicolaus, imenovan Zuffo iz Milj
Iohannes pokojnega gospoda Bonifacija de Appellonio	Odoricus iz Momjana
Iohannes, (sin) pokojnega Henrica Prodençe, de Prodença	Odoricus, sin pokojnega Çarija Viglie, de Viglia, brat Perucija, Petra
Iohannes Luppa	oglejski patriarh
dediči pokojnega Iohannesa Nigra	O(c)tonellus Sep(p)a
Iohannes, sin Perina Iustixana	Pança, žena pokojnega Martina Machafave
Iohannes, sin Preta Vere	Pellonius pokojnega gospoda Bonifacija de Appellonio
žena Iohannesa, sina Preta Vere	Perucius, Petrus, sin pokojnega Çarija Viglie, de Viglia, brat Odorlica
Iohannes Radivus	dediči pokojnega Petra Nigra
Isoia, hčerka Artuica Alberica de Artuico	Petrus Petenarius, mož Isoje, oče Bonete
Isoia, žena pokojnega Petra Petenarija, mati Bonete	Philippus, vnuk/nečak Scivamale
koprski kanoniki	mlinar Philippus (Phylippus) Çampar(i)us
Leonardus Nixa	Plaxenta, hčerka Flordelixe in Gualterija pokojnega gospoda Iohannesa Goyne
gospa Lombarda, žena mojstra Gasparina de Curte	Prodençanus, Prodençanus pokojnega župnika, mož Zanete
Lucas, sin Martina Zibarlina	Rapinus Grixonus
gospod Marcoardus, Marquardus Apollonija, Appellonija, piranski župnik	vicedomin Riçottus Vitala
Marcus Carla	gospod Salonus pokojnega Almerica Symona
Marcus, sin pokojnega mesarja Iacoba	hospitalis Sancti Marci de Venetia
Marcus gospoda Valenga	gospodje dvora v Sečovljah
Margaritus pokojnega Dominica	Stefanus gospoda Bonisegne
gospa Maria, hčerka Orica iz Ljubljane	tržaški kanoniki
Maria, hčerka Sardija Ruffo	tržaški škof Pax
Martina, žena pokojnega Nicolaja pokojnega Venerija Tresso	Valengus Appolonija
Martinus Grixonus	Valterius Goine, Valterius, sin pokojnega Iohannesa de Goyna
Martinus Marçana	čevljarski mojster Vidonus
Massarotus de Massarii	Vital, sin pokojnega Chicona Mulla
Mateus Richerija	gospod Voricius iz Momjana, vnuk/nečak Cona
Matheus, sin Venerija de Moras iz Kopra	Vosalcus iz Momjana
Maurus de Gravisii	Zaneta, žena Prodençana, Prodençana pokojnega župnika
Maynardus Petenarius	Çaninus
Menardus Vacha, Vache	
Mil(l)anus Iohannesa Lupa	
Mixottus Stachine	
gospodje iz Momjana	

Sl. 2: Karta starih Piranskih solin, 1882 (Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Fig. 2: Cartina delle vecchie saline piranesi, 1882 (Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano).

PRIME MENZIONI DEL TOPONIMO "SICCIOLE"

Darja MIHELIČ

Zgodovinski Inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4

RIASSUNTO

Nel corso dei secoli i toponimi sono cambiati molte volte. Nelle fonti medievali sono diversi, per esempio, da quelli della prima metà del XX secolo, che a loro volta hanno subito cambiamenti rivoluzionari dopo la seconda guerra mondiale, quando dalla carta geografica della Slovenia scomparvero i toponimi con l'attributo Sveti, Šent, Šem, ecc. (in tutti i casi con il significato di Santo).

La topografia storica comprende l'evidenziazione, la trascrizione e la raccolta dei toponimi presenti negli antichi scritti, la loro ubicazione o identificazione con le località odierne. Sotto quest'aspetto, la quantità del materiale scritto risalente al Medioevo, ovvero fino al 1500, è ancora tale da poter essere seguita. Già in questo periodo, però,

notiamo un aumento di scritti originali, che andrebbero esaminati per redigere una topografia storica abbastanza completa. Successivamente, la quantità delle fonti cresce a tal punto che un lavoro sistematico in cui si raccogliessero i dati riguardanti tutti i toponimi contenuti nei materiali sarebbe semplicemente irragionevole.

L'idea di raccogliere materiale per una topografia storica della Slovenia attraverso la quale identificare i toponimi presenti nelle fonti medievali, è nata tra le due guerre mondiali. Nel secondo dopoguerra, Milko Kos ha raccolto il materiale riguardante la Carniola, che nel 1975 l'Istituto di Storia dell'Accademia Slovena delle Scienze e delle Arti ha ordinato e distribuito. Il materiale sulla Stiria raccolto da Ljudmil Hauptmann andò distrutto nella seconda guerra mondiale. Per il territorio della Stiria slovena e della (a quel tempo ancora) parte jugoslava della Carinzia fu raccolto di nuovo da Pavle Blaznik e l'Istituto di Storia procurò che l'opera fosse stampata (1986-1989). Ivan Zelko affrontò la medesima impresa per il Prekmurje, pubblicando il suo lavoro nel 1982.

Milko Kos raccolse anche materiale per una topografia del Litorale. Per la specificità delle fonti locali, molto più numerose e diverse da quelle dell'interno della Slovenia, essa provoca molti dilemmi. I codici conservati contengono le abbreviature di migliaia di documenti. Fino al 1500, soltanto nell'antico archivio civico di Pirano sono conservati circa 140 codici del genere e alcune decine di codici di contenuto alquanto diverso. I toponimi sono menzionati tante di quelle volte che sarà necessario procedere ad una selezione. Le connessioni in cui compaiono i toponimi sono molto varie: riflettono il passato di ogni località, per quanto piccola essa sia. Dal punto di vista della storia locale, qualsiasi menzione trascurata potrebbe significare un impoverimento della conoscenza della storia del luogo.

Per illustrare meglio l'importanza di indicare tutte le menzioni riguardanti le località costiere contenute nei documenti originali conservati negli archivi locali, l'autrice ha analizzato il toponimo Sicciole.

Prima della nascita delle saline, nel Medioevo (XIV secolo), il territorio di Sicciole aveva notevole importanza economica: una parte di Sicciole era ricoperta da "stagni", confacenti alla pesca. Sulla terraferma prosperavano numerose colture: erba da fieno, colture della campagna, la vite, l'ulivo, alberi da frutto – peri, noci. Sicciole era anche un importante punto di transito e di commercio. Sulle acque del Dragogna arrivava dall'interno il legno ed il materiale necessario per le botti e a Sicciole c'era un attracco per le imbarcazioni che trasportavano le merci lungo il fiume e sul mare. In loco si menziona anche un ponte a cavallo del fiume, per i traffici via terra, lungo una via pubblica, che incontriamo spesso negli scritti.

Il toponimo è presente nelle forme Sacollis, Saçole, Saçoli, Saçolis, Saçollis, Saçolo, Sectula, Setula, Seçole, Seçolis, Seçolle, Seçolum, Sicciolis, Sicole, Sicolis, Sitiola, Siçole, Siçoles, Siçolis, Siçolle, Siçolleraus, Siçolles, Siçollis, Siççole, Siziola, Siziolis, Sizola, Sizolis, Suzole, Suzulum.

Negli scritti, alcune parole accanto al segno indicante la località di Sicciole ci forniscono delle informazioni sulla posizione geografica e sulla conformazione del territorio, sulla qualità della terra, sui corsi d'acqua, sull'infrastruttura viaria. All'indicazione generica del territorio o dei possedimenti agricoli, si accompagnano anche quelle dei terreni coltivati o delle singole colture. A Sicciole troviamo degli immobili che non hanno carattere agricolo, edifici dalle caratteristiche particolari, alcuni stabili e concetti di natura amministrativa.

Molti sono gli abitanti di Sicciole menzionati nelle fonti, come pure coloro che godevano di alcuni privilegi locali: parrocchiali, feudali, immobiliari; sono menzionati anche coloro che avevano l'usufrutto degli immobili. L'articolo presenta una serie di elenchi che li riguardano e brevi riassunti relativi alle menzioni della località di Sicciole, soprattutto del periodo antecedente la metà del XIV secolo.

Parole chiave: topografia, toponimo, Sicciole

KRATICE

AMSI – Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria. Pola–Parenzo.

CDI – Kandler, P. (1846-1986): Codice diplomatico istriano. L'Istria, a. 1846–1853; 1861; 1862–1865; 1986. Trieste.

CP I – de Franceschi, C. (1924): Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano I (1062–1300). AMSI, 36. Parenzo.

CP II – de Franceschi, C. (1931-1940): Chartularium

Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano II (1301–1350). AMSI, 43. Pola–Parenzo, 1931–1932, 19–96; 44. Pola–Parenzo, 1932–1933, 271–320; 45. Pola–Parenzo, 1933–1934, 255–320; 46. Pola, 1934, 107–192; 47. Pola–Parenzo, 1935–1937, 123–230; 50. Pola–Parenzo, 1938–1940, 171–200.

Gradivo 1–5 – Kos, F. (1902-1915): Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1. Ljubljana, 1902; Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 2. Ljubljana, 1906; Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 3. Ljubljana, 1911; Gradivo za zgo-

dovino Slovencev v srednjem veku 4. Ljubljana, 1915;
Kos, F., Kos, M. (1928): Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 5. Ljubljana.

NK – notarska knjiga.

NK 1 – Mihelič, D. (1984): Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). Viri za zgodovino Slovencev 7. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

NK 2 – Mihelič, D. (1986): Piranska notarska knjiga (1284–1288), 2. Viri za zgodovino Slovencev 9. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Statuti – de Franceschi, C. (1960): Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Monumenti storici dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie, n. v. 14. Venezia–Padova.

Statuti – Pahor, M., Šumrada, J. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

TEA – Bricito, Z. (1847): Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis, Opus saeculi XIV. Utini.

VK – vicedomska knjiga.

VIRI IN LITERATURA

Blaznik, P. (1986–1989): Historična topografija Slovenije II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, 1–3. Maribor, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Grafenauer, B. (1982): Spremna beseda. V: Zelko, I.: Historična topografija Slovenije I, Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, V–XX.

Grafenauer, B. (1986): Spremna beseda. V: Blaznik, P.: Historična topografija Slovenije II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Maribor, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1, 7–10.

Kos, M. (1975): Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), I–III. Ljubljana, Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Letopis SAZU (1981–1993): Letopis SAZU, 32–44. Ljubljana.

Mihelič, D. (1979): Socida v Piranu od 1280 do 1340, Slovensko morje in zaledje, Zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave, 2–3. Koper, 63–78.

Mihelič, D. (1989): Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih. V: Blaznik, P. (1986–1989): Historična topografija Slovenije II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, 3. Maribor, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Mlinarič, J. (1975–1984): Gradivo za zgodovino Maribora, 1–10. Maribor.

Pahor, M. (1975): Statut občine Piran iz 1274. Zgodovinski časopis, 29. Ljubljana, 77–88.

Zahn, J. v. (1893): Ortsnamenbuch der Steiermark in Mittelalter. Wien.

Zelko, I. (1982): Historična topografija Slovenije I, Prekmurje do leta 1500. Murska Sobota, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-12-25

UDK 94(497.4-14)"11/17":622.363.1

SOLARSTVO V SEVEROZAHODNI ISTRI OD 12. DO 18. STOLETJA

Darko DAROVEC

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Glagoljaška 8
e-mail: darovec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Razprava obravnava eno temeljnih severozahodnih istrskih gospodarskih dejavnosti – solarstvo; poudarek je na kvantitativni in kvalitativni proizvodnji, prometu in trgovini s soljo, kar je podano na osnovi podatkov v arhivskih virih, raziskavi beneškega in avstrijskega davčnega sistema ter interpretaciji in reinterpretaciji literature, zlasti s področja meroslovja. Proizvodnja, promet in trgovina s soljo pa so imeli v obravnavanem obdobju tudi širše gospodarsko-politične razsežnosti; poleg tega, da je bila sol ključna za nastanek marsikaterega primorskega mesta, je bila tudi temelj nadaljnjega razvoja in prepletanja raznoterih interesov. Razporeditev solnih gospodarskih resursov je bila nedvomno poglobitvenega pomena za vodilni gospodarski pa tudi politični položaj severozahodnega dela Istre. Benečane je zaradi kvalitete pritegovala piranska sol, medtem ko je bila koprška večidel namenjena izvozu v zaledne slovenske dežele pod habsburško monarhijo. Tako je prav sol postala tudi ena izmed poglobitvenih trgovskih artiklov, na kateri so se lomila kopja glede beneških in avstrijskih interesnih sfer po nadzoru na Jadranu oziroma uveljavljanju "svobode poti" v zaledju.

Ključne besede: sol, proizvodnja, promet, trgovina, davki, kontrabant, Istra, "11-17"

LE SALINE DELL'ISTRIA NORD OCCIDENTALE FRA IL XII E IL XVIII SECOLO

SINTESI

La relazione prende in esame una delle attività economiche fondamentali della parte nord occidentale dell'Istria e vale a dire la produzione del sale. Sono qui sottolineati soprattutto gli aspetti quantitativi e qualitativi della produzione, il commercio e il trasporto, con dati provenienti da fonti d'archivio, da studi del sistema fiscale veneziano e austriaco, dall'interpretazione e dalla reinterpretazione della letteratura, soprattutto di quella relativa alle unità di misura. La produzione, il trasporto ed il commercio del sale avevano, nel periodo esaminato, ampie valenze economiche e politiche. Oltre ad essersi rivelate fondamentali per la nascita stessa di diverse città della costa, rappresentavano la base per il loro ulteriore sviluppo e per l'intreccio degli interessi più vari. La distribuzione delle risorse economiche legate alla produzione del sale, aveva fatto sì che l'Istria nord occidentale assumesse una posizione economica e politica predominante. Venezia era interessata al sale di Pirano, vista la sua qualità, quello prodotto a Capodistria era invece destinato alla vendita nelle regioni slovene facenti parte della monarchia asburgica. Il sale, divenne così uno dei principali articoli commerciali al centro della contesa fra Venezia e l'Austria, relativa alle zone d'influenza e di controllo dell'Adriatico e all'affermazione delle "vie di libero traffico" verso l'interno.

Parole chiave: sale, produzione, commercio, vendita, imposte, contrabbando, Istra, "11-17"

UVOD

Sol se svojčas ni zamen imenovala tudi "belo zlato". Poleg tega, da je bila ključna za nastanek marsikaterega primorskega mesta, je bila tudi temelj nadaljnjega razvoja in prepletanja raznoterih interesov, zaradi bogastva, ki ga je lahko prinašala, pa so se ob njej kresale prenekatere politične ter z njo povezane vojaške iskre (prim. Hocquet, 1979; Nicolich, 1882).

V Istri in daleč naokoli je bila najbolj priznana piranska sol, precej so je pridelali tudi v Kopru, nekoliko manj v Miljah, medtem ko so izolske soline obratovale s skromnejšim pridelkom, bolj za domačo uporabo, in še to le občasno, pred letom 1734 pa so bile ukinjene (M/1115, f. 89). Zlasti od druge polovice 15. stoletja so se v boj za "belo zlato" še bolj intenzivno spustili Tržačani, tudi tako, da so začeli graditi nove soline. Nicolò Manzuoli v začetku 17. stoletja podaja splošno oceno, da Pirančani pridelajo dvakrat več soli kot Koprčani, ti dvakrat več od Milčanov, slednji pa spet dvakrat več od Tržačanov (Nicolich, 1882, 43).

Drugod ob istrski obali pa predvsem zaradi geografskih (ne)danosti ni bilo drugih večjih ali sploh kakih kompleksov solin, razen nekaj malega puljske soli na Brionih, od koder so smeli sol izvažati le do Lima in Novigrada (Klen, 1977, 310), vendar so sredi 17. stoletja že porušene, iz leta 1540 pa naj bi bila ohranjena vest, da je poreški škof imel svoje soline v Vrsarju, na katerih naj bi bil v nekaterih letih proizvedel celo do 800 starov soli (AMSI, 7, 213), vendar jih že v času Tommasinija (sreda 17. stoletja) ni več. V drugem desetletju 17. stoletja so beneški plemiči Loredani poskušali uvesti soline na območju Barbane v vzhodni Istri, toda le za kratko (Klen, 1966, 239-249).

GOSPODARSKO-POLITIČNI POMEN SOLARSTVA

Razporeditev solnih gospodarskih virov je bila nedvomno poglobitvega pomena za vodilni gospodarski pa tudi politični položaj severozahodnega dela Istre, kjer se je ravno s pomočjo solne trgovine in prometa najbolj razvil Koper. Ta je namreč po letu 1182, ko je od beneškega doža Mastropietra za 29 let prejel privilegij do pristanišča soli¹ (*portus salis*), s katerim je na odseku med Gradežem in Pulo pridobil izključno pravico do izvoza pridelane in uvožene soli na celino, za nekaj stoletij prevzel vodilno vlogo v prometu in trgovini z zalednimi, tedaj avstrijskimi deželami, predvsem s Kranjsko. Benečane pa je zaradi kvalitete pritegovala piranska sol, s katero so z različnimi pogodbami redno

trgovali po morju, tako da se je že dobro stoletje pred osvojitvijo teh krajev (Koper in Izola 1279, Piran 1283, Milje 1420) v solni in z njo povezani tudi drugi trgovini izoblikoval temeljni trgovsko-prometni odnos beneške metropole do krajev ob vzhodni jadranski obali, ki je na eni strani določal popoln beneški monopol v trgovanju po morju, po drugi strani pa dokaj prost pretok dobrin iz osvojenih krajev v avstrijsko zaledje. Vendar kljub deklarativnim prizadevanjem Benečanov za "svobodo poti" v trgovanju istrskih mest z avstrijskimi kraji (Gestrin, 1965) teh niso omejevale le avstrijske mitnice in zlasti od 16. stoletja dalje stalni nadzor ter omejevanje prehodov v beneško Istro, temveč tudi skrbno beneško nalaganje vsakovrstnih davčnih obveznosti, zlasti pa obveznega odkupa soli po praviloma precej nižji ceni od tržne.

Še prej pa so si Benečani ob sami osvojitvi z utemeljitvijo, da je pač vsa morska površina njihova last (*mare nostrum*),² zagotovili znatne deleže v trgovini z istrsko soljo, čeprav so jim zlasti Pirančani včasih bolj, drugič manj uspešno oporekali to privzeto pravico, kot npr. v solni pogodbi iz leta 1483 ali 1595 (Nicolich, 1882, 32; 35).

Prav solne pogodbe (*Partito di sali*), ki so za Piran ohranjene bolj kot za Koper in Milje,³ kažejo na pomen in razsežnosti proizvodnje in trgovanja s soljo skozi celotno obdobje Beneške republike v Istri. Čeprav je najstarejša ohranjena piranska solna pogodba tista iz leta 1375, so te nedvomno obstajale že prej, morda celo v obdobju pred beneško zasedbo severnoistrskih mest (Morteani, 1889, 5), o čemer navsezadnje priča tudi omenjeni koprski solni privilegij, s katerim pa so morali Benečanom odstopiti tretjino dohodka svoje mitnice, t. i. "mude". Nanjo še danes v lokalnem poimenovanju spominja toponim za Prešernov trg v Kopru, v beneškem govoru pa je ta izraz označeval mitnice za prebivalce iz nemških dežel, ki so prihajali v beneške kraje po trgovsko blago (prim. Boerio, 1856), čemur je bila namenjena tudi koprška *muda*. Ker so iz zalednih nemških dežel prihajali v primorska mesta v glavnem po sol, so Benečani že tedaj torej posredno pridobili nekaj dohodka. Ob osvojitvi Kopra si je očitno beneški Arsenal prisvojil vse dohodke *daca mude* oziroma so ga leta 1385 ponudili na dražbi, ko so davčno stopnjo povišali z 8 denaričev na konja izvoženega blaga in 6 denaričev za tovor soli (*saumerio*), na enotno davčno stopnjo 1 solida na vsak tovor (SMi, 5, 82). Merska enota *somma*, ki se je nato prenesla tudi na označbo tovornikov (*saumeri*, ali *Somieri*, *sommieri*; Morteani, 1889, 18), to je Kranjci (*Cranzi*) ali *mussolati*, kot so jih še imenovali,

1 Gre za zanimiv odnos, glede na to, da je vsa Istra tedaj še vedno spadala v okvir nemškega Svetega rimskega cesarstva (prim. Darovec, 1990, 35).

2 "... le Saline sono piantate nel mare vero patrimonio di V.V. E.E. fondo proprio del Principe ..." (Rel., 8, 131).

3 Za Piran cf. Nicolich in PAK. PA, medtem ko so za Koper in Milje ohranjene za 18. stoletje v ASV. DAPD, 699.

je znašala 2 stara soli (M/1115, 65). V Piranu pa se je v redkih ohranjenih statutarnih določbah iz leta 1274 ohranil tudi zapis, da je dac za modij izvožene soli znašal 6 denaričev (STPI, 13), s statutarno določbo iz leta 1358 so ga povišali na 1 solid (STPI, 585), kasneje pa naj bi znašal 6 solidov za modij soli (Morteani, 1889, 5).

Šele leta 1413 pa je Koprčanom uspelo ponovno pridobiti dac *mude*, ki je prinašal od 1500 do 2000 lir letno, kar naj bi porabili za popravilo cest in mostov za trgovino z zaledjem, za popravila Levjega gradu, pristanišča, vodnjakov idr. (SMi, 5, 3). Pri tem je zanimivo, da so vse do leta 1453 tudi prebivalci koprskih zalednih vasi morali plačevati ta dac, od tega leta naprej pa so ga bili oproščeni (STKP, 5, 14-17).

Benečani so kljub koprski uporni drži (Cesca, 1882) temu mestu dajali prednost v solni in drugi trgovini pred drugimi istrskimi kraji, še posebno v tem pogledu pred Pirančani, kajti Koprčanom so v zameno za desetino vsakoletnega solnega pridelka vso ostalo pridelano sol prepustili prosti prodaji, kar so jim priznavali do konca svoje oblasti v Istri (STKP, 5, 82). Leta 1358 so celo odredili, da še desetino vse soli, ki jo pridelajo, lahko prosto prodajajo brez obdavčitve (SMi, 17. 5.), ki naj bi tedaj, sodeč po piranskih določilih, znašala 6 solidov za modij soli (Morteani, 1889, 5).

Piranska sol pa je bila deležna drugačne pozornosti. Komunu je sicer s solnimi pogodbami z Benečani, ki so se sklepale za obdobje od petih do petnajstih let, uspevalo kot izvirni prihodek obdržati sedmino pridelane soli, manj uspešni so bili s petino pridelka, ki je po starih običajih pripadala lastnikom solin oziroma solinarjem, kar so razen za domačo uporabo v glavnem namenjali za trgovanje z zalednimi avstrijskimi deželami, zlasti s Kranjsko, medtem ko so preostali vsakoletni pridelek soli v višini okoli dveh tretjin z obveznim odkupom in po precej nižjih cenah od tržne kupovali Benečani. Vrh tega so zlasti pridelek piranskih solin z raznimi ukrepi omejevali s tako imenovanimi limitacijami, to je, določali so zgornjo mejo dovoljene količine pridelka, kar so v glavnem utemeljevali z naraščanjem tihotapstva, ki pa je, kot so pokazali dogodki, z vsakim novim omejevalnim ukrepom samo še naraščalo.

Čeprav so vesti že iz prve polovice 14. stoletja polne primerov tihotapstva, so nedvomno obstajali še drugi vzroki za omejevalne ukrepe pri proizvodnji soli. Glede tihotapstva so po letu 1342 poostriili mnoge ukrepe, najprej na področju nadzorovanja morskih poti, nato tudi na področju kazenske politike. Tako so tedaj namesto ene same dolge barke (*barcha longa*) za preprečevanje tihotapstva ob istrski obali uvedli štiri, vsako s

posadko šestih vojakov⁴ (SMi, 3, 285), leta 1347 pa so zaradi vedno večjega kontrabanta soli, vina "*et alijs rebus*" ob obalah Mark in Istre Benečani določili komisijo treh izvedencev (*sapientes*), ki naj bi uredila te zadeve (SMi, 25. 10.), kar so v takih ali podobnih oblikah poskušali reševati tudi kasneje (SMi, 5, 13 sq.; 72). Eden izmed rezultatov preučevanja teh komisij na področju tihotapstva s soljo je bila tudi uvedba stroge kazenske politike leta 1362 (SMi, 5, 11), ki so jo uporabljali še v 17. in 18. stoletju (Leggi, 1683, 32-39; Leggi, 1757, 3, 177-183).

Za tihotapca so imeli vsakogar, ki je po morju prevažal sol brez ustreznega potrdila podestatove pisarne o količini soli in namembnem kraju prevoza. Tihotapstva pa so obsodili tudi prevoznika, ki ni v roku (1-2 mesecev) taisti pisarni prinesel potrdila (*contralittera*) podestata ali drugega ustreznega organa iz namembnega kraja, da je dejanska količina prej navedene soli tja tudi prišla. Tihotapce, ki so jih ujeli na delu, so poleg odvzema ladje in soli obsodili na dve leti zaporu *in carcerum inferiorum*. Če so jih zalotili v drugo, se je kazni podvojila, po odsluženju pa so jih še izgnali. Kazni izgonu ni bila nič kaj prijetna, drugod se je bilo vsaj sprva težko prilagoditi oziroma si zagotoviti možnosti za preživetje, če pa je kdorkoli takega izgnanca zalotil v njegovem domačem kraju, ga je lahko nekažnovano takoj ubil ali proti nagradi izročil pristojnim oblastem, kjer ga je praviloma čakala ista usoda. V smislu samokontrole pa so predvideli tudi nagrade za ovaduhe. Mornar tihotapske ladje, ki bi ovadil oziroma izročil lastnika takšne ladje, bi prejel 200 lir nagrade ter še polovico vrednosti ladje in tovara, za druge mornarje pa po 100 lir na glavo. Poleg tega pa je lahko vsakdo ujel oziroma izročil tihotapsko posadko in za to prejel omenjene nagrade, država pa je te nagrade izplačevala s premoženjem storilcev; če ga le-ti niso imeli, pa so ostali v zaporu, dokler jim ne bi uspelo povrniti stroškov za nagrade. Oprostili niso smeli nikogar od teh storilcev. Za izvrševanje protitihotapskih ukrepov so bili zadolženi beneški urad *cattaverjev* ter vsi beneški rektorji, ki so bili še dolžni vsake tri mesece navedene ukrepe javno razglasiti v svojih jurisdikcijah.

Kot razlog za uvedbo sprememb v solnih pogodbah Benečanov s Pirančani se tudi leta 1362 omenja tihotapstvo, vendar pa gre očitno bolj za monopolizacijo tako cen kot proizvodnje soli in iz tega izhajajočih dobičkov. Za te ukrepe ne vemo, ali so bili sprejeti, vsekakor pa pričajo o stanju piranskega solarstva in napovedujejo nekatere pomembne nadaljnje spremembe (SMi, 5, 7-9). Benečani namreč predlagajo, da bi s prejšnjih dovoljenih 7000 modijev soli letni pridelek na vseh piranskih solinah omejili na 5000 modijev,

4 Leta 1371 sta bili ob istrski obali le še dve vojaški ladji, toda ti sta premogli prek 60 veslačev in vsaka po 13-17 vojakov - strelcev (*balestrieri*) (SMi, 5, 47).

država naj bi od lastnikov solin modij soli odkupovala po 40 solidov (2 liri), prodajala pa po najmanj 2 dukata (tedaj 6 lir in 4 solide). Izvoz po morju naj bi bil Pirančanom dovoljen le v Furlanijo, za ves dohodek in uresničevanje teh ukrepov pa naj bi skrbel na novo imenovani solinar (*salinarius*) v Piranu z letno plačo 12 lir grošev (120 dukatov) ter še 12 solidi za najem hiše. Na svoje stroške naj bi plačeval še enega pomočnika (*fameio*). Zadolžen naj bi bil za prodajo soli in za redno polaganje tako iztrženega denarja v blagajno urada "*Ufficiali alle rason*", spoštovanje predpisanih cen ter proizvodnjo soli. Za vse pisarniške zadeve s tem v zvezi naj bi skrbel pisar z 200 lirami letne plače. Pri tem pisarju gre očitno za kasnejšega solnega pisarja. V treh krajih, kjer pridelujejo sol, naj bi postavili po dva stražnika (*postaroli*) z mesečno plačo 5 malih lir; v kraju, imenovanem Fažana (*Fazolus*), pa naj bi zaradi najprimernejših možnosti za tihotapstvo postavili celo tri stražnike. Za nadzor naj bi imeli na voljo eno barko, poleg te pa je imel piranski podestat na voljo še barko za nadzor nad proizvodnjo in razpečevanje soli. Podestatu naj bi se odslej plača povišala za 200 malih lir, ki jih je prejel iz solnega zaslužka, poleg tega naj bi poleg obstoječih najel še 4 stražnike za svojo barko, zato pa bi bil oproščen vzdrževanja konjenikov. Sedmina soli, pripadajoča komunu, naj bi se prodala na dražbi, dohodek pa bi se stekal v komunsko blagajno. Poleg tega so prepovedali nadaljnjo graditev solnih bazenov, kdor pa bi kršil to določilo, bi moral odšteti kazen v višini 100 lir, pa še bazene bi mu porušili. Kdor bi sol izvažal, bi moral položiti jamstvo, da bo v roku enega meseca izstavil potrdilo o prevozu iz namembnega kraja. Ukrepi naj bi bili poskusno uvedeni za dve leti.

Na drugi strani je na podlagi pritožb piranskih odposlancev (*ambasciatores*) podal svoje predloge urejanja razmer še Zuanne Priuli. Poleg podobnih določb za "solinarja", ki ga izberejo v beneškem Velikem svetu, ter stražnikov predlaga, glede na posledice minule vojne, ki je Pirančane prizadela zlasti z uničenjem velikega dela vinogradov ter znižanjem števila živine, naj bi zgornja omejitev pridelka soli znašala 6000 modijev. Ta predlog ni vključeval obveznega odkupa, niti za sedmino soli, ampak je vsakomur dovoljeval prodajo soli, z omejitvijo, da je po morju lahko izvožena le v Furlanijo, za kar naj bi izvoznik plačal 4 $\frac{1}{2}$ lir⁵ daca za modij soli, ki ga izterjujeta "solinar" in podestator družabnik (*socio*). Podestat in solinar naj bi še vsak dan pošiljala po enega izmed svojih stražnikov za nadzor mitnice (*muda*), da ne bi prihajalo do kontrabanta, v tem primeru očitno v zaledje. Oba pa naj bi zadolžili še za postavitev lesenih skladišč soli v primernih krajih. Tudi ta predlog ima več

določil v zvezi s tihotapstvom, od prvega pa se razlikuje predvsem v določbah, da morajo stražniki budno paziti tudi na izlive rek ter na vse ladje, ki plujejo proti Furlaniji. Kakor prvi naj bi bil tudi ta poskusno uveden za dve leti.

Med obema predlogoma se poleg višine omejitve pridelka soli kaže očitna razlika zlasti v načinu prodaje. Medtem ko prvi predlog uvaža obvezen odkup velike večine pridelka in le za komunsko sedmino prek dražbe dovoljuje prosto prodajo, drugi celotni solni pridelek proti plačilu izjemno visokega davka postavlja na prosti trg.

Pri tem se zastavlja vprašanje, ali je sploh mogoče, da bi kdo naložil tak davek, ki bi za skoraj dvakrat presegal odkupno ceno soli. Če ne gre za predlog, s katerim so želeli Pirančane odvrniti od vsakršnega nadaljnega prizadevanja za pridobitev pravice proste prodaje soli, gre očitno za nenavadne razmere v solni trgovini v tedanjem času. In te so vsekakor nastopile z ogrsko osvojitvijo dalmatinske obale leta 1358. Skoraj podobno, kot je bil podan drugi predlog za Pirančane, je solna komora ogrskega kralja povsem liberalizirala solno trgovino s tedaj njenimi dalmatinskimi kraji, obenem pa naložila izjemno visok davek 10 dukatov za 100 dalmatinskih "modijčkov" (*mozetti*) soli, to je okoli 9 $\frac{1}{2}$ beneških modijev soli (Hocquet, 1990, 228), torej 1 ducat daca za modij soli. Po podobnih kriterijih so se po ponovni pridobitvi dalmatinske obale (1409) ravnali tudi sami Benečani oziroma so šele leta 1423 znižali davek z 20 na 10 dukatov za 100 modijčkov soli.

To se je poznalo pri ceni soli, ki je na beneškem trgu podobno kot v Piranu (Mihelič, 1985, 116) med letoma 1280 in 1345 izjemno nihala, zato pa je med letoma 1356 in 1517 dosegala sicer dokaj ustaljeno, toda izjemno visoko povprečno ceno 7 dukatov za beneški modij soli (Hocquet, 1990, 245; prim. tabelo 6), ki je bil mimogrede skoraj za četrtno večji od istrskega (beneški ok. 1001 litrov, istrski modij pa 818; prim. tabelo 1). Do leta 1585, ko so vse cene v Benetkah naglo poskočile, pa se je cena soli povprečno za polovico zmanjšala (Braudel-Spooner, 1967, 458). Seveda kaže ceni soli prišteti še prevozne stroške, ki so v 16. stoletju znašali za prevoz iz Istre borih 31 solidov za beneški modij soli, medtem ko so bile koprške in piranske solinarke, tu gre prav za izrecen poudarek na solinarkah, še v 18. stoletju plačane z 12 solidi za v skladišča ali na ladje pretovorjeni istrski modij soli (M/1115B, f. 105). Prevozi iz oddaljenejših krajev so bili seveda dražji, povprečno pa so dosegali 30% vrednosti grosistične cene soli (Hocquet, 1990, 226-234).

5 V viru (SMi, 5, 8) lire 4 $\frac{1}{2}$ a grossi (*libbra ad grossos*), ki je bila svojčas (do 1254) vredna 1/26 velike lire (*libbra grossorum*), v teku časa pridobi vrednost male lire, to je 1 lira grošev = 32 malih lir, torej je ducat, ki je vreden 1/10 lire grošev, vreden 3,1 male lire. Tako je do leta 1472, ko je ducat vreden 6 lir in 4 solide (prim. Hocquet, 1990, 565-566).

Medtem ko so Benečani med letoma 1270 in 1335 svoj solni trg zadovoljevali v glavnem s soljo iz Cervie pri Raveni, nato s Paga in Zadra, so po letih 1370-1375 začeli na beneški trg uvažati v glavnem piransko sol. Skoraj za celo stoletje je poleg soli iz Chioggie le še piranska pridelava soli zadoščala za potrebe beneškega solnega trga. Solno pridelavo iz teh dveh krajev je Beneška republika povsem monopolizirana (Hocquet, 1990, 98-105), in to ne le z obveznim odkupom,⁶ temveč mnogokrat tudi z določitvijo zgornje meje dovoljene pridelave. Prav zato pa na prvi pogled preseneča najstarejša ohranjena piranska solna pogodba iz leta 1375, ki s svojimi določbami omejuje višino pridelka soli na 3500 modijev letno, torej za polovico manjšo kot pred dobrim desetletjem, vrh tega pa še prepoveduje graditev novih solin poleg tistih, ki so jih postavili leta 1362 (Nicolich, 1882, 26).

Če so namreč Benečani z ogrsko osvojitvijo dalmatinskih solnih fondov izgubili dobršen del svoje solne preskrbe oziroma je bila ta obremenjena z visokimi taksami, bi bilo pričakovati, da bodo stimulirali in pospeševali lastno pridelavo, ne pa jo še omejevali. Očitno pa so se tudi zaradi političnih razlogov raje odločili za vzdrževanje visoke cene lastne soli na trgu, ki je bila še vedno nižja od ogrske, obenem pa je vsem (beneškim!) udeležencem v poslovanju s soljo prinašala izjemne dobičke. Če bi namreč količina cenjene soli iz Pirana, kjer so že v drugi polovici dvajsetih let 14. stoletja prešli na tako imenovani paški način (po otoku Pagu v Dalmaciji) priprave solarne, ki je zagotavljala kvalitetnejšo pridelavo soli (Mihelič, 1996, 342), presegala povpraševanje, bi se seveda cena znižala in zaslužki bi bili manjši, stroški pa višji, kajti višji pridelek bi še bolj obremenjeval stroške skladiščenja, saj so se sodeč tako po tedanjih kot kasnejših virih nemalokrat ubadali tudi s tem problemom. Razen po sredi 18. stoletja, ko se je izjemno povišalo povpraševanje po soli, je skoraj vselej primanjkovalo ustreznih skladiščnih prostorov, postavitev novih je zahtevala dodatna vlaganja, na katera pa so bili Benečani le malokdaj pripravljeni. Korist pri tem so imeli nekateri premožnejši domačini od Pirana do Milj, ki so za razmeroma visoke najemnine oddajali svoja tudi že dotrajana poslopja v najem za potrebe skladiščenja soli (Rel., 7, 323-324).

Prav zato se zastavlja še vprašanje, od kod vzrok takšni izjemni nesorazmernosti med nabavno ceno, ki je npr. v 15. stoletju nihala med 4 in 6 liri za modij istrske soli, in njeno tako visoko prodajno ceno, ki je v tem obdobju znašala povprečno 7 ducatov, čeprav so bili zlasti stroški prevoza iz Istre razmeroma nizki. Del odgovora je vsekakor v visoki obdavčitvi, morda pa tiči odgovor tudi v ugotovitvi italijanskega ekonomskega zgodovinarja Luzzatta, da je bila visoka cena soli na

beneškem trgu posledica politike skupine beneških plemenitašev, ki so v 14. stoletju z državno monopolizacijo trgovine s soljo obogateli ter tako tudi na drugih ekonomskih področjih igrali vidno vlogo na beneškem političnem in ekonomskem področju (Luzzatto, 1961, 137).

Čeprav so s solno pogodbo iz leta 1413 Benečani dovolili zvišanje omejitve piranskega pridelka soli na 4700 modijev letno, pa so v letih 1428 do 1460 Pirančanom prepovedali trgovino z zalednimi Kranjci, obenem pa so jim po 8 lir za modij odkupili komunsko sedmino soli, medtem ko so drugo sol plačali po 5 lir. Šele po tem letu, ko so začeli množičneje uvažati sol z Ibize in Cipra, so sprostili tudi piransko trgovanje z zaledjem, obenem pa še ukinili limitacijo pridelka in odkupno ceno soli zvišali na 6 lir. Za obdobje do leta 1636 je za piransko solarstvo obdobje brez limitacij višine pridelka soli, zato pa začnejo Benečani krepko posegati v piranske deleže soli. Tako že leta 1551 poskušajo uvesti obvezen odkup tako komunske sedmine kot solinarske petine piranske soli, toda Benečani po vztrajnih pogajanjih s piranskimi odposlanci pristanejo na ohranitev njihovih pravic, s tem da določijo še nižjo odkupno ceno soli na 4 lire in 10 solidov (Nicolich, 1882, 28-33). Če pri tem upoštevamo devalvacijo srebrnega denarja nasproti zlatemu dukatu za 50% po letu 1472, se je tudi odkupna cena piranske soli zmanjšala za več kot polovico v primerjavi s prvo polovico 15. stoletja.

S solno pogodbo iz leta 1556, ko se je na beneškem trgu pojavilo veliko povpraševanje po soli, pa je Benečanom končno uspelo zagotoviti odkup komunske sedmine soli, petino pridelka, ki je po običaju pripadala lastnikom solin oziroma solinarjem, pa je skrčila na 2 stara po kavedinu. Nedvomno jim je to uspelo v pogajanjih s predstavniki piranskega solnega kolegija z zvišanjem odkupne cene soli na 7 lir za modij ter s posebno obliko subvencioniranja s 6 liri na kavedin za sezonsko pripravo solin. Ta znesek, ki so ga vsako leto nakazovali v mesecu marcu, je bil izrecno namenjen popravilu škode v solinah, ki je nastala v zimskem času, in ne "obdelavi trt, oljk, vzdrževanju bark ali drugim namenom posameznikov", kot navaja dokument iz leta 1566, ko so določili subvencijo v višini 2.000 ducatov letno (Nicolich, 1882, 34), ki je veljala do konca Republike (prim. SM. 1671. 2. 12.; 1693. 24. 9.). Toda to ni bilo subvencioniranje v klasičnem smislu, ampak posoja denarja, ki so ga Pirančani vrnili v naturi s prvimi žetvami soli. Z leti se je nižal tudi delež tako imenovane petine pridelka soli, saj se je z dveh starov v letu 1556 znižal na en star leta 1566, po letu 1625 pa je lastnikom soli oziroma solinarjem preostala le še polovica stara soli na kavedin, kar jim je, vsaj po predpisih,

6 Obvezni odkup soli so si po letu 1741 Benečani zagotovili za $\frac{3}{4}$ solnega pridelka tudi na Pagu (Herkov, 1971, 18 0).

v glavnem lahko zadoščalo res samo za domačo uporabo.

Na vse te ukrepe so se Pirančani zlasti v času obnovitev solnih pogodb včasih bolj, drugič manj ostro odzivali. V primerjavi s Koprom so Pirančani nedvomno tudi zaradi periodičnih sklenitev solnih pogodb razvili dokaj razvejan upravni aparat za vodenje solnih poslov. Solne pogodbe je namreč pripravljala piranski Kolegij dvajsetih modrih, ki so ga na podlagi starih običajev sestavljali podestat, štirje sodniki, sindika in kolegij dvanajstih za preskrbo, tako imenovani *Collegio delle Biade*, to je nekdanji mestni mali svet. Z letom 1470 je začel veljati dukt, po katerem so solni kolegij sestavili iz trinajstih članov mestnega Velikega sveta ter iz sedmih predstavnikov ljudstva (*popolani*), vsi pa so morali biti tudi lastniki solin. Izmed članov kolegija so izbrali pisarja, njegovo plačilo pa so določali trije predsedniki, prav tako izbrani izmed članov solnega kolegija. Kolegij je bil sklepčen, če je bilo na njem navzočih najmanj enajst članov svetnikov in pet ljudskih predstavnikov, v številu vsaj dva predsednika. Poleg teh so še Benetke imenovalle svojega pisarja za nadzor nad celotnim poslovanjem, komun pa svojega računovodjo (*rasonato*). Vsa ta administracija se je seveda financirala iz piranskih solnih prihodkov (Morteani, 1889, 3-4), zato je razumljivo, da so vsaj kdaj pa kdaj morali upravičiti svojo dejavnost tudi pred drugimi lastniki solin in solinarji oziroma nenazadnje pred piranskim komunom, ki je z navedenimi beneškimi ukrepi precej dohodka izgubljal predvsem na račun pripadajoče sedmine soli, s katero zaradi takih ali drugačnih ukrepov niso mogli več prosto trgovati s Kranjci.

Nedvomno je bilo glede sklepanja solne pogodbe med Pirančani in Benečani še najbolj napeto leta 1595. Poleg vztrajanja Pirančanov pri svojih zahtevah pa je ta dokument zanimiv tudi z vidika splošnega stanja v proizvodnji in prometu s piransko soljo v tem času.

Zaradi beneške prisvojitve sedmine in dobršnega dela petine piranske soli je poleg vse intenzivnejše tržaške politike v pritegovanju Kranjcev na njihov trg ter beneškega odkritega prepuščanja celotnega poslovanja z beneško-istrsko soljo v korist Kopru je zaledna trgovina s piransko soljo začela počasi usihati. O tem piranski poslanci ob sklepanju oziroma podaljšanju solnih pogodb v drugi polovici 16. stoletja neprestano opominjajo Benečane. Zato omenjenega leta 1595 piranski solni kolegij postavi zahtevo, da se cena odkupne soli poviša na 20 lir za modij ter da se jim povrne pravica prostega razpolaganja s sedmino in petino soli za lastno uporabo oziroma za trgovanje s Kranjci. Ker so bili seveda beneški *Provveditori al Sal* vajeni podobnih primerov in večji diplomacije, na te zahteve dolgo niso odgovorili, čakajoč, da se vnema Pirančanov poleže. Nato so na te signale odgovorili z znižanjem predloga odkupne cene soli na 12 lir po modiju, od petine, pripadajoče lastnikom, so le-tim dovolili le star soli na

kavedin, poleg tega pa so zagrozili z odvzemom pravice komunu do sedmine pridelka ter s striktnim uresničevanjem odredb v zvezi s solinami, kar daje slutiti, da se jih Pirančani zlasti glede graditve novih solnih fondov očitno niso dosledno držali.

Pirančani pa se niso predali. Na beneški solni urad so poslali formalni ultimat, v katerem so zahtevali v zameno za petino pridelka kompenzacijo v višini treh starov na kavedin, ki bi jih lahko prosto prodajali, ter odkupno ceno 16 lir za modij za vso preostalo sol, kar so utemeljevali z naslednjim:

1. v tem primeru bodo soline urejene in dobro upravljane;
2. pridelek bo obilen in vselej na zalogi;
3. dacarji bodo lahko odpirali nova tržišča v Milanu, Monferi in drugod;

4. ne bo več tihotapstva, saj bodo za zgledno plačilo vsi prevažali sol v javna skladišča;

5. obnovile in povečale se bodo soline, nadaljevala se bo trgovina s soljo, s tem pa se bo povišal tudi dobiček beneškega solnega urada.

V nasprotnem primeru pa se lahko zgodi:

1. soline bodo polne trave, neurejene in razpadajoče;
2. pridelek bo skromen, tako da ga ne bo dovolj na zalogi;
3. izjemno se bo povečalo tihotapstvo s soljo;
4. soline se bodo zmeraj bolj uničevale, trgovina s soljo bo ugasnila, kar bo velika škoda za beneški solni urad.

Toda vse te stvarne grožnje Benečanov niso omajale. Privolili so le na odkupno ceno 14 lir za modij soli, medtem ko so druge določbe ostale nespremenjene (Nicolich, 1882, 35-36). Očitno so dovolj dobro poznali razmere in se zavedali, da Pirančani ne nameravajo povsem opustiti solne proizvodnje, saj jim je ta kljub vsemu prinašala poglobitve prihodke. Po drugi strani pa so prav na koprskem primeru lahko zasledovali razmere v trgovanju s soljo z avstrijskimi kraji. Kot kažejo poročila koprskih načelnikov, razmere na področju trgovanja s soljo z zalednimi avstrijskimi kraji še zdaleč niso bile tako cvetoče, kot so želeli prikazati piranski odposlanci. Zaradi pomanjkanja skladišč soli v istrskih mestih in s tem možnosti za stabilizacijo cen na solnem trgu je ta tudi ob koncu 16. stoletja v zamenjavi z zaledjem izjemno nihala. Tako koprski podestat in kapitan leta 1577 poroča, da se tedaj cena za modij soli v trgovini z zaledjem sicer giblje med 13 in 14 liri, toda še leta 1571, ko je bila obilna letina, jim je modij soli uspelo prodati le po 3 do 5 lir, samo da so jo prodali in da jim je ob naslednji letini ne bi bilo treba metati v morje, kot se je to nekajkrat dogodilo. Vrh tega pa so ceno soli zniževale še nove obdavčitve, tako beneške kot avstrijske, ta je ravno okoli leta 1595 znašala 5 solidov za star soli, ter seveda tržaško vzpostavljanje obveznih poti proti Trstu za trgovce s Kranjske. Slednje pa ni

vplovalo le na povečanje tihotapstva po kopnih poteh, kot ga morda najbolje ponazarja povest o Martinu Krpanu (prim. Vilfan, 1962, 1963), temveč tudi po morju, kajti Trst je poleg svojega pridelka bogatil solno ponudbo z istrsko soljo, v prvi vrsti s piransko, šele od konca 17. stoletja dalje pa še s soljo iz Neaplja in od drugod. Piranska sol pa je na tržaški trg prihajala seveda po morskih tihotapskih poteh, ki, kakor so neprestano tožili koprski načelniki v svojih poročilih beneškim oblastem, niso bile dovolj nadzorovane z njihove strani, tako da povečini dve vojaški ladji v glavnem s posadko tako imenovanih Albancev, med katerimi je bilo tudi nekaj Črnogorcev, in s svojo postojanko na Debelem rtiču niso mogli uspešno zaustavljati in preprečevati neprestanega tihotapljenja soli, kajti tedaj je bil vsak izvoz soli po morju, ki ni bil namenjen v Benetke, označen za tihotapsko dejavnost oziroma za *kontrabant*. Ta dejavnost pa - tako Benečani - ni prinašala škode le javnim financam, temveč je s preskrbo tržaškega trga odvrčala prihod Kranjcev v istrska beneška mesta, v prvi vrsti v Koper in Milje, saj so tako v Trstu, sicer po višji nabavni ceni, kupovali sol, ni pa jim bilo treba plačevati še drugih, beneških in avstrijskih dacev.

SOLNI DAVKI IN MERE

Po letu 1577 so poleg omenjenega koprskega daca mude kranjski tovarniki za sol, kupljeno v beneški Istri, morali plačati najprej beneški dac 10 solidov za tovar (*somma* = 2 stara) soli, nato pa enak znesek še avstrijskim mitničarjem. Toda v primerjavi z beneškim dacom, imenovanim novi dac za sol (*datio della nuova imposta sali*), ki je znašal enako od uvedbe v drugi polovici 16. do konca 18. stoletja, je višina avstrijske mitnine stalno nihala, in sicer od 5 solidov do celo 14 lir za star soli, odvisno od gospodarsko-političnih okoliščin.

Ta beneški "novi dac za sol", ki je veljal za vse istrske kraje za izvoz soli po kopnem, so po pravilniku (M/1115, f. 65-66) iz leta 1587, ki je v glavnem veljal do konca 18. stoletja, podelili na dražbi najboljšemu ponudniku za dve leti. Že ob uvedbi leta 1577 so zakup daca izklicevali ločeno v treh krajih, in sicer v Kopru za koprsko in izolsko sol, v Miljah za miljsko ter v Piranu za piransko sol, kar navsezadnje priča, da drugi istrski kraji niso pridelali dovolj soli za izvoz. Leta 1628 so izklicevali le še dva daca, in sicer v Kopru za koprsko, izolsko in miljsko sol, v Piranu pa za piransko (M/1115, f. 86), medtem ko so leta 1734, potem ko so bile izolske soline ukinjene, s piransko soljo pa je bilo le še malo prometa z zaledjem, združili zakup koprške in piranske

soli, posebej pa so zakupili dac izvoza po kopnem za miljsko sol (M/1115, f. 89-90).

Prvi člen v Poglavjih (*Capitoli*) tega daca poleg omenjene obdavčitve 10 solidov za *somma* izvožene soli *per via di Terra*, ki tehta dva stara po dve mečeni, *secondo il consueto di tutta l'Istria*, še določa, da lahko koprski beneški podložniki brez plačila daca izvozijo iz mesta za svojo potrebo do ene mečene soli, vendar ne več kot enkrat letno, za kar so tudi vodili posebno evidenco. Če v nasprotnem primeru ne bi plačali predpisanega daca, so veljali za tihotapce, za kar bi bili obsojeni tudi izvozniki, ki bi tovorili (*sommieri, mussolati*) ali nosili (*spalanti*) večje količine soli od izmerjenih. Vsakomur, ki dacarju ni prijavil in plačal daca za dejansko količino soli, so odvzeli ves tovar, vozove in živali in to razdelili pol ovaditelju, pol dacarju. Povrhu so ovaditelju plačali še 2 dukata za vsak tihotapljeni star soli, malopridneži pa so poleg zgornjih kazni morali plačati 25 lir za vsak kvartarol neprijavljene soli, 100 lir ter dva meseca zavora za količino do ene kvarte neprijavljene soli; če kazni niso mogli plačati, so odsedeli 4 mesece zavora, za količino do enega stara soli pa so bili kaznovani s 400 lirami kazni in 8 meseci zavora. Kogar bi ujeli pri tihotapljenju soli v količini od 1 do 3 starov, pa bi mu poleg denarne kazni 400 lir še staknili oko (M/1115, f. 65-66).

Poleg drugih splošnih določil glede zakupa daca so dacarju naložili, da svoje obveznosti za dogovorjeni znesek izpolnjuje v obrokih vsake tri mesece, če pa je z izplačilom zamujal, je moral sam ali njegov porok plačati kazen v višini 2 solidov za vsako liro zamujenih obveznosti. Dacar je očitno užival poseben status, saj je smel v času svojega službovanja nositi strelno orožje ne le v Istri,⁷ temveč povsod v Beneški republiki, celo v Benetkah, ko je prišel plačat svoj obrok. Strogo pa je bil dacar kaznovan, če je deloval v nasprotju z določili pravilnika, če je na primer dopuščal neobdavčen prevoz soli, saj bi ga v tem primeru koprski podestat in kapitan kaznoval na služenje na galeji, na izgon iz vseh krajev med reko Mincio (pri Mantovi) in Kvarnerjem, pod kaznijo po presoji podestata v primeru kršitve izгона, ter še na globo v višini 500 lir, ki bi jih od njegovega premoženja dobil ovaditelj, če pa premoženja ne bi imel, bi ovaditelja izplačal beneški urad *Deputati alle taglie*.

Navedeni davčni predpisi nam omogočijo izračun vsaj okvirnega obsega legalnega prometa s soljo z zalednimi istrskimi kraji, obenem pa podajajo vsaj nekaj tehničnih prispevkov k istrskim meram za sol. Te so se

7 O posebnih razmerah v Istri in Dalmaciji v okviru Beneške republike nedvomno priča tudi dejstvo, da so še leta 1670 v nasprotju z drugimi kraji beneškega ozemlja vsem prebivalcem te dežele dovolili vsakodnevno nošnjo strelnega orožja, s to razliko, da so jim tedaj prepovedali vstop z orožjem le v državne ustanove, kar pa dekret iz leta 1600, ko so v drugih pokrajinah prepovedali nošnjo strelnega orožja, še ni predpisoval (Leggi, 1683, 120).

sicer kot druge mere v stoletjih spreminjale in prilagajale, vendar nekaterim značilnostim lahko sledimo od prvih zapisanih omemb dalje. Temeljni meri za sol sta bili tudi v Istri modij in star, ki je bil najbolj uporabljana mera tudi za promet z žitom, za izvoz na Kranjsko pa še *somma*, to je količina soli za en tovor živine. Poleg teh pa se v zvezi s prometom s soljo kot pri drugih tedanjih merah pojavljajo še za prevoz po morju večja *botta* ter manjše mere od stara, mečena, kvarta in kvartarola.

Botte so pravzaprav označevale tonažo ladij; prevedeno v sodobne mere bi povprečno ena tona merila 2 botti, za zelo veliko ladjo pa je štela taka, ki je merila okoli 3.000 bott. (Hocquet, 1990, 17/18). Podrobneje to mero obravnava Tucci (1967), ki ji v različnih obravnavah in za različne proizvode prisoja merilo med 450 in 640 litri, konec 16. stoletja pa naj bi 100 bott merilo 80 beneških modijev soli oziroma 1.000 beneških starov soli. Splošno znana je ugotovitev, da je imel beneški modij kapaciteto dobrih 1.000 litrov, delil pa se je na 12 starov po 83,34 litra (Hocquet, 1990, 19; Herkov, 1978, 389; Mihelič, 1989, 24).

Drugače pa je bilo v Istri. Beneški solni kolegij naj bi edino priznalo mero za uvoz piranske soli v 15. stoletju priznaval modij s 1.882 librami oziroma 13 stari (Hocquet, 1990, 55), kar bi znašalo 897,7 kg za modij oziroma 69 kg za star soli. Na delitev istrskega modija na 13 starov je opozoril tudi Herkov (1971, 180), vendar ga je po analogiji na kapaciteto beneškega stara izračunal previsoko.⁸ To je poskušal popraviti v eni naslednjih razprav (Herkov, 1978, 389/390), kjer na podlagi Scottonijevega dela (1773), ki navaja, da je bila v Benetkah najbolj znana solna mera *moggio di sale Istriano*, ki se je uporabljala *in Venezia e Veneta Terraferma fino al fiume Mincio*. Na tej podlagi je Herkov izračunal, da ima istrski modij kapaciteto 769,31 litra oziroma, izhajajoč

iz podatka, da modij istrske soli tehta *1680 libbre grosse di Venezia* (0,477 kg), prevedeno v sodobne mere, 801 kg, liter soli pa 1,04166 kg. Toda pri tem se zastavlja vprašanje, ali ne gre pri tako imenovanem istrskem modiju zgolj za analogijo na beneški modij za paško sol, ki je ravno tako tehtal 1680 liber (Hocquet, 1990, 228), kajti še leta 1802, ko so poskušali poenotiti solne mere na podlagi "izvirnih" beneških mer, delijo modij na 12 starov, na 24 mečen oziroma 48 kvart oziroma 96 kvartarol (Herkov, 1978, 390). Star bi potemtakem tehtal 140 utežnih liber ali 66,78 kg. Da gre pri tej meri v bistvu za beneško mero za sol iz Paga, ki pa se je v 18. stoletju verjetno prenesla tudi v Istro, priča še ukrep beneških oblasti leta 1741, ko zaradi povpraševanja po soli na koprskem in miljskem solnem trgu, kjer pridelajo 12.000 miliarijev (*miara*), za potrebe trga pa bi rabili vsaj 14.500 miliarijev soli, uvozijo iz Paga 1.000 modijev soli po teži 1680 liber (SM, 17, 45/6).

Dejstvo je, da so se tako v Istri kot drugod uporabljale različne mere, ki so nastale na posameznih lokalnih območjih v različnih obdobjih. Iz Pirana premoremo podatek, da je leta 1355 1 solna mečena merila 60 beneških oljnih liber, 1 star soli torej 120 beneških oljnih liber, kar so s statutom iz leta 1384 tudi uzakonili (Mihelič, 1989, 23). Prevedeno v utežne libre, če računamo vsaj za manjše mere, da je liter soli enak kilogramu soli, bi to znašalo 132 utežnih liber. Ta mera za star pa se še v 16., 17. in 18. stoletju navaja kot koprška mera tudi za star žita (M/545, f. 244; M/566a, 237; M/570, f. 111). Če je torej 1 star tehtal 132 utežnih liber (132 x 0,477) oziroma 120 votlih oljčnih liber (120 x 0,5247), to je 62,964 litrov, je modij vseboval:

$$13 \times 120 = 1560 \text{ oljčnih liber}$$

$$1560 \times 0,5247 \text{ l} = 818,532 \text{ litrov.}$$

Tabela 1: Istrske merske enote za sol
Table 1: Istran units of measure for salt

modij	miliarij	somma	star	mečena	kvarta	kvartarola	votla libra	utežna libra	litrov
1	1,56	6,5	13	26	39	156	1560	1716	818,532
	1	4,16	8,33	16,66	25	100	1000	1100	524,7
		1	2	4	6	24	240	264	125,928
			1	2	3	12	120	132	62,964
				1	1,5	6	60	66	31,482
					1	4	40	44	20,988
						1	10	11	5,247
							1	1,1	0,5247
								1	0,477

⁸ Verjetno gre v opombi 5 za tiskarsko napako, da "Istarski mozzo drži 1182 l", glede na razpravo bi po njegovem verjetno moralo biti 1082 litrov (prim. Herkov, 1971, 180).

To razmerje potrjuje tudi teža mečene, zabeležena leta 1802, ko so novi oblastniki določili, da se na območju Istre sol prodaja po izvirnih istrskih merah, ki so jih hranili v Benetkah (Herkov, 1978, 390). Mečeni je bila tedaj določena teža 32,5 kg, dve mečeni pa sta sestavljali star, to je 65 kg. Pri osnovnih enotah librah je razmerje 1 : 1 med litrom in kg smiselno in upravičeno, čeprav liter soli tehta malenkost več kot kg. Herkov (1978, 389) ga je preračunal na 1,04166 kg, kar pa seveda ne more držati vselej in za vse primere, saj je tudi pri soli teža odvisna od drugih sestavin, ki jih vsebuje, in se je razlika v teži nedvomno poznala že med enim in drugim kavedinom, kaj šele med eno in drugo letino oziroma med npr. piranskimi in koprskimi solinami. Toda če kapaciteto 63 litrov pomnožimo s približno 1,04, dejansko dobimo 65 kg, kolikor je tehtal star istrske soli.

Iz tabele 1 pa so razvidni še drugi podatki. Navedeno je že bilo, da tako v Kopru kot Piranu kvarta ne pomeni 1/4, temveč 1/3 stara ali orne, kvartarol pa potemtakem 1/12, in ne 1/16, kot je to veljalo v Benetkah, saj se razmerje kvarte, torej četrtine, in z njo kvartarola ne postavljajo nasproti staru ali orni, temveč nasproti miliariju, kar velja tudi pri oljčnih merah.

Iz tabele 1 pa je še razvidno, da se tudi pri merah za sol vzpostavlja kvartarol do libre v razmerju 1 : 10 oziroma kvarta do libre v razmerju 1 : 40, kar velja tako pri merah za olive kot za olje in za žito (prim. Herkov 1978, 372, 381), odvisno pač od tipa libre, ki za določeno merjenje predstavlja osnovo merskemu sistemu, torej ali oljna libra (0,52 l) ali pa t. i. beneška merska libra (0,65 l). Tako le deloma drži ugotovitev, da so "istrski kraji nedvomno imeli lastne mere, ki se imenujejo star, s časom so se te mere izenačile z beneškim starom, kljub temu pa so ohranile svojo notranjo razdelitev na manjše mere" (Herkov, 1978, 378), kajti zgornje ugotovitve se nagibajo bolj k domnevi, da sta se vsaj gospodarsko najbolje stoječa istrska komuna kmalu po beneški osvojitvi prilagodila osnovnemu beneškemu merskemu sistemu, libri, kvartarolu in kvarti ter njihovim medsebojnim razmerjem, torej manjšim merskim enotam, kar jima navsezadnje nalagajo tudi mestni statuti (STKP, 3, 33; STPI, 633-635). Različno pa je bilo razmerje do beneških mer k večjim meram od kvarte, solnemu in žitnemu staru, solnemu modiju, v Piranu očitno še po letu 1559 tudi pri vinski orni (STPI, 635), ki ga je določala ravno merska enota kvarta s svojim trikratnim in ne štirikratnim razmerjem do večje mere, stara, kot je to veljalo za beneške mere. Posledica tega se skoraj pri vseh najbolj uporabljanih večjih merah kaže v beneški meri, večji za četrtino; centenarij, pomnožen s 5/4, daje beneški baril oziroma orno, beneški solni star (83,34 l), deljen s 3/4, daje istrski solni star, za približno četrtino večji pa je od istrskega tudi beneški modij soli, in to kljub temu ali pa ravno zato, ker se istrski modij deli na 13, beneški pa na 12 starov.

Izračuni pokažejo, da so se istrske mere tako za olje kot za oljke, sol, žito in vino, kot naj bi končno držalo

tudi za ribji baril, gibale okrog približno enake mere med 62 in 65 litri, kar daje slutiti, da so tako v Piranu kot očitno tudi v Kopru za osnovo merskega sistema uporabili votlo mero beneško oljno libro (prim. Mihelič, 1989, 26, op. 8) in verjetno sprva uporabljali kar isto posodo za merjenje vseh naštetih pridelkov (prim. Mihelič, 1989, 23) za grosistično prodajo, kasneje pa so se nekatere bolj, druge manj spremenile.

Glede na proizvodnjo, promet in trgovino z istrsko soljo od konca 16. do konca 18. stoletja se po virih sodeč merski sistem ni spreminjal, le več merskih sistemov je bilo v uporabi, tako istrski kot beneški in, kot že omenjeno, paški, zato iz poročil koprskih načelnikov ni vselej razvidno, za katero mero gre. Spreminjale pa so se okoliščine, ki so vplivale na obseg prometa in s tem na splošni gospodarski razvoj v severni in seveda posledično v vsej beneški Istri. Priseljivanje novega prebivalstva na solno proizvodnjo ni imelo bistvenega vpliva, saj so se z njo tako v Piranu kot še posebno v Kopru ukvarjali predvsem prebivalci mesta, v njuno zaledje pa po koncu 16. stoletja v nasprotju z drugimi istrskimi kraji ni več zaslediti večjih priseljevanj iz drugih vzhodnojadranskih dežel; če pa so bila, se je novo prebivalstvo kaj kmalu integriralo s staroselskim v prevladujočih proizvodnih načinih in običajih.

Precej bolj so na solno gospodarstvo vplivale razmere oziroma dogodki, povezani na eni strani z zaledno avstrijsko monarhijo, na drugi pa gospodarski tokovi v samih Benetkah. V trgovini z zalednimi avstrijskimi deželami so očitno večjo moč kot represivni ukrepi z uvažanjem obveznih poti proti Trstu imele ekonomske omejitve z zviševanji davčne stopnje za uvoženo istrsko sol.

Medtem ko je konec 16. stoletja avstrijski podložnik plačeval enak dac za tovar (*somma*) soli najprej na beneški, nato pa še na avstrijski strani, in sicer na obeh straneh v višini 10 solidov, je sredi prve polovice 17. stoletja avstrijski dac za istrsko sol naglo poskočil, tako da je star soli, torej pol tovara, leta 1638 veljal 4 lire in 10 solidov, v naslednjih 6 letih pa je poskočil kar na 14 lir, cena, ki so jo na primer tedaj Benečani v Piranu plačevali za skoraj cel modij soli. Avstrijci so na številne proteste najprej s strani koprskih odposlancev, nato pa še beneških ambasadorjev pri graškem dvoru sicer leta 1645 ta davek znižali na 3 lire 10 solidov za star soli, toda njihov namen je bil vsaj začasno očitno dosežen. Koprski podestat leta 1638 poroča, da je trgovina s soljo iz Kopra in Milj v "cesarsko" zaledje popolnoma uničena, da ne morejo na prostem trgu prodati soli niti po 15 solidov za modij, okrog leta 1641 (Rel., ok. 1633, 7, 310) pa njegov kolega še poroča, da so tudi soline v Kopru zapuščene, ker skorajda ni trgovine s soljo.

Kljub temu da so leta 1659 Avstrijci za nekaj časa ukinili dac na istrsko sol (kar seveda še ne pomeni, da ni bilo treba plačevati raznih mitnin), pa vsaj legalna trgovina s soljo z zalednimi avstrijskimi kraji ni več dosegla ravni iz 15. in 16. stoletja. Izjema so bila le še sedemde-

Tabela 2: Solni daci in zasluži*
Table 2: Salt taxes and earnings

leto	količnik daca-izvoz po kopnem	avstr. količnik daca - uvoz iz Istre	beneški "novi dac" - prihodki	skupen zaslužek Benečanov
1274	6 den/modij			
1358 ⁹	1 solid/modij			
14-15.st. ¹⁰	6 solid/modij			
1536		6 solid/star ¹¹		
1553 ¹²	6 solid/modij			
1577 ¹³	5 s/star			
1596		5 s/star	4000 duk	
1606 ¹⁴			3000 duk	
1620 ¹⁵				42.000 tovorov
1628 ¹⁶			2258 duk	
1635 ¹⁷				lir 113.268:12
1638		lir 4:10/star ¹⁸		

leto	količnik daca-izvoz po kopnem	avstr. količnik daca - uvoz iz Istre	beneški "novi dac" - prihodki	skupen zaslužek Benečanov
1644 ¹⁹		14 lir/star		
1645 ²⁰		lir 3:10/star		
1652			1100 duk ²¹	
1659 ²²	5 s/star	0		
1670			1532 duk ²³	
1675 ²⁴		zvišane		
1676			2700 duk ²⁵	
1678			2670 duk ²⁶	50000 duk ²⁷
1692 ²⁸		napoved zviševanja		
1705 ²⁹		Več mitnic		
1713			ok. 1450 duk ³⁰	
1772 ³¹			4197 lir	

* Kjer ni posebne navedbe vira, gre vselej za vir **Rel.**, kar velja tudi za druge tabele.

9 STPI, 585.

10 Za Piran (Nicol ich, 1882, 40; prim. še Morteani, 1889, 5).

11 8 krajcarjev na tovor (Gestrin, 1965, 152). 1,5 ben. solida - 1 krajcarju leta 1590 (Vilfan, 1987, 29).

12 Za Koper (M/545, f. 45).

13 M/1115, f. 65.

14 Na dve leti 6000 ducatov daje dac *Nuova imposta de sali* za Koper in Milje (Rel.).

15 42.000 tovorov soli letno je šlo tedaj iz Kopra, Milj in Pirana v slovensko zaledje, iz Trsta okoli 7.300 in Reke približno 3.500 tovorov (Gestrin, 1965, 23).

16 14.000 lir na leto iz Kopra, Izole in Milj (M/1115, f. 86).

17 RR, Zaslužek od soli v mojem času je bil lir 113.268:12, od česar sem plačal stroške, sol iz Kp in Milj, zakupe magacinov, zaposlene, oborožene barke, tako da je ostalo lir 20.450:10.

18 Rel. Trgovina s soljo iz Kp in Milj je popolnoma uničena in s tem trgovina s Cesarci. Kranjci so namreč naložili davek "2 fiorini per somma". 1 somma = 2 stara; 1 florint pa tedaj (1590) - 4,5 ben. libre (Vilfan, 1987, 29).

19 14 lir na star istrske soli avstrijski dac (Rel. 7, 331). SR, 18, 235, pravi, da prej bila mitnina 6 0 karantanov, sedaj pa znižana na 15. Karantan je potemtakem tedaj vreden 0,233 lire oz. 4,66 solida ali 4 solide, 8 denaričev.

20 15 karantanov (SR, 18, 235), torej lir 3:10.

21 Za dve leti 2.200 duk (tj. 2098 modijev soli po 13 starov/leto izvoza). Pravi pa, da bi lahko bila 3000 duk.

22 SR, 18 jun. Cesar naročil, da na Kranjskem nobenega davka več na sol iz Istre.

23 Rel., 9500 lir.

24 SR, Cesarci povišajo mitnine za sol in vino iz Istre.

25 ASV.SR. 26. 9., pravi »del dazio del sale in Capodistria«, kar bi bilo ok. 5150 prodanih modijev soli.

26 SR.

27 Angelo Morosini pravi, da je preštudiral, da bi lahko Pirančani in Miljčani prispevali *Principu* prvi sedmino, drugi pa osmino soli, ki jo sedaj dajejo komunu, saj tako ne bi komuna tega občutila, ker prejemata dohodke od drugih dacev, razen od oljčnega. Tako desetino prispeva Koper, skupaj pa bi se prispevek soli povišal na 2.000 modijev letno, kar bi pomenilo 50.000 ducatov dohodka za javno blaginjo.

28 SM. 6. 9. in 30. 10.

29 SR, 25. 7.

30 SM. Potrdijo za 4 leta zakup daca nuova imposta dei sali e delle osterie delle ville za 44.000 lir; preračunano za eno leto z odtegnitvijo 2000 lir za dac gostilne na vasi kot približna ocena povprečja (prim., Darovec, 1999a, tabela Daci koprskih fiskalnih komore).

31 Koper 3115, Milje 1082 lir (ASV. DAPD, 662), to je skupaj prodanih 1291 modijev soli.

Tabela 3: Solne dajatve in obvezni odkupi soli.
Table 3: Salt duties and obligatory purchases.

leto	Koper	Milje	Piran
14-15. st.	1/10 Benečanom	1/8 Benečanom	1/7 komun, 1/5 solinar, drugo ben. obvezni odkup
1428-48	"	"	prepoved zaledne trg.
1556 ³²	"	"	odkup tudi 1/7, 2 stara/ kavedin solinar
1566 ³³	"	"	1 star/ kavedin solinar
1616 ³⁴	"	"	1/7 komun, 1star/ kavedin solinar
1625 ³⁵	"	"	½ stara/ kavedin solinar
1718 ³⁶	"	"	1/7 ponovno za zaledje

seta leta 17. stoletja, ko za nekaj časa ponovno oživi trgovina s soljo in drugimi izdelki predvsem iz slovenskega zaledja, kmalu pa se odločijo za nova zvišanja davkov, proti katerim so bile beneške pritožbe vedno manj uspešne. Obseg legalne trgovine s soljo z zalednimi istrskimi kraji morda najboljše ponazarja višina iztrženega beneškega daca in iz nje preračunana količina izvožene soli, kot jo prikazujeta spodnja tabela 4 in grafikon.

PROIZVODNJA SOLI

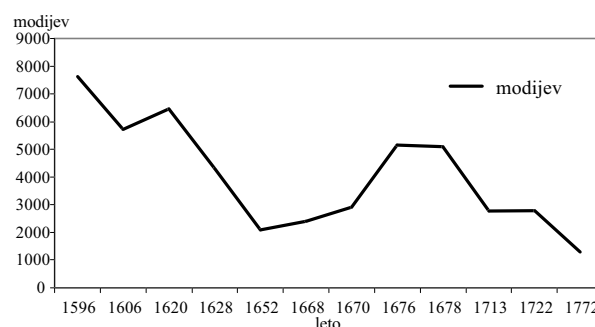
Zmanjšanju menjave istrske soli z zaledjem so botrovale tudi številne epidemije, med njimi najbolj znana v letih 1630 do 1632 na beneški strani, večkrat pa so se še po tem času kužne bolezni razpasle na Kranjskem in v Trstu ali pa so tem krajem vsaj grozile iz bližnjih dežel (prim. Darovec, 1999, 18-19), tako da je strah beneških oblasti nemalokrat privedel do zaprtja meje (prim. npr. Rel., 1603, 1725). Benečani so na svoji strani organizirali tudi razmeroma učinkovito zdravstveno službo z razvejeno upravno in terensko službo, v kateri je glavno breme prevzela tako imenovana kmečka vojska ali črnide, torej podeželsko slovensko prebivalstvo (Rel., 1762; prim. Darovec, 1990, 50-58). Pogosto pa se med vzroki za nezadovoljivo menjavo soli z zaledjem omenjajo tudi ceste, ki jih kljub nešteto krat izpričanemu interesu po ekonomskem povezovanju z avstrijskim zaledjem niso redno vzdrževali.

Kljub nevarnostim kužnih bolezni so si Istrani močno **Tabela 4: Količina izvožene istrske soli v avstrijsko za-**

ledje.

Table 4: Quantities of Istran salt exported to the Austrian hinterland.

leto	"novi dac"	v modijih
1596	4000 dukatov	7630
1606	3000 dukatov	5723
1620	42000 ³⁷ tovorov	6461
1628	2258 dukatov	4307
1652	1100 dukatov	2098
1668	1000 lir več ³⁸	2405
1670	1532 dukatov	2923
1676	2700 dukatov	5150
1678	2670 dukatov	5093
1713	ok. 1450 dukatov	2766
1722	50 lir več ³⁹	2781
1772	4197 lir	1291

Graf: Količina izvožene istrske soli v avstrijsko zaledje.

Graph: Quantities of Istran salt exported to the Austrian hinterland.

prizadevali, da bi ohranjali trgovino s soljo in drugimi izdelki. Ko je na primer leta 1635 začela razsajati kuga v okolici Vipave in je zaradi tega trpela trgovina s soljo, zlasti v Kopru, je rašporski kapitan Zanne Renier (RR, 1635) naročil v Miljah zunaj obzidja postaviti leseno lopo, kamor so lahko Kranjci hodili po sol, tako da jim ni bilo treba v Trst, kjer je bila vrh vsega sol še dražja. Med letoma 1680 in 1683 pa je kužna epidemija grozila v okolici Ljubljane, zato so istrski zdravstveni nadzorniki (*Provveditore di Sanità*) uredili dve prodajni mesti za sol, eno pri Žavljah in drugo v Škofijah (SR, 20, 267; 270).

32 Uvedba obveznega odkupa tudi 1/7 in 1/5, zato pa subvencija 2000 dukatov oz. 6 lir na kavedin in znižanje odkupne cene na lir 4:10 za modij (Nicholich, 1882, 33/4).

33 Nicholich, 1882, 34.

34 Morteani, 1882, 9.

35 Nicolich, 1882, 54.

36 Nicolich, 1882, 47.

37 42.000 tovorov soli letno je šlo tedaj iz Kopra, Milj in Pirana v slovensko zaledje, iz Trsta okoli 7.300 in Reke približno 3.500 tovorov (Gestrin, 1965, 23).

38 1000 lir več kot prejšnjega zakupa (SR).

39 SM, 9.5. Ambrogio Basiach položi 50 lir več za dac kot prejšnji zakup.

Tabela 5: Proizvodnja soli v modijih
Table 5: Production of salt in modii

leto	Koper	Milje	Piran	skupno
1362 ⁴⁰			7000	
1375 ⁴¹			3500	
1413 ⁴²			4700	
1448 ⁴³			4700	
1559	6300 ⁴⁴			
1571				20000 ⁴⁵
1579	10000			
1587	4000			
1596	6000			
1627 ⁴⁶	7000	3000		
1636 ⁴⁷			5200	
1670		½ od Kp	2x Kp+Milj	ok. 20000
1686-95 ⁴⁸			61885	
1692 ⁴⁹				zmeraj manj
1696-1705 ⁵⁰			59938	
1701 ⁵¹	limit 1000			
1715 ⁵²			5200	

leto	Koper	Milje	Piran	skupno
1718 ⁵³			12000	
1720-30 ⁵⁴			46470	
1721 ⁵⁵	5000			
1724 ⁵⁶	8440			
1731-40 ⁵⁷			41043	
1741	8333			uvoz ⁵⁸
1748	brez limit			
1749 ⁵⁹			brez limit	
1762				15000 ⁶⁰
1763		2500	10-11000 ⁶¹	
1767				čimveč ⁶²
1777	9000			
1783 ⁶³	2 modija	2 mod, 3 star	3 mod, 4 star	
1789 ⁶⁴			14848	
1791 ⁶⁵			15000	
1796-1805 ⁶⁶			143265	

40 SMi, 5, 8.

41 Limitacija (Nicolich, 1882, 20).

42 Limitacija (Nicolich, 1882, 27).

43 Zadnja limitacija po ohranjenih pogodbah do leta 1636, ko so uvedli limitacijo 5200 modijev (Nicolich, 1882, 53/4).

44 Desetina znaša 521 modijev, lani pa je bila 635 modijev in 6 starov.

45 Rel. 1577, velja za mero 12 beneških star ov 1 modij.

46 Tedaj so za 10.000 modijev iztržili 31.000 ducatov, torej 1 modij 3,1 dukata oz. lir 19,22.

47 Limitacija (Pahor, 1972, 193), ki pa naj bi v roku 5 let prinesla 26.000 modijev soli (Nicolich, 1882, 41).

48 Nicolich, 1882, 48. Pahor pa navaja , da bila letna limitacija 6200 (1972, 194).

49 SM. 26. 7.

50 Nicolich, 1882, 48.

51 Limitacija s pogodbo, ki za 5 let določa produkcijo 5000 modijev, zato pa so dobili kompenzacijo (Nicolich, 1882, 45).

52 Nicolich, 1882, 54.

53 Nicolich, 1882, 47.

54 Nicolich, 1882, 48. Letna limitacija po pogodbi po Nicolichu 5200 modijev, 4650 modijev pa Pahor, 1972, 194.

55 Limitacija, SM, 17, 38.

56 M/1115B, 151.

57 Nicolich, 1882, 48. Letna limitacija po pogodbi po Nicolichu 5200 modijev, 4100 modijev pa Pahor, 1972, 194.

58 SM, 6. 4. Soli primanjkuje, zlasti za Dalmacijo ter za Benenetke. Iz Paga naj bi tudi dovažali ter iz Milj v Koper, da bi ta bil preskrbljen. Nalagajo povišanje proizvodnje v Kopru in Miljah od 12.000 miarov do povpraševanja, ki je vsaj 14.500 miara. 1 modij - 1,44 miliarija (Mihelič, 1989, 25).

59 Do 47.000 modijev soli je v javnih magacinah. Nato pa (1783) limitacija proizvodnje soli po kavedinih, in sicer 3 modiji in 4 stari v Piranu, 2 modija in 3 stari v Kopru in 2 modijav Miljah (Nicolich, 1882, 51; 54).

60 Pridelek soli v Kp, Piranu in Miljah na 6775,5 kavedinih je ok. 15.000 modijev, če pa so izjemno dobre letine, lahko 20-25.000.

61 In to izredno kvalitetna sol, pravi tedanji podestat (Rel.).

62 SR, 30. 5. Naj solinarji v Piranu in Miljah povišajo proizvodnjo soli, kolikor le morejo, in Senat naj sklene partito di sali za naslednjih 15 let.

63 Limitacija na posamezne kavedine (Nicolich, 1882, 51).

64 Pahor, 1972, 194.

65 V letih 1791 in 1792 je proizvodnja soli znašala skupno nad 30000 modij ev (Pahor, 1972, 194).

66 Nicolich, 1882, 56.

Benečani so sicer tudi z odkupom koprške in miljske soli že od konca 16. stoletja po svojih močeh poskušali ohraniti istrsko solno proizvodnjo, posebno potem, ko so v zadnji tretjini tega stoletja postavili v Bakru solno skladišče za trgovanje s slovenskim zaledjem (Gestrin, 1965, 152). Leta 1627 so po kopnem izvozili v Bakar in na Reko 3701 modij soli, po morju pa 1774, od tega v beneško Istro 347 modijev soli (Rel., 1627). Naslednje leto pa celo predpišejo, da lahko do 2.000 modijev soli vsako leto brez plačila davka izvozijo v Bakar in na Reko (M/1115, f.86). O obsegu izvoza istrske soli v avstrijski del Kvarnerskega zaliva priča še leta 1705 sklenjena pogodba med Koprom in Nikolom Stanzem Paradanom iz Senja za prevoz 12.000 starov soli za Reko, Bakar in Senj (SM, 16, 249).

Izgubo dohodka od soli v trgovini z zalednimi slovenskimi kraji je zlasti Koper deloma nadomeščal tudi na "domačem" istrskem trgu s prodajo soli za soljenje rib. Že leta 1676 Puljčani zaprosajo beneški solni urad za dovoljenje uvoza istrske soli za lastne potrebe ter za slanike, saj tožijo nad obdavčitvijo, ki jim jo nalagajo pri kupovanju soli od Cesarcev. Tako je beneški *Magistrato al sal* izdal ukaz koprskim magacinom, da vsako leto puljskim ribičem prodajo 100 modijev soli po ceni 6 dukatov za modij (SM, 16, 76). Po isti ceni je dovolil beneški solni urad leta 1692 prodajo 50 modijev soli Rovinjanom, ker pa se je do leta 1707 v Rovinju povečala potreba po soli zaradi večjega ulova sardel in za konzerviranje oliv, so naročili koprskim magacinom, naj jim od tedaj letno pošiljajo še 50, torej skupaj 100 modijev soli (SM, 16, 259). Prizadevnost in povečanje prebivalstva v Rovinju se tako kaže tudi v porabi soli, saj že čez pet let letno pošiljko soli povišajo še za 80 modijev "za soljenje rib in oliv" (SM, 16, 274), leta 1753 pa odobrijo Rovinjanom nakup 360 modijev soli letno (Basioli, 1973, 262).

Že pri tej "znotrajistrski" prodaji soli pa se kažejo zaslužki Benečanov s soljo, kajti ves zaslužek od prodaje soli je iz istrskih skladišč romal direktno v blagajno beneškega solnega urada, le dohodek od daca trgovine z zaledjem se je pod posebno postavko zbiral v koprski komori. Medtem ko so od lastnikov solin in solinarjev tako v Kopru kot v Miljah in Piranu v 17. in 18. stoletju sol odkupovali po 2 do 3 dukate, kolikor so namenili tudi odkupu soli posameznih samostanov oziroma bratovščin (prim. tabelo 6), ki so bili vsaj v Kopru poglavitni lastniki solin (prim. Prov., 1044), so to isto sol nato prodali po najmanj dvojni ceni istrskim komunom, ki so nanjo naložili še druge davščine, tako da je bila za kupce še dražja, kot mdr. priča cena soli od 7 do 9 lir za star v Barbani ob koncu 18. stoletja (Klen, 1966, 249). Kolikšna je bila grosistična cena v Benetkah, je prav tako

razvidno iz tabele 6, zanimiva pa je vest iz ene izmed mnogih piranskih pritožb iz 17. stoletja glede solne pridelave in prodaje. Republika je tedaj svojim istrskim podložnikom plačevala liro in še manj za star soli, v Terrafermi pa jo nato prav tako svojim podložnikom prodaja po 20 do 30 lir po staru (Nicolich, 1882, 43). Nenazadnje beneško pohlepnost po istrski soli izpričuje tudi razmišljanje koprškega podestata Angela Morosinija leta 1678, ki "da je preštudiral, da bi lahko Pirančani in Miljčani prispevali *Principu* prvi tudi sedmino, drugi pa osmino soli, ki jo sedaj dajejo komunu, saj tako komuna tega ne bi občutila, ker prejemata dohodke razen od oljčnega še od drugih dacev. Tako desetino že prispeva Koper, skupaj pa bi se prispevek soli povišal za 2.000 modijev letno, kar bi predstavljalo 50.000 dukatov dohodka letno za javno blagajno." (Rel., 8, 131).

Kljub navedenim poskusom odpiranja novih trgovskih niš za istrsko sol pa je bila vsaj do srede 18. stoletja, ko se poveča povpraševanje po soli v samih Benetkah, osnova istrskega solnega gospodarstva izvoz na Kranjsko. Z navedenimi ukrepi davčne politike ter prisilnimi potmi v Trst so Habsburžani na eni strani oslabili beneško solno gospodarstvo in zaslužek, na drugi strani pa še spodbujali istrsko tihotapstvo, kar je bilo pravzaprav idealno za Trst, saj se je odslej tam zbirala velika količina istrske soli in drugih istrskih proizvodov za potrebe avstrijskih dežel, spodbujal se je promet s tem mestom tudi z drugimi prekomorskimi izdelki, ki so prihajali v pristanišče ter tako ustvarjali ugodno podlago za kasnejši razcvet svobodnega pristanišča (od 1717 oz. 1719) in enega najpomembnejših srednjeevropskih vele mest.

V Istri je na ta račun pridobil le določen sloj ljudi, ki se je na tak ali drugačen način najbolje znašel, v splošnem je razvoj dogodkov pomenil vsaj stagnacijo, če že ne nazadovanja, v solnem gospodarstvu pa prej prvo kot drugo. Kljub razvejenemu tihotapstvu se ni znižala le proizvodnja soli, temveč so zaradi manjšega prometa in nevezdrževanja škodo pretrpele tudi soline, kar je pomenilo še dodatno materialno škodo. Morda stanje še najbolje ponazarja tabela 7 o solnih bazenih, ki jo potrjuje tudi poročilo koprškega načelnika Angela Morosinija leta 1678: "Velik problem pri soli je opuščanje kavedinov, v Kopru je že okoli 600 zapuščenih oziroma neobdelanih," zato predlaga, da bi take lastnikom kar odvzeli, za javni opomin, da bi ponovno začeli pridelovati. Zaveda pa se, da je temu vzrok tudi preusmeritev trgovine v Bakar, Reko in zlasti v Trst, saj "v Koper ne prihaja več do 1000 konjenikov na dan, ki so prej odvažali sol v zameno za svoje pridelke." (Rel., 8, 131).

Tabela 6: Cene soli za istrski modij
Table 6: Salt prices for Istran modius

leto	odkupna cena	prodajna cena v Istri	tržna cena v Benetkah ⁶⁷
1325 ⁶⁸	lir 3:10		
1362 ⁶⁹	2 liri	2 dukatov	8 dukatov
1375	4 lire ⁷⁰	13 lir ⁷¹	6 dukatov
1380 ⁷²		lir 14:8	
1392 ⁷³		22-26 lir	
1401 ⁷⁴	4 lire		7 dukatov
1413	5 lir	12 lir ⁷⁵	
1428	5 lir	8 lir ⁷⁶	9 dukatov
1447	lir 5:10		8 dukatov
1448	5 lir		
1460 ⁷⁷	6 lir		
1470	6 lir		
1495	6 lir		7 dukatov
1551	lir 4:10		4 dukatov
1556	7 lir ⁷⁸		5 dukatov
1571 ⁷⁹		3-5 lir	6 dukatov
1577	8 lir ⁸⁰	13-14 lir	
1595 ⁸¹	14 lir		3,5 dukatov
1596		15 lir	
1616 ⁸²	12 lir		
1622 ⁸³		18 lir	
1623 ⁸⁴		18 lir	
1625 ⁸⁵	15 lir ⁸⁶	19 lir	
1627 ⁸⁷	lir 19:4		

leto	odkupna cena	prodajna cena v Istri	tržna cena v Benetkah ⁶⁷
1636 ⁸⁸	lir 15:10		
1638 ⁸⁹		15 solidov	
1647 ⁹⁰	lir 17:18		
1650 ⁹¹	3 dukatov		
sreda 17 st. ⁹²			190-290 lir
1652 ⁹³		6-7 lir	
1660 ⁹⁴		2 dukatov	
1661 ⁹⁵		9 lir	
1663 ⁹⁶	19 lir		
1669 ⁹⁷		lir 27:18	
1670 ⁹⁸	znižana		
1676 ⁹⁹		6 dukatov	
1701 ¹⁰⁰	19 lir		
1707 ¹⁰¹		6 dukatov	
1712 ¹⁰²	19 lir		
1715	20 lir		
1717 ¹⁰³	19 lir		
1718 ¹⁰⁴	19 lir		
1736 ¹⁰⁵	lir 15:10		
1737 ¹⁰⁶	lir 14:10		
1748 ¹⁰⁷	lir 14:18		
1768			91 lir ¹⁰⁸
1789 ¹⁰⁹	lir 18:1:6		
1798-1805 ¹¹⁰	30 lir		

67 Kjer ni posebej navedeno iz Hocquet, 1990, 245, toda za beneške modije.

68 Povprečje cen 1289-1345; prim. Mihelič, 1985, 116.

69 SMi, 5, 7.

70 Obvezen odkup po pogodbi (Nicolich, 1882, 22).

71 Za prodajo tržaškemu rektorju, ki pa bo nato poskrbel za prodajo po najugodnejši ceni (SMi, 5, 61).

72 V vojni nevarnosti z Genovežani 6 solidov za kvarto (Nicolich, 1882, 25). 1 modij - 48 kvart (Herko v, 1978, 389).

73 35-40 solidov za star soli naj zaračunajo mussolatom, ki privažajo žito po ceni 50 solidov za star (SMi, 5, 280).

74 Od 1401-1551 cit v Nicolich, 53/4.

75 Za Kranjce (Nicolich, 1882, 27).

76 Toda le za sedmino soli (sicer 5 lir), ker je p repovedan izvoz za Kranjce (Nicolich, 1882, 53).

77 Brez limitacije (Nicolich, 1882, 53).

78 Po pogodbi (Nicolich, 1882, 33). Uvedba obveznega odkupa tudi 1/7 in 1/5, zato pa subvencija 2000 dukatov oz. 6 lir na kavedin in znižanje odkupne cene za 1/7 in 1/5 na lir 4:10 za modij (Nicolich, 1882, 33/4).

79 Rel. 1577, tedaj 13-14 lir modij, ko pa je bila dobra letina (1571), 5-6,5 lir, prodajali pa so tudi po 3 lire.

80 Po pogodbi s Piranom, namesto 1/5 pa so uvedli le 1 star na kavedin (Nicolich, 1882, 54). V Kopru odkupna cena lir 8:10 (Rel., 6, 76).

81 Po pogodbi (Nicolich, 1882, 36).

82 Odkup soli po solni pogodbi s Piranom (Morteani, 1889, 9).

83 ASV. SM, 122, cena za privatno sol, in sicer po 13 starov za modij, morajo pa v 8 dneh prijaviti pisarni v Kp (prim. Nicolich, 1882, 41).

84 ASV. SM, 127.

85 ASV. SM, 133.

86 Pogodba s Piranom, mdr. pa 1/2 stara na kavedin za solinarje (Nicolich, 1882, 54).

87 Benečani so plačali 31.000 dukatov za 7.000 modijev soli v Kopru in 3.000 v Miljah (Rel.).

Čeprav so piranske soline po številu solnih bazenov (*kavedini*) zaostajale za koprskimi, naj bi, po virih sodeč, tako konec 16. (Gestrin, 1965, 151) kot v drugi polovici 17. stoletja¹¹¹ in ob koncu 18. stoletja piranske soline prinašale letno dvakrat večjo količino soli od koprskih, koprške ravno toliko več od miljskih, to razmerje pa se ponovi v primerjavi slednjih s tržaškimi. O verjetnosti različne velikosti kavedinov v posameznih istrskih solinah, ki naj bi pojasnjevala razliko v višini pridelave soli, je domneval Pahor (1972, 222, op. 48), temu pa lahko dodamo še ugodnejše geografske danosti in globino kavedinov (prim. Klen, 1966, 240-247). Medtem ko kronisti v 16. (Rel., 7, 97-99) in 17. stoletju (Manzuoli, 1999; Tommasini, 1837) omenjajo donosnost istrskih solin od 2 do 4 modijev po kavedinu, nam dokaj natančno razmerje donosnosti kavedinov posameznih severnoistrskih solin podaja nova oblika predpisane limitacije proizvodnje iz leta 1783. Tedaj so po letu 1749, ko je bila najprej leto prej ukinjena limitacija pridelave soli v koprskih, nato pa še v piranskih solinah, uvedli limitacijo na posamezne kavedine in ne

več na celotno solno proizvodnjo določenega komuna (prim. tabelo 5).

Zaradi stalnega beneškega interesa in odkupa piranske soli so očitno najmanjšo škodo pretrpele piranske soline, ki so jim s ponovnim zagonom proizvodnje v drugi polovici 18. stoletja posvečali tudi največ pozornosti in sredstev pri obnovi, zlasti najbolj donosnim sečoveljskim solinam (SM, 1663. 5. 12.; 1692. 28. 3.; 1693. 24. 9.; 1756. 18. 9.; 1764. 5. 4.; 1780. 23. 11.; RR, 1765; Rel., 1742; 1754; 1763; (kap. Rašporja) 1763). 20% - 30%-no zmanjšanje solnih fondov so v času druge polovice 17. in prve polovice 18. stoletja doživele koprške soline, medtem ko se je površina miljskih solnih bazenov skrčila za več kot pol (prim. tabelo 7). Kot kaže, pa so Benečani v določenem obdobju celo stimulirali opuščanje solne proizvodnje, saj se je bil na podlagi beneškega dekreta z dne 2. avgusta 1731 o limitaciji miljske proizvodnje soli Miljčan Simone Contarini leta 1733 celo pripravljen odreči proizvodnji soli na 76 kavedinih, če bi mu zagotovili dohodek, kot ga je imel s to proizvodnjo (SM, 17, 30).

88 Pogodba s Piranom, mdr. pa ponovna uvedba limitacije 5200 modijev (Nicolich, 1882, 5-4).

89 Da so na prostem trgu in zaradi upada trg., da si med seboj Kp in Miljčani ne morejo prodajati za več.

90 Pogodba s Piranom (Nicolich, 1882, 54).

91 Rel., da v Piranu plačajo toliko za modij.

92 Pirančani tožijo, da Benečani odkupujejo po 1 solid in manj star soli, prodajajo v Terra fermi pa po 20-30 solidov za star (Nicolich, 1882, 43).

93 Za modij po 13 starov.

94 SM, 14. 10. V začetku te vojne so Milje ponudile 200 dukatov na leto, vendar v zadnjem času niso izpolnjevali svoje obveze in so že nekaj časa dolžniki; ponudijo v zameno 400 modijev soli (torej 2 dukata za modij), kar Benečani z veseljem sprejmejo.

95 SM, 16, 34.

96 SM. Toda kot odkup s strani Benečanov.

97 M/570, 53.

98 SR; znižana cena soli zaradi konkurence iz Paga, Raba (Arbe), Bakra in Reke.

99 SM, gre za prodajo soli Puljčanom za soljenje rib.

100 Pogodba s Piranom (Nicolich, 1882, 54).

101 SM, 5. 5., za Rovinj za sardele in olive 100 modijev po 6 dukatov.

102 Pogodba s Piranom (Nicolich, 1882, 54).

103 SM, 3. 2. m. v. Kp dominikance m odkupijo 100 modijev na leto.

104 SM, 25. 8. od očetov katedralne cerkve 100 modijev odkupijo.

105 SM, 17, 38. Pogodba za sol v Kopru naj bi se delila v tri periode po pet let (in ne več po 4 leta), torej 15 let. Glede zahtevka po zvišanju cene na lir 16:6 za modij, je z odobritvijo cene lir 15:10 že tako za 20 solidov višja cena od veljavne, tako da odsvetuje nadaljnje zvišanje.

106 V Piranu (Nicolich, 1882, 46).

107 V Kopru (Nicolich, 1882, 46).

108 V Barbani (Klen, 1966, 249).

109 Pahor, 1972, 194; 270 .980 lir za 14.848 modijev proizvedene soli v Piranu.

110 Nicolich, 1882, 54-56.

111 Po proizvodnji v prvi polovici stoletja bi to bilo cca. 20.000 modijev, toda ker je to čas velikega upada solarstva (prim. tabelo o kavedinih) in glede na limitacijo v Piranu, sta Koper in Milje tedaj skupaj proizvedla le 2600 modijev letno, Koper ok. 1700, Milje ok. 850 modijev. Ker pa gre morda za analogijo podatkov s konca 16. stoletja (prim. Gestrin, 1965, 151), je izračune treba jemati z rezervo, medtem ko bi razmerje proizvodnje med mestoma nedvomno lahko držalo (Rel. 1670).

Tabela 7: Istrski solni bazeni (kavedini)
Table 7: Istran salt basins (cavedins)

leto	Koper	Milje	Piran	skupni podatek
1283 ¹¹²			1200	
1375 ¹¹³			1750	
1376-78 ¹¹⁴			350 novih	
1413 ¹¹⁵			2350	
1467-72 ¹¹⁶			novi	
1528			nelegalni novi ¹¹⁷	
1594 ¹¹⁸	3242	1548	2706,5	7496,5
1650 ¹¹⁹	ok. 3000			
1652 ¹²⁰				naglo propadanje
1678	600 zapuščenih			
1688			2679 ¹²¹	
1710		483		
1718			2578 ¹²²	
1727			2426 ¹²³	
1735 ¹²⁴		½ ukinili		
1745				vzpostav. starih ¹²⁵
1762				6775,5
1771 ¹²⁶	*	*	*	
1772 ¹²⁷				98 novih
1776 ¹²⁸			755 novih	
1791 ¹²⁹			4484	
1799 ¹³⁰	2740			
1805 ¹³¹			4637	
1810 ¹³²	2150	294		
1813 ¹³³	3065	907	4776	

Tabela 8: Število kavedinov po posameznih solinah
Table 8: Number of salt basins per separate salt pans

kraj	soline	kavedinov 1594 ¹³⁴	kavedinov 1791 ¹³⁵
Piran	Sečovlje Fontanigge Lera	2187	4020 (1904) (2116)
	Fažan	346	307
	Strunjan	173	157
Koper	Stanjon	760	
	Sermin	932	
	Polje	1186	
	Valdoltra	364	
Milje	S. Chimento	1313	
	Žavlj	175	
	S. Bortolamio	60	

Trgovina s soljo z avstrijskim zaledjem je bistveno vplivala ne le na višino pridelka soli, temveč tudi na omejitve, ki so jih severozahodnim istrskim mestom postavljali Benečani. Tako so v času silnega vzpenjanja avstrijskega daca na istrsko sol po dobrem poldrugem stoletju leta 1636 vnovič uvedli limitacijo proizvodnje soli v Piranu. Že do tedaj sta osrednjo vlogo pri solni trgovini z zaledjem imela Koper in Milje, seveda predvsem zaradi kvalitetnejše piranske soli, ki so jo odkupovali Benečani, po tej limitaciji pa je piranska sol prihajala v avstrijsko zaledje v glavnem le še s tiho-

¹¹² Nicolich, 1882, 20.

¹¹³ Nicolich, 1882, 20.

¹¹⁴ Nicolich, 1882, 20.

¹¹⁵ Nicolich, 1882, 27.

¹¹⁶ Nicolich, 1882, 29.

¹¹⁷ Nicolich, 1882, 31.

¹¹⁸ Prov., 1044.

¹¹⁹ Tommasini še pravi, da na 1 kavedinu pridelajo 4 modije soli, kar bi bilo v skupni vsoti pretirano (prim. Nicolich, 1882, 45 in 51).

¹²⁰ Nicolich, 1882, 45.

¹²¹ Pahor, 1972, 193.

¹²² S terminacijo ukažejo porušitev vseh kavedinov, ki so nastali po letu 1688 (Nicolich, 1882, 47).

¹²³ Pahor, 1972, 193.

¹²⁴ SM, 1735. Poročajo, naj bi v Miljah polovico solin ukinili.

¹²⁵ 1744. 20. 2.m. v. v korist solin v Miljah in Piranu uvedejo dela proti škodi hudournikov Rebriese in kanala Libadore; vzpostavijo se stari kavedini.

¹²⁶ SR, 5. 12. naročajo popravilo solin v Koprju, Piranu in Miljah.

¹²⁷ SM, 7. 5. novih kavedinov v Istri.

¹²⁸ SM, 4. 5. Antonio Davia je uredil piranske soline in za toliko povečal, da je dobil nagrado 400 dukatov.

¹²⁹ Pahor, 1972, 194.

¹³⁰ Nicolich, 59.

¹³¹ Nicolich, 56.

¹³² Nicolich, 59.

¹³³ Nicolich, 60. Trst ima tedaj v Žavljah in Škednju 1031 kavedinov.

¹³⁴ Prov., 1044.

¹³⁵ Pahor, 1972, 194, Nicolich, 1882, 57.

tapstvom prek Trsta. Kapacitete piranskih solin so bile namreč za tiste čase dejansko velike, vrh tega pa so v danih okoliščinah prinašale razmeroma velike dohodke, zato je bilo očitno iluzorno pričakovanje beneških oblastnikov, da se bodo Pirančani, že tako vajeni tihotapstva, zaradi beneških omejitev odpovedali dobršnemu delu svoje proizvodnje soli. V Trst pa ni odhajala ilegalno samo piranska sol, temveč tudi strokovni kader skupno s svojimi družinami (SM, 16, 34). Tako se je leta 1661 v Trst zateklo 20 Pirančanov, da bi pomagali pri graditvi tamkajšnjih solin, kar je beneškemu gospodarstvu povzročalo dvojno škodo. Ker naj bi odšli zaradi dolgov in kontrabanta, naročajo koprskemu podestatu, naj poizve, kakšne vrste so ti ljudje, ali so *maestri di saline* ali ne in kolikšni so njihovi dolгови, ter druge potrebne informacije, da bi jim olajšali vrnitev domov (SR, 28. 10.). Toda tudi koprška proizvodnja soli ni bila imuna na beneške limitacije. Tu so jo zaradi upada trgovine s Kranjsko ter zaradi velikih zalog v skladiščih uvedli leta 1701.

SKLADIŠČA SOLI IN TIHOTAPSTVO

Omejitve solne proizvodnje so bile predvsem gospodarske, deloma politične, deloma pa tudi tehnične narave. V Piranu so že s solnimi pogodbami v 14. stoletju določali prevoz vse pridelane soli v skladišča z namenom nadzora nad proizvodnjo, predvsem pa preprečevanja tihotapstva, saj je to ne le manjšalo prihodek državni blagajni, temveč tudi nižalo ceno soli na trgu. Pomanjkanju ustreznih skladiščnih prostorov je botrovalo še izjemno nihanje cen soli, ki so bile odvisne od vsakokratnih bogatih ali skromnih letin, kot tožeče ugotavlja koprski podestat leta 1577. Tedaj so zgradili novo skladišče ob koprskih vratih sv. Martina, ki je lahko sprejelo do 6.000 modijev soli, medtem ko je stari magacin sprejel le do 1.000 modijev. Ker so bili drugi magacini precej oddaljeni od morja, kar je oteževalo prevoz soli, vrh tega pa so za najem privatnih skladišč Benečani morali plačevati razmeroma visoke zneske, so obnovili stara oziroma zgradili še druga nova skladišča soli, in sicer ne več iz lesene (SMi, 5, 8), temveč kamnite konstrukcije (SM, 16, 243). Medtem ko so leta 1577 za najem skladišč morali odšteti okoli 100 ducatov za 3.000 modijev soli, ki jih niso imeli v svojih dveh skladiščih (Rel., 6, 76), pa rašporski kapitan leta 1635 poroča, da je bil strošek za najem 130 magacinov 6.699 lir letno, zato z veseljem sporoča, da je dokončan magacin v Kopru v Bošedragi, ki bo sprejel do 6000 modijev soli. Tedaj so imeli Benečani uskladiščenih že 31.625 modijev, 11 starov in 2 kvarti soli iz Kopra, Milj in Izole, ob tem pa rašporski kapitan opozarja, da se obeta dobra letina, in če ne bodo zgradili novih magacinov, soli ne bodo imeli kam spraviti, razen v bolj oddaljene kraje, kar pa bo zelo povišalo stroške zaradi stalnega nakladanja in razkladanja soli. Obiskal je še

magacine v Seči (*Valle di Sezza*), kjer je bilo spravljenih 3044 modijev in 6 starov soli, skupno s 711 modiji in 5 stari, ki so bili iz Seče poslani v Benetke. "Naj omenim, da je bila sol, takoj ko je bila proizvedena, spravljena v magacine, da se prepreči kontrabant," še zaključuje svoje poročilo (RR, 4, 306).

Že čez pet let pa koprski načelnik Giacomo Contarini, potem ko poroča o neuspešnem pregonu tihotapstva s soljo, ki kljub mnogim ukrepom, sodnim procesom in oboroženim barkam v zalivu ni mogel zajezi te dejavnosti, saj, kot pravi, "so ljudje ubogi, ker so zaprte poti s Kranjsko, kjer so nabavljali žita," potoži še nad velikim zneskom okoli 1.000 ducatov, ki jih mora javna blagajna vsako leto odšteti zasebnikom za najem magacinov od Kopra do Milj, kar polaga beneškim oblastem v temeljit razmislek (Rel., 7, 323-324). Toda že čez dobro leto je v poročilu koprskega podestata zapisan približno enak znesek za najem magacinov, s tem da pojasni, da morajo zasebnikom oziroma komunu odšteti po 24 lir za vsakih 100 modijev skladiščene soli. Tedaj pa koprski načelnik še sumi, "da Vaša Visokost plačuje tudi za sol, ki je ni, zato predlagam, da se iz privatnih skladišč vsa sol v tem mestu prenese v javna, da bi jo ocenili, saj je sol dobre kvalitete, nadzor pa slab in mnogi pisarji so že umrli. Nazadnje je funkcijo pisarja skladišča soli opravljal Bortolame Vascotto, ne da bi ga načelnik na tej funkciji potrdil, nato pa so jo podelili Marietti Luchesse iz Napolija di Romania, ki jo je za zasluge priporočil *Ecc. Consiglio di Quaranta*, toda ne vem, kako bo opravljala to dolžnost, saj ne zna ne pisati ne brati." (Rel., 7, 312)

Vendar kljub graditvi novih magacinov in preureditvi obstoječih, kot na primer v Kopru pri vratih sv. Petra (SM, 1660, 8. 2.m. v.), večkrat so preurejali skladišče soli v Strunjanu (SR, 20, 258), ki je veljalo za enega največjih (Rel., 1754), pri koprskih vratih sv. Martina so leta 1701 preuredili še drugo skladišče soli (SM, 16, 243), je leta 1729 znesek za najem skladišč soli v Kopru, Piranu in Miljah dosegel že 11.262 lir in 2 solida (Rel., 8, 173). Poseben problem pri skladiščenju in nadaljnjem prevozu soli iz Kopra pa je bilo koprsko pristanišče pri vratih sv. Martina. Tako že leta 1600 koprski podestat Marc' Antonio Contarini poroča, da je "pristanišče v slabem stanju, tako da lahko vanj zaplujejo le manjše barke. Potreben bi bil izkop pristanišča, ki ne bi bil velik strošek, če ne zaradi drugega, pa že zato, ker barke ne morejo v bližino solnih skladišč in morajo čakati na odprtem morju, da jim jo pripeljejo z manjšimi barkami, kar pa pomeni velik strošek." (Rel., 7, 111). Resne sanacije pa se očitno niso lotili niti čez dobro stoletje in pol, saj "povzroča največje težave izkop koprskega mandrača, tako za same Koprčane in njihove solinarje kot za javne dace. Preplitvi mandrač, ki se zasipava zaradi nevzdrževanja, namreč ne omogoča normalnega dovoza soli v skladišča," še leta 1754 toži koprski načelnik (Rel., 13, 197).

Med istrskimi "solnimi" mesti je s kapaciteto in številom solnih skladišč nedvomno prednjačil Koper, kar je bilo po eni strani povezano z dejstvom, da so piransko sol z obveznim odkupom vozili v Benetke, po drugi strani so Pirančani sol lahko vsaj začasno skladiščili kar v svojih solinskih hišicah (*casette*), ki pa so jih beneške oblasti po svojih močeh prav tako nadzirale oziroma, kot priča odlok z dne 20. julija 1719 (SM), so koprskemu podestatu naročile, naj predela vse solinarske hiše v dolinah Sečovelj, Fažane in Strunjana, tako da ne bodo omogočale kontrabanta. Koprčani pa solinskih hišic niso imeli, zato jim je v dežju grozilo uničenje dobršnega dela žetve, če je niso pravočasno shranili v skladiščih (Rel., 13, 197). Toda ravno čas žetve je bil, kot pričajo številni dokumenti, tako za ene kot za druge očitno najprimernejši za tihotapljenje, saj tedaj še niso pospravili vseh zalog v skladišča. Koprski podestat in kapitan Marin Gradenico se leta 1608 zaveda, kako resen problem je tihotapljenje soli, ki je najbolj razširjeno ravno v času žetve, "saj to skoraj vsakdo počne, in to kar javno, tako da je ni noči, ko ne bi iz Kopra, Pirana in Milj v Trst odhajale barke, natovorjene s soljo. Malce Tržačani sicer vračajo s tem, ko na mejo po kopnem tihotapijo žita v zameno za sol, toda mnogokrat je to ubogo ljudstvo izpostavljeno tamkajšnjim stražarjem, ki jih ranijo ali celo ubijejo." (Rel., 7, 146). Vsi beneški načelniki le niso bili tako zaskrbljeni nad usodo svojih tihotapcev, kot priča zahteva koprskega načelnika Pietra Basadonna leta 1650, da bi bilo treba poleg predpisanih kazni za tako početje uvesti še predpis, s katerim bi oprostili kazni oziroma še nagradili vsakogar, ki bi ubil svojega tovariša pri kontrabantu, ter bi tudi tako stimulirali preganjanje. Svojo zamisel utemeljuje še z dejstvom, da se mnogi beneški istrski podložniki preseljujejo v Trst, kjer nato skladiščijo sol, tihotapljen po morju in po kopnem iz Istre. Po njegovem bi bila rešitev, "če bi take osebe, ki so jih obsodili na izgon, lahko preganjali tudi na Avstrijskem, saj se sedaj zatečejo v Trst in jim nihče nič ne more, sodelujejo pa še naprej v kontrabantu." (Rel., 7, 335) Toda tudi avstrijski podložniki so bili nemalokrat pobudniki tihotapstva s soljo, zlasti piransko, kot priča primer nekega Kandola (SR, 1704. 9. 8.).

Čeprav so koprski načelniki v zadnji tretjini 18. stoletja dosegli dogovor s tržaškimi kapitani, da se na vsakega izročenega prebeglega tihotapca na eno ali drugo stran izplača po 3 cekine (SR, 1771. 5. 12.) in so na avstrijski strani tudi sicer skrbeli za preprečevanje nelegalne trgovine z istrskimi mesti, vendar so to počeli po svojih merilih. Zanje je bila v 17. in 18. stoletju mnogokrat nelegalna vsa trgovina z beneškimi kraji ali pa vsaj tista, za katero kranjski tovarniki ponavadi niso plačali visokih davščin in pristojbin. Zato so o avstrijski protitihotapski dejavnosti beneški rektorji običajno poročali zelo nega-

tivno, saj je koprski komori svojčas večje prihodke prinašal ravno dac na sol, "ki pa je sedaj v upadanju, zlasti zaradi upada trgovine s cesarskimi podložniki in rigorozne politike Cesarcev, ki s svojimi *Liberaiterji* tako po kopnem kot po morju preprečujejo in aretirajo *spalante*. To so mnogokdaj odsluženi ali kaznovani vojaki, ki sedaj zganjanjo teror nad tovarniki," toži na primer koprski podestat Nicolò Donado leta 1728 (Rel., 8, 167). Njihov pogosto tudi turški ali vsaj muslimanski izvor pa je v svoji razpravi nazorno prikazal Vilfan (1963, 3). Ti *Liberaiterji*, kot so Benečani popačili nemški naziv za častniški čin višjega konjenika (*Überreiter*), so dejansko bili strah in trepet ne le cesarskim podložnikom, temveč tudi beneškim, pa četudi ti niso tihotapili prek beneške meje, saj so nemalokrat vpadli tudi na beneško ozemlje ter tamkajšnjim podložnikom odvzemali tovor (prim. Darovec, 1990, 48), trdeč, da so na avstrijski strani, kot je bil primer maja 1669, ko so Podpečanom na cesti ob Rižani odvzeli tovor treh in pol starov soli. Benečani, ki so sicer sprva intervenirali pri tržaškem kapitanu, pa so februarja 1671 nesrečnim Podpečanom sporočili, naj drugič raje uberejo druge poti (SR). Poleg številnih upravičenih in neupravičenih pritožb in spopadov z avstrijskimi mejaši pa so se beneški istrski podložniki zaradi suma tihotapstva nemalokrat spopadli tudi s svojimi čuvaji, v glavnem s posadko dveh vojaških ladij *Albancev*, kot med njimi imenujejo tudi mnoge Črnogorce (Rel., 7, 145). Sredi 17. stoletja pa so Benečani za nadzor Tržaškega zaliva na Debelem rtiču stacionirali celo štiri ladje (SM, 1644. 6. 10.), v miljsko utrdbo Peroni pa so namestili še 10 prekmorskih vojakov (*oltramaringi*) (SM, 1660, 17. 7.).

Medtem ko je uskladiščena sol konec 16. stoletja, ko je v Koper še prihajalo prek 30.000 tovarnikov s 40.000 do 50.000 konji letno (Rel., 6, 75), rabila predvsem stabilizaciji cen za čase obilnih oziroma slabih letin ter preprečevanju tihotapstva, saj so vsaj formalno morali vsi pridelano letino spraviti v skladišča, je bilo obdobje od prve četrtine 17. do srede 18. stoletja zaradi upada trgovine s Kranjsko, razen obdobja sedemdesetih let 17. stoletja, zaznamovano bolj s problemom reševanja zalog in ponovnih omejitev proizvodnje soli kot pa s spodbujanjem razvoja te pomembne gospodarske dejavnosti. Ponovni gospodarski razcvet pa doživi solno gospodarstvo v severni Istri po sredi 18. stoletja, ko na beneškem trgu na veliko povprašujejo po soli. Temu so sledile obnovitve že precejšnjega dela zapuščenih solnih bazenov in celo graditev novih, povišanje cen soli, manj zalog v skladiščih in ukinitvev omejitev pridelave. Toda tudi ta razcvet je trajal le do srede osemdesetih let, ko so ponovno uvedli posebne oblike limitacije, to je natančne določitve višine pridelave soli na kavedin v posameznih solinah, v devetdesetih letih pa so skladišča soli spet prepolna.

Tabela 9: Uskladiščena sol (v modijih)
Table 9: Stored salt (in modii)

leto	Koper	Milje	Piran	skupaj
1577 ¹³⁶	10000			
1620 ¹³⁷	5500			
1627 ¹³⁸	7000	3000		
1635 ¹³⁹			3044	31626
1642 ¹⁴⁰	20215			
1669 ¹⁴¹	6000			
1718 ¹⁴²			38750	
1729 ¹⁴³	30692	8604	13946	53242
1790 ¹⁴⁴				prepolni

Kljub temu da proizvodnja soli od 16. do 18. stoletja večidel stagnira, če že ne upada, in da se v primerjavi z drugimi temeljnimi dobrinami, oljem, ribami, končno tudi z mesom, tako odkupna kot tržna cena v Istri sorazmerno ne dviga, pomeni solarska dejavnost še vedno osnovo preživetja za velik del severnoistrskega prebivalstva, njihovih komunov, samostanov, bratovščin, župnij, javnih ustanov, v prvi vrsti zastavljalnice in hranilnice. Sol pa še v 18. stoletju nastopa tudi kot plačilno sredstvo, zlasti za zastavke v koprskem *Monte di Pietà*, pa tudi za povračila dolgov ali kot jamstva za opravljanje različnih dolžnosti v tej ali drugih ustanovah (SM, 1670. 16. 8.; 1725. 17. 8.).

Zakoni trga, ki pa so bili zlasti v zvezi s solno dejavnostjo prepogosto sad političnih odločitev, so razvidni tako v gibanju cen kot na podlagi proizvodnje, iztrženega in naloženega davka, števila kavedinov, količine uskladiščene soli in nenazadnje razvejenega tihotapstva. Razen zadnjega pol stoletja pod beneško vladavino je bila kljub odpiranju nekaterih novih trgov, na Reki in v Bakru, v Furlaniji in znotraj beneške Istre, pa tudi kljub poskusom, da bi uvedli nekatere nove proizvodne načine, kot na primer pridelavo debele soli "*ad uso di Barletta*", kar pa jim očitno ni uspelo in so ostali pri običajni drobni (*sali minuti*) (Rel. 1725), istrska solarska dejavnost, promet in trgovina v glavnem vezana na trgovino z avstrijskim zaledjem, v ta sklop pa naposled lahko prištevamo tudi pogosto tihotapljenje soli proti Trstu. Šele zadnja polovica 18. stoletja je s potrebami na beneškem trgu odprla nekaj novih možnosti razvoja tudi na področju solarstva, vendar ne kot posledica dolgoročnejših projektov oživitve istrskega gospodarstva, temveč bolj kot inercija na neke splošne gospodarske tokove. Takšna je navsezadnje tudi slika celotnega istrskega oziroma severnoistrskega gospodarstva v tem obdobju (prim. Darovec, 1999a).

S prehodom pod avstrijsko oblast po letu 1797 pa so soline v severni Istri, v Miljah, Kopru in Piranu ponovno oživele ter so v naslednjem stoletju dokaj nemoteno razvijale svoje naravne in gospodarske proizvodne kapacitete.

136 Rel., 6, 76.

137 Nicolich, 1882, 39.

138 Rel., vendar to le tedanja letina.

139 RR: Sol, ki Vam pripada v Kopru, Miljah in Izoli, znaša 31.625 modijev, 11 starov in 2 quartiera; v Seči (Valle di Sezza) je bilo spravljenih 3044 modijev in 6 starov soli.

140 Rel., 7, 310, za Koper in Milje skupaj.

141 Od obvezne desetine.

142 Nicolich, 1882, 47.

143 Za najem magacinov pa lir 11.262:2 (Rel., 8, 173).

144 Nicolich, 1882, 53.

SALT MAKING AND TRADE IN NORTHWESTERN ISTRA
FROM THE 12th TO THE 18th CENTURIES

Darko DAROVEC

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Glagoljaška 8

e-mail: darovec @zrs-kp.si

SUMMARY

The treatise deals with salt making and trade, as one of the basic economic activities in the 12th to 18th century northwestern Istra. Special emphasis is laid on the qualitative and quantitative production of salt and its trade, presented on the basis of various archival sources, the research carried out into the Venetian and Austrian tax system, as well as interoperation and reinterpretation of the literature, particularly from the sphere of metrics. In the dealt with period the salt production and trade played, however, an important economic-political role; apart from the fact that salt was essential for the rise of a number of the Littoral towns, it was also a foundation for a further development and interaction between various interests. Distribution of salt resources was no doubt of the greatest significance for the leading economic as well as political position of the northwestern part of Istra. Due to its quality, the Venetians were attracted to the Piran salt, while the salt made in Koper was intended mainly for export to the hinterland Slovene provinces under the Habsburg monarchy. Salt thus also became one of the principal commercial goods, around which revolved the Venetian and Austrian interests for the control of the Adriatic and affirmation of the "freedom of ways" in the hinterland.

In spite of the declarative endeavours by the Venetians for the "freedom of ways" in the trade practised by Istran towns with Austrian places (Gestrin, 1965), the routes were not restrained only by Austrian tollhouses and, particularly from the 16th century onwards, the constant control and limitation of the crossings into Venetian Istra, but also by a careful imposition of various tax duties and especially by an obligatory purchase of salt at, as a rule, much lower price than that on the market. It is the salt contracts (Partito di sali), especially those concerning Piran that have been preserved in greater number than those regarding Koper and Milje (Muggia), that best indicate the significance and extent of salt production and trade through the entire period of the Venetian Republic in Istra. Although the oldest preserved Piran salt contract dates from 1375, there is no doubt that such contracts had been signed much earlier, possibly in the period prior to the Venetian occupation of north Istran towns. On top of it all, the produce of mainly Piran saltpans was greatly restricted by the so-called limitations, with which the upper limit of the allowed quantity of produce was stipulated. This was most often substantiated with the increased smuggling which, as shown by the ensuing events, increased even further with every new measure.

In spite of the attempts to open some new commercial niches for Istran salt, the basis of the Istran salt economy was, at least until the mid 18th century when salt was in much greater demand in Venice itself, the export to Carniola, for "up to 1000 horsemen arrived in Koper each day to take salt back to Carniola in exchange for their produce". With the tax policy and compulsory routes to Trieste, the Habsburgs weakened the Venetian salt economy and earnings on the one hand and even encouraged Istran smuggling on the other. This was in effect ideal for Trieste, for the fact is that from then on great quantities of Istran salt and other Istran products were piling up there for the needs of Austrian provinces. Trade with other overseas products was also stimulated, which by arriving to the town port created a solid groundwork for the eventual prosperity of the Port of Trieste.

Despite everything stated above we can say that salt production and trade was one of the most profitable activities in the period up to the 16th century, while from the 16th - 18th centuries, when salt production more or less stagnated, if not declined, and when in comparison with other basic victuals (olive oil, fish, and even meat) there was no relative rise in neither purchase nor market prices, it meant a basis for the survival of the greater part of the north Istran population, their communes, monasteries, brotherhoods, parishes and other public institutions. The laws of the market, which were especially in connection with salt activities too often the result of political decisions, are evident both in the prices of salt and in its production, the imposed and collected taxes, the number of salt basins, the quantities of stored salt and, last but not least, in the branched out smuggling.

Due to the decreased trade with Carniola, the period from the first quarter of the 17th century to the mid 18th century (with the exception of the 1670's) was marked more with the problem of preserving the salt stocks and renewed limitations in its production than with developmental stimulation in this important economic activity. It was only the second half of the 18th century that opened, with the renewed needs on the Venetian market, some new developmental possibilities in the sphere of salt production and trade as well; these were followed by reconstruction

of the greater part of abandoned salt basins and even by construction of new ones, by increase of salt prices, lower stocks in repositories, and abolition of production limitations. But even this prosperity lasted only until the mid 80's, when special forms of limitations were reintroduced, i.e. accurately stipulated quantities of salt per basin in separate salt pans. In the 90's, however, the salt repositories were full again. Demand for salt was therefore not a consequence of the long-term projects to revive Istran economy, but more an inertia to some general economic trends. And such is, in the end, also the picture of the entire (north) Istran economy of this period.

Key words: salt, production, trade, taxes, smuggling, Istra, "11-17"

VIRI IN LITERATURA

AMSI - Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Poreč 1884 -.

AST - Archivio di Stato di Trieste (Državni arhiv v Trstu).

ASV - Archivio di Stato di Venezia (Državni arhiv v Benetkah).

ASV. DAPD - ASV. Deputati, ed Aggiunti sopra la Provision del Denaro Pubblico.

ASV. SM - ASV. Senato Mare.

A. T. - Archeografo Triestino. Trst, 1829 -.

BCT - Biblioteca Civica di Trieste (Mestna knjižnica v Trstu).

Leggi (1683) - Leggi, Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r Cons.o etc., Concernenti il buon gouerno dell'Istria. Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria. (BCT).

Leggi (1757) - Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima. Lorenzo Paruta, Podesta e Capitanio di Capodistria. (PMK).

M/ - Označevanje arhivskih enot po Inventarju F. Majerja (1904) in številki mikrofilmskega posnetka v: **AST**. Antico archivio municipale di Capodistria (Stari koprski občinski arhiv).

PAK. PA - Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv.

PMK - Pokrajinski muzej Koper.

Prov. - La Provincia dell'Istria. Koper, 1867 -.

Rel. - Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, v: AMSI, 6-8/1890-92, 10/1894, 13/1897.

RR - Relazioni dei Capitani di Raspo, v: AMSI, 4, 1889.

SM - Senato Mare (1440-1797), v: AMSI, 7/1891, 9/1893, 11-17/1895-1901.

SMi - Senato Misti (1332-1440), v: AMSI, 3-5/1887-1889.

SR - Senato Rettori (1630-1797), v: AMSI, 18-20/1902-1904, 22-23/1906-1907.

STKP - Statut Kopra; objava: Statut Koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 (Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668). Za objavo priredil L. Margetič. Koper-Rovinj, Pokrajinski arhiv Koper - Center za zgodovinske raziskave Rovinj, 1993.

STPI - Statut Pirana; objava: Pahor M., Šumrada J. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Ljubljana, SAZU.

Basioli, J. (1973): Lov male plave ribe obalama Istre u prošlosti. Pula, Rijeka, Jadranski zbornik, 8, 257-279.

Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto Veneziano. Benetke, Premiata Tipografia di Giovanni Cecchini Edit.

Braudel, F., Spooner, F. (1967): Prices in Europe from 1450 to 1750. V: The Cambridge economic history of Europe. IV. Cambridge, 374-486.

Cesca, G. (1882): La sollevazione di Capodistria nel 1348. 100 documenti inediti, pubblicati ed illustrati da G. Cesca. Verona-Padova.

Darovec, D. (1990): Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike. V: Kraški rob in Bržanija. Koper, Pokrajinski muzej Koper, 31-62.

Darovec, D. (1999): Vpliv množičnih smrti na gospodarsko in socialno podobo Istre skozi stoletja. V: Granda, S. & B. Šatej: Množične smrti na Slovenskem. Izola, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 11-44.

Darovec, D. (1999a): La realtà economico-sociale in Istria alla fine dell'antico regime. V: Agostini, F. (ed.): Veneto, Istria e Dalmazia tra Sette e Ottocento. Aspetti economici, sociale ed ecclesiastici. Benetke, Marsilio, 43-85.

Erceg, I. (1995): Počeci proizvodnje soli i opseg solana ma istočnojadranskoj obali. Ljubljana, Zgodovinski časopis, 49, 4, 595-606.

Gestrin, F. (1965): Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, SAZU.

Herkov, Z. (1971): Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Rijeka, Posebno izdanje historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 4.

Herkov, Z. (1978): O istarskim šupljim mjerama od kraja XVIII do polovice XIX stoljeća. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 10, 353-392.

Hocquet, J.-C. (1990): Il sale e la fortuna di Venezia. Rim, Jouvence. (*Le sel et la fortune de Venise. Voiliers et commerce en Méditerranée 1200-1650. P.U.L. 1979*).

Klen, D. (1966): Solane i rižišta na istočnoj obali Istre (XVII-XVIII st.). Pula, Rijeka, Jadranski zbornik, 6, 237-252.

Klen, D. (1977): Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i građana u mletačkoj Istri. Zagreb, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, 305-334.

Luzzatto, G. (1961): Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo. Benetke.

Manzuoli, N. (1999): Novi opis Istre. V: Darovec, D. (ed.): Stari krajepisi Istre. Koper, Knjižnica Annales Majora, 105-138.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

Mihelič, D. (1989): K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. Ljubljana, Kronika, 27, 1-2, 22-26.

Mihelič, D. (1996): O začetkih piranskega solarstva. Koper, Annales, 6, 8, 339-348.

Morteani, L. (1889): Notizie storiche della città di Pirano. Trst.

Nicolich, E. (1882): Cenni storico-statistici sulle soline di Pirano. Trst.

Pahor, M. (1972): Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja. Ljubljana, Piran, Mladinska knjiga, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran.

Scottoni, G. F. (1773): Illustrazione dei pesi et delle misure di Venezia. Tavole tre. Benetke.

Tommasini, G. F. (1837): De' Commentarj storici-geografici della provincia dell'Istria. Trst, Archeografo Triestino, 4.

Tucci, U. (1967): Un problema di metrologia navale: la botte veneziana. Benetke, Studi veneziani, 9, 201-246.

Vilfan, S. (1962, 1963): K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu. Ljubljana, Kronika, 10 in 11.

Vilfan, S. (1987): Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. Ljubljana, Zgodovinski časopis, 40, 397-412.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-10-14

UDK339.166:622.363(497.4)"15/17"

PROIZVODNJA SOLI V PIRANSKIH SOLINAH OD 16. DO DRUGE POLOVICE 18. STOLETJA

Flavio BONIN

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, SI-6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

IZVLEČEK

Piranski mestni arhiv hrani izjemno bogat arhivski fond s področja solin, a ne le piranskih, marveč s širšega območja. Dokumente lahko razdelimo na več sklopov: na upravljanje (zakonodaja in pravilniki), na solno proizvodnjo in trgovino.

V članku sta zanimivi predvsem naslednji dve temi: o poskusu proizvodnje "debele soli" v Piranskih solinah in letne količine proizvedene soli. Lastniki solnih fondov in solinarji so si nenehno prizadevali povečati dovoljeno količino soli. Po ohranjenih podatkih pa so to redko dosegli ali presegli, čeprav je bilo to sicer mogoče. Velike količine soli so solinarji ob pomoči trgovcev pretihotapili v slovensko zaledje, vendar pa verjetno ne bomo nikoli odkrili, kolikšne so bile te količine soli.

Ključne besede: Piranske soline, sol, debela sol, proizvodnja, trgovina

LA PRODUZIONE DEL SALE NELLE SALINE DI PIRANO DAL XVI ALLA SECONDA METÀ DEL XVIII SECOLO

SINTESI

Presso l'archivio civico di Pirano si conserva un ricco fondo riguardante le saline, non solo di Pirano ma anche di un'area più vasta. I documenti trattano diversi aspetti inerenti la gestione (leggi e regolamenti), la produzione e il commercio del sale.

Due sono gli argomenti particolarmente interessanti presentati nell'articolo: il tentativo di produzione del "sale grosso" nelle saline di Pirano e la quantità annua del sale prodotto. I proprietari dei bacini e i salinai cercavano costantemente di aumentare la quantità del sale che era concessa produrre. Stando ai dati in nostro possesso, riuscivano assai di rado a raggiungere o a superare quel limite, anche se in realtà sarebbe stato possibile. Una gran quantità di sale era, infatti, contrabbandata, con l'aiuto di mercanti, verso le terre slovene dell'interno. Probabilmente non sapremo mai in quale misura ciò avvenisse.

Parole chiave: saline di Pirano, sale, sale grosso, produzione, commercio

UVOD

Pridelovanje soli in trgovanje z njo je bilo v zgodovini ena izmed temeljnih gospodarskih dejavnosti piranske komune in je zaradi svoje pomembnosti našla pomembno mesto že v prvih piranskih statutih (Pahor, 167, 26-27; Nicolich, 1882, 17).

Večje tehnološke izboljšave pri pridelovanju soli so bile dosežene v osemdesetih letih 14. stoletja. Uvedli so namreč način pridelave soli, kot so ga imeli v paških solinah (Nicolich, 1882, 19). Mojstri s Paga so prišli v Piran in pripravili solne bazene za nov način proizvodnje soli. Piranske solinarje so naučili tudi novega načina priprave tal v solnih bazenih (kristalizacijski bazeni, "kavedin"), predvsem pa postopka, kako vzgajati "petolo" (Žagar, 1991, 56-68).

Tako je na primer mojster Gregorius q. Marini de Segna leta 1377 obnovil 21 solnih bazenov na paški način, "ad consuetudinis Pagi" (PAK.PA. FS 2, 18, 4).

V tem obdobju je "Magistrat za sol" v Benetkah dovolil piranskim solinarjem, da so lahko pridelali 3.500 modijev soli letno (modij je imel približno 800 kg) (Herkov, 1978, 389). Na solni bazen je bilo dovoljeno pridelati 2 modija soli, iz česar sklepamo, da so imeli v piranski komuni 1.750 solnih bazenov (Nicolich, 1882, 20; Pahor, Poberaj, 1963, 6). Beneška vlada je imela monopol tako nad pridelavo kot tudi nad prodajo soli na svojem ozemlju. Z lokalnimi komunami je sklepala petali desetletne pogodbe, "*Mercati di sali*", s katerimi je "regulirala" vso dejavnost v zvezi s soljo (Nicolich, 1882, 21; Pahor, 1957, 14). Najstareša ohranjena solna pogodba, sklenjena med piransko komuno in beneškim "Magistratom za sol", je iz leta 1375 (Nicolich, 1882, 22).

Pogodbe sta sklepala "Magistrat za sol" (*Magistrato dei sali*), ki je predstavljal beneško vlado, in "Kolegij XX. za sol" (*Consiglio dei XX savii, Collegio dei XX del sal*) s piranske strani. "Kolegij XX. za sol" je bil sestavljen iz lastnikov solnih fondov in ga je predstavljalo 13 patricijev in 7 meščanov (Pahor, 1957, 14). Seje je imel večkrat letno, posebno pogoste pa so bile pred predložitvijo in podpisom nove solne pogodbe z beneškim magistratom.

Zaradi velikega povpraševanja po soli je beneška vlada leta 1401 povečala limit proizvodnje na 4.200 modijev, vendar s pogojem, da je morala 1/7 soli, s katero je do te dobe prosto razpolagala piranska komuna, v Benetke (Pahor, Poberaj, 1963, 7). Leta 1425 se je limit povečal še za dodatnih 500 modijev, tako da so v Piranskih solinah lahko pridelali 4.700 modijev soli na leto (PAK. PA. FS, 1, šk. 1, vol. 2, 37). Leta 1636 so pridelavo dvignili na 5.200 modijev, ta količina je bila v

veljavi do leta 1749, ko so limit ukinili (Pahor, Poberaj, 1963, 8; Nicolich, 1882, 41).

V piranskem arhivu hranijo solne pogodbe ali osnutke pogodb iz let 1460, 1470, 1477, 1495, 1505, 1551, 1556, 1561, 1566, 1576, 1588, 1615, 1625, 1635, 1647, 1664, 1702 in 1715. Arhiv hrani tudi prepise pogodb, ki so jih sklepali lastniki koprskih solin z "Magistratom za sol" v Benetkah - npr. iz let 1683, 1697 in 1702.

Temeljni členi solne pogodbe, katere vsebino je pojasnil Pahor, se tudi v naslednjih pogodbah niso bistveno spreminjali (Pahor, 1957).¹ Glavni predmet pogajanja je bila predvsem cena pridelane soli. Če pogledamo solne pogodbe, sklenjene v drugi polovici 15. stoletja (1460, 1470, 1477, 1495, 1505), opazimo, da vsebujejo že vsa pomembnejša določila kot pogodba iz leta 1616.

"Kolegij XX. za sol" je namreč običajno izvolil tri odposlance, ki so zastopali interese lastnikov piranskih solin in šli v Benetke na pogajanja pri sklepanju solne pogodbe (Pahor, 1957, 14).

Leta 1460 sta "Kolegij XX. za sol" zastopala Piero de Petronio in Nicolò de Amantin, "Magistrat za sol" pa Lorenzo Soranzo, Domenego Errizo, Anzolo da cha da Pesaro in Zuanne Tiepolo. Pogodba je bila desetletna; 1/7 soli je kot običajno dobila komuna, 1/5 pa lastniki solin. Sol sedmine in petine so smeli Pirančani prodajati tovarnikom (per via di terra). Prepovedano pa je bilo to sol prodajati po morju in jo prevažati z ladjo (per via di mare). Pobrano sol je bilo treba dnevno zvoziti v javna skladišča; če to ni bilo mogoče, pa jo je bilo treba spraviti v solinarske hiše in jo prepeljati v skladišča, ko so bile vremenske razmere ugodne. Prepovedano pa je bilo puščati sol čez noč v solnih bazenih (PAK.PA. FS, 2, 44).

Naslednje solne pogodbe so bili sprejete brez večjih sprememb. Zastopniki "Kolegija XX. za sol" so se v glavnem potegovali za dvig cene soli, vendar brez večjega uspeha. Pri sprejetju "Solne pogodbe" leta 1551 so kot člani "Kolegija XX. za sol" sodelovali Aloysio de Pretho, Laurentio Vitali in Marco Petronio. Potrjena je bila 26. 6. 1551. Cena soli je bila 4,5 lire za modij (13 starov), tudi v drugih členih pogodbe ni bilo razlike s prej sprejetimi (PAK.PA. FS, 6).

Naslednjo solno pogodbo, ki je imela 30 členov, so sklenili leta 1556. Piranske lastnike solin so zastopali Marc'Antonio Venier, Lorenzo Vidali in Nicolò Petronio. Ceno soli so dvignili na 7 lir za modij (13 starov) (PAK.PA. FS, 1, šk. 1, vol. 4, 1). Potrdili so sedmino za občino in petino za lastnike solin, kakor tudi star soli na kavedin, s katerim so prosto gospodarili lastniki solin in solinarji. Kot vedno je bilo tudi potrjeno, da prvi letni

1 "Kolegij XX. za sol" je običajno izvolil tri odposlance, ki so zastopali interese lastnikov piranskih solin in so šli v Benetke na pogajanja pri sklepanju solne pogodbe (Pahor, 1957, 14).

obrok denarja z beneškega "Magistrata za sol" pošljejo v marcu. Obrok je znašal 2.000 ducatov in je bil predviden za vzdrževalna dela na solnih poljih.

V 26. členu so poudarili, da solinarji v času pobiranja soli lahko delajo na fondu tudi ob nedeljah in praznikih, če je to potrebno. Niso pa smeli prečrpavati slanice iz "morarov"² v "vasco",³ ker so morali to delo opraviti dan prej (Žagar, 1991, 74). Duhovščina pa ni smela preganjati solinarjev zaradi njihovega dela ob nedeljah, ker bi s tem preganjala samo Beneško republiko in škodila njenim gospodarskim interesom (PAK.PA. FS, 7, 4).

Leta 1566 sta piranske solinarje zastopala Antonio Apollonio in Antonio Petronio, "Magistrat za sol" pa Benetto Donado, Zaccaria Bernardo in Giacomo Foscari. V sprejeti pogodbi ni bilo razlike s prejšnjimi. Cena soli je bila 7 lir za modij (PAK.PA. FS, 7).

Zelo zanimiv člen v solnih pogodbah je tudi tisti, ki določa, da so vse ladje, ki so vplule na območje pred solinami, za to morale imeti potrebno dovoljenje. To določilo je veljalo tudi za oborožene galeje in vojake na manjših čolnih (PAK.PA. FS, 8).

URADA ZA NADZOR NAD PRIDELAVO IN TRGOVANJEM S SOLJO

Nadzor nad proizvodnjo soli, predvsem pa njenim skladiščenjem in prodajo na lokalnem nivoju, sta uresničevala dva urada. Beneško republiko in njen urad - "Magistrat za sol" je zastopal "solni pisar", ki je hkrati tudi nadzoroval merilce soli. Piransko komuno, lastnike solnih fondov in solinarje pa so zastopali "skontri", ki so bili člani "Resonata" (PAK.PA. FS, 4, 7).

Med uradoma so vladale stalne napetosti in nesoglasja. Solni pisar, uslužbenec "Magistrata za sol", je imel večjo moč in pooblastila, zato je to tudi velikokrat zlorabljal. Solinarji in lastniki solin so se nenehno pritoževali nad delom "solnega pisarja" in njemu podrejenih merilcev. Velikokrat je solni pisar v nasprotju s solnimi pogodbami in drugimi akti kar zaprl skladišče in ni sprejemal soli, čeprav so na raztovor čakale polne ladje. Solinarji so morali sol pustiti pred skladiščem ali pa na ladji. V takem primeru je sama komuna sprožila sodni spor proti solnemu pisarju.

Poglejmo nekaj primerov. Dne 8. avgusta 1585 je izbruhnil hujši spor. Solinarji so z lastnimi ali pa najetimi ladjami peljali sol v skladišče v Seči (PAK.PA. FS, 3). Ko so prišli do skladišča, so opazili, da je zaklenjeno. Ni bilo ne solnega pisarja ne merilcev soli. Silvestro Saluori, Antonius Brazzafoli, Columbanus Columbanus, Petrus Sclauinticus, Rigus Petronius in Johannes de Plani

so tega dne pripeljali sol iz solin v javna skladišča. Vreme je bilo lepo in primerno za prevoz. Bili pa so presenečeni, ko so pred skladiščem opazili več kupov soli (po pričevanju okoli 27 do 30). Skupno naj bi bilo na kupih od 140 do 150 modijev soli. Pred skladiščem pa je bilo privezanih še nekaj ladij, natovorjenih s soljo. Lastniki so zaradi nevarnosti kraje sol raje pustili na ladjah (PAK.PA. FS, 3).

S solnim pisarjem Zuannom Zambonom je imela piranska komuna probleme tudi naslednje leto (1586). Ko so začeli sprejemati novo sol v javna skladišča, je moral solni pisar o tem obvestiti komunalne uslužbence – skontre, ki so morali biti navzoči tako pri skladiščenju soli kot pri njenem iznosu iz skladišča (PAK.PA. FS, 4a). Tega ni storil in je sam začel sprejemati sol. Obe službi sta vodili svoje knjige in ni smelo biti razlik v količini. Delo so začeli ob sončnem vzhodu, končali pa ob sončnem zahodu. Podrejenost "Resonata" se vidi v dejstvu, da je v primeru razhajanj v zapiskih moral član "Rasonata" v Benetke in pojasniti razlike. Vse stroške, ki so nastali pri tem, pa je morala kriti komuna sama (PAK.PA. FS, 4a).

Tudi v sporu z Zuannom Zambonom so se piranski sindiki takoj oglasili, napisali proti njemu pritožbo in jo naslovili na koprskega podestata, ki jo je dobil 17. 8. 1586 (PAK.PA. FS, 5, 7).

Nekaj dni pozneje pa sta se sprla Valerio Zambon (sin in namestnik Zuanna Zambona) in "skontro" Colombano Colomban. Valerio Zambon je nadomeščal očeta, ki je odpotoval v Koper. Ko so sol sprejemali v skladišče, je ta pri delu oviral Colombana Colombana. Pri raztovarjanju ladje in prenosu soli v skladišče v Seči ni pustil, da bi nadzoroval merjenje tudi Colomban. Solinarji so se pritoževali, da Zambon meri zvrhane mere, kar ni v skladu s solno pogodbo. Ko je Colomban šel na ladjo in to preveril, je bila mera res preveč napolnjena. Solno mero je bilo treba takrat, ko je bila polna, s posebnim bakrenim ravnilom (*rasadora*) na vrhu zravnati. Tega pa merilci niso naredili. Solinarji so trdili, da je bil solni pisar preveč "požrešen" ("lo scrivano esser troppo ingordo") (PAK.PA. FS, 4a, 30).

Po verbalnem sporu s Colombanom je Zambon skladišče kratko malo zaprl in odšel v Piran. Ob skladišču je ostalo čez noč privezanih 14 ladij. Ponoči je divjalo neurje in na ladjah povzročilo veliko škode. Solinarje je takšen potek dogodkov presenetil in so zato nepripravljeni pričakali noč. Zaradi lepega vremena niso imeli pri sebi primernih oblačil in pokrival za ladje. Obstajala je velika nevarnost, da neurje ladje poškoduje in potopi. Solinarji so bili tudi ogorčeni, ker so morali vso noč varovati ladje, pa še sami so bili v hudi

2 Solni fond je imel običajno 6 večjih izparilnih bazenov za pripravo vode. V teh bazenih je voda z 3 bomejev dosegla koncentracijo od 15 do 20 bomejev.

3 Vasca - rezervoar.

nevarnosti. Kot priče proti Valeriu Zanbonu so nastopili Jacomo Cusma, Jacomo Vidali, Zuanne Barboia, Mordin Schiauzzo, Zuanne Nascinguerra, Rigo Pettronio, Odorico della Torre in Hieronimo de Pretho. Spor med komuno in solnim pisarjem se je vlekel skozi vso jesen, vendar bez večjih posledic za solnega pisarja (PAK.PA. FS, 4a).

Sporom s solnim pisarjem se je skušal "Kolegij XX. za sol" izogniti s sprejetjem dodatnih členov v solnih pogodbah. Leta 1585 je na svojem zasedanju "Kolegij XX. za sol" predlagal, da se v solne pogodbe vnese člen, da mora pri vsakem merjenju soli nujno sodelovati tudi predstavnik "Resonata". Pri svojem delu pa je moral biti popolnoma neodvisen in enakopraven s solnim pisarjem. Skontrovi zapisi so se morali ujemati s tistimi, ki jih je sestavil solni pisar. V nasprotnem primeru je bilo treba ugotoviti, zakaj je prišlo do razhajanj.

Občinski funkcionarji so bili voljeni vsako leto. Veljala je kontumacijska doba dveh let. Če pa je blagajnik "Resonata" kandidiral na primer za tajnika, je moral počakati leto dni. Eno leto je moral počakati tudi najbližnji sorodnik (oče ali brat), da je lahko kandidiral za mesto v "Resonatu".

Predstavniki "Kolegija XX. za sol" so se zavzeli za dosledno spoštovanje pravila, da morajo biti solna skladišča v nedeljo popoldan odprta. Tako so omogočili solinarjem, da so lahko dvignili sol, ki so jo potrebovali. Solinarji in lastniki solin so dobili star soli na solno polje za lastno uporabo ali pa za prodajo. Sol so imeli večinoma shranjeno v solinarskih hišah, vendar pa je "Magistrat za sol" zaradi zlorab zahteval, da jo shranijo v javnih skladiščih.

Lastniki solin in solinarji so sol (star soli, ki so ga dobili na solno polje) potrebovali predvsem za soljenje rib in shranjevanje oljk. Večino soli pa so prodali (PAK.PA. FS, 5).

PODATKI O PRIDELANI SOLI

V gradivu o solinah se prvi podatek o pridelani soli nanaša na leto 1637 (PAK.PA. FS, 1, šk. 2, vol. 9, 9), podatki se nato nadaljujejo do leta 1685 (PAK.PA. FS, 1, šk. 4, 24). Izjeme so leta 1657, 1658 in 1663, ko ni vpisanih podatkov. Po odhodu Giorgia Giraldija leta 1685, ki je bil dolga leta solni pisar, se konča sistematično navajanje teh podatkov. V 18. stoletju pa sta pomembna podatka o pridelani soli za dve petletni obdobji (1730-34, 1735-39) (PAK.PA. FS, 1, šk. 8, vol. 47, 53). V tem obdobju je bilo v Piranskih solinah dovoljeno pridelati 5.200 modijev letno ali, kot je večkrat omenjeno v virih, 26.000 modijev v obdobju petih let. Če v enem letu niso pridelali dogovorjene količine, so jo lahko v naslednjih letih pridelali več in s tem dosegli

dogovorjeni limit (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 29, 81). V obdobju 1637-1646 so piranski solinarji presegli pridelek za 3.453 modijev. V naslednjih treh desetletjih pa so po podatkih pridelali precej manj od limita. Tudi v desetletnem obdobju 1730-1739, ko so pridelali 42.497 modijev soli, niso dosegli dovoljene količine pridelka.

Na solno polje je bilo dovoljeno pridelati po 2 modija soli (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, 41).⁴ V letih 1637, 1659 in 1685 so pridelali po 4 modije. Če so bile vremenske razmere ugodne, so solinarji pridelali še večjo količino soli. Da bi proizvodnjo omejili, so prepovedali vsakodnevno pobiranje soli in omejili to delo na vsak drugi, tretji ali celo četrti dan. Tako so na primer že pred začetkom solne sezone maja 1707 izdali odlok, s katerim so piranskim solinarjem ukazali pobiranje soli vsak tretji dan. S tem ukrepom so hoteli tudi izboljšati kakovost soli (PAK.PA. FS, 1, šk. 4, vol. 26, 85).

Če so solinarji pridelali že dovolj soli, so prepovedali pobiranje že po 20. avgustu. Če so bila solna skladišča polna in so solinarji imeli pridelane preveč soli, so providurji ukazali odvečno sol zmetati v morje (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 29, 81). V primeru, da je soli primanjkovalo, pa so solno sezono podaljšali še skozi ves september.

Najboljše letine so bile v letih 1637 (10.078 modijev), 1659 (10.155 modijev), 1683 (10.522 modijev) in 1685 (10.537 modijev). Leta 1718 naj bi celo pridelali okoli 12.000 modijev soli. Najslabše letine so bile v letih 1649 (259 modijev), 1650 (1.219 modijev), 1652 (1.697 modijev), 1675 (1.747 modijev) in 1677 (1530 modijev). Glavna vzroka za slabe letine sta bila predvsem dva - slabo vzdrževanje solin (tako solnih polj kot obrambnih nasipov) in neugodne vremenske razmere. Tako sta npr. Domenico in Bernardino Caldana 21. 9. 1675 prosila za 500 dukatov posojila za ureditev solnih polj. V prošnji sta navedla, da so bile zadnje solne sezone (posebno leta 1775) zelo slabe (PAK.PA. FS, 1, šk. 3, vol. 19, 63). Prav tako je bil slab iztržek pri pridelku olja in vina.

Beneški providurji so se ves čas pritoževali, da prvi obrok denarja, ki so ga solinarjem poslali meseca marca in naj bi bil namenjen pripravi solnih polj, ni bil namensko uporabljen. Solinarji so denar uporabili za obnovo vinogradov in ureditev drugih kmetijskih zemljišč kakor tudi za popravilo ladij (PAK.PA. FS, 1, šk. 1, vol. 5, 21). Prav tako niso skrbeli za vzdrževanje in obnovo glavnih obrambnih nasipov.

Leta 1745 so se pripravili na temeljito popravilo solin, zato je "Magistrat za sol" poslal strokovnjaka, da jih pregleda in napravi načrt obnove. Protto Pastori je pripravil poročilo in ga predstavil 29. 7. 1745 v senatu. Za popravilo zunanjih in notranjih nasipov bi bilo potrebno 59.276 lir. Predračun so zmanjšali za 2.996

4 Leta 1718 naj bi bilo v solinah v piranski komuni 2.744 solnih polj, v Miljah 1.472 in v Kopru 387.

lir, tako da je znašal 56.280 lir. Delo je sprejel Gio. Maria Giralaldi. Najprej je v sečoveljske soline v eno izmed skladišč pripeljal vse potrebno orodje. Glavna dela naj bi bila namenjena urejanju kanalov in nasipov za boljši pretok sladkih - hudourniških voda iz zaledja solin. Na veliko število delavcev nam kaže podatek o sporu med Giralaldijem in piransko carinsko službo. Cariniki so namreč zahtevali, da Giralaldi plača davek na hrano (predvsem za moko), ki jo je uvažal prek piranskega pristanišča. Giralaldi se je pritožil na "Magistrat za sol" z utemeljitvijo, da hrano potrebuje za delavce in je ne prodaja naprej drugim, kakor tudi to, da delo opravljajo v dobro piranskega gospodarstva in bi sama kumuna morala zagotoviti potrebno hrano, če že delavcev ni sposobna. Februarja 1746 so dela končali. Giralaldi je dobil 37.520 lir, "Magistrat za sol" pa mu je bil dolžan še 18.562 lir (PAK.PA.FS, 1, šk. 9, vol. 52, 31-73).

Veliko škodo so povzročali reka Dragonja in hudourniki, predvsem ob večjih jesenskih nalivih. Plačilo za vzdrževalna dela je bilo za domače solinarje in delavce premajhno, zato niso hoteli delati. Ker pa je ob tako obsežnih delih moralo delati veliko število ljudi, je "Magistrat za sol" najel delavce iz Furlanije. Položaj se je poslabšal posebno po letu 1721, ko je "Magistrat za sol" znižal ceno soli z 19 na 14,1 lir.

Stroški vzdrževanja solnega fonda, kot so jih prikazali njihovi lastniki, so bili zelo visoki. Za modij soli so dobili leta 1725 14,1 lir. Stroški vzdrževanja solnega polja ("kavadina") na modij pridelane soli pa so znašali 8,95 lir. Lastnikom je ostalo 5,15 lir na modij (PAK.PA.FS, 1, šk. 6, vol. 37, 88). Glavni strošek so sestavljali naslednji izdatki (v lirah):

- vzdrževalna dela	1,2
- popravilo nasipov	1
- skladiščenje soli	1,5
- davek "Magistratu za sol"	0,1
- občinska sedmina	2,15
- vzdrževanje hiše	1
- vzdrževanje kanalov	1
- orodje, zorna itd.	1

Cena soli je izražena v lirah in solidih (denarjih) za modij, (1 lira = 20 solidov). Modij je imel 13 starov (poznali so tudi modij z 12 stari).

Tabela 1: Pridelana sol po desetletjih
Table 1: Salt produced in separate decades

Leta	Pridelek (modij)
1637 - 1646	55.453
1647 - 1656	32.267
1657 - 1666	41.431
1667 - 1676	43.772
1677 - 1685	53.205
1730 - 1739	42.497

Tabela 2: Pridelana sol v posameznih letih
Table 2: Salt produced in separate years

Leto	Letni pridelek (modij)	Cena soli/modij	Skupaj lir
1637	10.078	15,5	156.287
1638	6.624	"	102.494
1639	3.902	"	60.481
1640	5.886	"	90.971
1641	4.730	"	73.326
1642	3.002	"	46.531
1643	5.160	"	79.982
1644	1.988	"	30.814
1645	5.321	"	82.475
1646	8.762	"	135.811
1647	5.363	"	83.126
1648	3.207	"	49.703
1649	259	"	4.014
1650	1.219	"	18.894
1651	2.837	17,9	50.782
1652	1.697	"	30.376
1653	5.228	"	93.581
1654	6.866	"	122.901
1655	2.079	"	37.214
1656	3.512	"	62.864
1657	?	-	-
1658	?	-	-
1659	10.155	"	181.774
1660	6.466	"	115.741
1661	6.937	"	124.172
1662	2.559	"	45.806
1663	?	-	-
1664	4.947	19	93.993
1665	2.071	"	39.349
1666	8.296	"	157.624
1667	3.900	"	74.100
1668	8.967	"	170.373
1669	4.325	"	82.175
1670	3.149	"	59.831
1671	6.598	"	125.362
1672	?	"	-
1673	3.839	"	72.941
1674	1.830	"	34.770
1675	1.747	"	33.193
1676	9.417	"	178.923
1677	1.530	"	29.070
1678	4.033	"	76.627
1679	1.894	"	35.986
1680	9.376	"	178.144
1681	8.038	"	152.722
1682	4.788	"	90.972
1683	10.522	"	199.918
1684	2.487	"	47.253
1685	10.537	"	200.203
1718	okoli 12.000	"	okoli 228.000
1719	okoli 7.000	"	okoli 133.000
1721	okoli 1.200	14,1	okoli 16.920
1724	9.585	"	135.148
1725	5.263	"	74.208
1730-1734	21.170	"	298.497
1735-1739	21.327	"	300.710
1744	5.913	"	83.373

Sl. 1: Soline Fazan. Giacomo Schiavuzzi, 1797 (Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Fig. 1: The Fazan salt-pans. Giacomo Schiavuzzi, 1797 (Maritime museum "Sergej Mašera" Piran).

Pri pregledu navedenih podatkov se nam postavlja več vprašanj. Proizvodnjo soli v omenjenem obdobju je izčrpno opisala Darja Mihelič (Mihelič, 1985, 39-51). Velikost solnih fondov in "kristalizacijskih površin" se tudi v naslednjih obdobjih ni spreminjala, tako kot se ni tudi povprečna pridelava soli na m². Podatki o pridelavi soli so podobni današnjim na fondu Solinarskega muzeja Pomorskega muzeja Piran v Sečoveljskih solinah; čeprav teren v "kristalizacijskih bazenih" še ni bil utrjen, so v tretji solni sezoni leta 1994 v 28 bazenih pridelali okoli 140 ton soli. Če pretvorimo 140 ton v modije (801 kg), dobimo okoli 174,8 modijev, kar pomeni okoli 6,2

modijev na bazen. Vremenske razmere so bile primerne za proizvodnjo soli. Sol so pobirali vsak dan. V naslednji sezoni je bilo pridelanih okoli 130 ton soli, v sezoni 1997, ki je bila deževna, pa okoli 70 ton.

Največje vprašanje je, kje je bila skrita razlika med dogovorjenim limitom in pridelano soljo (vskladiščeno ali odpeljano naravnost v Benetke).

Zakaj si piranski solinarji prizadevajo dvigniti limit pridelane soli, če ga po podatkih ne dosegajo?

Ali je res, kot pišejo v svojih poročilih beneški providurji, da se je skoraj polovica pridelane soli porazgubila po tihotapskih poteh?

PRIDELOVANJE "DEBELE SOLI"

Tudi providur "Magistrata za sol" Lauro Querini je leta 1720 tako kot njegovi predhodniki opravil obhod vseh solin na beneškem ozemlju. Najprej je v aprilu pregledal stanje solin na grških otokih, junija pa je prišel tudi v Piran. "Kolegiju XX. za sol" je potrdil, da je limit 5.200 modijev letno pridelane soli še vedno v veljavi. Ker se število solnih polj ni ujemalo s popisi prejšnjih providurjev, je ukazal vsa brez dovoljenja zgrajena solna polja uničiti (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 30, 61).

Providur L. Querini je imel v Piranskih solinah še druge načrte. Prizadeval si je usposobiti Sečoveljske soline za pridelavo "debele soli", kakršno so pridelovali v solinah v Trapaniju in Barletti. Te soline so bile v lasti Habsburžanov in so pomenile veliko konkurenco beneškim (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 30, 71). Providur L. Querini je septembra 1720 podal poročilo o proizvodnji "debele soli" v Sečoveljskih solinah. Poskus proizvodnje je bil uspešen le delno; sol je bila sicer bolj bela, tudi čistejša in težja in tudi solni kristali so bili večji, vendar sečoveljska še zdaleč ni bila takšne kakovosti kot tista, ki so jo pridobivali v Barletti (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 30, 81).

Načrt za pridelavo "debele soli" so nadaljevali tudi v naslednjih letih. Ker je bilo treba spremeniti tehnologijo proizvodnje, sami domači solinarji pa tega niso znali ali pa so se upirali novemu načinu proizvodnje, je "Magistrat za sol" poskrbel za prihod dveh mojstrov iz Barlette. Nova solna polja (kavedine) so naredili na solnem fondu lastnika Barnaba Bonuttija in na fondu Agostina Tarsije (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 91).

Providur Marco Balbi, ki je bil član "Magistrata za sol", je vztrajal, da so v senatu 25. 7. 1722 sprejeli dekret o proizvodnji "debele soli" v Sečoveljskih solinah. Sol je morala v solnih fondih kristalizirati dalj časa, preden so jo pobrali (v dokumentu ni navedeno, koliko dni), čeprav se je že sam providur zavedal, da je bil velik problem pri tem nestalno vreme (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 93).

Pred sprejetjem dekreta o proizvodnji "debele soli" v Piranskih solinah so člani "Magistrata za sol" podali poročilo o preteklih dveh sezonah. Primerjali so klimatske in geografske razmere za pridelavo soli v Barletti in Piranu. V letu 1720 so v Piranskih solinah pridelali 25 modijev "debele soli" slabe kakovosti. Poletje 1721 je bilo deževno in pridelali so samo okoli 1.200 modijev navadne soli, kar je tudi pomenilo, da niso bili uspešni pri pridobivanju "debele soli" (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 97). Naslednje leto, 1722, so pridelali okoli 42 modijev "debele soli". Kakovost soli, pridobljene po novi tehnologiji, je bila zelo različna. Načeloma pa so bili vsi lastniki solin in solinarji proti spremembi stare tehnologije in pridelavi "debele soli". Na solnem polju lastnika Rocca Apollonia in lastnika Zuanna Corsija, ki sta imela soline na Leri poleg "Fiume Granda" (stara struga reke

Dragonje), so pridelali dobro "debelo sol" in njena količina je bila tudi zadovoljiva (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 102). Na fondih lastnikov Agostina Tarsije in Barnabe Bonuttija pa je bilo ravno nasprotno. Pridelali so samo 6 modijev soli zelo slabe kakovosti (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 103).

Providurji so skupno z drugimi strokovnjaki ugotovili veliko razliko v sestavi tal pri solinah v Piranu in Barletti. Tla v Piranskih solinah so bila precej mehkejša od tal, na katerih so bila grajena solna polja v Barletti. Ker se je podlaga bolj "luščila", je to negativno vplivalo na kakovost soli (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 32, 99). Ugotavljali so, da so vetrovi v severozahodnem predelu Istre spremenljivi in veliko bolj vlažni od vetra, ki piha iz severne Afrike v smeri proti Siciliji. Klima na Siciliji in južnem delu Apeninskega polotoka je dosti bolj suha, zato v solinah v Barletti niso imeli težav s padavinami. V Sečoveljski dolini pa se je že v avgustu pojavljala močna rosa, medtem ko v Barletti rose v poletnem obdobju sploh ni.

Kljub neuspehu in težavam s piranskimi solinarji so beneški providurji vztrajali pri načrtu za proizvodnjo "debele soli". V letu 1723 so iz Barlette uvozili 1.525 modijev "debele soli", kar je hudo bremenilo državno blagajno (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 34, 53). Predstavniki "Magistrata za sol" so se odločili, da bodo ponovno pripeljali strokovnjake iz Barlette, ki naj bi v Piranskih solinah ugotovili, zakaj je pridelava "debele soli" neuspešna. Zgradili naj bi tudi nekaj dodatnih solnih polj za uvedbo nove tehnologije (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 34, 59).

V aprilu so se strokovnjaki nemudoma lotili dela v Sečoveljskih solinah. Solna polja, namenjena za proizvodnjo "debele soli", so namesto s "petolo" prekrili z kamnitimi ploščami. S takim postopkom so hoteli utrditi dno in doseči podobne razmere pri pripravi tal kot v Barletti. Nekaterim solnim bazenom pa so le močno utrdili dno (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 34, 79). Vse postopke del pri pripravi tal so si tudi zapisali v poseben zvezek. Zapiski naj bi rabili kot pomoč domačim solinarjem (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 34, 79).

Ker so imeli providurji s piranskimi solinarji težave, saj so se ti upirali uvedbi nove tehnologije, so začeli s poskusno proizvodnjo "debele soli" v solinah na Krfu, ker se klimatske razmere med Sicilijo in Krfom niso bistveno razlikovale. Providurji so menili, da ima Krf celo boljše vremenske razmere za pridobivanje soli. Za tehnološko pripravo solnih bazenov so tudi na Krfu uporabili strokovnjake iz Barlette. Večji problem pa je bilo pomanjkanje usposobljene delovne sile. V nasprotnu s Piranom, ki je imel veliko usposobljene delovne sile, je te na Krfu primanjkovalo (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 34, 81).

Zima 1723/24 je bila zelo hladna, zato je mraz poškodoval solne bazene v Sečoveljskih solinah, dodatno škodo je povzročilo tudi obilno aprilsko deževje. Za

popravitilo nastale škode je bilo treba opraviti veliko vzdrževalnih del tako na zaščitnih nasipih kot na samih solnih fondih (PAK.PA. FS, 1, šk. 6, vol. 35, 3). A piranski solinarji so kljub spomladanskim težavam v poletni sezoni 1724 pridelali okoli 9.585 modijev soli (PAK.PA. FS, 1, šk. 6, vol. 36, 15).

Pridelovanje "debele soli" pa pri njih nikakor ni obrodilo pričakovanih sadov; tudi težave s samimi solinarji in lastniki solnih fondov so se nadaljevale. Solinarji so se upirali dodatnim pripravljalnimi in vzdrževalnim delom na novih solnih poljih, kajti polja za pridelavo "debele soli" so morala biti globlja. To je pomenilo, da je bilo treba nasipe okoli njih dvigniti (ADT, 1). Količina vode v teh poljih je bila namreč precej večja in njena plast višja. To pa je pomenilo spremembo celotnega solnega fonda (od korbolov, morarov do servidorjev itd.). Sol v teh bazenih pa je morala "rasti" najmanj 8 dni. Glede na vremenske razmere na severozahodni obali Istre pa si lahko predstavljamo, da solinarji niso velikokrat pobirali "debele soli". Tudi stimulacija z višjo ceno "debele soli" ni veliko pomagala. Solinarjem z uvedbo nove tehnologije ni uspelo pridobiti tolikšne količine soli, da bi pokrili proizvodne stroške, kaj šele, da bi pri tem kaj zaslužili (PAK.PA. FS, 1, šk. 6, vol. 35, 59).

V letu 1724 je Beneška republika uvozila s Sicilije in južnega Apeninskega polotoka 4.400 modijev "debele soli" (PAK.PA. FS, 1, šk. 6, vol. 35, 77). Providurji so le spoznali, da s pridelavo "debele soli" v Piranskih solinah ne bodo dosegli zelenega cilja, zato so začeli s poskusno proizvodnjo v solinah na otoku S. Mauri (PAK.PA. FS, 1, šk. 6, vol. 36, 55). Tam je bilo stanje boljše kot v solinah na Krfu, ker je bila tu na voljo dobro usposobljena delovna sila. Dve leti pozneje so v teh solinah pridelali že kakovostno "debelo sol" (PAK.PA. FS, 1, šk. 7, vol. 39, 77).

Ozadje nezadovoljstva piranskih lastnikov solin in solinarjev zaradi uvajanja nove tehnologije je predvsem ekonomske narave. Providurji so namreč znižali ceno soli z 19 na 14,1 lir za modij.

V ozadju je predvsem ekonomsko vprašanje lastnikov solin in solinarjev na severozahodni obali Istre. Habsburžani so gospodarsko podpirali Trst in zahtevali pravico svobodne plovbe po Jadranskem morju. Na Beneško republiko so naslavljali različne zahteve in prošnje. Tako so zahtevali dovoljenje, s katerim bi neapeljski trgovec Vincenzo Bertussi lahko letno prepeljal od 4.000 do 5.000 modijev soli iz Barlette v Trst. Koprčani so beneški senat "opozorili", da se težave s tržaškimi trgovci vlečejo že od leta 1463 - z uvedbo "obvezne poti". Z enakim problemom so se srečali piranski trgovci. Koprski predstavniki so z obžalovanjem poudarili, da izguba 20.000 tovarnikov Beneške republike ne bi bistveno prizadela, prizadela pa bi domače trgovce in solinarje. Koprška komuna in lastniki solin so se zato skupno pritožili proti pocenitvi soli. Opisali so

kratko zgodovino solin (predvsem cene soli) in poudarili, da pri takšni pocenitvi in tržaški agresivni gospodarski politiki Koprške soline ne bodo preživele (ADS, 2).

Tako velika pocenitev je hudo prizadela lastnike solin kakor tudi solinarje, ki so delali na solnih poljih (PAK.PA. FS, 1, šk. 7, vol. 41, 49).

SKLADIŠČENJE SOLI

Beneški providurji in njihovi namestniki so bili natančni tudi pri skladiščenju soli. Solinarji so morali dnevno pridelano sol, če so imeli možnost, takoj prepeljati v javno skladišče. Če sami niso imeli ladje in to ni bilo mogoče, so to pač morali storiti v najkrajšem času. Pobrane soli niso smeli čez noč pustiti v solnih bazenih na prostem, temveč so jo morali nujno spraviti v solinarsko hišo. Sol so lahko peljali v centralno skladišče vsak delovni dan. Paziti pa so morali na vremenske razmere. Zaradi hitrih vremenskih sprememb so se med prevozom v skladišče preobložene ladje včasih tudi potopile (PAK.PA. FS, 6, 2).

Soli zaradi dela na poljih in v vinogradih niso redno vozili v javno skladišče. "Magistrat za sol" je zato uvedel še drug način spravila soli. Sol so z manjših ladij naložili neposredno na večje beneške ladje in jo peljali v centralno skladišče v Benetkah. Problem pri prevozih sveže neuležane soli je bil težko določljiv "kalo", ki se je gibal tudi od 15 do 20% (PAK.PA. FS, 1, šk. 1, vol. 2, 38).

V javnih skladiščih je bila sol varna pred tihotapci kakor tudi pred vremenskimi nepravilnostmi. Prav zaradi tega je "Magistrat za sol" skrbel za varnost in popravilo solnih skladišč v Piranu, Kopru in Miljah. Beneški providurji so na vizitacijah vedno poudarjali pomembnost dobrih skladišč (PAK.PA. FS, 1, šk. 1, vol. 3, 57). Piranske soline je leta 1548 pregledal providur Francesco Coppo in na začetku septembra 1548 oddal senatu poročilo. Glavno skrb je posvetil varovanju solnega pridelka, zato je predlagal štiri ukrepe za varno hranjenje soli. Poudaril je, naj čuvaji dobro varujejo skladišča; vrata skladišča so morala biti cela in zaklenjena. Soli naj ne bi shranjevali v solinarskih hišah, ampak naj bi jo vozili v skladišča (PAK.PA. FS, 1, šk. 1, vol. 3, 58).

V piranski komuni je bilo na začetku 18. stoletja 9 solnih skladišč (PAK.PA. FS, 1, šk. 5, vol. 31, 25):

1. "Magazen detto Bondumier" v Piranu,
2. "Magazen di Strugnano" v Strunjanu,
3. "Magazen di Sezza detto di Mezzo" v Seči,
4. "Magazen di Sezza detto di Canton" v Seči,
5. "Magazen di Sezza detto di S. Marco" v Seči,
6. "Magazen di Sicciole detto di S. Marco" v Sečovljah,
7. "Magazen di Sicciole detto di Sopra" v Sečovljah,
8. "Magazen di Sezza detto della Madonna" v Sečovljah,
9. "Magazen in Piran" v Piranu.

Med devetimi naštetimi skladišči so bila največja: skladišči v Seči "di Canton" in "di S. Marco" ter skladišči "della Madonna" in "di S. Marco" v Sečovljah.

V Kopru sta bili v tem obdobju 2 skladišči. Veliko solno skladišče pri vratih sv. Petra (Magazin Grande a Porta S. Pietro), ki je lahko sprejelo okoli 2.500 modijev soli, in manjše na Pristaniškem trgu "Piazza del Porto", v katero so spravili 700 modijev soli (PAK.PA, FS, 1, šk. 8, vol. 48, 69).

V virih so ohranjeni številni podatki o vzdrževanjih in popravilih solnih skladišč. Ohranjeni so tudi podatki o graditvi novega solnega skladišča. Leta 1548 so v Sečovljah začeli zidati novo solno skladišče v dolžini 21,5 korakov (okoli 41 metrov) (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 5, 3). Skladišče pa še dolgo časa ni imelo urejenega pomola ali pa nasipa za varen privez ladij. Iz beneškega "Magistrata za sol" so še leta 1564 poslali denar prav z namenom, da uredijo varen privez za ladje (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 5, 5).

Iz Benetk so za popravilo skladišč pošiljali les, žeblice, železno okovje, verige, ključavnice. Komuna pa je morala priskrbeti kamenje, apno in pesek. Potrebna popravila so opravljali domači mojstri. Večinoma sta bila tako material kot delo precenjena, zato so beneški nadzorniki zahtevali, da se stroški znižajo (PAK.PA, FS, 1, šk. 4, vol. 23, 43).

Za varnost solin so skrbeli čuvaji. Zelo pomembno vlogo je imel čuvaj, ki je skrbel za nadzor nad ustjem reke Dragonje. Čuvaji so imeli svojo hišo in vedno na voljo čoln, s katerim so nadzorovali kanale in obalo pred solinami. Tako so npr. leta 1719 zgradili v solinah Fazan novo hišo za čuvaja (PAK.PA, FS, 1, šk. 5, vol. 29, 77).

Predračun za postavitev hiše je pripravil piranski mojster Zuanne Dongetta - Murer. Za hišo, ki naj bi bila dolga 25 čevljev (okoli 8,5 m), široka 18 čevljev (okoli 6 m) in visoka 15 čevljev (okoli 5 m), je pripravil podroben popis materiala in stroškov:

- za apno - 60 škafov (mastelle)	150 lir,
- za pesek - 4 barke	32
- za kamen - 40 bark	260
- šamotna opeka (za dimnik in ognjišče)	45
- strešniki	90
- 31 tramov, dolgih 3,5 koraka	105
- deske iz Latisane za pod, streho, vrata, stopnice	75
- kamnite erte za vrata in okna	90
- žebliji in drugo potrebno železo in okovje	17,5
- svinec	5
- manjši žebliji	12
- macesnovi in hrastovi tramovi in deske	70
- delo zidarjev in mizarjev	350
Skupno	1251,5 lir

TIHOTAPLJENJE SOLI

Zaradi monopolne gospodarske politike Beneške republike (predvsem pa zaradi nizkih odkupnih cen) so bili Pirančani primorani sol tihotapiti. Tako so si povečevali prihodke. Beneški uradniki so stalno opozarjali na ta problem in predlagali rešitve, ki so temeljile predvsem na represivnih ukrepih - hudih kaznih. V enem izmed takih priporočil beneškega providurja leta 1372 je zapisano, da je tihotapce treba kaznovati z najmanj 2 letoma zopora in zaplembo ladje. Kazni je bil oproščen mornar, ki je prijavil gospodarja ali kapitana tihotapske ladje (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 2, 15).

Iz Piranskih solin so sol tihotapili v glavnem v Furlanijo (Treviso, Vicenza, Videm itd.). Še bolj iskano blago pa je sol postala v zadnjem četrtletju 14. stoletja, ko so solna polja preuredili in začeli proizvajati čisto in belo sol brez primesi.

V solnih pogodbah, ki sta jih sklenila "Magistrat za sol" v Benetkah in "Kolegij XX. za sol", je bilo vedno navedeno, da ladje brez posebnega dovoljenja ne smejo v bližino solin, vendar se je dogajalo ravno nasprotno. Zaradi tega so beneški uradniki stalno pošiljali opozorila piranskemu podestatu, naj pazi na nepravilnosti. Posebej naj prepove vsak privez ladij na nasipe solin (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 2, 55).

Problem tihotapstva soli na beneškem ozemlju je imel širše razsežnosti. Najtežje je bilo nadzorovati pridelavo soli v Dalmaciji. Že leta 1423 so v senatu sprejeli pobudo, da je treba del solin na Pagu uničiti, solinarjem uničenih polj pa plačati odškodnino. Podoben problem so bile soline na Rabu. "Magistrat za sol" je leta 1467 poslal solnega pisarja, ki naj bi nadzoroval pridelovanje in trgovino s soljo. Sol, pridelano na Rabu, so v glavnem vozili v Romagno, paško sol pa so prodajali v Marche (Urbino, Pesaro, Rimini itd.) (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 2, 35). Zaradi oddaljenosti od Benetk in zaradi vojne v prvih dveh desetletjih 16. st. je bil nadzor nad proizvodnjo in trgovino v Dalmaciji še bolj otežkočen, zato je senat leta 1511 sklenil uničiti velik del solin na Rabu in pustiti le nekaj fondov za potrebe otoka. V istem obdobju so v senatu sprejeli tudi dekret, s katerim so prepovedali vsak prevoz soli iz Dalmacije proti Genovi. Ladjarje, ki bi prevažali sol brez potrebnih dokumentov in brez plačila pristojbin, so zadele hude kazni - izguba ladje in zaporna kazen najmanj 10 let (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 2, 73).

Naslednji problem pri prevozu soli iz istrskih solin v skladišča v Benetke ali Chioggio pa je bil primanjkljaj soli. Pred prevozom so sol v skladiščih zmerili, njeno količino pa nato preverili v beneških skladiščih. V glavnem je soli primanjkovalo in količina se ni ujemala s tisto v Piranu. Merilci soli sploh niso merili, ampak so delavci kar z lopato natovorili ladjo. Ko je ladja priplula v Benetke, je soli vedno manjkalo. Beneški providurji so stalno opozarjali uslužbenca (solnega pisarja, merilce in

Sl. 2: Priznanje Konzorciju Piranskih solin na svetovni razstavi v Le Havru, 1868
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Fig. 2: In recognition of the Piran salt-pans Consortium's merits at the world exhibition in Le Havre, 1868
(Maritime Museum "Sergej Mašera" Piran).

carinike), naj pazijo na solne mere (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 2, 32).

V prvih dveh desetletjih 16. stoletja so Beneško republiko pestile vojne, najprej s turško državo, nato pa s Cabrajsko ligo. Zaradi številnih problemov je bil nadzor nad solno proizvodnjo in trgovino potisnjen v ozadje, predvsem v dalmatinskih solinah. Po končanih vojnah je "Magistrat za sol" najprej reševal probleme v solinah v Dalmaciji, šele nato pa v Istri. Paško sol so še naprej lahko vozili v Marche (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 3, 7).

Podestatom v Kopru, Piranu in Miljah so naročili, naj skušajo preprečiti tihotapstvo v Furlanijo in naj vse moči usmerijo v to, da se poveča trgovina z zaledjem.

"Magistrat za sol" je koprskemu podestatu v pismu 5. 10. 1702 naročil, da sprejmejo sklep, s katerim bodo zaradi tihotapstva izobčili z beneškega ozemlja naslednje Pirančane: Nicoloja Bocasina q. Marca, Filippa Fonda detto Filippin, Zuanna Endiga detto Molo, Rinalda Varina detto Brombolo, Steffana Constantina detto Benden e Menina, Giacomina Viezzolija detto Bambin, Nicoloja Lugnana q. Domenica, Gerolama Petronia de Piero detto Sbissa, Zuanna Spadara in Bortoletta Rizza (PAK.PA, FS, 1, šk. 4, vol. 26, 29).

Tovornikom ("Crainzi, mussolati"), ki so prevažali sol

v slovensko zaledje, pa so morali zagotavljati najboljše mogoče razmere za medsebojno trgovanje. Toda pri trgovskih poslih so morali biti domači trgovci previdni, predvsem takrat, kadar so kranjski trgovci plačevali v njihovi domači valuti. Zaradi devalvacije "tovorniški" denar ni imel dejanske deklarirane vrednosti (PAK.PA, FS, 1, šk. 2, vol. 7, 33).

Sol iz Piranskih solin so vozili v solna skladišča v Benetke, nato pa v različna mesta v zaledje - Terraferma (Treviso, Feltre, Ferrara, Cividale itd.). Za prodajo živinske soli so veljali enaki pogoji kot za jedilno sol (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 3, 21). V virih ni nikjer napisano, kakšna je bila kakovostna razlika med jedilno in živinsko soljo.

Iz Piranskih solin so takoj na začetku sezone začeli voziti solni pridelek v javna skladišča v piranski komuni. Z ladjami večje nosilnosti pa so sol peljali naravnost v Benetke. Zaradi nadzora nad soljo so morali v javna skladišča odpeljati tudi petino soli, ki je pripadala lastnikom solin, in sedmino, ki je pripadala komuni. Solni pisar je moral skrbno voditi nadzor in zapiske o količini in kakovosti soli (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 3, 37).

Beneški "Magistrat za sol" je leta 1566 dovolil piranskim solinarjem, da lahko prodajo tovarnikom in trgovcem iz zaledja še dodatnih 500 modijev soli. Če bi to-

vorniki potrebovali več soli, bi morali solinarji napisati prošnjo za njeno dodatno količino, ki jo smejo prodati (PAK.PA, FS, 1, šk. 1, vol. 5, 15).

Poglejmo, kako so tihotapili sol po morski poti. Jasno je dokumentiran primer, ki se je pripetil 2. 12. 1586. Ker v Sečoveljskih solinah niso pospravili vse soli v javna skladišča, so ob ugodnem vremenu delo nadaljevali. V sečoveljskem skladišču je solnega pisarja Valeria Zambona zastopal Leonardo da Latisana. Zjutraj je Domenega Zupana z delavci prva pripeljala dve ladji soli. Vsaka je bila natovorjena s približno 8 modiji soli. Francesco Sardo in njegov brat Berto sta nameravala peljati sol tudi za Endriga de Endrigo. Ko sta prišla do solinarske hiše, sta opazila, da v njej manjka sol. Še prej pa sta opazila jadnico, ki je plula ob Savudrijskem polotoku in zavila proti Umagu. Jadnica je morala biti polna soli. Francesco Sardo je menil, da so ponoči z manjšo ladjo odpeljali sol na večjo. Manjša ladja naj bi

peljala okoli 8 modijev soli. S takimi jadnicami naj bi vozili kamenje (scaglie), iz katerega so žgali apno (ad uso dei fornassari per trasportar scaglie). Večja jadnica pa naj bi lahko peljala okoli 30 modijev soli. Ker je pihala zmerna burja, je jadnica, natovorjena s soljo, plula zelo hitro.

Ko je F. Sardo prihajal z bratom v soline, je rekel, da je videl obe ladji, vendar pa ljudi na ladji ni prepoznal. Poleg brata Berta so ladjo videli še Zuanne de Trani, njegov sin, Zuanne de Dardi in Nicolò Gobbo. Kasneje tega dne so prepeljali v solno skladišče pet natovorjenih ladij. Francesco de Sardo je delal na kmečki zemlji in v solinah Endriga de Endrigo. Obdeloval je tudi 5 solnih polj Domenega Bortola.

Postavlja se pa vprašanje, kje so bili čuvaj in drugi občinski nadzorniki, ki bi morali krajo in tihotapljenje soli preprečiti.

PRODUCTION OF SALT AT THE PIRAN SALT-PANS FROM THE 16TH TO THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Flavio BONIN

Maritime museum "Sergej Mašera" Piran, SI-6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

SUMMARY

In the Middle Ages and modern times, the Adriatic boasted with a large number of salt-pans, the most important amongst them being those in Ulcinj, Ston, Pag, Piran, Koper, Muggia, Chioggia, Comacchio, Cervia and Santa Margherita di Savoia. In their close vicinity were also the pans of Corfù and Sicily. The numerous salt-pans in the area of the Mediterranean thus indicate a great significance of the production of salt. The same held good for the Piran commune. At the pans in the area of the Northern Adriatic, salt was gathered either every day or every other day. This salt comprised of tiny NaCl crystals and was called "sale dolce" - sweet salt. In the pans of the southern Mediterranean, however, salt was gathered only once or twice a year. As it contained thick "sale grosso" crystals and, apart from NaCl, some other salts as well, including potassium and magnesium salts, it was bitter and thus called "sale amaro".

Some major technological improvements in the production of salt at the Piran salt-pans were made in the 1380s, when salt basins were prepared according to the technology as already known and practised at the pans on the island of Pag. Namely, it was the Pag salt-masters that came to Piran and taught the Piran salters how the floor of the salt basins (cavedines) was to be prepared, and especially how petola was made. In this period, the "Salt Magistracy" in Venice allowed the Piran salters to produce 3,500 modii of salt per year. As two modii of salt could be harvested it can be inferred that the Piran commune had 1750 salt basins. The Venetian authorities signed five- or ten-year contracts (Mercati di sali) with local communes and thus regulated the production of salt and its trade. The oldest surviving salt contract signed by the Piran commune and the Venetian "Salt Magistracy" dates from 1375. Amongst the most significant provisions were those by which the commune was ensured with one seventh and the owners with one fifth of the produced salt, which was at their free disposal.

Due to the great demand for salt, the Venetian government increased the limit of its production to 4,200 modii in 1401, although under the condition that the one seventh of salt, which had been till then at free disposal of the Piran commune, had to be sent to Venice. In 1425 the limit was increased by another 500 modii, while in 1636 the production was raised to 5,200 modii. This quantity was in force until 1749, when the limit was finally abolished.

Key words: Piran salt-pans, salt, thick-grained salt, production, trade

VIRI IN LITERATURA

ADT, 1 - Archivio diplomatico di Trieste, busta 12 b, 1/13, Supplica dei Capodistriani al Senato Veneto in Materia sali - 15 Agosto 1686.

ADT, 2 - ADS, busta 12 b, 1/12, Lamentazione al Principe Veneto del Comune di Capodistria sulla limitazione della salinazione posteriore al 1721.

PAK. PA. FS, 1 - Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Piranski arhiv (PA). Fond Soline (FS), šk. 1 (Atti 1283-1517) - šk. 9 (Atti 1745-1746). Volumi (zvezki).

PAK. PA. FS, 2 - PAK. PA. FS, šk. 18, In argomento Saline con alcune copie di ducali (1375-1505).

PAK. PA. FS, 3 - PAK. PA. FS, šk. 18, Exemplum processus Ciuilis Formati pro Magnifica, Comunitate Pirani occasione salis 8. 8. 1585.

PAK. PA. FS, 4 - PAK. PA. FS, šk. 18, Sali - 1586.

PAK. PA. FS, 4a - PAK. PA. FS, šk. 18, Sali - 1586. Tra li sindici della Sp. Com.ta contro D. Valerio Zambon Scriuano di Sali.

PAK. PA. FS, 5 - PAK. PA. FS, šk. 18, Scritture del Spl. Collo. De XXII in Materia del Nuovo Mercato di Sali Principio MDLXXXVI.

PAK. PA. FS, 6 - PAK. PA. FS, šk. 18, In argomento Sali 1551.

PAK. PA. FS, 7 - PAK. PA. FS, šk. 18, Mercato sali 1556.

PAK. PA. FS, 8 - PAK. PA. FS, šk. 18, Mercatum salis MDLXI (1561), člen 25.

Carbone, S. (1962): Provveditori e Sopraprovveditori alla Sanità della Repubblica di Venezia. Roma.

Gestrin, F. (1962): Pregled pomorstva v Slovenskem primorju. Pomorski zbornik, II. Zagreb.

Gestrin, F. (1965): Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana.

Gestrin, F. (1978): Pomorstvo srednjeveškega Pirana. Ljubljana.

Herkov, Z. (1978): O istarskim šuplim mjerama od kraja XVIII do polovice XIX stoljeća. Jadranski zbornik, 10. Rijeka-Pula, 353-392.

Hocquet, J. C. (1990): Il sale e la fortuna di Venezia. Roma.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana.

Nicolich, E. (1882): Cenni storico - statistici sulle Saline di Pirano. Trieste.

Pahor, M. (1957): Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616. Kronika, 1/5. Ljubljana.

Pahor, M. (1967): Piran in trgovina s soljo. Informator, 3-4. Ljubljana.

Pahor, M., Poberaj, T. (1963): Stare piranske soline. Ljubljana.

Žagar, Z. (1991): Muzej solinarstva – Museo delle saline. Piran.

Žitko, S. (1979): Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike. Slovensko morje in zaledje, 2/3. Koper.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 1998-05-02

UDK 339.166:622.363.1(436-89)"17/18"

SOL KOT DRŽAVNI MONOPOL. OD CESARICE MARIJE TEREZIJE DO MARČNE REVOLUCIJE LETA 1848

Eva HOLZ

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4
Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Sol je sestavni del življenja in človekovih gospodarskih dejavnosti. Vladarji so se tega hitro zavedeli in nad njo razglasili svoj monopol. To jim je tudi v kriznih časih omogočalo polnjenje vedno prazne državne blagajne. Prepovedi ali olajšave v solni trgovini zelo veliko povedo o razmerah in odnosih v neki državi.

Ključne besede: kamena sol, morska sol, varjena sol, tovarniki, tihotapci, solni iblajtarji, solni monopol

IL SALE COME MONOPOLIO DI STATO. DALL'IMPERATRICE MARIA TERESA ALLA RIVOLUZIONE DI MARZO DEL 1848

SINTESI

Il sale è parte integrante della vita e delle attività economiche dell'uomo. I governanti se ne resero conto molto presto, facendone un proprio monopolio. Ciò permetteva loro di riempire, anche nei momenti di crisi, le casse dello stato cronicamente vuote. I divieti o le facilitazioni relativi al commercio del sale la dicono lunga sulla situazione e sui rapporti all'interno di uno stato.

Parole chiave: salgemma, sale marino, trasportatori, contrabbandieri, dazieri del sale, monopolio del sale

Vladarji so se zelo zgodaj zavedeli, da je sol nepogrešljiva človekova spremljevalka. Prizadevali so si, da bi nadzorovali proizvodnjo soli ali pa vsaj njeno prodajo. V 18. stoletju in kasneje je bila v avstrijskem cesarstvu sol vladarjev monopol. Določal je, kje se bo prodajala kakšna vrsta soli, dovoljeval ali prepovedoval je uvoz tuje soli in določal prodajne cene v trgovini na debelo in na drobno. Na našem ozemlju sta se za prevlado borili kamena in morska sol, saj je tod tekla meja med obema vrstama soli, ki se je po vladarjevih željah tudi premikala. Vendar pa vladarji nikdar niso mogli monopola nad soljo uživati v celoti. To veselje so jim kvarili tihotapci, ki so se spretno izmikali vsem mejam, omejitvam, predpisom in solnim uradnikom. Ker je bila kamena sol zaradi zapletenega in dragega postopka pridobivanja dražja od morske soli, se je morala cena morske soli prilagajati cenam kamene soli. Vladar je lahko prepovedal uvoz take ali drugačne soli v kateri koli predel svoje države ali pa razglasil eno vrsto soli za tujo sol, in je bilo zato treba zanjo plačevati še posebne dajatve. Prav tako pa je lahko tudi dovolil dokaj svobodno solno trgovino. Pridobivanje in prodaja soli sta bila precej težavna v vojnih časih. Ti problemi so bili zelo izraziti v času Ilirskih provinc, ko je provincam ves čas obstoja grozilo pomanjkanje soli. Čas francoske nadoblasti pa je bil prekratek, da bi mogli izpeljati vse načrte, ki so jih pripravljali na področju solarstva. Po avstrijski restituciji so se v naše kraje tudi na področju solarstva vrnili stari predpisi in zakoni, ki so veljali do sredine 19. stoletja.

BOJ MED MORSKO IN KAMENO SOLJO NA SLOVENSKEM NARODNEM OZEMLJU

Na slovenskem narodnem ozemlju sta se za prevlado borili morska in kamena sol. Ko je rudnik kamene soli v Ausseeju na Štajerskem prešel v vladarjeve roke, si je ta prizadeval, da bi se čim bolj uveljavila poraba kamene soli. Solna meja je tekla čez slovensko narodno ozemlje. Ni bila stalna, na njeno nihanje proti severu - v korist morske soli ali proti jugu - v korist kamene soli so vplivale gospodarske, politične in vojaške razmere v Evropi in v naši neposredni okolici. Sol so na naše ozemlje prinašali tovarniki. Kamneno sol so prinašali iz štajerskega solnega rudnika v Ausseeju, večino slovenskega ozemlja pa je obvladovala morska sol, ki so jo tovorili iz solin v okolici Trsta in Pirana, kasneje tudi iz Dalmacije in Apulije (Vilfan, 1962, 131).

Že leta 1390 je skušal vojvoda Albrecht III. z deželno-knežjim patentom, datiranim na Dunaju, omejiti prodajo morske soli na Kranjskem in v celjski grofiji do Savinje na račun kamene soli iz Ausseeja (Valvasor IX., 1689, 18; Valentinič, 1977, 132). Proizvodnja kamene soli v rudniku Aussee je v stoletjih počasi naraščala, zato je bilo treba zagotoviti tržišče zanjo. Sredi 16. stoletja je solna meja med morsko in kameno soljo tekla v smeri Železna Kapla, čez Peco, proti Šoštanju, Vodižu, Vitanju, ob

Dravinji do njenega izliva v Dravo, čez Podlehnik do ogrsko-hrvaške meje. Nihanje solne meje je vsakokrat zelo prizadelo obmejne prebivalce in prav tako tudi tovarnike soli. Zaradi takih sprememb so izbruhnili tudi lokalni upori domačega prebivalstva. Solno mejo so nadzorovali solni uradi, ki so bili v Gornjem Gradu, na Vranskem, v Sevnici, Laškem in v Brežicah. Leta 1554 se je solna meja spet premaknila proti severu. Tekla je od koroške deželne meje po Mežiški dolini do izliva Meže v Dravo, nato je spremljala Dravo in se v bližini Vidma pri Ptujski gori dotaknila ogrsko-hrvaške meje.

Rudnik soli v Ausseeju je bil vladarjeva last. Zaradi večnih vojn, ki so bile značilne za 17. stoletje, in z njimi povezanih vedno novih zahtev po denarju, je vladar višal ceno kameni soli. Svoje pa je k njeni visoki ceni prispeval tudi dokaj zapleten postopek njenega pridobivanja in težaven transport (Valentinič, 1977, 133-134; Salz, 1994, 128-38). Draga kamena sol ni mogla tekmovati s cenejšo morsko soljo in soljo, ki so jo prinašali tihotapci iz Sedmograške. Upadanja prodaje kamnene soli niso mogli preprečiti, ker vladar ni hotel dovoliti znižanja njene cene. Vlada v Gradcu je skušala neprijetni položaj rešiti s ponovnim premikom solne meje proti jugu. Med obmejnimi prebivalstvom, ki je bilo vajeno morske soli, je to povzročilo odpor in še okrepilo tihotapljenje morske soli. Kljub vsem prepovedim se prodaja morske soli ni znižala. Graška dvorna komora je sklenila, da bodo v Ernovžu (Ehrenhausen) zgradili skladišče za kameno sol iz Ausseeja. Računala je, da bodo tako lažje oskrbovali ozemlje južno od Drave s svojo soljo. Cesar Leopold I. je v drugi polovici 17. stoletja določil kazni za tihotapce morske soli v četrti Celje. Ob prvem prekršku so tihotapcu zaplenili tovor, ob drugem prekršku pa so ga kaznovali "na posesti, telesu in življenju". Polovica denarne kazni je pripadala deželno-knežjemu solnemu iblajtarju, druga polovica pa notranjeavstrijski dvorni komori v Gradcu. Določene so bile tudi kazni za fevdalce, ki so pri tihotapljenju morske soli kakorkoli pomagali. Kazen je bila 1000 zlatih dukatov. Tihotapstvo pa je cvetelo naprej in fevdalci so pri tem skrbno pomagali. Leta 1675 in 1676 je cesar znova določil solno mejo. Ta je šla od Železne Kaple čez Peco, Črno do štajerske deželne meje, od tu proti Šoštanju, Velenju, Šaleku do cerkve sv. Joba, od tu na Kozjak, mimo Vitanja, pri Konjicah je dosegla mejo deželne sodnije in šla mimo Žič, Konjiške vasi, Loč, Poljčan, Studenic, Makol proti Rogatcu, od tu do sv. Avgušтина in naprej do Zavrča. Nova solna meja ni spremenila razmer, kmetje severno od nje so še vedno uporabljali morsko sol. Leta 1677 je v bližini Konjic približno 500 oboroženih kmetov branilo pred deželno-knežjimi uradniki tihotapca z morsko soljo. Tihotapca jim je uspelo osvoboditi.

Graška deželna komora je skušala pospešiti prodajo kamene soli tudi tako, da je uredila skladišča za to sol. Kupci bi jo tu lahko dobili po stalni ceni. Iz rudnika soli v Ausseeju so deželnoknežjo sol tovorili z vozovi do

Leobna, od tu je potovala po Muri do Ernovža, kjer je že bilo solno skladišče, nato pa je potovala še v skladišči v Slovenski Bistrici in v Konjicah. V slovenjegraško skladišče kamene soli so sol dovažali naravnost iz rudnika v Ausseeju. Tudi ta način boja proti morski soli je bil pomanjkljiv predvsem zato, ker je bila kamena sol še vedno dražja od morske. Ob koncu 17. stoletja pa je potreba po denarju, ki ji je botrovala predvsem nova vojna s Turki, sprožila podražitev soli v vsej Notranji Avstriji. Tokrat se je podražila tudi morska sol (Valentinitsch, 1977, 134-138).

Tovorjenje in trgovina z morsko soljo sta pomenila za precejšen del kranjskega prebivalstva kar stalen zaslužek. Leta 1492 je bilo dovoljeno tistim kmetom, ki so imeli majhne grunte in slab zaslužek, trgovati v skromnem obsegu z žitom, vinom in soljo ter drugimi domačimi izdelki. Leta 1542 so kranjski stanovi svojemu mnenju o kmečki trgovini dodali še mnenje o trgovini s soljo. Po njihovem tedanjem mnenju so smeli s soljo trgovati vsi. Na Kranjskem je bilo v prvi polovici 16. stoletja 4000 do 6000 tovarnih konj, ki so bili večinoma zaposleni s tovarnjenjem soli, v skrajnem slučaju pa bi jih lahko uporabili tudi za tovorjenje hrane in streliva v bojih s Turki. Zaradi vse večjega obsega kmečke trgovine se je v prvi polovici 16. stoletja vnel spopad med predstavniki kranjskih mest ter ostalimi stanovi o kmečki trgovini. Ob vseh pogajanjih in dogovarjanjih je kmetom navsezadnje le ostala pravica do tovorjenja soli in do kupčevanja z njo (Žontar, 1956, 32-121).

V 17. stoletju so tovarniki živeli v Dragomeru, to so bili predvsem vodniki tovarnih konj, v Kompolju, v Blagovici, Goričici, Krašnji, v Moravčah pa je bilo menda celo več tovarnikov kot tovarnih konj. Precej tovarnikov je bilo tudi v Vodmatu (sedaj del Ljubljane), tu so živeli tudi posojevalci konj. Dokaj tovarnikov je prihajalo iz Šmarja in Šmartna na Dolenjskem. Vsi ti so poleg drugega tovara prenašali tudi sol (Valvasor II., 1689, 111-181). Predvsem s tovarnjenjem soli pa so se ukvarjali prebivalci Cerknice in okolice. Cerknica je bila v 17. stoletju velik in dobro naseljen trg. V njem je bila razvita trgovina z morsko soljo, ki so jo tovarniki prinašali vsak teden. Ob koncu tedna je bil v Cerknici pravi solni trg (Valvasor II., 1689, 211 in 217; Valvasor XI., 1689, 55). Sem so prihajali kupci-tovorniki, ki so sol prenašali naprej po deželi pa tudi na Štajersko. Tovorniki so bili Kranjci pa tudi Čiči iz okolice Socerba (Valvasor II., 1689, 265). Drugi kraj, ki je bil tudi znan po tem, da so se vsi prebivalci ukvarjali s tovarnjenjem soli, je bilo Dobropolje. Ti tovarniki so morsko sol deloma kupovali v Cerknici, deloma pa so hodili ponjo do morja. S konjički so nato potovali po deželi in jo prodajali za denar ali za žito. Za dobro žito so dali enako mero soli, če je bilo žito slabše, so ga morali dati kupci za poldrugokratno težo soli (Valvasor II., 1689, 214). S tovarnjenjem soli so se ukvarjali tudi vaščani Podpeči (Valvasor II., 1689, 220) ter Čiči, ki so živeli v okolici Socerba. Čiči so hodili

po sol v Cerknico ali pa v Senožeče, ki so bile že pomemben trg ob deželni cesti. Tu je bilo tudi skladišče morske soli, ki so jo vsak teden prinašali iz Trsta in jo tu prodajali (Valvasor II., 1689, 265; Valvasor XI., 1689, 523). V Valvasorjevem času so v tržaških solinah pridobivali še kar nekaj soli. V Slavi vojvodine Kranjske so te soline opisane, prav tako tudi način pridobivanja soli, ki ga dopolnjuje tudi risba solin (Valvasor XI., 1689, 598-599). Skladišče morske soli je bilo tudi v Ljubljani. V ta namen so leta 1659 začeli popravljati Čavličevo hišo (danes Zgodovinski arhiv Ljubljane). Tu je bilo 16 merilcev soli in žita. Ljubljana si je pridobila tudi pravico, da so morali trgovci s soljo, ki soli niso prodali v enem dnevu ali tednu, to sol uskladiščiti in jo prodajati toliko časa, dokler je niso prodali (Valvasor XI., 1689, 672-673; Vilfan, 1962, 135).

Nove vojne v začetku 18. stoletja so znova zahtevale denar in cena soli se je spet dvignila, to pa je okrepilo njeno tihotapljenje. Na Štajersko so tokrat tihotapili še t.i. "turško sol" iz Sedmograške. Ta sol je prišla čez Ptuj, Zavrč in Središče. Kranjski tihotapci morske soli pa so ubirali pota čez Slovensko Bistrico in čez Pohorje do Drave. Upravniki skladišč kamene soli v Konjicah, Slovenski Bistrici in Slovenj Gradcu so se leta 1705 pritoževali, da prodajo komaj polovico tega, kar so prodali prej. V letu 1706 se je zgodilo, da so na ozemlju deželnega sodišča Žiče, kjer je bila prodaja morske soli prepovedana, javno prodali dva tovara morske soli. Oblasti niso mogle več mižati in začel se je postopek med deželnoknežjimi uradniki in priorjem žiškega samostana. Ob tem so prišle na dan podlosti, ki so si jih na račun kmetov privoščili merilci in prodajalci soli v teh skladiščih. Kmetje so se zagovarjali tudi s tem, da porabijo za pot do teh skladišč preveč časa in da je sol predraga (Valentinitsch, 1977, 138-141).

Sl. 1: Cerknica (Valvasor XI., 1689, 54).

Fig. 1: Cerknica (Valvasor XI., 1689, 54).

SPOPADI MED AVSTRIJSKIMI CESARJI IN TIHOTAPCI SOLI OD CESARICE MARIJE TEREZIJE DO ILIRSKIH PROVINC

Tihotapljenju soli, ki je cvetelo predvsem na obmejnih področjih, je skušala stopiti na prste tudi cesarica Marija Terezija. Prav tako kot njeni predniki je potrebovala denar, tako za vojaške obračune kot tudi za preureditev in modernizacijo države. Leta 1751 je bil sprejet odlok, ki je potrdil stari sklep, da je uvoz in tihotapljenje ter preprodajanje soli prepovedano. Oblast je skušala solnim nadzornikom zagotoviti tudi popolno vojaško pomoč pri njihovem delu. Ujete tihotapce soli so ob prvi rekrutaciji vzeli k vojakom (Sammlung I., 1786, I. Bd., 302). Solnim iblajtarjem so morali pri njihovem delu, tudi pri hišnih preiskavah pri sumljivih ljudeh, pomagati navzoči sodniki in sodni uradniki. Če je šlo za kazni, ki so presegle vrednost 100 tolarjev, je taka komisija lahko posegla tudi v hiše, ki so pripadale drugemu gospodstvu (Sammlung I., 1786, I. Bd., 351). V letu 1753 je skušala oblast s predpisom omejiti samovoljno prodajo soli. Objavila je, da je na vsem avstrijskem ozemlju prepovedano prodajanje soli vsem tistim, ki za to niso imeli posebne licence. Ta papir pa je izdajal višji solni urad na Dunaju ali pa njemu podrejeni uradi. Predpis je zahteval od mrčunov, da morajo sol meriti tako, kot je zahteval solni urad, ki jim je tudi določil cimentirane mere. Ponarejanje teh mer ali pa uporaba nekih drugih je bilo kaznovano z denarno in telesno kaznijo. Solni urad je moral nadzorovati tako prodajo soli kot tudi solne mere (Sammlung I., 1786, II Bd., 259-261). Zaradi vse večjega pomena soli v državnem gospodarstvu so morale biti tudi zgradbe, kjer je bila spravljena sol in solni računi, varne, ne glede na vse ovire. V take zgradbe niso naseljevali vojaštva (Sammlung I., 1786, III. Bd., 399). Tihotapljenje soli pa je cvetelo dalje. Novi cesarski predpisi so boj proti tihotapcem skušali spodbujati tudi tako, da so tistem, ki je ulovil in pridržal ujetega tihotapca, dovoljevali, da je obdržal njegovo blago. Uradnikom solno-tobačnega urada so dodali pomočnike ali pa magistratne uradnike (Haupt-Repertorium, 1827, 715), kar pa očitno ni kaj prida pomagalo, ker so čez sedem let ta odlok ponovili. Na tihotapce so bile razpisane tudi nagrade. Dva dukata je prejel tisti, ki je ujel in izročil oblasti oboroženega tihotapca soli, en dukat pa je bila nagrada za neoboroženega tihotapca s soljo. Cesarica Marija Terezija je določila postopek in kazni za tihotapce. Ker so pri tihotapljenju soli posredno sodelovale tudi višje oblasti, kadar so si od tega obetale koristi, je bil sprejet oblok, ki je določal tudi kazni zanje, če so ovirale davčne uradnike pri preganjanju tihotapcev (Haupt-Repertorium, 1827, 714). Kljub vsem tem splošnim predpisom pa je cesarica 24. januarja 1778 sprejela patent, ki je govoril še posebej o tihotapljenju soli na Goriškem in Gradiški. Patent je bil naslovljen na vse prebivalce in podložnike na Goriškem, v

Gradiški, Furlaniji, Istri in v Primorju. V "dobrobit dežele" je cesarica sporočala, da bo odslej ona določala ceno tako domači kot tuji morski soli. Nove cene bodo začele veljati, ko bo potekla dotedanja zakupna pogodba. Trgovcem bo določila nižje prodajne cene, kajti s soljo bo, kot rečeno, upravljala sama. Za sol bodo uredili skladišča, kjer bodo podložniki vsega okraja kupovali sol, mere v teh skladiščih bodo poštene. Vse lepim obljubam navkljub pa se je tihotapljenje nadaljevalo. Tihotapci so se začeli povezovati v večje oborožene skupine (za skupino so šteli že tri ljudi). Zato je cesarica vse, tudi zemljiške gospode, opomnila, da še vedno veljajo predpisi, ki so jih proti tihotapcem sprejeli njeni predniki in ona sama. Za tihotapljenje soli, sem pa je štel tudi povsem legalen nakup v državnem skladišču, če kupec ni obenem poravnal tudi predpisane mitnine in dohodnine, in za tihotapske pomagače, ki so sol prodajali naprej ali pa jo skrivali v hišah, je najprej kot kazen določila zaplenbo soli. Predpisala pa je tudi denarne kazni: za vsak funt (1/2 kg) tihotapske soli je bilo treba ob prvem prekršku plačati goldinar kazni, ob drugem prekršku dva goldinarja in 30 krajcarjev, ob tretjem prekršku pa 3 goldinarje. Tisti, ki je tihotapce naznanil, je dobil polno tretjino vrednosti zaplenjene soli in določene denarne kazni brez odbitka naklade na dohodek. Tihotapcu so zaplenili tovarno ali vprežno živino in voz. Tiste podložnike, ki niso mogli plačati denarne kazni in če so bili godni za vojaško suknjo, so ob prvem naboru pobrali k vojakom. Prestopnike so lahko prvič obsodili na 14-dnevno zaporno kazen, če količina tihotapljene soli ni bila večja od 25 kg, drugič so bili obsojeni na mesec dni zavora, tretjič pa na tri mesece zaporne kazni brez okov. Če je bila količina pretihotapljene soli večja od 25 kg, je bila prva zaporna kazen mesec dni, druga pol leta in tretja leto dni zavora brez okov. Tisti pa, ki so tihotapili cent (56 kg) soli, so bili prvič obsojeni na leto dni zavora v težkih okovih, pri večkratnih prekrških pa so bili obsojeni na tri leta gradnje utrd. Domačine, ki so s svojim tihotapskim delom nadaljevali, je oblast lahko tudi preselila ali pa, po odločitvi sodnika, izgnala iz dežele. Dokler prestopniki niso bili obsojeni, so bili zaprti na varnem, imeli so običajno hrano in ni jim bilo treba delati. Kot kaznivo dejanje je cesarica obravnavala tudi preprodajo soli, ki jo je nekdo kupil v obmorskih krajih za svojo rabo, prav tako pa je bilo tudi prepovedano po poti odprodajati sol, ki so jo tovorili na nek točno določen kraj. Ob takih prekrških sta bila kaznova oba udeleženca, prodajalec in kupec.

Kadar je oblast ulovila večjo skupino tihotapcev, so bile kazni težje. Če ni prišlo do večjih medsebojnih spopadov, so take tihotapce prvič obsodili na dve leti, drugič na pet in tretjič na dest let zavora v okovih. Slovensko ozemlje je bilo zaradi raznolikega terena zelo primerno za skrivanje tihotapcev. Oblast je zahtevala, da pri lovu nanje pomagajo domačini. Da bi se to tudi res zgodilo, so bili ljudje z zagroženo kaznijo primorani

Sl. 2: Senožeče (Valvasor XI., 1689, 523).

Fig. 2: Senožeče (Valvasor XI., 1689, 523).

prijavljati oblastem sumljive skupine. Cesarica je na to dolžnost opomnila tudi nižje organe oblasti, župane, uradnike pa tudi lokalne gospode, tako posvetne kot cerkvene. Pri iskanju tihotapske soli so imeli solni iblajtarji pravico pregledati sumljive hiše. Pri tem so jim morali pomagati predstavniki krajevnih gospodstev, ki so jim morali za pomoč dodeliti uradno osebo, zaupanja vrednega podložnika ali sodnega slugo. Iblajtarji so smeli hiše pregledovati le v navzočnosti teh oseb. V redko naseljenih predelih so morali solnim iblajtarjem brez ugovora pomagati najbližji podložniki. Spremiti so jih morali do sumljivega kraja (hiše) in ostati pri vizitaciji do konca. Če so to odklonili, so bili kaznovani. Iblajtarji so morali biti pri svojem delu oblečeni v uradne uniforme, s seboj so morali imeti službeni dekret. Smeli so nastopiti tudi sami, vendar pa niso smeli povzročati ekscesov. Hišni lastniki se takemu pregledu niso smeli upirati. Za vsako upiranje so premožnejše kaznovali s 100 guldni, tiste manj premožne pa s 50 guldni denarne kazni. Predstojniki sodišča, uradniki gospodstva, uravniki rudnikov in kovačij, ki so se upirali pregledu svoje hiše, so bili kaznovani s 150 guldni kazni. Nepremožne pa je doletela občutna telesna kazen.

Cesarica tudi ni želela, da bi se s trgovanjem s soljo ukvarjali vojaki in njihove ženske. Ob takih primerih je morala solnemu iblajtarju pri delu pomagati vojaška oblast.

Da bi tihotapljenje soli lažje zatrla, je cesarica pozvala k sodelovanju tudi gozdarje, sodne sluga in druge nižje uradnike in podložnike. Tistim podložnikom in vojakom, ki so na lastno pobudo ujeli tihotapca, se je obetala denarna nagrada. Če je bil tihotapec reven in mu ni bilo mogoče naprtiti denarne kazni, je država plačala glavarino, za oboroženega tihotapca 2 dukata, za neoboroženega pa en dukat. Če so bili tihotapci pre-

možni in so od njih lahko izterjali denarno kazen, so k tej kazni prišteli še denarno nagrado, ki je pripadala tistemu, ki je tihotapca ujel. Prav tako mu je pripadala tudi tretjina vrednosti zaplenjene soli.

Kazni so bile predpisane tudi za osebe višjega stanu, tako posvetnega kot cerkvenega. Ovadba proti niim je morala biti pisna. Na pisno obtožbo uradnikov so morali odgovarjati komornemu prokuratorju.

Predpisala je tudi podroben birokratski postopek pri ugotavljanju prekrška. Ob tem je pomembno, da je prepovedala vse tajne obravnave in dogovore z dacarji in iblajtarji, tako pridobljene sklepe pa razglasila za nične. Tihotapce in njihove pomočnike je bilo treba od tedaj dalje obravnavati in soditi po teh predpisih. Uradniki, ki so se še dali pregovoriti v tajno obravnavanje, so bili kaznovani. Solni ali mitninski uradniki so morali prestopnika zaslišati in o tem napisati zapisnik. Prestopniku je moralo biti omogočeno še eno zaslišanje in sooočenje s sokrivci. Ob tem postopku so upoštevali tudi izvensodno priznanje. Če se je kdo zaradi tega čutil prizadetega, se je lahko v štirih tednih pritožil pri bankalni administraciji, če je bil odsoten, vendar pa v dednih deželah, je imel za pritožbo časa šest tednov, tujec pa se je moral pritožiti v osmih tednih od prvega zaslišanja. Vsakdo ja lahko iskal tudi "pot milosti" pri ministrski banko deputaciji, nato je imel na razpolago še rekurz pri deželni bankodohodninski administraciji. Po teh poskusih pa ni bilo več pravnih možnosti. Proti izvajanju odločitev administracije pritožbe niso bile mogoče. Zastaranja tovrstnih prestopkov niso poznali, če so prekrškarja zalotili pri istem dejanju. Nagrada je pripadala tudi tujim denunciantom. Če je tihotapec, predno so ga ujeli, nannanil oblastem svoje stranke-kupce, je bil oproščen.

Cesarica je zahtevala, naj oblasti podložnikom patent še enkrat preberejo in naj se potrudijo dopovedati ljudem, da ne bodo kaznovani le tihotapci, pač pa tudi vsi njihovi pomočniki kot tudi vsi tisti, ki ne bi hoteli pomagati solnemu iblajtarju ali pa sodišču. Kazni bodo denarne, telesne in v skrajnih primerih tudi smrtne (Gesetze, 1799, 12. Bd. 77-95).

Kljub poskusom zlepa ali zgrda prepričati tihotapstvo soli, se oblastem to ni in ni posrečilo. Od leta 1783 do svoje smrti je cesar Jožef II. sprejel vrsto predpisov in dekretov o prepovedi tihotapljenja tobaka in soli, ponovil je tudi materin patent, vendar mu ni uspelo prepričati tihotapljenja (Joseph II., 1786, 263; Joseph II., 1790, 50, 95). Podobno se je godilo tudi njegovemu nasledniku cesarju Leopoldu II. (Leopold II., 1792, 61, 62). Cesar Leopold II. je vzel pod drobnogled še prevoznike soli. Kajti tudi tu je tihotapstvo veselo cvetelo. Prevozniki državne soli so si večkrat privoščili prodajo dela tovara in so se nato pri končnem naročniku izgovarjali na različne neprijetnosti in nezgode na poti. Po novem predpisu, ki ga je sprejel cesar Leopold II. 20. 1. 1792, so morali tako nezgodo tudi dokazati. Soli, ki so jo prevzeli, niso smeli med potjo brez vzroka raztovarjati.

Sl. 3: Tržaške soline (Valvasor XI., 1689, 588-589).

Fig. 3: Trieste salt-pans (Valvasor XI, 1689, 588-589).

Opis solin / Description of the pans:

A zaznamuje velik in debel zid, narejen iz obsežnih kamnov brez apna; ta zadržuje viharne vetrove ter varuje soline pred njimi. Po njem se človek lahko sprehaja.

A denotes a large, thick wall built of huge stones with no lime to hold back the stormy winds and to protect the pans from them.

B so duri, skozi katere spuste morsko vodo.

B is a sluice for seawater to flow through.

C je iz prsti ali gline napravljen jez med solnimi in pomožnimi gredami, kakor tudi med velikim jarkom z napeljano morsko vodo. Tako solne kakor pomožne grede so namreč sorazmerno razdeljene kakor v vrtu grede za cvetice in zelišča.

C is a dike made of soil and clay between salt and auxiliary beds, as well as between the large ditch filled with seawater, as both salt and auxiliary beds are proportionally partitioned something like flower and herb beds in an ordinary garden.

D pomeni jarek z napeljano morsko vodo, ki jo potem solinarica predene v pomožne solne grede, zakaj slana voda se mora v teh pomožnih gredah najprej očistiti, preden je pripravna, da iz nje naredijo sol.

D is a ditch filled with seawater, which a salter woman then transfers into auxiliary salt beds, for saltwater must first of all be purified in these beds, before salt can be made of it.

N so pomožne grede.

N are auxiliary beds.

M kaže solne grede, tj. pravi solni vrt ali solno gredico, kjer po navadi sol delajo. Včasih pa, kadar je dobra solna letina, da namreč sonce vedno sije in redko ali malo dežuje, se zgodi, da delajo sol tudi v pomožnih gredah.

- M indicates salt beds, i.e. a true salt garden or salt patch where salt is usually made. At times - when the salt crop is good, i.e. when the sun is generous and there is almost no rain - salt is made in auxiliary beds as well.*
- I so solinske jame, namreč okroglaste luknje ali cisterne, ki so približno za poldrugi seženj globoke in poldrugi vatel široke. V njih se hrani macerirana morska ali slana voda (podobno kot droži ali kvas za peko kruha) za izdelavo soli. S to macerirano morsko vodo se ona druga, ki jo mečejo na solne grede, pomeša, pa po redu in rabi da pravo sol.*
- I are salt pits, i.e. rounded holes being approximately a fathom and a half deep and an ell and a half wide. Macerated saltwater is kept in them (similar as yeast for the baking of bread) for the making of salt. With this macerated seawater the other water, which is being thrown on salt beds, is mixed, from which genuine salt is finally made.*
- E je solinarica, ki črpa slano morsko vodo iz jarka ter jo predeva na pomožne grede. Za to ima tri drogove, na katerih visi lopata, da bi vodo čim lažje in hitreje premetala.*
- E is a salter woman pumping seawater from the ditch and transferring it to the auxiliary beds. For this purpose she has three poles on which a scoop is hanging, in order for her to transfer the water as easily and quickly as possible.*
- F je solinarica, ki zgreda izdelano sol.*
- F is a salter woman scooping up the already made salt.*
- K je kup soli.*
- K is a pile of salt.*
- L je velik kamnit valjar, s katerim se utrjuje zemlja v solni gredi, da bi tem bolje držala vodo.*
- L is a large stone roller, with which soil is hardened in a salt bed, in order to prevent the water to trickle through it.*
- O je pretok ali odprtina v jezovih, po katerih se voda lahko pretoči ali spusti iz ene solne grede v drugo.*
- O is an opening in dikes, through which water can flow from one salt bed to another.*
- H je hišica, ki se vanjo v sili spravi izdelana sol.*
- H is a small house in which salt can be stored in case of necessity.*
- P zaznamuje pravo morje (Rupel 1951, 254-255).*
- P denotes the real sea (Rupel 1951, 254-255).*

Vzrok za raztovarjanje so bile le nenapovedane ovire: slabo vreme, boleznj vprežne živine, poškodbe voza. Le pod temi pogoji so smeli sol previdno preložiti in jo prepeljati do bankalnega urada, če je bil v bližini, ali pa do krajevne oblasti. Oblast je morala o tem izdati potrdilo. Od tu dalje je moral prevoznik prepeljati sol do naročnika na lastne stroške in lastno tveganje. Če je prevoznik med potjo prelagal sol brez pravega vzroka ali če je pri prelaganju prezrl predpisane previdnostne ukrepe, je moral ob oddaji soli na končni postaji plačati. Če je sol pripeljal nepokvarjeno, je moral za kazen plačati njeno enkratno ceno, če pa je sol prišla do naslovnika pokvarjena, je moral plačati njeno dvojno ceno. Če kazni ni mogel poravnati v denarju, je bil obsojen na zaporno kazen. Vsak goldinar kazni je moral odslužiti z enim dnevom v okovih. Če časovni rok kazni ni bil daljši od treh mesecev, je o njem odločala bankalna administracija, časovne kazni, ki so bile daljše od treh mesecev, pa je določilo deželno sodišče. Kazen pa ni smela biti daljša od štirih let. Vozniki državne soli so vedeli, kaj jim grozi, vendar pa so še vedno prodajali sol gostilničarjem in privatnikom ob poti (Leopold II., 1792, 91-92; Gesetze, 1793, 1. Bd. 103-104). Z različnimi oblikami tihotapljenja državne soli, ki so si jih izmišljali njegovi podložniki, se je moral spopadati tudi naslednik Leopolda II., Franc II. Predpis njegovega predhodnika o dolžnostih prevoznikov državne soli je bil pomanjkljiv, ker ni kaznoval tudi skrivačev soli. Zato je dvorni dekret

iz leta 1795, ki je bil oznanjen na Štajerskem, v tržaškem guberniju in kranjskem namestništvu 22. avgusta, na Koroškem pa 26. avgusta, skušal zapolniti to vrzel. Vsakomur, ki je odkril skrivališče soli, je bilo obljubljen, da si ga sme prilastiti, o tem pa je moral najprej obvestiti državno oblast. Tak denunciant je imel tudi pravico zahtevati 1/3 vsote od navadne denarne kazni, ki je bila predpisana za tak prekršek. Če se kazni ni dalo izterjati od skrivača, je moral denanciantu nagrado plačati solni urad. Skrivači so bili kaznovani z enkratnim plačilom vrednosti skrite soli. Solni uradniki, ki so sodelovali pri tihotapljenju in skrivanju soli, so s tem sodelovali pri goljufanju države. To je pomenilo, da ne opravljajo svoje službene dolžnosti, zato so zapadli kazni, ki je bila določena za prestopnike. Tisti uradniki pa, katerim so dokazali, da so površno pregledovali bolete in zato slabo nadzorovali pravilnost in časovno usklajenost povratnih voženj prevoznikov državne soli, so bili kaznovani zaradi zanemarjanja službe (Gesetze, 1796, 7. Bd., 35-38).

V letu 1796 je cesar Franc II. objavil pravila o trgovanju s soljo na Moravskem in v cesarsko-kraljevem delu Šlezije. Tokrat je bilo govora o kamnei soli, problemi pa so bili isti kot pri morski - kako preprečiti različne oblike tihotapljenja. Šlezijsko sol je bilo prepovedano prodajati na Ogrsko in na Moravsko. Takega trgovca so obravnavali kot skrivača in ga temu primerno tudi kaznovali (Gesetze, 1797, 9. Bd., 54-59, 203-209).

V času, ko je v Evropi divjala druga koalicijska vojna med Napoleonom in njegovimi zavezniki na eni strani in Rusijo, Avstrijo, Anglijo, Turčijo, neapeljskim kraljestvom in papeško državo na drugi strani, so se v Avstriji kar vrstili predpisi, ki so prepovedovali tihotapljenje soli. Izšel je predpis, ki je prepovedoval tihotapljenje soli na Goriško in Gradiško. Cesar si je delo olajšal tako, da je v celoti objavil patent cesarice Marije Terezije iz leta 1778 o prepovedi tihotapljenja soli na tem ozemlju, splošni prepovedi trgovanja s kameno soljo na Moravskem so dodali še prepoved trgovanja z varjeno soljo, v Bukovini je bilo popolnoma prepovedano uvažati sol iz Ogrske, Sedmograške, Moldavije in Vlaške, prepovedan je bil tudi uvoz slane vode. To prepoved je cesar utemeljil s tem, da ima Bukovina sama dovolj dobre soli. Kazen za kršitelja je bila zaplemba najdene soli ali slane vode in plačilo dvakratne cene le-te (Gesetze, 1799, 12. Bd. 13, 77-95; Gesetze, 1799, 13. Bd. 32). Istega leta je cesar Franc II. obnovil tudi patent iz leta 1769 o kaznovanju tihotapcev s soljo na Koroškem. Potrdil je že znane denarne in zaporne kazni, kazni pa so veljale tudi za tihotapske pomočnike in skrivače blaga. Dokler niso bili tihotapci in skrivači, ki niso mogli plačati denarne kazni, obsojeni, so jih zaprli v novo stavbo (kaznilnico) v Celovcu, kjer so bili deležni običajne oskrbe, niso pa delali in so tu čakali na razsodbo (Gesetze, 1799, 13. Bd. 98-100). V letu 1800 je cesar dopolnil patent o tihotapcih v Bukovini. V tem dopolnilu so kot tihotapce obravnavali tudi tihotapske pomočnike in skrivače tihotapske soli. Ti so bili kaznovani z denarno kaznijo 4 guldnov in 40 kr za cent soli (Gesetze, 1801, 15. Bd. 139-140).

Vojne v Evropi so se nadaljevale in avstrijski cesar je potreboval vse več sredstev, dohodki od soli pa so dokaj redno polnili vedno prazno cesarsko blagajno. V letu 1804 je cesar objavil prvo zvišanje cen soli v 19. stoletju. Cene soli so se zvišale v Galiciji in Lodomeriji,

Sl. 4: Tovorniki (Valvasor VI., 1689, 280).

Fig. 4: The freighters (Valvasor VI, 1689, 280).

Sl. 5: Prevoz konj (Valvasor II., 1689, 200), tako so prevažali nemške konje.

Fig. 5: Transport of horses (Valvasor II, 1689, 200) - in this way German horses were transported.

kamor je bil prepovedan vsakršen uvoz soli iz Rusije, Prusije in Moldavije. Sol se je podražila tudi v Avstriji nad in pod Anižo, natančno je bila določena teža in oblika soli za prodajo in cene za posamezno vrsto soli. Prav tako se je podražila sol v Češkem kraljestvu, uvoz kakršnekoli tuje soli pa je bil strogo prepovedan. Podobne razmere so bile na Moravskem, kamor je bil strogo prepovedan uvoz soli iz Ogrske. V Šlezijo je bil strogo prepovedan uvoz soli iz Prusije in iz Ogrske. Ob vseh teh zelo strogih predpisih je cesar določil, da je imelo revno prebivalstvo še vedno pravico kupiti tudi manj kot 1/2 kg soli (Gesetze, 1807, 22. Bd., 109-126).

Tega leta se je podražila sol tudi na Štajerskem. Podražitev je veljala tako za domačo sol, ki so jo pridobivali v rudniku Aussee, kot tudi za ogrsko kameno sol. Pogoji prodaje soli so bili natančno določeni. Trgovci na drobno so dobili pravico prodajati kameno in varjeno sol. Od države pa so morali imeti potrjene uteži za funt, pol funta in četrt funta. Ne glede na kvaliteto soli pa funt soli ni smel biti dražji od 5 krajcarjev. Varjena sol se ni smela prodajati na maselce, ker bi pri tem lahko kupce goljufali. Vsak kupec, ki je kupil v državnem skladišču za 50 funtov varjene soli in 25 funtov kamnene soli, ni smel za to plačati več, kot je bilo določeno v skladišču. Ogrska kamena sol je bila na razpolago le pri nekaterih notranjeavstrijskih bankalnih uradih, za cent (56 kg) pa je bilo treba plačati 7 fl. in 50 kr. Nakup ogrske kamene soli je bil dovoljen le, če je izbruhnila živinska kuga na ozemlju, kjer je bila ogrska sol lažje dostopna kot domača sol iz Ausseeja. Pa še v takem primeru je bilo potrebno imeti legalna spričevala. Uvoz ogrske soli je bil sicer prepovedan. Prav tako so bile omejitve tudi za sol, ki je pripotovala iz solnih skladišč v Trstu, Devinu, na Reki, Bakru in Senju. Še vedno je

veljala solna meja. Kamena in varjena sol pa je lahko brez omejitve potovala po vsej Štajerski in Avstriji (Gesetze, 1807, 22. Bd. 108-129). Kazni za tihotapstvo soli iz tujih držav kot tudi iz Ogrske in Sedmograške so bile: zaplenba tihotapskega blaga, v denarju je bilo treba plačati dvojno vrednost soli (povprečna cena soli je bila 5 renskih florintov za cent) in dodatno kazen, ki je bila najmanj 10 guldnov. Domače bankalne oblasti so morale zaplenjeno sol prepeljati v najbližje trgovsko skladišče, kjer so jo obračunali. Denunciantu in tistemu, ki je tihotapce prijel, je pripadala polovica denarne kazni. Če se je ni dalo izterjati, jo je bilo treba plačati iz blagajne solnega urada (Gesetze, 1807, 25. Bd., 188).

Cene soli so se v avstrijskem cesarstvu znova zvišale leta 1806. Na Štajerskem in Koroškem je spodnje avstrijski cent veljal 11 guldnov. Na tej osnovi so preračunavali cene na drobno. Tega leta se je podražila tudi morska sol. Od 1. septembra 1806 so veljale naslednje cene.

Trst	bela sol	1 vagan (53,32 kg)	3 fl	
	črna sol	1 vagan (53,76 kg)	2 fl	36 kr
Devin	bela sol	1 vagan	3 fl	6 kr
	črna sol	1 vagan	2 fl	36 kr

V skladiščih na Reki, Bakru, Senju, Karlobagu je stal en kabel soli, ne glede na njeno vrsto, 2 fl in 44 1/4 kr ali 290 soldov (Gesetze, 1808, 27. Bd., 51-64; Herkov, 1971, 161). Leta 1807 je cesar zaostрил predpise proti tihotapcem in povečal nagrade za ovaduhe (Gesetze, 1808, 28. Bd., 221-223).

RAZMERE V ILIRSKIH PROVINCAH 1809-1813

Napoleon je ustanovil Ilirske province zato, da bi utrdil celinsko zaporo proti Angliji. Vse gospodarsko življenje provinc bi moralo biti podrejeno temu cilju. Province bi se morale odpreti francoskim proizvodom in pridelkom ter se neprodušno zapreti pred vsakim drugim blagom. Zato so jih obdali z dokaj gosto mrežo carinarnic. Na cesti proti Celovcu je nastala carinarnica v Tržiču, na Trojanah je bila na bivši državni cesti Dunaj - Trst, v Krškem za ceste celjskega okrožja, v Čatežu na državni cesti proti Zagrebu. Carinski uradi so bili še v Kokri za Koroško, v Sv. Primožu, Motniku in Zagorju za kopno pot proti Štajerski, na Savi pa so bili carinski uradi v Prusniku, Radečah, Kompolju in Radni. Seveda je tudi Avstrija na svoji strani postavila nove carinarnice. Najpomembnejši sta bili na Vranskem in na zagrebškem mostu. 28. februarja 1810 je bil v provinciah organiziran sistem carinske službe. Sedež carinske uprave je bil v Trstu. Podrejenih mu je bilo sedem inšpektoratov, štirje so bili prvega razreda (Trst, Reka, Ljubljana, v pripravi je bil inšpektorat za Istro), trije pa drugega razreda (Sisek, Beljak, Gorica). Vseh carinskih uradnikov je bilo 906, predvideni stroški pa so znašali 850.000 frankov.

Sl. 6: Prevoz konj (Valvasor II., 1689, 202), tako so prevažali kranjske konje, ki so bili navajeni, da so se postavili z dvema nogama v en čoln in z dvema v drugi. Fig. 6: Transport of horses (Valvasor II., 1689, 202) - in this way Carniolan horses, which were accustomed to place one pair of legs in one boat and the other pair in the second boat, were transported.

Pod inšpektorat v Trstu so spadale carinarnice v Trstu, Proseku, Devinu, Tržiču (Monfalcone), na Opčinah, v Bazovici, na Klancu, v Žavljah, Sežani, Razdrtem, Postojni, Materiji.

Pod inšpektorat na Reki so spadale carinarnice: Reka, Sv. Matija, Klana, Starada, Volosko, most na Rečini, Lovran, Moščenice, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Novi, Senj, Sv. Martin, Sv. Juraj, Sv. Križ-Vratnik, Jablanac, Karlobag.

Inšpektoratu v Gorici so bile podrejene carinarnice: Gorica, Pieris, Turjak, Kaseljan, Zagraj, Podgora, na mostu čez Sočo, Solkan, Kanal, Sv. Lucija, Kobarid, Rabelj, Pontebba, Ajdovščina, Podbrdo, Cerkno, Angelska gora, Miren.

Inšpektoratu v Beljaku so bile podrejene carinarnice: Beljak, Muta, Oberdrauburg, Spital, Winklern, Tröpplach, Sv. Ožbalt, Reichenau, Lenberg, Trg (Feldkirchen), Vrba (Velden), Šentilj, Podgorje, Vrata, Strmec, Podkoren.

Ljubljanskemu inšpektoratu so bile podrejene carinarnice: Ljubljana, Jesenice, Bistrica, Tržič, Kranj, Sorica, Kokra, Kamnik, Motnik, Trojane, Čemšenik, Zagorje, Dol, Bistrica, Krašnja, Črnuče, Zalog, Vrhnika, Planina, Višnja Gora, Krka, Žužemberk, Soteska, Novo mesto, Koprivnik, Kostanjevica, Krška vas, Trebnje, Mirna.

Inšpektorat v Sisku pa je nadzoroval carinarnice: Sisek, Prusnik, Radeče, Radna, Krško, Čatež, Jesenice (na Dolenjskem), Otok, zagrebški most, Zelin, Letovanici, Kupinac, Trgova, Maličnovo, Hrnatići, Karlovac in še predmestje Karlovca Banija, Metlika, metliški most, Griblje, Pobrežje, Vinica, Poljane, Brod na Kupi, Osilnica, Lož. Tako so bile province dodobra zavarovane. Solni

Sl. 7: Burja (Valvasor II., 1689, 263).**Fig. 7: The strong northeasterly wind (Valvasor II, 1689, 263).**

uradi so bili na Reki, v Bakru, Senju in v Karlobagu. Povezani so bili s carinskimi uradi (Stelè, 1930, 29-30).

Tudi cestno omrežje v provincah se je moralo prilagoditi novim razmeram. V Istri so bile ceste dokaj slabe, nekoliko boljše so bile le povezave z Avstrijo in Trstom ter Reko. Sicer pa je Istro v francoskih časih še obvladoval beneški princip prometa, ki je dajal prednost plovbi (Stelè, 1930, 79). V Istri sta bili le dve cesti prve kategorije, ki sta bili pomembni za francosko gospodarstvo. Ena je bila cesta, ki je povezovala Ljubljano s Trstom in Pulo. Šla je v smeri Ljubljana, Postojna, Razdrto, Trst, Sv. Anton, Buzet, Pazin, Žminj, Sv. Vinčenat, Vodnjan, Galinjan, Pula. Od te ceste se je na Opčinah odcepila druge cesti prve kategorije, ki je šla v smeri Sv. Križ, Devin, Tržič (Monfalcone), Zagraj. Več je bilo cest tretje kategorije, ki so jih morale vzdrževati občine. To so bile ceste od Trsta do Reke čez Bazovico, Materijo in Lipo, pa cesta med Trstom in Koprom, ki je šla čez vrh Sv. Mihaela do Kopra, cesta, ki je šla od Trsta proti Beljaku skozi Devin, Jamelj, Miren, Gorico, Kanal. Pomembna je bila še povezava med Reko in Pazinom čez Kastav, Frančiće, Vranjo in Novake ter cesta, ki je povezovala Pazin in Rovinj in je šla iz Pazina proti Žminju, Kanfanaru, Balam do Rovinja (Stelè, 1930, 86-89).

Ker so bile Ilirske province izrazito tranzitna dežela, se je razmahnilo tihotapstvo, tako po kopnem kot po vodi. Marsikje so s tihotapci sodelovali tudi carinski uradniki. V letu 1811 (23. 9.) je glavni odlok zelo natančno določil, kdo so tihotapci, in predpisal tudi stroge kazni zanje in za njihove pomočnike. Kazni so bile precej ostrejšje kot v avstrijskem času in smrtna kazen ni bila izjema. Zaporne kazni so se gibale od 10 do 15 let v okovih, skrivači so bili obsojeni na 10 let prisilnega dela ter na vžig znamenja. Poravnati so morali škodo, ki so jo povzročili državi, preprosti pomočniki (tovorniki) so bili

obsojeni na poboljševalnico, nadzorovali pa naj bi jih še naslednjih 5 do 10 let (Stelè, 1930, 211, 220).

V Ilirskih provincah so spadali pod državni monopol sol, tobak, smodnik, soliter in loterija. S smodnikom, solitrom in loterijo ni bilo večjih težav, zapletlo pa se je pri soli in tobaku. Ilirske province v svojih solinah niso pridelale dovolj soli zase, praktično so bile brez soli, čeprav so bile soline na Pagu (Ston) v Dalmaciji, na Krku in na Rabu, pri Trstu v Žavljah in Šklednju, v Istri v Kopru in Piranu. Istrske soline so bile rezervirane za Italijo, tržaške in dalmatinske soline pa so bile zapuščene in so propadale. Napoleon je moral kljub vsemu kršiti svoja stroga načela in kupovati sol v tujini, pri tem pa je imela pomembno vlogo Anglija, ki je na drugi strani tudi načrtno spodbujala tihotapljenje soli. Leta 1810 je oblast zagotovila za Ilirske province 475.000 kablov (to je od 25.270 do 26.600 ton) soli, potrebe po soli pa so bile večje. Zaradi transporta živine iz Ogrske je bilo povpraševanje po soli veliko predvsem na Hrvaškem. Province so porabile približno 600.000 centov, kar je 33.600 ton letno, zagotavljanje take količine soli je bilo težavno in drago. Sol so pridobivali v že omenjenih solinah, poleg tega pa je bila v rabi tudi kamena sol iz Bosne in Ogrske, ki pa ni bila primerna za nasolitev rib in mesa. Francoska oblast se je morala pogajati z nekaterimi tržaškimi in reškimi trgovci, da so uredili dovoz in prodajo soli v notranjosti. Francoska oblast je v letu 1810 (28. 2.) sprejela ukaz, da morajo plačevati tržaško sol z dobrim denarjem, kar je bil privilegij, in po določeni ceni. En mernik (cca 52 l), je stal 10 florinov ali 25 frankov. Marca leta 1810 je maršal Marmont znova določil cene soli, en mernik soli je stal v Ilirskih provincah 6 florinov, v vojni krajini 3 fl. in 5 fl. kot hrvaško trgovsko blago na Ogrskem in v Turčiji. Istrsko sol so obravnavali kot tujo sol, uvoz tuje soli je bil prepovedan, kazni za tihotapce pa zelo ostre. Junija so znova določili cene soli, en mernik bele soli je stal 6 fl 30 kr, črne pa 6 fl. V tem letu so pridelali toliko soli, da so napolnili glavna skladišča v Trstu, na Reki, v Bakru in Senju ter so lahko peljali sol v skladišča v notranjosti v Ljubljano, Beljak, Novo mesto in Karlovec. Iz Trsta so prepeljali v Ljubljano 10.000 mernikov, v Beljak pa 15.000 mernikov. V Novo mesto so prepeljali 10.000 mernikov soli iz skladišč na Reki, v Bakru in Senju. Iz teh skladišč so prepeljali tudi 15.000 mernikov soli v Karlovec. Ob koncu leta 1810 je bil maršal Marmont prepričan, da je nadzor nad soljo slab tako ob meji kot tudi na carinah. V Avstriji je bila sol v tem času po 4 fl za vagan ter 51 kr solnine. Tudi naslednje leto je bila preskrba s soljo še zelo pereča. Nadzor nad ladjami je bil nekoliko blažji. Dejstvo je, da so Ilirske province oskrbovali, seveda preko domačih posrednikov, Angleži. Francozi so se lotili popravila tržaških solin. Popravila so se začela v letu 1811, za soline v Šklednju je bilo namenjenih 5498 frankov, za soline v Žavljah pa 2404 franki. Leta 1812 so končno le spoznali, da je taka

razporeditev dobavljanja soli, kot je bila do sedaj v veljavi, nesmotna. Nerazumno je bilo, da so bile istrske soline rezervirane za kraljestvo Italijo, ki je imelo dovolj soli, Ilirske province pa so uvažale sol s Sicilije. Sredi leta 1812 je prevzela solna skladišča davčna uprava, ki je zahtevala, da mora biti vedno na zalogi soli za 6 mesecev. Cene naj bi bile odvisne od bere soli. Davčna uprava se je skušala otresti odvisnosti od tujega vpliva pri oskrbi s soljo, želela je okrepiti delo domačih solin. Skušali so vzdrževati soline v Žavljah in v Škednju, obljubljali so tudi obnovo solin v Dalmaciji, vendar pa je za to zmanjkalo denarja. Odlok 8. marca 1813 je določal, da se v Žavljah in Škednju začne z delom. Domače soline pa niso mogle pokriti vseh potreb in ladje so še vedno tovorile tujo sol. Tržaški trgovci so prejeli licence za trgovanje s soljo, vendar je še vedno primanjkovalo. To je spodbujalo tihotapstvo. O tem govorijo sodni spisi v Karlovcu in Ljubljani. Govora je o aretacijah, zaplembah in obsodbah v letih 1811, 1812 in 1813. Večinoma je šlo za tihotapljenje morske soli in tobaka, nekaj pa je bilo tudi primerov tihotapljenja kamene soli iz Avstrije. Zamisel o dekretu o tihotapljenju soli je Napoleon odobril 24. septembra 1812. Vso tihotapsko sol naj bi zasegli, tihotapcem pa nabili denarno kazen v trikratni vrednosti soli, plačati pa bi morali še denarno kazen 100 frankov. Enako odgovorni so bili tudi pomočniki in skrivači (Stelè, 1930, 226-240).

Spremembam, ki so jih s seboj prinesle Ilirske province v trgovini s soljo, se je moralo prilagoditi tudi avstrijsko cesarstvo. Že v letu 1810 so znova zvišali cene soli v Galiciji, kjer je še vedno veljala prepoved uvoza soli iz Ogrske, Sedmograške, Rusije, Prusije, Moldavije in Vlaške. Prav tako se je sol podražila tudi na Češkem, Moravskem, v Šleziji in v Notranji Avstriji ter v Avstriji nad in pod Anizo, v tej pokrajini je še vedno veljala prepoved uvoza soli iz Ogrske, Bukovine in Salzburškega (Gesetze, 1811, 33. Bd., 175-185). Zaradi okrepljenega tihotapljenja soli in tobaka je cesar sprejel odlok, ki je prepovedoval uporabo tuje kamene in varjene soli, pa tudi uvoz soli iz dežel, ki so jih zasedli Francozi. Od 16. marca 1810 je veljal predpis, da bo sol, ki jo bodo našli pri kateremkoli prebivalcu dežele, ne glede na količino, ne le zaplenjena, pač pa bo moral njen lastnik plačati še denarno kazen. Zato so morali do 15. marca odstraniti iz dežel vso sol sumljivega porekla ali pa jo prepeljati v najbližji avstrijski solni urad. Če se bo tihotapec odločil za zadnjo možnost, bo moral plačati za vsak avstrijski cent, ne glede na vrsto soli, ali je morska, kamena ali varjena, 16 fl. in stroške prevoza, ki so 10 kr za miljo poti in cent soli. Stroške shranjevanja in dovoza soli je moral solni urad takoj potrditi prinašalcu soli. Lastniki so se morali odločiti, kaj naj naredijo s soljo, ki je pomešana s peskom, ilovico ali pepelom. Lastniki in čuvaji soli je niso smeli deliti med prebivalstvo. Za tako početje je bila določena kazen 1 gulden za funt soli, sol pa so zaplenili. Denunciant je po ustaljeni praksi dobil v

denarju izplačano polovico kazni, ki je bila določena za take prekrške. Če se je lastnik tuje soli prijavil sam, je bil oproščen kazni in je tudi dobil polovico nagrade (Gesetze, 1811, 33. Bd., 187-190).

Ob propadu Ilirskih provinc je tudi na solnem področju nastala zmešnjava. Julija 1813 so bili Angleži že na Reki. Prebivalci mesta in okoličani so ob tem izropali tobačno in solno skladišče na Reki in v Bakru. Francozi so 18. julija 1813 sicer izdali ukaz, da je treba naropano blago vrniti v treh dneh na županstva, ukazane so bile hišne preiskave in tisti, pri katerih bi našli naropano blago, naj bi bili kaznovani, vendar teh ukazov ni nihče več ubogal (Stelè, 1930, 240).

OD PROPADA ILIRSKIH PROVINC DO LETA 1848

Ko je avstrijska oblast ponovno zasedla dežele, ki so spadale v okvir Ilirskih provinc, je tu najprej ustanovila provizorično oblast. Ta oblast se je morala spopasti z zmešnjava, ki je zajela tudi proizvodnjo soli, njeno trgovanje in pa tihotapstvo. Že v novembru 1813 so sprejeli odlok, da ostane v veljavi francoski kazenski patent, dokler ne bo sklenjeno drugače. Ves tobak in vsa sol, ki sta prišla v Ilirijo po nedovoljeni poti, bosta zaplenjena. Ta predpis je veljal tudi za drugo blago. Vse je bilo treba v 48 urah prijaviti državi, sicer bo blago zaplenjeno, skrivači pa kaznovani. Za enkrat so ostale v veljavi cene soli, kakršne so bile v času Francozov. Od nekaterih solnih in tobačnih uradnikov je oblast zahtevala, da morajo pri viceguvernerju pisno navesti svojo narodno pripadnost, kakšno službo so opravljali prej, kako so bili plačani, kakšne jezike obvladajo in če želijo biti nastavljeni pri provizorični oblasti (Sammlung II., 1835, I. Bd., 1. Abt., 29-30). V začetku leta 1814 so se razmere že toliko uredile, da je oblast lahko izdajala licence za prodajo soli na drobno. S to trgovino so se smeli ukvarjati tudi trgovci, ki so s soljo trgovali že pod Francozi, če so bili med kupci priljubljeni zaradi pravičnih cen, dobre vage in vpljudne postrežbe (Sammlung II., 1835, 247-248). Julija 1814 so odpravili francoske zakone in pravne odločitve, ki so veljali za solno trgovino. Pri prodaji soli so bile odpravljene francoske mere in uteži, cene so morali preračunati v avstrijski denarni sistem. Od 1. avgusta tega leta je spet veljala avstrijska zakonodaja. Tako je bilo tudi določeno, da se znova uveljavi patent cesarice Marije Terezije iz leta 1778 o tihotapljenju soli. Patent je veljal na vsem ozemlju Ilirije, ki ga je upravljal provizorična vlada (Sammlung II., 1836, I. Bd., 2. Abt., 451-452). Septembra 1814 so kresije dobile ukaz, da morajo cesaričin patent splošno oznaniti hkrati s preiskovalnimi in kaznovalnimi predpisi, ki jih je treba točno poznati in izpolnjevati (Sammlung II., 1836, I. Bd., 3. Abt., 91). Do oktobra 1814 so solne tihotapce še sodili po francoski zakonodaji, po tem datumu pa po avstrijski (Sammlung II., 1836, I. Bd., 3. Abt., 314).

Sl. 8: Dvorišče in dvoriščne arkade hiše iz leta 1659, kjer je bilo skladišče soli v Ljubljani (Kronika 10, 1962, 137).

Fig. 8: Courtyard and courtyard arcades in the house built in 1659, where a salt repository was opened in Ljubljana (Kronika 10, 1962, 137).

Težave s soljo so bile tudi v beljaški kresiji, kjer je sicer veljala prepoved uvoza kamene soli iz rudnika Aussee, ker naj bi to področje pokrivala morska sol. Prebivalci kresije pa so za papirnat denar kupovali kameno sol pri spodnjekoroških in štajerskih solnih uradih. Oblast je to nezakonito stanje v prehodnem obdobju sicer tolerirala, je pa zahtevala, da se kupovanje kamene soli iz Ausseeja čim prej neha in se v beljaški kresiji znova uveljavi morska sol (Gesetze, 1817, 43. Bd., 419). Decembra 1816 je cesar določil ceno kamene soli vseh vrst in iz vseh avstrijskih rudnikov (Gesetze, 1818, 44. Bd., 379-387). Istega leta je dvorna pisarna tudi preklicala prepoved iz leta 1802 o prodaji industrijske soli državnim artilerijskim skladiščem in orožarnam. Po novem predpisu so morali industrijsko sol prodajati direktno porabnikom (steklarnam, kemičnim tovarnam), vsaka druga prodaja ali nakup te soli pa je bil prepovedan. Kršitelja tega predpisa je doletela zaplemba soli in denarna kazen v višini cene kuhinjske soli. Ta predpis je moral viseti v vseh solinah na vidnem mestu, da se nihče ne bi mogel izgovarjati z nevednostjo (Gesetze, 1818, 44. Bd., 436). V letu 1816 je dvorna komora tudi oznanila, da denuncianti ne bodo več dobili nagrade za prijavljanje tihotapcev soli. Predpis je veljal za Češko kraljestvo, Moravsko in Notranjo Avstrijo (Sammlung II.,

1845, III. Ergänzungs Bd., 579-580).

V letu 1817 so se v Kraljestvu Iliriji že resno lotili preganjanja tihotapcev soli. Vlada na Dunaju je izdala odlok, da se sme, sicer z vso previdnostjo in vsemi potrebnimi dokumenti, zasledovati tihotapce tudi čez meje posamezne province. Oblasti druge province so dolžne izročiti take prebežnike, pri takem lovu je bilo pomembno sodelovanje oblasti na obeh straneh meje (Sammlung II., 1846, IV. Ergänzungs Bd., 39-40).

Septembra 1818 je cesar ukazal, da se v Kraljestvu Ilirija, na istrski vojni meji, v Dalmaciji in v Primorju uvede svobodna trgovina s soljo. Državna uprava bo nadzorovala le trgovino na veliko iz državnih cesarsko-kraljevih skladišč. Cesar je bil mnenja, da bi se morale cene soli na drobno znižati za približno 12%, predvsem pa bi bilo treba znižati cene soli tam, kjer so bile državne naklade na solni tovor manjše. Ob varovanju državnega solnega monopola se je bilo treba zavedati tudi tega, da prodaja soli zaradi prenapetih maloprodajnih cen v nekaterih krajih ni smela pasti na račun solnih skladišč. Trgovci s soljo so ob vsakem nakupu soli v državnem skladišču prejeli boleto, ki je potrjevala pravilen nakup soli. V njihovo korist je bilo, da so to tiskovino shranili in tako lahko vedno dokazali, da so sol pravilno kupili.

Cene v vsem Kraljestvu Ilirija pa so bile od 12. avgusta 1818 take (Sammlung II., 1847, V. Ergänzungs Bd., 529-531):

Ime province	Cena v solnem skladišču za dunajski cent (56 kg)					
	skladišče	bela sol		črna sol		
		fl	kr	fl	kr	
Koroška	Beljak	6	10	/	/	
	Spittal	5	54	/	/	
Kranjska	Novo mesto, Radovljica	6	10	5	26	
	Ljubljana	5	56	5	12	
	Postojna	5	39	4	55	
Hrvaška	Karlovac	6	10	5	26	
in Primorje	Devin, Trst	5	10	4	26	
	Reka, Bakar	4	39	3	55	
Istra	v vseh skladiščih	4	31	3	47	
Kvarnerski otoki	isto	/	/	3	/	
Vojna krajina	Senj, Karlobag	3	40	3	/	
Dalmacija	v vseh skladiščih	/	/	3	30	

Že leta 1822 je bilo z dekretom prepovedano v pristaniščih avstrijskega Primorja izkrcevati sol, ki je bila kupljena v državnih skladiščih v Senju ali Karlobagu. To sol so obravnavali kot tujo. Predpis ni veljal le za nakupe, ki so bili opravljeni pred 1. avgustom, ko je dekret začel veljati (Sammlung II., 1824, IV. Bd., 261). Istega leta je bila na štajerskem in v celovski kresiji dovoljena svobodna trgovina s soljo. Dovoljena je bila prodaja soli na drobno, ki se je smela razširiti tudi na sosednje

dežele. Veljala pa je omejitev prodaje morske soli, ki je smela le potovati čez Štajersko v druge dežele. Prevartsko obnašanje trgovcev so kaznovali. Objavljen pa je bil seznam solnih uradov in cenik soli (Sammlung II., 1824, IV. Bd., 346-349).

	kamena čista, bela sol, cent (56 kg)			kamena siva sol, cent (56 kg)		
Štajerska	fl	kr	den	fl	kr	den
solni uradi						
Aussee	6	9	/	4	55	1
Leoben	7	31	2	6	17	3
Murau	7	59	/	6	45	1
Grätz (Gradec)	8	7	1	6	53	2
Fürstenfeld	8	31	1	7	17	2
Ehrenhausen (Ernovž)	7	52	2	6	38	3
Slovenska Bistrica	8	10	2	6	56	3
Konjice	8	19	2	7	5	3
Wernsee	7	58	2	6	44	3
Fridau	8	8	/	6	54	1
Slovenj Gradec	8	26	/	7	12	1

	kamena čista, bela sol, cent (56 kg)			kamena siva sol, cent (56 kg)		
Koroška	fl	kr	den	fl	kr	den
solni uradi celovške kresije						
Friesach (Breže)	8	11	1	6	57	2
Wolfsberg	8	21	/	7	7	1
Celovec (Klagenfurt)	8	31	/	7	17	1

	kamena čista, bela sol, cent (56 kg)		kamena črna sol, cent (56 kg)	
Kraljestvo Ilirija	fl	kr	fl	kr
solni uradi				
Ljubljana	5	56	5	12
Trst, Devin	5	10	4	26
Reka, Bakar	4	39	3	55
Senj, Karlobag	3	40	3	/

Naslednje leto (1823) je dvorna komora sprejela dekret, ki je določal, da je treba za vsak cent tovora morske soli, ki je pripotoval na Kranjsko s področja Ogrskega primorja ali Vojne krajine, na meji plačati 54 kr. Ta denar je šel v blagajno solne dohodnine. Če ta prispevek ni bil poravnal, so tak tovor obravnavali kot tihotapsko blago (Sammlung II., 1825, V. Bd., 363-364). Da bi preprečili tihotapljenje soli med beljaško in celovško kresijo, so leta 1823 uravnotežili cene soli. Sol je v skladišču v Spittalu stala 6 fl in 30 kr za cent, v Beljaku pa je veljal cent soli 6 fl in 46 kr. V tej ceni so bili všteti še stroški transporta po vodi (Sammlung II., 1825, V. Bd., 346-365). Privatniki, ki so se ukvarjali s svobodno trgovino s soljo na veliko in na drobno, so morali od leta 1824 dalje plačevati pridobnino (Sammlung II., 1826, VI. Bd., 225).

Spremembam predpisov v rudnikih kamene soli in spremembam njene cene so sledili predpisi, ki so spreminjali razmere v solinah. Leta 1825 je cesar preklical do tedaj veljaven predpis, po katerem so bili solinarji

oproščeni vojaščine. Odpravo te ugodnosti je utemeljil s tem, da se je sistem pridobivanja soli v istrskih solinah tako spremenil, da oprostitev od vojaščine niso več potrebne (Goutta, 1827, 51. Bd., 6). Oktobra istega leta je bil sprejet dekret, ki je določal, da je treba za vso morsko črno sol, ki bo prečkala mejo ali pa solno postajo med Koprom in Trstom, plačati davek 34 kr za cent soli. Ta predpis ni veljal le za rabo soli v okviru Istre. Davek je bilo treba plačati v solnih skladiščih v Kopru in Piranu. O tem je oblast obvestila štajersko carinsko administracijo in deželnega šefa v Iliriji (Goutta, 1827, 51. Bd., 26; Sammlung II., 1828, VII. Bd., 337-338).

Strogi predpisi o trgovanju s soljo so veljali tudi v drugih pokrajinah avstrijskega cesarstva. Še vedno je bil prepovedan uvoz galicijske soli na Moravsko in v Šlezijo (Goutta, 1828, 52. Bd., 228), prav tako je še veljala prepoved iz leta 1788 o uvozu soli na Ogrsko (Goutta, 1828, 52. Bd., 244). V Avstriji nad in pod Anizo so bili v veljavi predpisi iz let 1788 in 1819, ki so govorili o prodaji in tihotapljenju soli (Goutta, 1828, 52. Bd., 376-377).

S prvim januarjem 1827 se je polbela morska sol podražila za 22 kr pri centu. Pri solnem uradu v Trst, ki je edini imel tako sol, je bila cena 4 fl in 48 kr za cent, cena bele soli pa je bila 5 fl in 10 kr, črne pa 4 fl in 20 kr. (Goutta, 1828, 52. Bd. 394). Spomladi tega leta je cesar razglasil nekatere spremembe pri solnih uradih za kameno sol. Zaprli so cesarsko kraljevo inšpekcijo prodaje soli, glavno tovarno in glavne solne blagajne v Hallu ter tovarne v Telfsu, Nesswänglu, Bregenzu in Feldkirchu. Prodajno in špedicijsko podjetje se je pridružilo carinarnici v Hallu, blagajniške posle pa je prevzela glavna blagajna cesarske kraljeve združene davčne uprave. Vodstvo skupnih solnih davkov za Tirolsko in vse posle, ki so bili s tem povezani, je na cesarjevo zahtevo prevzela davčna uprava (Goutta, 1829, 67-68). Decembra tega leta je bil objavljen cesarski odlok o novih cenah v solnih uradih na Primorskem, uvedena je bila tudi nova uvozna carina za sol, ki je prihajala s Primorske v Kraljestvo Ilirijo. V obalnih solinah skoraj niso več pridelovali črne in polbele soli, zato je oblast sklenila, da bo od 1. 1. 1828 pri solnih uradih v Trstu, Devinu, Kopru in Piranu na razpolago le bela istrska sol. Cena te soli je bila po odloku iz leta 1818 5 gld in 10 kr za cent. Ta cena je še vedno veljala za solne urade v Trstu in Devinu. V Kopru in Piranu pa je bilo dovoljeno belo sol prodajati po ceni, ki je bila prej določena za črno sol, tj. 3 gld in 47 kr za cent. Tržaški solni urad je prevzel prodajo soli v Ilirijo in na Štajersko. To bi lahko povzročilo škodo solnim uradom v Kopru, Piranu, na Reki, Bakru, v Senju in Karlobagu, ki so morali svojo izvozu namenjeno sol odposlati v Trst. Da bi se izognili oškodovanju, je vlada od 1. 1. 1828 določala davek 1 gld in 20 kr za vsak cent soli, ki je bil iz solnih skladišč v Kopru in Piranu namenjen čez mejo. Sol iz skladišč v Senju in Karlobagu, ki je bila namenjena v Ilirijo, je bila obdavčena z 1 gld in 40 kr za cent, če je bila na-

Sl. 10: Zemljevid cest v Ilirskih provincah, na zemljevidu so označene tudi carinarnice, rudniki in glavna industrija (tudi soline) (Stelè, 1930, priloga).

Fig. 10: Map of roads in the Illyrian provinces; customs houses, mines and major industries (salt-pans included) are also marked on it (Stelè, 1930, supplement).

menjena na Štajersko, pa z 45 kr za cent. Sol iz solnih skladišč na Reki in v Bakru je bila obdavčena s 45 kr za cent, če je potovala v Ilirijo, in s 30 kr za cent, če je šla na Štajersko. Vsa sol, ki je potovala čez mejo, je morala imeti uradna potrdila, da je davek plačan. Če tega ni imela, so jo obravnavali kot tihotapsko blago (Sammlung II., 1830, IX. Bd., 349-350).

Cene kamene soli za cent (56 kg) v nemških dednih deželah so bile take:

Gmünd		
nepakirana sol	6 gld	16 kr
sol, pakirana v sodih po 1 cent	6 gld	30 kr
sol, pakirana v čebrih po 1 cent	7 gld	6 kr
zrnata sol	6 gld	16 kr
varjena sol	5 gld	

Aussee		
nepakirana sol	6 gld	
zrnata sol	6 gld	
varjena sol	4 gld	45 kr
Hallein		
nepakirana sol	5 gld	50 kr
sol, pakirana v sodih po 1 cent	6 gld	4 kr
kamena sol	5 gld	50 kr
varjena sol	4 gld	37 kr

Soline Hall na Tirolskem	
za nepakirano sol	5 gld 58 kr

MORSKA SOL

Cena bele istrske morske soli je bila pri oblasteh v Trstu in Devinu določena na 5 gld in 54 kr za cent.

Od 1. 1. 1829 je veljala svobodna prodaja soli v Avstriji pod in nad Anišo, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Primorju, na Tirolskem v Vorarlbergu, v Galiciji, na področju kresije Inn in Salzburg ter na Moravskem in v Šleziji. Od te trgovine so bili še vedno izključeni Salzkammergut in Češko kraljestvo (Sammlung II., 1831, XI. Bd., 602-603). Svobodna solna trgovina je bila dovoljena v Češkem kraljestvu in v ostalih nemških provincah šele novembra leta 1829. Deloma se je spremenil način plačevanja davka na morsko sol. Za to vrsto soli, ki je bila kupljena v Istri ali v Vojni krajini, je bilo treba plačati davek ob prestopu ilirske ali pa štajerske meje.

Kraj	davek na meji za cent
Koper, Piran, območje Trsta	2 gld 4 kr
Reka, Bakar	1 gld 16 kr
Senj, Karlobag	1 gld 54 kr

(Sammlung II., 1831, XI. Bd., 634).

Čeprav se je odnos države do trgovine s soljo nekoliko sprostil, pa je bila sol še vedno državni monopol, predvsem pa zvest polnilec cesarske blagajne. Država je zato v 30. letih 19. stoletja spet nekoliko podrobneje pregledala delo trgovcev, kramarjev in tovarnarjev soli. Zanimalo jo je predvsem njihovo izpolnjevanje davčnih obveznosti. Ker je bilo trgovanje s soljo, ki je bila pridobljena v avstrijski državi, svobodno, so morali revizijski uradniki usmeriti svojo pozornost predvsem na tujo sol. Še vedno je veljal patent iz leta 1778, ki je prepovedoval uvoz tuje soli, naloga revizijskih uradnikov pa je bila razlikovati med tujo in domačo soljo in tujo sol zadržati. Kot tujo sol pa so šteli vso tisto sol, ki

ni bila opremljena z vsemi potrebnimi papirji. Če se je skušala stranka izmotati z izgovori, da je tuja sol le v tranzitu, je morala imeti tudi za to pravilno izpolnjeje papirje. Sicer se je taka sol štela za tihotapsko blago, njen lastnik pa za tihotapca. Zaplenjeno sol so morali zelo natančno stehtati, natančno pa je bilo treba v poročilu opisati tudi okoliščine zaplembe. Zaplenjeno sol je bilo treba zapakirati in obenem z opisom dogodka poslati do najbližje carine, kjer je sledil nadaljni službeni postopek (Sammlung II., 1834, XV. Bd., 74-75, 120-125). Do revolucionarnega leta 1848 se država nikakor ni nameravala odreči monopolu nad soljo.

SALT AS THE STATE MONOPOLY. FROM THE EMPRESS MARIA THERESA TO THE MARCH REVOLUTION IN 1848

Eva HOLZ

Milko Kos Institute of History ZRC SAZU, SI -1000, Ljubljana, Novi trg 4,
Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

There are quite a few articles at our disposal about the salt commerce and smuggling of salt in our country in the Middle Ages. In this article we would like to describe the social conditions since the mid-18th century till the first half of the 19th century.

Salt had been the state monopoly already in the 18th century. Mineral salt and sea salt fought for supremacy in our territories. The emperor moved the salt border once to the south (in favour of mineral salt) and then again to the north (in favour of sea salt). Salt smuggling flourished all over the Slovene territory, and it was exceptionally lively at the salt border. Secular as well as church gentlemen were involved in smuggling, too.

The Empress Maria Theresa and her ancestors needed money. She tried to fill up the always-empty treasury with the revenues from the salt monopoly. She as well as her ancestors knew very well that great sums of money from salt sale never came into the treasury, as salt smuggling was a rather profitable business. Austrian emperors passed a lot of resolutions, acts and laws against smugglers, but the life went on in its own way. Although resolutions and laws against smugglers were repeated and rather high rewards for denouncers were offered and although all people from some region were required to help in smuggler hunting, all this shows very clearly that all the regulations and the very severe punishments were not a match for human stubbornness and ingenuity.

The successors of Maria Theresa, too, fought against smuggling without a hope of success. Even the diplomatically refined Frenchmen had no more success in our territories. In spite of all the obstacles and threats the smugglers continued with their profitable work. In the Illyrian provinces there was great demand for salt, too, this being mainly due to the explicit centralist organization of the state. Illyrian provinces did not produce enough of it to satisfy the demand. The French had therefore to allow, with the aid of merchants from Trieste and Rijeka, the British to supply the Illyrian provinces with salt. The British themselves intentionally encouraged salt smuggling.

After the fall of Illyria, its provinces again came under the Austrian rule. The Kingdom of Illyria was made up of the Slovene part of the provinces. With the production and sale of salt Illyria toiled with the already known difficulties.

As salt was the emperor's monopoly, the emperor fixed the price of sea salt and mineral salt in wholesale as well as in retail trade. As mineral salt had always been more expensive than sea salt due to the more expensive and more complicated production process, the price of sea salt had to be adjusted to its prices. The emperor could forbid import of one or the other kind of salt to some part of his empire, or he had the right to allow a rather free wholesale as well as retail trade. However, he was also obliged to ensure fair measures.

Key words: mineral salt, sea salt, carriers, smugglers, salt tax assessors, salt monopoly

VIRI IN LITERATURA

Gesetze (1793) - Sr.k.k. Majestät Franz des zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Bömischen und Galizischen Erbländer. Wien. (Ta zbirka zakonov cesarja Franca II. seže tudi v 19. stoletje.)

Goutta (1812) - Sammlung der sämmtlichen politischen und Justiz-Gesetze, welche unter Regierung Sr. Majestät Kaisers Franz des I. in den sämmtlichen k.k. Erbländen erlassen weden sind in chronologischer Ordnung. Herausgegeben von Wilhelm Gerhard Goutta. Wien. (Ta serija seže do konca vlade cesarja Franca I.)

Joseph II. (1786) - Josephs des Zweyten Römischen Kaisers Geseze und Verfassungen im Justizfache. Für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnten, Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlande in den ersten vier Jahren seiner Regierung. Prag und Wien.

Joseph II. (1790) - Josephs der Zweyten Römischen Kaisers Geseze und Verfassungen im Justizfache. Für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter Enns, Steyermark, Kärnten, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlande in dem letzten Jahre seiner Regierung. Prag und Wien.

Leopold II. (1792) - Leopolds des Zweyten Römischen Kaisers Geseze und Verfassungen im Justizfache. Für Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tirol und die Vorlande in dem zweiten und letzten Jahre seiner Regierung. Prag.

Herkov, Z. (1971): Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Rijeka, 228.

Pahor, M. (1957): Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tihotapcih. Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino, 5. Ljubljana, 123-134.

Pahor, M., Poberaj, T. (1963): Stare piranske soline. Ljubljana, Spomeniški vodniki 4.

Pivec-Stelè, M. (1964): Gospodarski položaj Ilirskih provinc. V: Napoleonove Ilirske province 1809-1814. Ljubljana, 65-77.

Pivec-Stelè, M. (1930): La vie économique des Provinces Illyriennes (1809-1813) suivie d'une bibliographie critique. Paris, 26-36, 79-92, 189-195, 210-244.

Rupel, M. (1951): Valvasorjevo berilo. Ljubljana, 254-255.

Salz (1994) - Salz, salzburger Landesausstellung. Hal-lein, Pernerinsel, Keltmuseum 30. April bis 30. Oktober 1994. Salzburg, 316.

Sammlung I. (1786) - Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs-und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Wien.

Sammlung II. (1823-1847) - Zakoni v Kraljevini Iliriji pa so zbrani v seriji Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Herzogthum Krain und den Villacher Kreis Kärnthens im Königreiche Illyrien. Laybach. Ta serija je dopolnjena še z dodatnimi zvezki, ki vsebujejo zakone iz let od 1813 do 1819.

Valentinitsch, H. (1977): Die staatliche Wirtschaftspolitik und der Salzhandel im Viertel Cilli vom 16. Jahrhundert bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts. Časopis za zgodovino in narodopisje 13. Maribor, 131-142.

Valvasor, J. W. (1689): Die Ehre des Herzogthums Crain. Das ist Wahre, gründliche und recht eigentliche Belegen und Beschaffenheit dieses in manchen alten und neuen Geschichtbüchern zwar rühmlich berührten doch bishero nie annoch recht beschrieben. Laybach. II. Buch, 111-181, 211, 214, 217, 220, 265; IX. Buch, 18; XI. Buch, 54-55, 523, 588-589, 599, 672-673.

Vilfan, S. (1962, 1963): K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu). Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino 10, 11. Ljubljana, 129-144, 1-12.

Vilfan, S. (1991): Meersalz und Steinsalz im Südostalpenraum (14. bis 17. Jahrhundert). Das Salz in der Rechts-und Handelsgeschichte. Internationales Salzgeschichtskongress 26. September bis 1. Oktober 1990 Hall in Tirol. Hall, 105-118.

Zwitter, F. (1933): Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XIII, 1932. Ljubljana, 54-70.

Žagar, Z. (1991) (ur.): Muzej solinarstva - Museo delle saline. Piran, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran.

Žagar, Z. (1993): Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja. V: Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre. Ljubljana, 117-124.

Žagar, Z. (1996): Delovno orodje in pripomočki v solinah (odraz stoletnih izkušenj in iznajdljivosti). Traditiones 25. Ljubljana, 139-149.

Žontar, J. (1956, 1957): Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. Zgodovinski časopis 10/11, Ljubljana, 32-121.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 1999-01-15

UDK 391/397(497.4-14):622.363.1

ŽIVLJENJE IN DELO V ISTRSKIH SOLINAH

Roberto STAREC

Univerza v Trstu, Pedagoška fakulteta, IT-34124 Trst, Via Tigor 22

IZVLEČEK

Članek opisuje strukturo in delovanje starih, danes opuščenih ali izsušenih, istrskih solin v Piranu in v Kopru. Navaja tudi terminologijo nanašujočo se na sestavne dele solin, na delovne postopke in na orodje, sledi pa še opis solinskih hiš, vsakdanjega življenja solinarjev in nekaterih njihovih navad.

Ključne besede: soline, severna Istra, etnografija, narečna terminologija

LIFE AND TRADITIONAL WORKING PROCEDURES IN ISTRAN SALTPANS

ABSTRACT

The article describes the structure and functioning of the old but today already abandoned or dried-up Istran saltpans at Piran and Koper. The terminology covering the saltpans' parts, working procedures and tools is presented, as well as a description of the saltpan houses, the salters' everyday life and some of their customs.

Key words: saltpans, Northern Istra, ethnography, dialect terminology

Do druge polovice šestdesetih let 20. st. se je v enem delu solin blizu Pirana (Fontanigge v Sečovljah, ki so danes opuščene, in v Fazani v Luciji, ki so bile meliorirane) ohranil sistem pridobivanja soli po starem postopku v majhnih zaključenih proizvodnih enotah, ki je ostal v svojem bistvu nespremenjen skozi stoletja. Že leta 1904 je avstrijska vlada soline v Strunjanu in v Leri na severnem delu Sečovelj precej spremenila tako strukturno kot tehnološko. Posamezne kristalizacijske bazene so združili na enem prostoru in jih obkrožili z bazeni različnih stopenj izparevanja, vodo pa so črpali s pomočjo bencinskih motornih črpalk.

Koprskke soline, ki so se nahajale pred mestom so bile razdeljene na več delov in sicer Semedela, Gome, S. Leon, S. Nazarij, S. Jernej, Arjol, Srmin, Fiume, Campi in Oltra, in so bile dokončno opuščene leta 1912.

Že okoli leta 1830 so zaprli soline v Miljah, Škednju in Žavljah na jugu Trsta. Že prej pa so zaprli soline v Izoli, Rovinju, Vrsarju, Savudriji in na otokih Brioni. To so bili manjši centri z nizko produktivnostjo, ki so solinam namenili manjšo pozornost v primerjavi s Koprskimi in Piranskimi solinami (Gnoli Fuzzi, 1972; Fanfani, 1979; Staccioli, 1989, 151-152; Erceg, 1990; Žagar, 1991, 24-55; Ciglič, 1992, 131-133; Tommasini, 1837, 129-130).

Dejavnost v solinah je bila podobna kmetijski dejavnosti tako glede letnih časov in ritma dela kot tudi glede odvisnosti od podnebja, solinskega dna in od udeležbe vseh družinskih članov pri delu. Del zaposlenih v solinah so sestavljali tudi kmetje (majhni obrtniki ali polgruntarji), ki so opravljali obe dejavnosti glede na letni čas. Čeprav je delo solinarja zahtevalo neprestano skrb, je bilo manj naporno in bolj poplačano kot kmetovanje (to je veljalo tako za solinarje kot tudi za sezonske in občasne delavce). Socialni stan solinarjev je bil natančno določen, vendar niso imeli bistvenih prednosti v primerjavi s kmečkim ali kakšnim drugim stanom.

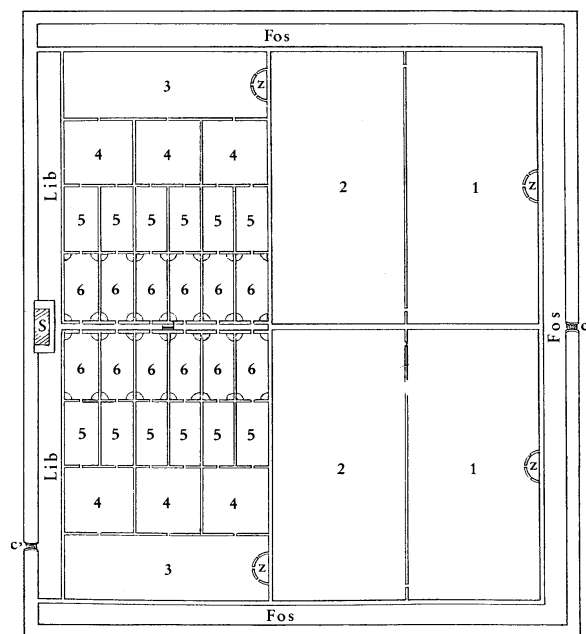
V Kopru in Piranu so bili od zadnjih let osemnajstega in do začetka devetnajstega stoletja delavci sami redko tudi lastniki solinjskih posesti. Solni fondi so bili last premožnih mestnih družin, občin, samostanov, cerkvenih in dobrodelnih ustanov. Najemniki so imeli pravico do polovice dobička. Solinarska sezona je trajala od maja do septembra. Koprski solinarji so v soline hodili vsak dan, ker so bile blizu mesta. Na piranskem območju so živeli predvsem delavci Sečoveljskih solin, ki so med letom opravljali delo kmetov, ribičev in čolnarjev, poleti pa so se preselili v soline.

Pri iskanju podatkov o zgradbi antičnih istrskih solin, terminologiji, o delovnih pripomočkih in o delu v 19. stoletju se lahko opiramo predvsem na opise Nazaria Galla, Carla Combija in Carla De Marchesettija (Gallo, 1856; Combi, 1858; De Marchesetti, 1882, 217-229) in za obdobje med obema vojnama Angela Danielisa ter Gustava Cumina (Danielis, 1930-31; Cumin, 1937). V raziskavi Miroslava Pahorja in Tatjane Poberaj, ki je bila

objavljena leta 1963 (Pahor, Poberaj, 1963) pa je opisano zadnje obdobje dela po starih postopkih v prvih šestdesetih letih 20. st.

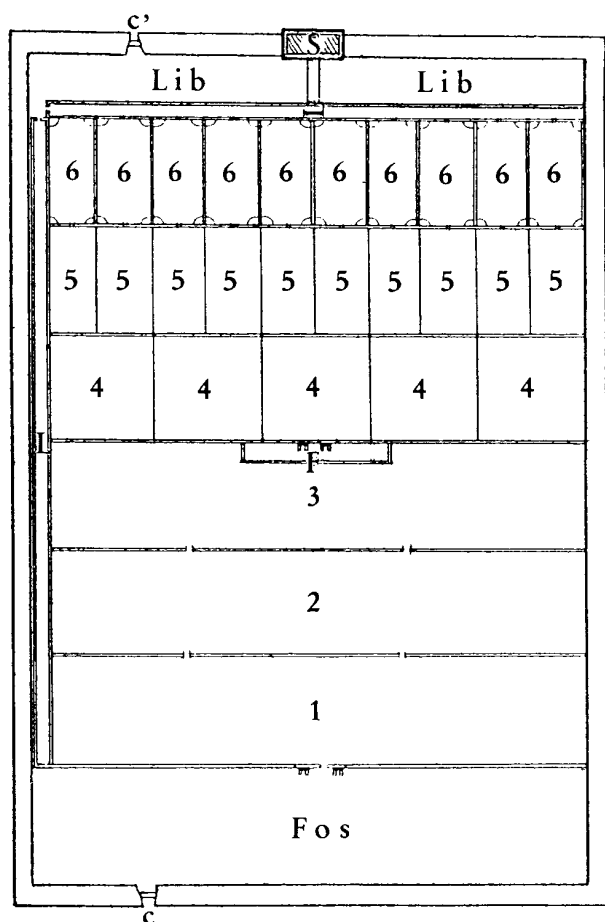
V opušenih solinah Fontanigge ob kanalu Giassi so na pobudo Pomorskega muzeja – Museo del mare "Sergej Mašera" v Piranu ohranili in obnovili del solin, ki zajema solinsko hišo z muzejsko zbirko ter solni fond s pripadajočim dovodnim kanalom za morsko vodo.

Etnografska raziskovanja solin sta opravljali predvsem Zora Žagar in Mojca Ravnik (Križan et al., 1987; Žagar, 1988; 1991). Skrčene preglede istrskih solin so predstavili tudi nekateri drugi avtorji (pr. Staccioli, 1989, 149-154; Starec, 1996, 251-256).

Sl. 1: Solinsko dno (Gallo, 1856). **Legenda:** Fos = fosado, bazen za prvo črpanje ali rezervo vode; 1= bazen 1. stopnje izparevanja (moraro alto); 2= bazen 2. stopnje izparevanja (moraro de mezo); 3= bazen 3. stopnje izparevanja (moraro baso ali soracòrbolo); 4= bazen 4. stopnje izparevanja (còrboli); 5= bazen 5. stopnje izparevanja (servisori); 6= kristalizacijski bazen (cavedini); Lib= libadòr, zbirni bazen za odpadno vodo in deževnico; c= calio del fosado, dovodna in odvodna zapornica; c'= calio del libadòr, odvodna in dovodna zapornica v zbirnem bazenu; L= lido, manjši povezovalni kanal; F= fòndon, zbirni bazen; Z= zorno, ročna črpalka; m= machina, črpalka na veter; S= salaro, solinska hiša.

Foto 1: Fondo salifero (Gallo, 1856). **Legenda:** Fos= fosado; 1= moraro alto; 2= moraro de mezo; 3= moraro baso o soracòrbolo; 4= còrboli; 5= servidori; 6= cavedini; Lib= libadòr; c= calio del fosado; c'= calio del libadòr; L= lida; F= fondòn; z= zorno; m= màchina; S= salaro.

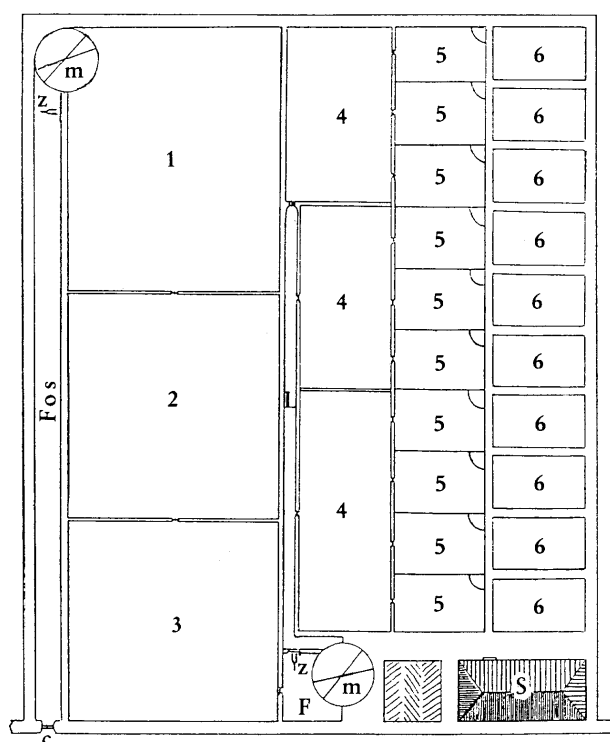
Sl. 2: Solni fond (Combi, 1858).

Foto 2: Fondo salifero (Combi, 1858).

Če morsko vodo razlijemo po veliki površini, sta izhlapevanje in s tem povezano pridobivanje soli hitrejša. Pravilna razporeditev nasipov in izparilnih ter kristalizacijskih bazenov, v katere je bila napeljana voda, je bila zelo pomembna za dobro donosnost solin. Za ponazoritev zgradbe in delovanja starega solnega fonda prilagam slike, ki so jih objavili Gallo (sl. 1), Combi (sl. 2) in Danielis (sl. 3). Zaradi večje jasnosti sem posplošil oznake (številke in črke), ki se nanašajo na terminologijo različnih delov solin. Poimenovanje in terminologija sta v beneško – istrskem narečju (pr. Gravisi, 1905; De Castro, 1907; Scheuermeier, 1980; Zudic, 1987).

Tri slike nam prikazujejo različno razporeditev bazenov in drugih delov solin, vendar sta zgradba in delovanje solin na vseh treh slikah enaki. Cuminova slika, ki je ne objavljam, združuje dva solna fonda, ki sta zelo podobna solnim fondom, predstavljenim pri Combiju in Danielisu.

Sečoveljske soline so bile preprejene s štirimi vodnimi kanali (Lera, Pichetto ali Mezzo, ki je bil dolg več kot osem kilometrov, Lama nuova ali Curto in Lama

Sl. 3: Solni fond (Danielis, 1930-31).

Foto 3: Fondo salifero (Danielis, 1930-31).

vecchio ali Giassi) in z dvema odvodnima kanaloma (S. Bartolomeo in S. Odorico na koncu severnega in južnega obrobja solin). Danes je uporaben samo še kanal Lera. Po sredini med nasipi je tekla reka Dragonja, ki so jo solinarji poimenovali "Velika reka – Fiume Grando". Leta 1958 so reko speljali v kanal sv. Oderika. Tudi kanale so solinarji imenovali reke (npr. Reka de Lera). Iz vsakega velikega kanala in iz reke Dragonje so bili speljani številni odcepi (cevine).

Soline so bile razdeljene na večja zemljišča – "seraje" (seraio), ki so bili razdeljeni na solne fonde in obdani s kanali, odcepi in nasipi. Solni fond, obdan z nasipi je predstavljal zaključeno produkcijsko enoto. Bil je pravokotne oblike in se je razprostiral med dvema drugima solnima fondoma. Stranice bazenov, ki so bile obrnjene proti morju, so bile zaščitene z močnejšim nasipom (arzene), obzidanimi z zunanje strani. Najširši in najbolj trdno grajeni so bili nasipi, ki so ločevali soline od morja in so se imenovali pregrada ali "bariera" oz. "baviera". Manjši in ožji nasipi so bili narejeni iz blata in so jih imenovali "secondal" ali "arzenèl". Ob plimi so spustili vodo skozi zapornico na nasipu "calio" (risba c) v bazen, ki se imenoval "fosado" ali "foso" in je bil namenjen za prvo črpanje in rezervo vode. Globok je bil od 50 do 70 centimetrov. "Fosado" je bil pravokotne oblike (sl. 2) ali pa je bil dolg in ozek kanal. Razprostiral se je ob eni strani solinskega dna (sl. 3), lahko pa je potekal vzdolž njegovih treh stranic (sl. 1).

Sl. 4: Soline S. Bortolo pri Piranu. Barvana razglednica iz leta 1915 (zbirka Mario Marzari, Trst).

Foto 4: Saline di S. Bortolo presso Pirano. Cartolina colorata timbrata nel 1915 (collezione Mario Marzari, Trieste).

"Calio" (pr. Bonifacio, 1988) je bila glavna zapornica solinskega dna, vgrajena v nasipu med dvema kamniti stebroma, "stiloma" (stilo). Na spodnjem delu zapornice so bila vgrajena lesena vratca, "portèl", ki so na sredini imela odprtino s premičnimi vratci "portela" in usnjenimi zadržkami. Ob visoki plimi je sam pritisk vode zapiral vratca. Nad vratci sta bili dve vrsti lesenih podolgovatih desk (maèstra), in z odstranitvijo le teh so omogočili dotok vode v bazen.

Iz "fosada" – bazena za prvo rezervo vode so vodo pretočili v osrednji del solinskega dna, ki je bil razdeljen na šest bazenov enakih velikosti, globokih le nekaj centimetrov, ki so bili med seboj ločeni z manjšimi nasipi (verga ali tresa). Vodo so pretakali s pomočjo ročne črpalke, ki so jo imenovali "zorno", ali s pomočjo črpalke na veter, imenovane "màchina". "Zorno" je bil zgrajen v obliki piramide iz treh lesenih kolov. Na vrhu je bila pritrjena vrv, na katero je bila obešena lesena posoda (scssola) z dolgim ročajem. Posodo so zanihali in pri tem zajeli vodo ter jo prelili iz nižjega v višji bazen. V drugi polovici osemnajstega stoletja so začeli uporabljati črpalko na veter, imenovano "màchina", vendar če ni bilo vetra so še vedno uporabljali tudi ročno črpalko. "Màchina" je bila zgrajena iz osmih kolov, "colonet" (coloneta), ki so bili postavljeni v polkrog (Pahor, Poberaj, 1963, 30-34; Bonifacio, 1992) in so na vrhu med seboj povezani z ukrivljeno leseno prečko "sèrcio", na prednji strani pa z deblom imenovanim "colona". Vodoravno vrteča se gred, "fuso", je bila na eni strani pritrjena na vrh "colone", na drugi pa na "sèrcio". Skrajna točka gredi je bila pritrjena na primerno mesto na lesenem polkrogu, "sèrcio", glede na smer vetra. Na vrtečo se gred sta bili pritrjeni dve tanjši palici, imenovani "penòni" (penòn), ki sta nosili dve jadri pravokorne oblike, imenovani "vele" (vela). Le nekatere črpalke na veter so imele štiri jadra. Skupaj so se "fuso",

"penòni" in "vele" imenovali "mulinèl" – mlin. Pravilno delovanje črpalke je bilo povezano predvsem s pravilno postavitvijo mlina glede na veter. Jadra so bila pogosto zelena, rumena ali oranžna in so bila podobna jadrom pri ladjah. Ko je deževalo, so jih zvili, ko je prenehalo deževati, so jih razpeli in posušili na vetru, da ne bi preperela. Ko je veter premaknil jadra, so ta zavrtela gred, "fuso", in tako se je gibanje prek mehanizma, ki je bil zgrajen iz ležaja "cusineto", kolenaste gredi, "sanca", navpične osi, "tirante" ali "macaco", in iz vodovodnega vzvoda, "braso" obteženega z utežjo, "balansin" preneslo na črpalko, "pompa". Vzvod, "braso", je bil pritrjen na premikajočo se os črpalke, "pompa", ali bata, "(s)tantufo". Dno lesenega valja črpalke je bilo zaprto s trdnimi lesenimi vratci, "portela", na katerih sta bili dve ozki odprtini, ki sta se izmenično odpirali in zapirali kot dve loputi ob dviganju in spuščanju bata in s tem prečrpavali vodo. Opisano napravo so imenovali tudi "rondòn", medtem ko so manjši tip, ki je stal le na dveh kolih, od katerih so enega premikali glede na smer vetra, imenovali "coreto". Da obrabljeni deli črpalke ne bi škripali, so jih mazali z mastjo, "smìrom", ali s koščki slanine, in sicer tudi med ležajem, "cusineto", in kolenasto gredjo, "sanco".

Prvi trije bazeni solinskega dna so bili "moraro de foso" ali "moraro alto" (sl. 1) – bazen prve stopnje izparevanja, "moraro de mezo" (sl. 2) – bazen druge stopnje izparevanja in "soracorbolo" ali "moraro baso" (sl. 3) – bazen tretje stopnje izparevanja.

Bazeni, ki so jim sledili so bili prepredeni z manjšimi nasipi imenovanimi "cavazali" (cavazòl) ali "mezarole" (mezarol) oziroma "cordoni" (cordìn) in so bili manjši od prvih treh. Imenovali so se "còrboli" (còrbolo) – bazen četrte stopnje izparevanja, "servidori" (servidòr) – bazen pete stopnje izparevanja in "cavedini" (cavedìn)

Sl. 5: Zorno – ročna črpalka za slanico. Foto J. Rožival, 1961 (Pomorski muzej – Museo del mare "S. Mašera" Piran).

Foto 5: Zorno per il travaso a mano dell'acqua. Foto J. Rožival, 1961 (Pomorski muzej – Museo del mare "S. Mašera", Pirano).

**Sl. 6-7: Pomična črpalka na veter – *machina*. Muzej solinarstva Sečovelje (foto R. Starec, 1993).
Foto 6-7: *Pompa a vento macchina*. Museo del Sale, Sicciole (foto R. Starec, 1993).**

– kristalizacijski bazen. Voda je s pomočjo prostega pada pritekla v prve izparilne bazene skozi lesene zapornice. Za njeno premestitev v bazen četrte stopnje izparevanja so uporabljali ročno črpalko "zorno" ali črpalko na veter, "màchino". Med bazenom tretje in četrte stopnje izparevanja je bil zbirni bazen, ki so ga imenovali "vasca" ali "fondon". Od tu so vodo s pomočjo črpalke pretočili v bazen četrte stopnje izparevanja. V vsakem bazenu je voda stala toliko časa, dokler ni z izhlapevanjem dosegla določene stopnje slanosti. Za tradicionalno merjenje slanosti ali gostote vode so uporabili neolupljen krompir, ki se je pri 14 Be dvignil na vodno gladino. Na koncu osemnajstega stoletja so začeli uporabljati Beauméjev aerometer, ki so ga solinarji imenovali "provin". V "cavedinih", zadnjih bazenih solnega fonda oz. v kristalizacijskih bazenih se je pri 25 – 27 Be začela izločati sol. Nekatera solinska dna niso štela več kot osem kristalizacijskih bazenov, druga tudi trikrat več. Combi pravi, da je bilo na območju Pirana 7.034 kristalizacijskih bazenov na 493 solnih fondih, medtem ko jih je bilo v Kopru 3.844 na 218 solnih fondih (Combi, 1858, 132). Nicolich pravi, da je bilo leto 1882 v Piranu še vedno 7.034 kristalizacijskih bazenov, vendar na 621 solnih fondih (Nicolich, 1882, 74). De Marchesetti pravi, da je bilo v Miljah leta 1806 samo 440 kristalizacijskih bazenov, leta 1822 pa 907 (De Marchesetti, 1882, 221).

Na začetku sezone so za pretakanje vode potrebovali več dni, ker voda ni izhlapevala in je pronicala v tla, ki niso bila še dovolj trdna. V mesecu maju in juniju so sol želi vsak dan. Običajno so želi s presledki vsak drugi ali tretji dan, ker je bilo dno v kristalizacijskih bazenih utrjeno in je bila sol bolj suha in trda. Ob slabem vremenu so slanico, "moro", zaščitili pred dežjem, tako da so jo pretočili iz bazenov pete stopnje izparevanja, "servedorov", in iz kristalizacijskih bazenov, "cavedinov", v manjše globlje vdolbine, "fose" (foso), ki so jih izkopali v vogalih bazenov. Ko je prenehalo deževati, so vodo

spet spustili v bazene. Pri pretakanju vode iz "fosov" v kristalizacijske bazene so uporabljali filtre – svitke ostrolistnega beluša imenovane "scove" (scova). Deževnico so spuščali po manjših kanalih, imenovanih "lide", v zbiralnikih odpadnih voda, "libadòr", nato pa skozi zapornice v morje. Gallo pravi, da so vodo po kristalizaciji imenovali "lievito" ali "levado" in so jo shranjevali kot podlago za nadaljnjo kristalizacijo (Gallo, 1856, 35).

Že v 14. stoletju so za pripravo tal v kristalizacijskih bazenih uporabljali "pètolo" – umetno zmes mikroorganizmov, mavca in gline, ki je služila za ohranjanje obstojne in gladke površine, debele od 1 do 2 cm, in je omogočala nastanek bolj bele in čiste soli. Delo solinarjev je bilo predvsem v stalnem vzdrževanju solnega dna v bazenih (tudi ob koncu sezone in pred začetkom nove sezone). Popravljali in vzdrževali so nasipe, ravnali tla in skrbeli, da ne bi razpokalo dno v "cavedinih", v kristalizacijskih bazenih. Pri delu so uporabljali različno orodje: "paloto" leseno lopato, "badìl" – velik lesen nabijač za glino z dvema ročajema, "pestòn" – lesen nabijač za glino z enim ročajem ter "ròdolo" – kamnit valj. Za čiščenje kanalov so uporabljali "palotìn" – leseno zajemalko z dolgim ročajem in "botaso" – posodo z dolgim ročajem za zajemanje majhnih količin vode in blata. Za prenašanje zemlje ali blata so uporabljali posebno nosilo, imenovano "ziviera", s štirimi ročaji (nosila sta jo dva moška). Med solinarsko sezono so vsak dan pretakali vodo z odpiranjem in zapiranjem različnih zapornic v bazene, kjer so jo enakomerno porazdelili do zaželenih višine, in ko je izhlapela, so v kristalizacijskih bazenih poželi sol. Na gladkem dnu "cavedinov", ki ga je pokrivala morska voda, je ob ugodnih vremenskih razmerah (sončno vreme in veter maestral) vsak dan nastajala sol. Za pospeševanje kristalizacije so solinarji "sejali" sol, in sicer, tako da so zjutraj v vsak "cavedin" vrgli prgišče soli. Ko se je na površini vode oblikoval prozoren sloj majhnih

Sl. 8: Orodje, ki so ga uporabljali pri delu v solinah. Od leve proti desni: paloto, baticion, gàvero, palotin, botaso. Muzej solinarstva, Sečovelje (foto R. Starec, 1993). Foto 8: Attrezzi di lavoro nelle saline. Da sinistra: paloto, baticion, gàvero, palotin, botaso. Museo del Sale, Sicciole (foto R. Starec, 1993).

kristalov, imenovam "afioreto", so ga morali odstraniti, ker je upočasnjeval izhlapevanje vode. Ob sončnem zahodu so vsi družinski člani grabili sol, tako da so jo narahlo postrgali s posebnim lesenim strgalom ali grabljami, imenovanimi "gàveri" (gàvero) na manjše kupe, imenovane "grumi" (grumo), na nasipe. Ko se je voda odcedila, so sol s pomočjo lesenih zajemalk, imenovanih "palmoni" (palmòn), naložili v nečke imenovane "alboli" (albòl), ki so bile podobne tistim za mešenje kruha, in jo prenesli v skladišče. Kasneje so za prevažanje soli uporabljali samokolnico na valj, imenovano "cariola". Na koncu sezone je bilo dno "cavedinov" že tako izrabljeno, da sol ni bila več tako čista kot na začetku. Sivkasto, grenko sol so imenovali "sal negro" in so jo uporabljali pri krmi živine (pr. Pahor, Poberaj, 1963, 35-46; Žagar, 1991, 56-69; Berk et al., 1993, 172-174; Starec, 1996, 254-256).

Sl. 9: Portorož. Glavni kanal v solinah. Foto Sebastianutti & Benque, ok. 1890 (Civici Musei di Storia e Arte, Trst).

Foto 9: Porto Rose. Canale maggiore delle saline. Foto Sebastianutti & Benque, 1890 circa (Civici Musei di Storia e Arte, Trieste).

Solinarska sezona se je začela meseca maja, ko ni več tako pogosto deževalo in je toplejši zrak oznanjal prihod poletja. V Sečoveljske soline (predvsem v Fontanigge) so se tedaj naselile solinarske družine, ki so zapustile svoja stalna bivališča (predvsem v Piranu). Na dan sv. Jurija (23. aprila) so se v sprevedu preselili v svoja začasna bivališča v solinah, kjer so ostali do septembra. Pohištvo, oblačila, hrano in orodje so prepeljali po morju z majhnimi čolni. Pot po morju je bila tudi edina primerna za prevoz soli. Hiše, v katerih so začasno prebivale solinarske družine so stale vzdolž glavnih kanalov in so se imenovali "salari" (salaro ali salàrio). Ta termin je označeval tudi zemljišče, na katerem je stala hiša in prav tako majhen vrt, imenovan "pieza". Solinarska hiša je bila kamnita, enonadstropna, z nagnjeno streho, prekrita s korci. Zgrajene so bile iz sivega peščenjaka (piera grisa) ali iz apnenčastih blokov (piera bianca). Nekatere so imele pritličje zgrajeno iz apnenca, prvo nadstropje pa iz peščenjaka. Okna so bila majhna, s polnimi lesenimi naoknicami. V manjših hišah je bil v pritličju samo en prostor, ki so ga uporabljali kot skladišče za sol in orodje in so ga imenovali "canova" ali "càneva". Iz pritličja so notranje stopnice vodile v prvo nadstropje, kjer so bile bivalna kuhinja in ena ali dve spalnici. V večjih hišah je bilo pritličje razdeljeno na skladišče in kuhinjo, medtem ko so bile v nadstropju le spalnice. Nekatere hiše so imele prizidane zunanje kamnite stopnice, ki so starejše od notranjih lesenih stopnic. Zunanje stene hiš so bile ometane z apneno malto, niso pa bile prepleskane, saj bi morski zrak, nasičen s soljo, kmalu uničil barvno plast. Daljša stran hiše je potekala vsporedno s kanalom, ob katerem je stala. Skladišča so imela po dve vrati: ena, ki so se odpirala proti solnemu polju, in druga, ki so bila obrnjena proti kanalu. Pobrano sol so iz kristalizacijskih bazenov znosili v skladišče, nato so jo skozi druga vrata

natovorili na čolne, ki so pripluli po kanalu (pr. Caprin, 1889, 187; Cumin, 1937, 387; Pahor, Poberaj, 1963, 95-102; Ravnik, 1988, 127-128; Žagar, 1991, 16-23; Starec, 1994, 124). Combi pravi, da je bilo v Piranu 493 solinarskih hiš, v Kopru pa 218, vendar te niso bile kamnite, ampak le lesene barake, namenjene skladiščenju soli, saj so soline bile blizu mesta in so solinarji hodili vsak dan domov (Combi, 1858, 131, 133).

Pohištvo solinarskih hiš je bilo skromno. V kuhinji je nad odprtim ognjiščem izpod stropa visela veriga s kotličkom (saldiera) ali z loncem (lavezo). V prostoru je stala miza z nekaj stoli, na zidu je bila pritrjena polica s posodo, na tleh so imeli velik lončen vrč, "zaro", za pitno vodo, lesene nečke, "albol", za mešenje kruha, kakšno posodo z vinom in oljem ter vreče riža in moke. Tudi sobe so bile skromno opremljene. Za posteljo so uporabljali lesena podstavka, "cavalete", na katera so položili lesene deske. Iz platna so sešili slamnjače in jih napolnili s koruznim ličkanjem. Tako slamnjačo so imenovali "paion". Na steni je visela slika s sveto podobo (pogosto z motivom iz cerke Marijinega prikazanja v Strunjanu), okrašena z rožnim vencem. Ob postelji je stala nizka omarica ali stol, kamor so postavili svečo ali oljenko in bagoslovljene vejice rožmarina, žajblja in travniških cvetic, ki so jih blagoslovili ob prazniku Corpus Domini v Piranu. Ob nevihtah so bile hiše na tem območju brez dreves izpostavljene udarcem strele. Ljudje so se tedaj zbirali ob ognjišču, metali v ogenj blagoslovljene vejice in molili.

Solinarji so na začetku sezone prinesli s seboj iz Pirana belo in koruzno moko, riž in fižol. Ob nedeljah so kupovali meso. Zelenjavo so pridelovali na malih vrtovih ob hišah. Prehrano so popestrili tudi z raki, ribami, školjkami in polži ter s halofitnimi rastlinami, ki so rastle na robu solin in v izparilnih bazenih. Kruh so gospodinje pekle na ognjišču ali pa v skupni peči, zato so ga zaznamovale z žigi. Po pitno vodo so hodili z lesenimi posodami ali z vrči iz žgane gline tri ali štiri km daleč k izviru Fontanele pod Savudrijskim krasom.

Oblačila, ki so jih solinarji nosili pri delu, so bila stara, ker jih je morska voda hitro uničila. Pri delu so bili bosi, le v kristalizacijskih bazenih, "cavedinih", so nosili nizke široke lesene cikle, imenovane "taperini". Ženske so na glavi nosile slamnik v obliki stožca, imenovan "capèl de pèia", ki jih je varoval pred sončno pripeko. Pietro Kandler, ki razlaga solinarsko litografijo po delu Salinenarbeiterin avtorja Avgusta Selba (1842), meni, da je bilo pokrivalo značilno za določeno skupino delavk (Selb, Tischbein, 1842). Omenjajo ga že v piranskih dotalnih aktih iz 16. in 17. st., npr. chapel d'Paia (dota Madalene Spadaro, 1697), in Capel di paglia (dota Marije Viezzoli, 1709).¹

Socialni stiki v solinah so bili odvisni od posebne naselitve prebivalstva. V solinah ni bilo gostilne, cerkve, društev, prav tako se tam ljudje niso srečevali na sejnih, tržnici, šagrah ali ob cerkvenih praznikih. Zvečer so se družili v hišah ali na prostem pred njimi, kjer so se pogovarjali, peli, si pripovedovali zgodbe in igrali karte. Med ljudskimi storitvami, ki so povezane z življenjem solinarjev, lahko kot primer navedemo dva pregovora in eno pesem. Pokončna lega prvega in zadnjega krajca je napovedovala lepo vreme in tedaj so solinarji lahko počivali: "Luna in pèez, salineri tressi" (Luna pokonci, solinarji ležijo). Če je bil krajec v poševni legi se je vreme poslabšalo in solinarji so morali biti budni, saj je obstajala možnost deževnega vremena. Pregovor pravi: "Luna tressa salineri in pìe" (Luna leži, solinarji na nogah). Na praznik sv. Jurija (24. avgust) se je nanašal pregovor, ki je oznanjal zaključek solinarske sezone (le-ta je v resnici trajala do konca septembra): tako pravi: "Per san Bartolomeo – ciapa la brenta" oziroma "La sepa e sera al calio per san Bartolomeo", kar pomeni: "Na dan sv. Jurija vzemi brento in zapri zapornice" (Pahor, Poberaj, 1963, 133; Bonifacio, 1988, 54; Žagar, 1991, 66).

Peli so tudi pesem, ki je bila zelo razširjena med Italijani v Istri in v različnih pokrajinah Italije, v kateri dekle zavrača materino žinitno ponudbo. Pesem se glasi: "Salinèr che va in saline / per perdi l'zaqua e se magna de bile / dighe de no / sežun salinèr / dighe de no / e la mia mama la me vol dar. – Solinar, ki gre v soline, izgubi vodo in se razjezi. Reci mu ne, je solinar? Reci mu vendar ne! mati mi je rekla, naj se poročim s solinarjem".²

Sl. 10: Portorož. Prevoz soli v skladišča. Foto Sebastianutti & Benque, ok. 1890 (Civici Musei di Storia e Arte, Trst).

Foto 10: Porto Rose. Trasporto del sale ai magazzini. Foto Sebastianutti & Benque, 1890 circa (Civici Musei di Storia e Arte, Trieste).

¹ Še neobjavljeno arhivsko gradivo sem našel v Koprskem Arhivu (PAK).

² Neobjavljena verzija ki sem jo posnel 29. 5. 1985 v Gorgu (Piran), informatorja Gregorio Seppich, 1902 in Silvano Bonifacio, 1929 (Starec, 1991, 78).

BESEDNJAK SOLINARSKIH IZRAZOV*

Afioreto, ed.m.sp., prozorna plast, ki nastane na površini vode v bazenih za kristalizacijo. Izraz označuje tudi vosek, s katerim so prekriti nekateri sadeži.

Albòl, ed.m.sp., nečke za prenašanje soli iz kristalizacijskih bazenov v hišno skladišče; izraz označuje tudi posodo za mešenje kruha, pomanjševalnica *albolèl*.

Àrzene, ed.m.sp. glavni nasip ob kanalu.

Arzenèl, ed.m.sp., manjši nasip.

Badìl, ed.m.sp., glej *paloto*.

Balansìn, ed.m.sp., utež pri črpalki na veter.

Bariera, ed.ž.sp., nasip ob morju, tudi *baviera*.

Baticia, ed.ž.sp., majhen nabijač za glino z enim ročajem.

Baticìon, ed.m.sp., nabijač za glino z dolgim ročajem.

Baviera, ed.ž.sp., glej *bariera*.

Bocheta, ed.ž.sp., manjša zapornica solinskega dna, pomanjševalnica od *boca*, *bocca*.

Botaso, ed.m.sp., posoda z dolgim ročajem za zajemanje majhnih količin vode in blata.

Bragheta, ed.ž.sp., vrv pri vodni črpalki, na katero je bila obešena posoda za zajemanje vode. Pomanjševalnica od *braga*, vrv za dviganje in spuščanje.

Braso, ed.m.sp., vodoravni vzvod pri črpalki na veter.

Calio, ed.m.sp., dovodna in odvodna zapornica v nasipu, ki služi za pritok ali odtok vode; pomanjševalnica *calieto*; "calio del fosado", zapornica, ki služi za pretok vode v solinsko dno; "calio del libadòr", zapornica, ki služi za odtok vode.

Càneva, ed.ž.sp., shramba, klet za sol in orodje; iz lat. *can(n)aba*, klet, odlagališče; tudi *cànova*.

Cànova, ed.ž.sp., glej *càneva*.

Capèl (de paia), ed.m.sp., slamnik, ki so ga ženske uporabljale pri delu v solinah.

Capocultòr, ed.m.sp., najemnik solinskega fonda in vodja vseh del.

Careto, ed.m.sp., tip črpalke na veter (*màchina*) na dveh kolih.

Cariola, ed.ž.sp., samokolnica na valj.

Cavana, ed.ž.sp., odcep, ki je dovajal vodo solinskemu fondu; tudi pokrit bazen, v katerem so popravljali ladje.

Cavazàl, ed.m.sp., majhen nasip, ki ločuje bazene z izparevanjem in kristalizacijske bazene; tudi vzglavje pri postelji.

Cavedìn, ed.m.sp., kristalizacijski bazen.

Coconera, ed.ž.sp., najmanjša zapornica solinskega fonda.

Colo, ed.m.sp., majhna odprtina v nasipu; iz. lat. *colare*, zliti, precediti.

Colona, ed.ž.sp., osrednji, glavni drog pri črpalki na veter.

Coloneta, ed.ž.sp., eden izmed osmih kolov, ki so bili razporejeni v polkrog pri črpalki na veter.

Sl. 11-12-13: Solinske hiše – solari, sedaj zapuščene. Sečovlje (foto R. Starec, 1994).

Foto 11-12-13: Tipi di case delle saline salari ora abbandonate, Sicciole (foto R. Starec, 1994).

* Strokovno izrazje je v piranskem narečju. Črka "s" označuje glas s. Črka "z" označuje vmesni glas med glasom s in glasom dz. Poleg že navedenih del smo uporabili še naslednje narečne slovarje: Rosamani, 1958; Doria, 1991; Manzini-Rocchi, 1995.

- Còrbolo*, ed.m.sp., bazen četrte stopnje izparevanja.
- Cordòn*, ed.m.sp., majhen nasip, ki ločuje bazene z izparevanjemi; tudi *gordon*.
- Cusinetò*, ed.m.sp., ležaj pri črpalki na veter, ki povezuje *fuso* in *sanco*.
- Fiume*, ed.m.sp., glavni kanal.
- Fondamento*, ed.m.sp., solni fond.
- Fondòm*, ed.m.sp., glej *fondòn*.
- Fondòn*, ed.m.sp., zbirni bazen; tudi *fondòm*.
- Fosa*, ed.ž.sp., vdolbina v kristalizacijskih in bazenih pete stopnje izparevanja za shranjevanje slanice pred dežjem.
- Fosado*, ed.m.sp., bazen za prvo črpanje ali rezervo vode.
- Foso*, ed.m.sp., glej *fosado*.
- Fuso*, ed.m.sp., vodoravno, vrteča se gred pri črpalki na veter; *fuso* prvotno pomeni kolovrat.
- Gàvero*, ed.m.sp., strgalo, s katerim so sol v kristalizacijskih bazenih pograbili na kup; tudi *giàvero*.
- Giàvero*, ed.m.sp., glej *gàvero*.
- Gordòn*, ed.m.sp., glej *cordòn*.
- Grumo*, ed.m.sp., kup mokre soli.
- Lèvado*, ed.m.sp., voda, ki ostane po kristalizaciji in se uporablja kot podlaga za nadaljnjo kristalizacijo.
- Libadòr*, ed.m.sp., zbirni bazen za odpadne vode in deževnico; iz *libà*.
- Lida*, ed.m.sp., manjši povezovalni kanal.
- Macaco*, ed.m.sp., navpična os pri črpalki na veter.
- Màchina*, ed.ž.sp., velika pomična črpalka na veter.
- Maìstra*, ed.ž.sp., lesene deske pri zapornici, vgrajene med dvema stebroma.
- Mezarola*, ed.ž.sp., majhen nasip, ki ločuje bazene za izparevanje.
- Mora*, ed.ž.sp., voda, ki ostane po kristalizaciji soli.
- Moraro*, ed.m.sp., bazen prve stopnje izparevanja; tudi "moraro de foso" ali "moraro alto". "Moraro de mezo" je bazen druge stopnje izparevanja, "Moraro baso" glej *soracòrbolo*.
- Mulinèl*, ed.m.sp., del machine, ki ga sestavljajo *fuso*, *penoni* in *vele*.
- Palmòm*, ed.m.sp., glej *palmòn*.
- Palmò*, ed.m.sp., orodje za zajemanje soli; tudi *palmòm*.
- Palotìn*, ed.m.sp., orodje z dolgim ročajem za čiščenje kanalov v kristalizacijskih bazenih.
- Paloto*, ed.m.sp., lesena lopata; tudi *badìl*.
- Panòn*, ed.m.sp., eden izmed dveh drogov, na katera so pripeta jadra pri črpalki na veter.
- Pestòn*, ed.m.sp., nabijač z dvema ročajema za glino.
- Pètola*, ed.ž.sp., tanka umetna plast iz mikroorganizmov, mavca in gline na dnu kristalizacijskih bazenov; tudi skorjo na splošno, npr. pri polenti.
- Pieza*, ed.ž.sp., majhen vrt ob solinarski hiši; na splošno kos obdelane zemlje.
- Pompa*, ed.ž.sp., del mehanizma za črpanje pri črpalki na veter.
- Portèl*, ed.m.sp., premična vratca pri zapornici.
- Portela*, ed.ž.sp., odprtina s premičnimi vratci na zapornici.
- Provin*, ed.m.sp., pripomoček za merjenje slanosti ali gostote vode; tudi termometer in druge naprave za ugotavljanje kvalitete in lastnosti tekočin.
- Ròdolo*, ed.m.sp., kamnit valj za ravnanje dna v solinskem fondu.
- Rondòn*, ed.m.sp., pomična črpalka na veter; tudi lastovica.
- Sal*, ed.m.sp., sol. *sal amaro*, "sale amaro" je produkt izčrpane slane vode, ki ni več primerna za proizvodnjo jedilne soli; *sal negro*, "sale nero" neužitna sol, ki so jo uporabljali za živino.
- Salàrio*, ed.m.sp., glej *salarò*.
- Salarò*, ed.m.sp., solinarska hiša in prostor, na katerem je bila zgrajena; tudi *salàrio*.
- Salinaròl*, ed.m.sp., glej *salinèr*.
- Salinèr*, ed.m.sp., solinar; tudi *salinarol*.
- Sanca*, ed.ž.sp., kolenasta gred, ki povezuje ležaj *cusinetò* in navpično os *tirante* pri črpalki na veter.
- Scova*, ed.ž.sp., svitek iz ostrolistnega beluša, skozi katerega so precejali gosto vodo iz *fosse* v *cavedin*.
- Secondàl*, ed.m.sp., stranski nasip.
- Seràio*, ed.m.sp., *serraglio*, zemljišče, ki združuje več solinarskih fondov.
- Sèrcio*, ed.m.sp., lesen obroč, ki povezuje med seboj lesene kole pri črpalki na veter.
- Servidòr*, ed.m.sp., *servitore*, bazen pete stopnje izparevanja.
- Sèsola*, ed.ž.sp., večja zajemalka za vodo.
- Siviera*, ed.ž.sp., nosilo za blato in zemljo.
- Smìr*, d.m.sp., mast za mazanje delov črpalke na veter; iz nem. *Schmiere*.
- Soracòrdolo*, ed.m.sp., bazen tretje stopnje izparevanja.
- Stantufo*, ed.m.sp., bat pri črpalki na veter; tudi *tantufo*.
- Stàbile*, ed.m.sp., solinarsko naselje.
- Stilo*, ed.m.sp., eden izmed dveh kamnitih stebrov pri zapornici *calio*.
- Tantufo*, ed.m.sp., glej *stantufo*.
- Taperini* (ed. *taperin*), m.sp., nizke in široke cokle za hojo po občutljivem dnu kristalizacijskih bazenov.
- Tirante*, ed.m.sp., glej *macaco*.
- Travache*, ed.ž.sp., del ročne črpalke, na katerega je bila obešena posoda za zajemanje vode.
- Tresa*, ed.ž.sp., nizek nasip med bazeni za izparevanje.
- Vasca*, ed.ž.sp., zbirni bazen za slanico.
- Vela*, ed.ž.sp., eno izmed dveh jader pri črpalki na veter.
- Verga*, ed.ž.sp., nizek nasip med bazeni za izparevanje.
- Zòia*, ed.ž.sp., poševen nasip. Izraz označuje tudi ukrivljena deska, kakršne so uporabljali pri gradnji ladij.
- Zornadòr*, ed.m.sp., kdor pretaka vodo z ročno črpalko.
- Zornàr*, glagol, pretakati vodo z ročno črpalko.
- Zorno*, ed.m.sp., ročna črpalka.
- Zovèl*, ed.m.sp., odtočni kanal.

Sl. 14: Solinarka – Salinenarbeiterin, litografija Avgusta Selba (1842), ki prikazuje delavko v Piranskih solinah.

Foto 14: Salinera - Salinenarbeiterin, litografia di August Selb (1842) che ritrae una lavoratrice delle saline di Pirano.

Sl. 15: Solinarji v Piranskih solinah. Foto G. Franceschinis, 1885 (Civici Musei di Storia e Arte, Trst).

Foto 15: Lavoratori delle saline, Pirano. Foto G. Franceschinis, 1885 circa (Civici Musei di Storia e Arte, Trieste).

GLOSSARIO DELLA TERMINOLOGIA SALINARA*

Afioreto, s. m., strato trasparente che si forma sulla superficie dell'acqua nei bacini di cristallizzazione. Il termine indica anche la cera vegetale che copre certi frutti; cfr. *afiòr*, fior di farina.

Albòl, s. m., recipiente a conca per il trasporto del sale. Lo stesso termine indica la madia per impastare il pane. Diminutivo *albolèl*.

Àrzene, s. m., argine principale verso un canale.

Arzenèl, s. m., piccolo argine secondario.

Badìl, s. m., vedi *paloto*.

Balansin, s. m., bilanciere perpendicolare al *braso* della *màchina*.

Bariera, s. f., "barriera", argine verso il mare. Anche *baviera*.

Baticia, s. f., mazzeranga, piccolo pestello ad un manico.

Batición, s. m., mazzeranga, pestello ad un manico, accrescitivo di *baticia*.

Baviera, s. f., vedi *bariera*.

Bocheta, s. f., piccola apertura negli arginelli tra i bacini di evaporazione. Diminutivo di *boca*, bocca.

Botaso, s. m., gottazza a lungo manico, attingitoio per travasare piccole quantità d'acqua.

Bragheta, s. f., fune che sostiene la sessola dello *zorno*. Diminutivo di *braga*, cinghia o corda per allacciare e sollevare.

Braso, s. m., braccio orizzontale mobile della *màchina*.

* I termini sono riportati nella forma dialettale piranese. La lettera *s* indica sempre la *s* sorda. La lettera *z* indica un suono intermedio tra *s* sonora e *z* sonora. Oltre alle opere già citate nell'articolo, sono stati consultati i seguenti vocabolari dialettali: Rosamani, 1958; Doria, 1991; Manzini-Rocchi, 1995.

Calìo, s. m., cateratta o chiusa nell'argine per far entrare o uscire l'acqua. Diminutivo *calieto*. *Calìo del fosa-*

- do*, cateratta che immette l'acqua nel *fondamento*.
Calìo del libadòr, cateratta di scarico.
- Càneva*, s. f., cantina, magazzino per il sale e per gli attrezzi. Dal latino tardo "can(n)aba", cantina, deposito. Anche *cànova*.
- Cànova*, s. f., vedi *càneva*.
- Capèl (de pàia)*, s. m., cappello di paglia caratteristico delle donne che lavoravano nelle saline.
- Capocultòr*, s. m., capo gestore di un *fondamento*, di solito il capofamiglia.
- Careto*, s. m., tipo di pompa a vento (*màchina*) mobile a due *colone*.
- Cariola*, s. f., carriola con un rullo al posto della ruota per non danneggiare gli arginelli.
- Cavana*, s. f., canale secondario. Il termine indica anche un bacino d'acqua coperto per ricovero e riparazione di barche.
- Cavazàl*, s. m., piccolo argine che separa i bacini di evaporazione o di cristallizzazione. Il termine indica anche il capezzale del letto.
- Cavedìn*, s. m., bacino di cristallizzazione.
- Coconera*, s. f., piccola chiusa nei *servidori* e nei *cavedini*. Cfr. *cocòn*, turacciolo per botte.
- Colo*, s. m., scolo, colatoio, piccola apertura in un argine. Dal latino *colare*, versare, filtrare.
- Colona*, s. f., palo centrale della *màchina*.
- Coloneta*, s. f., uno degli otto pali disposti a semicerchio della *màchina*.
- Còrbolo*, s. m., quarto bacino di evaporazione.
- Cordòn*, s. m., piccolo argine che separa i bacini di evaporazione. Anche *gordòn*.
- Cusinetto*, s. m., cuscinetto della *màchina* che collega *fuso* e *sanca*.
- Fiume*, s. m., "fiume", canale principale.
- Fondamento*, s. m., unità produttiva completa.
- Fondòm*, s. m., vedi *fondòn*.
- Fondòn*, s. m., vasca collettice. Anche *fondòm*.
- Fosa*, s. m., buca ricavata negli angoli dei *servidori* o dei *cavedini* per riparare in caso di pioggia l'acqua già parzialmente evaporata.
- Fosado*, s. m., vasca di decantazione. Anche *foso*.
- Foso*, s. m., vedi *fosado*. *Fuzo*, s. m., albero orizzontale rotante della *màchina*. Il termine indica anche l'albero del mulino ad acqua. Il primo significato è quello di "fuso", attrezzo per filare.
- Gàvero*, s. m., rastrello a spatola per raccogliere il sale. Anche *giàvero*.
- Giàvero*, s. m., vedi *gàvero*.
- Gordòn*, s. m., vedi *cordòn*.
- Grumo*, s. m., mucchio di sale posto a sgocciolare.
- Lèvado*, s. m., "lievito", acqua rimasta dopo una cristallizzazione e usata come base per la successiva.
- Libadòr*, s. m., bacino che raccoglie le acque di scarico. Da *libàr*.
- Libàr*, verbo, scaricare l'acqua. Termine marinaro che significa anche "alleggerire una nave dal carico".
- Lida*, s. f., canaletto collettore.
- Macaco*, s. m., asta verticale di trasmissione della *màchina*. Il termine, che vale originariamente "tipo di scimmia" (e scherzosamente "sciocco"), indica anche nella terminologia dei lavoratori portuali una specie di chiavistello. Detto anche *tirante*.
- Màchina*, s. f., pompa a vento.
- Maistra*, s. f., una delle tavole amovibili inserita negli *stili* del *calìo*.
- Mezarola*, s. f., piccolo argine che separa i bacini di evaporazione.
- Mora*, s. f., acqua che rimane dopo la cristallizzazione del sale.
- Moraro*, bacino di evaporazione. Da *mora*. *Moraro de foso* (o *moraro alto*), primo bacino di evaporazione. *Moraro de mezo*, secondo bacino di evaporazione. *Moraro baso*, vedi *soracòrbolo*.
- Mulinèl*, s. m., parte rotante della *màchina* formata dal *fuso*, dai *penoni* e dalle *vele*.
- Palmòm*, s. m., vedi *palmòn*.
- Palmòn*, s. m., attrezzo a forma angolare per raccogliere il sale. Anche *palmòm*.
- Palotìn*, s. m., piccolo aggettatoio con manico.
- Paloto*, s. m., pala piatta (badile) di legno. Anche *badil*.
- Penòn*, s. m., una delle due aste che portano le vele della *màchina*.
- Pestòn*, s. m., pestello con manici.
- Pètola*, s. f., strato sottile composto di micro-organismi, gesso e argilla posto sul fondo dei bacini di cristallizzazione. Il termine sta per "crosta" in genere (ad es. della polenta) e indica anche lo sterco di pecore e capre.
- Pieza*, s. f., piccolo orto posto accanto alla casa dei salinari. Il termine indica un appezzamento di terra coltivata in genere.
- Pompa*, s. f., corpo del meccanismo di aspirazione della *màchina*.
- Portèl*, s. m., portello fisso del *calìo*.
- Portela*, s. f., portella mobile del *calìo*; portella della *pompa*.
- Provìn*, s. m., misuratore della salinità dell'acqua. Il termine indica anche il termometro e altri strumenti di vario genere atti a verificare qualità e caratteristiche di materiali.
- Ròdolo*, s. m., spianatoio, rullo di pietra per lisciare il fondo dei bacini.
- Rondòn*, s. m., pompa a vento (*màchina*) fissa con *colona* e otto *colonete*. Il termine significa anche "rondine".
- Sal*, s. m., sale. *Sal amaro*, "sale amaro", prodotto dell'acqua salifera esaurita, non più adatta alla produzione di sale commestibile. *Sal negro*, "sale nero", prodotto grigiastro di fine stagione non commestibile, usato come foraggio per il bestiame.
- Salàrio*, s. m., vedi *salaro*.
- Salaro*, s. m., casa dei salinari e terreno dove era posta la

casa stessa. Anche *salàrio*.
Salinaròl, s. m., vedi *salinèr*.
Salinèr, s. m., salinaio. Anche *salinaròl*.
Sanca, s. f., albero a gomito della *màchina* che collega *cusineto* e *tirante*.
Scova, s. f., filtro per versare l'acqua fatto con foglie di asparago.
Secondàl, s. m., argine secondario.
Seràio, s. m., "serraglio", appezzamento che comprende più *fondamenti* saliferi.
Sèrcio, s. m., cerchio di legno che unisce le *colonete* della *màchina*.
Servidòr, s. m., "servitore", quinto bacino di evaporazione.
Sèsola, s. f., specie di grande cucchiaino usato per travasare l'acqua.
Siviera, s. m., portantina o barella per il trasporto della terra e del fango.
Smìr, s. m., grasso lubrificante usato per le parti in attrito della *màchina*. Dal tedesco *Schmiere*, grasso, unto.
Soracòrbolo, s. m., "che sta sopra il *còrbolo*", terzo bacino di evaporazione. Detto anche *moraro baso*.
Stantufo, s. m., stantuffo della *màchina*. Anche *tantufo*.
Stàbile, s. m., stabilimento o complesso salifero.
Stilo, s. m., uno dei due stipiti laterali in pietra del *calò*.
Tantufo, s. m., vedi *stantufo*.
Taperini (sing. *taperin*), s. m., zoccoli bassi e larghi.
Tirante, s. m., vedi *macaco*.
Travache, s. f., impalcatura di sostegno dello *zorno*.
Tresa, s. f., piccolo argine che separa i bacini di evaporazione. Contrazione di *traversa*, qualsiasi cosa posta trasversalmente.
Vasca, s. f., vasca colletttrice.
Vela, s. f., una delle due banderuole della *màchina*.
Verga, s. f., piccolo argine che separa i bacini di evaporazione.
Zòia, s. f., arginello curvo del *foso*. Il termine significa "ghirlanda, corona di fiori", e indica anche dei pezzi di legname curvi usati nella costruzione delle barche.
Zornadòr, s. f., chi travasa l'acqua con lo *zorno*.
Zornàr, verbo, travasare l'acqua con lo *zorno*.
Zorno, s. m., aggettatoio, pompa a mano.
Zovèl, s. m., canaletto di deflusso.

Sl. 16: Delavka v Piranskih solinah (kip iz leta 1922), Museo nazionale delle arti e tradizioni popolari, Rim (foto R. Starec, 1993).

Foto 16: Lavoratrice delle saline di Pirano (statuina in costume realizzata nel 1922), Museo nazionale delle arti e tradizioni popolari, Roma (foto R. Starec, 1993).

Sl. 17: Slamnik. Muzej solinarstva, Sečovelje (foto R. Starec, 1994).

Foto 17: Cappello di paglia. Museo del Sale, Sicciole (foto R. Starec, 1994).

VITA E PROCEDIMENTI DI LAVORO TRADIZIONALI NELLE SALINE ISTRIANE

Roberto STAREC

Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Scienze della Formazione, IT-34124 Trieste, Via Tigor 22

RIASSUNTO

In una parte delle saline presso Pirano (quelle di Fontanigge a Sicciole, oggi abbandonate, e quelle di Fasano a S. Lucia, bonificate) fino alla seconda metà degli anni Sessanta si mantenne il sistema di produzione del sale in piccole unità chiuse, con metodi tradizionali rimasti sostanzialmente immutati da secoli. Le saline di Capodistria, che erano prossime alla città (contrade di Semedella, Gome, S. Leone, S. Nazario, S. Girolamo, Ariol, Sermin, Fiume, Campi e Oltra), erano state invece definitivamente abbandonate già nel 1912.

L'attività salinifera, che di per sé è un'operazione di tipo industriale, di fatto si presentava assimilabile ad una forma di produzione agricola, sia per la stagionalità e i ritmi dei lavori, che per la dipendenza dal clima e dal suolo, nonché per la partecipazione al lavoro di tutti i componenti ciascun nucleo familiare. Una parte dei lavoratori delle saline erano anche agricoltori e alternavano le due attività a seconda della stagione. Fino agli ultimi anni dell'Ottocento e ai primi del Novecento, sia a Capodistria che nella zona di Pirano, i salinari di norma erano affittuari, mentre raramente i proprietari erano anche produttori diretti. I fondi saliferi appartenevano alle famiglie più eminenti, al comune, alle istituzioni religiose, agli enti di carità. La stagione salifera andava da maggio a settembre. I salinari di Capodistria, data la vicinanza delle saline, vi si recavano quotidianamente. Nell'area piranese, i lavoratori di Sicciole in gran parte vivevano a Pirano e durante la stagione si trasferivano in abitazioni poste nelle saline.

L'articolo illustra la struttura e il funzionamento di un tradizionale fondo salifero, gli attrezzi e procedimenti di lavoro. Si è fatto riferimento soprattutto alle descrizioni lasciateci per l'Ottocento da Nazario Gallo (1856), Carlo Combi (1858) e Carlo De Marchesetti (1882), e per gli anni fra le due guerre da Angelo Danielis (1930-31) e Gustavo Cumin (1937). L'ultima fase della lavorazione con metodi tradizionali venne studiata ancora nei primi anni Sessanta da Miroslav Pahor e Tatjana Poberaj. È stata dettagliatamente riportata la terminologia salinara, molto ricca e particolare, che si presenta esclusivamente nel dialetto veneto-istrian (soprattutto nella variante piranese), dal momento che l'attività salinifera in Istria era propria della componente italiana. Si è descritta la casa temporanea dei salinari piranesi, l'alimentazione, l'abbigliamento, alcune usanze (tra cui due proverbi e un canto specifici).

Parole chiave: saline, Istria settentrionale, etnografia, terminologia dialettale

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Berk, E., Bogataj, J. & J. Puksic (1993): Traditional arts and crafts in Slovenia. Ljubljana, 172-174.

Bonifacio, M. (1988): Che cosa è el calio nelle saline di Pirano. Borgolauro, VIII, n. 14. Trieste, Fameia muiesana, 51-55.

Bonifacio, M. (1992): Che cosa è la macchina nelle saline di Pirano. Borgolauro, XII, n. 21-22. Trieste, Fameia muiesana, 87-91.

Caprin, G. (1889): Marine istriane. Trieste.

Ciglič, Z. (1992): Modo di vita, usi e attività economiche a Capodistria nell'Ottocento. In: Žitko, S. (ed.): Capodistria. Capodistria, Consiglio comunale, 125-141.

Combi, C. (1858): Notizie storiche intorno alle saline

dell'Istria. Cenni descrittivi intorno alla salina d'Istria e alla relativa amministrazione. Porta orientale, 2. Strenna per l'anno 1858. Capodistria, 112-134.

Cumin, G. (1937): Le saline istriane. Bollettino della Società geografica italiana, VII serie, II, n. 5-6. Roma, SGI, 378-381.

Danielis, A. (1930-31): Le vecchie saline di Pirano. Archeografo triestino, III serie, XVI. Trieste, Minerva, 409-417.

De Castro, P. (1907): Modi di dire attinenti a cose di mare usati a Pirano. Pagine Istriane, V. Capodistria, Priora, 120-127.

De Marchesetti, C. (1882): La pesca lungo le coste orientali dell'Adria. Trieste.

Doria, M. (1991): Grande dizionario del dialetto triestino. Trieste.

- Erceg, I. (1990):** Pregled kupoprodaje soli na sjevernom Jadranu. Vjesnik Povijesnog Arhiva Rijeka, XXXII. Rijeka, 24-43.
- Fanfani, T. (1979):** Il sale nel litorale austriaco dal XV al XVIII secolo. Un problema nei rapporti tra Venezia e Trieste. Trieste.
- Gallo, N. (1856):** Compendio storico-tecnico-statistico delle saline dell'Istria e delle ricerche sul miglioramento del sale marino. Trieste.
- Gnoli Fuzzi, N. (1972):** Le saline di Trieste - Le saline istriane. La porta orientale, nuova serie, XLI, n. 8. Trieste, 182-187.
- Gravisi, G. (1905):** Modi di dire attinenti a cose di mare usati a Capodistria. Pagine istriane, III. Capodistria, Priora, 134-136.
- Krizan, B., Ravnik, M. & Z. Žagar (1987):** Kulturna in naravna dediščina Strunjana. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 3. Ljubljana, 192-204.
- Manzini, G., Rocchi, L. (1995):** Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Trieste-Rovigno, CRS.
- Nicolich, E. (1882):** Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano. Trieste.
- Pahor, M., Poberaj, T. (1963):** Stare piranske soline. Ljubljana.
- PAK – Pokrajinski Arhiv Koper, fond 85, Piran 9** (notaio Antonio Colombani); Piran 62 (notaio Pietro Furegon).
- Ravnik, M. (1988):** Vprašanja o istrskem stavbarstvu. Traditiones, 17. Ljubljana, SAZU, 121-134.
- Rosamani, E. (1958):** Vocabolario giuliano. Bologna.
- Selb, A., Tischbein, A. (1842):** Memorie di un viaggio pittorico nel litorale austriaco. Trieste.
- Scheuermeier, P. (1980):** Il lavoro dei contadini. Cultura materiale e artigianato rurale in Italia e nella Svizzera italiana e retoromanza, vol. II. Milano, foto 470-471.
- Staccioli, V. (1989):** Il ruolo centrale della produzione e del commercio del sale nelle vicende politiche, economiche e sociali dell'Adriatico in età medioevale e moderna. In: Izzo, P. (ed.): Le marinerie adriatiche tra '800 e '900. Roma, 149-154.
- Starec, R. (1991):** Il repertorio etnomusicale istro-veneto. Trieste.
- Starec, R. (1994):** Tipologia degli insediamenti e delle abitazioni tradizionali in Istria. Annales, 5. Capodistria, Società storica del Litorale-Centro di ricerche scientifiche, 117-128.
- Starec, R. (1996):** Mondo popolare in Istria. Cultura materiale e vita quotidiana dal Cinquecento al Novecento. Trieste-Rovigno, CRS.
- Tommasini, G. F. (1837):** De Commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria. Archeografo triestino, IV. Trieste, 1-563.
- Zudic, N. (1987):** Ricerca sulla terminologia "salinara". In: Ventesimo concorso d'arte e di cultura Istria Nobilissima. Antologia delle opere premiate. Trieste, 295-322.
- Žagar, Z. (ed.) (1988):** Sečoveljske soline včeraj, danes, jutri - Le saline di Sicciole ieri, oggi, domani. Piran - Pirano
- Žagar, Z. (ed.) (1991):** Muzej solinarstva - Museo delle saline. Piran - Pirano.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-05-25

UDK 658:664.951(497.4-14)
331-005.2

ŽENSKA DELOVNA SILA V RIBJIH TOVARNAH V IZOLI IN KOPRU. KONZERVIRANJE IN SOLJENJE RIB

Bruno VOLPI LISJAK
IT-34134 Trieste, Via Commerciale 178/1

IZVLEČEK

Prispevek, na osnovi avtorjeve dodatne raziskave dopolnjuje knjigo Delamaris 1879–1999, 120 let iz morja v konzervo. Detajlno obravnava življenje delavk, ki so bile zaposlene v tovarnah ribje predelovalne industrije v Izoli in Kopru, ki so morale pešachi do delovnega mesta tudi po pet ur dnevno iz oddaljenih vasi; podaja kratek oris takratnih socialno-zgodovinskih razmer v Slovenski Istri; opisuje vlogo domačih žensk pri ohranjanju zemlje v svoji posesti, ter opisuje proces konzerviranja in tehnologijo soljenja rib skozi zadnja stoletja.

Ključne besede: Delamaris, Ampelea, konzerviranje, soljenje rib, Slovenska Istra, italianizacija, ženska delovna sila

FEMALE LABOUR IN THE FISH FACTORIES OF IZOLA AND KOPER. CANNING AND PICKLING OF FISH

ABSTRACT

The following essay complete the resarch work of the autor after the publication of the book Delamaris 1879-1999, 120 let iz morja v konzervo, concerning the history of the factory at Izola. Mainly is dealing with the life of the Slovene women employed in the canning factories at Izola and Koper. They had to walk daily a long way to the work place from their far located willages. Explaining is also their role in the struggle to preserve the slovene land from the italian attempt to confiscate it. Concludes a short history of the fish canning and the pickling technology.

Key words: Delamaris, Ampelea, canning, pickling, Slovene Istria, italianizations, female labour

UVOD

Za praznovanje 120-letnice delovanja izolske tovarne ribjih konzerv me je uprava podjetja leta 1999 prosila za strokovno-zgodovinski pregled delovanja tovarne; tako je nastala knjiga **"Delamaris 1879-1999"** s podnaslovom **"120 let iz morja v konzervo"**. Napravil sem arhivske raziskave, ki sem jih po izdaji knjige še dopolnil z drugimi in s terenskim delom med starejšimi delavci in upravniki, ki so bili zaposleni v izolskih in koprskih ribjih tovarnah. Nabralo se je veliko slik in zanimivega izvirnega gradiva, ki še ni bilo objavljeno in bo tu našlo svoje mesto, tudi kot dopolnilo omenjene knjige.

Po mojem mnenju je najbolj važen element, ki je prišel med raziskavami na dan, vloga istrskih žensk, a ne samo kot nujne cenene delovne sile za obratovanje tovarn, ampak kot pomemben dejavnik pri ohranjanju našega življa v Slovenski Istri. O tem detajlno govori poglavje, ki je namenjeno tej problematiki.

S čisto zgodovinskega vidika so pomembni novoodkriti dokumenti, ki zahtevajo, da revidiramo dosedanje trditve o nastanku tovarne. Gre za dokumente, najdene v Tržaškem državnem arhivu v svežnju 1324/52 Imperial Regia Luogotenenza, Tribunale Marittimo, med katerimi je najbolj pomemben francoski originalni statut delniške družbe, sestavljen in overovljen v Parizu.

Za boljše razumevanje snovi, okolja in razmer, v kakršnih so delale ženske, bo koristno začeti s kratkim povzetkom zgodovine tovarne, podati zgodovinsko-ekonomski oris Istre v 20. stoletju, opisati za današnje čase neverjetno težko življenje delavk in nato preiti na temo konzerviranja in soljenja rib. Bralec bo tako dobil popolnejšo sliko dogajanj skozi zadnji dve stoletji zgodovinskih, socioloških in tehnoloških dogajanj v tej panogi, ki je skoraj izumrla.

IZ ZGODOVINE DELAMARISA

Iz novonajdenih dokumentov in predvsem francoskega statuta delniške družbe izhaja, da izolske tovarne **ni** ustanovila delniška družba *Société Générale Française de conserves alimentaires S. A.*, kot trdi vsa dosedanja zgodovinska literatura. Verjetno so napako zagrešili uradniki avstriske Pomorske vlade ali njene Centralne komisije za ribolov, ki so zbirali statistične podatke in jih pošiljali ministrstvu na Dunaj, od koder so zgodovinarji črpali podatke; zapisali so namreč napačne datume in ime tovarne.

Kot začetek delovanja tovarne omenjajo leto 1879 v Izoli, delniška družba *Société Générale Française* pa je bila ustanovljena šele dve leti kasneje v Parizu, ker njen statut nosi datum 12. februar 1881. Potem ga je 6. februarja 1882 avstrijski konzul v Parizu Charles de Bolelawsky overil in šele 20. januarja 1883 je avstrijsko notranje ministrstvo izdalo dovoljenje družbi, da lahko začne delovati na avstrijskem ozemlju pod imenom

Société Générale Française de conserves alimentaires S.A. Upravnika sta bila Emile Louise Rouillet in njegova žena Marie Anne Dexan. Torej v datumih obstajajo vsaj štiri leta razlike.

Statut vsebuje 61 členov, ki so vsi zelo zanimivi, toda za nas so vsebinsko pomembni člani drugega poglavja, ker opisujejo že obstoječo tovarno, njeno lego in inventar, potrjujejo, da je njen lastnik E. L. Rouillet, ter navajajo, za kakšno vsoto in kaj je odstopil delniški družbi:

tovarno, ki stoji v Izoli in obsega več zgradb, 4.7 ha zemljišča, 22.12 ha morske lagune in močvirja, vse v vrednosti 16.800 fr;

vse potrebno za konzerviranje in steriliziranje sardin v olju, in sicer: leseno sušilnico, velik železen kotel s škripci, 4 bakrene posode za kuhanje sardin, 4 mize pokrite s pocinkano pločevino za polaganje rib, lesene kadi za soljenje, čebre in posode za umivanje, železne mreže za cvrenje, deske, posode za olje, pocinkana vedra, manjše posode, kleparsko in mizarsko orodje, železje za spajanje, kotle, šablone, odtiske, čepe, mišlovke, razni leseni materiale;

tovarniško znamko De Saint Ange & Co., znamko Emile L. Rouillet & Co. in vse njene stalne odjemalce;

razne proizvodne postopke in vse patente M. Rouilleta v Franciji in tujini ter druge patente in koncesije za konzervno industrijo;

vse raziskave, dokumente in načrte za izgradnjo nove tovarne za predelavo živil, sardin in njihovo konzerviranje;

vse obstoječe zaloge surovin in proizvodov v skladiščih, kot so razvidni v popisih;

za vse navedeno se dodeli ustanovitelju družbe 240 delnic po 500 fr.

Iz tega je razvidno, da je bil od leta 1879 do leta 1883 ustanovitelj in edini lastnik izolske tovarne E. L. Rouillet, francoski trgovec, stanujoč v Amiersu, okrožje Senne, Avenue de Curbevoie 10, in ne d.d. *Société Générale Française*, kot je do sedaj veljalo. Torej lahko sklepamo, da je prva štiri leta tovarna obstajala kot "Emile L. Rouillet et Co." in prodajala tudi pod imenom "De Saint Ange et Co.".

Delniška družba *Société Générale Française* je uradno prevzela obstoječo tovarno 21. januarja 1883. in začela uspešno delovati in prodajati vse proizvode po celi Evropi pod svojim novim imenom, posebno ribje konzerve v pločevinkah, proizvedene po starem postopku in patentu Emilovega očeta, M. Rouilleta. Konzervirni postopki, ki so bili takrat v rabi, se niso med seboj dosti razlikovali, ker so imeli vsi izvor v mestu Nantes, kjer je začela obratovati leta 1822 prva tovarna za konzerviranje sardin. Prav zaradi tega so skoraj vse tovarne v Avstro-Ogrski uporabljale še oznako proizvoda *Sardine uso Nantes* (sardine na nantski način). Zanimivo je, da je ta postopek še danes, seveda z

Sl. 1: Pogled na tovarno s strehe direkcije. Na dvorišču so pripravljeni sodi, polni slanah sardel (v ospredju je vidna senca fotografa na strehi) (AMSNT).

Foto 1: Veduta della fabbrica dal tetto della direzione. Nel cortile i barili pieni di sardine sotto sale (in primo piano l'ombra del fotografo sul tetto) (AMSNT).

izboljšavami in s pomočjo strojev, v uporabi širom po svetu.

Ženske so polagale na mize sveže sardine, jim očistile luske, odstranile glave in drobovje ter jih namočile v solni raztopini. Nato so jih sprale v morju in položile na železne mreže z repom navzgor, da so se ocedile in posušile. Ribe na mrežah so potem skuhali v vodi ali ocvrli v olju, zložili v pločevinaste škatlice in zalili s svežim oljem; škatle so nato zaprli s pokrovčki in ročno hermetično zacini, pasterizirali v vreli vodi, kontrolirali, ohladili, očistili, jim nalepili etikete, jih spravili v zabojne in uskladiščili.

Delovanje tovarne je bilo zelo uspešno, tako da so jo leta 1888 razširili in ji zgradili veliko stavbo ob pomolu za nove delavnice. E. Rouillet je kot upravnik želez vključiti v posel svojega sina, toda kaže, da da le-ta ni bil kos zahtevni nalogi. Iz dokumentov izhaja, da sta se leta 1891 zakonca vrnila v Francijo in so poleg sina, ki je že imel polnomočje, imenovali še dva zastopnika delniške družbe. Vsekakor je bila d.d. *Société Générale Française* leta 1892 likvidirana, celotno izolsko premoženje skupaj z raznimi zemljišči in tovarnami v Rovinju, Gradežu, Pulju in Cresu pa je bilo 12. maja 1893 prodano na dražbi. Kupila ga je filiala Anglo-

avstrijske banke s sedežem v Trstu.

V tovarni se ni nič spremenilo razen vodstva in imena, pri katerem pa so ohranili staro osnovo. Zaradi bojazni, da bi zgubili odjemalce širom po svetu, so staremu imenu le dodali pristavek *Usines de l'ancienne ...*, kar pomeni Tovarne stare ... Uradno se je glasilo *Usines de l'ancienne Société Générale Française de conserves alimentaires*, z dodatkom v italijanščini, *della filiale della Banca Anglo-Austriaca di Trieste*, ki pa se je redko uporabljal in v nemščini *Fabriken der ehemaligen Allgemeinen Conserven Fabriks Gesellschaft in Isola der filiale der Anglo-oesterreichischen Bank in Triest*. Na tržišču pa so uporabljali le francosko ime.

Z novim lastnikom, ki je investiral dodatni kapital, v prepričanju, da se bo dobro obrestoval, je tovarna dobila silni zagon. Povečali in modernizirali so delavnice, zgradili nov pomol in racionalizirali proizvodnjo s tem, da so v mrtvi sezoni konzervirali slive, grah, fižol, paradižnik in meso. V ta namen so zgradili tudi klavnico in hleve za živino, ki so jo kupovali po vsem slovenskem primorskem in notranjskem ozemlju. Poleg dobre marketinške dejavnosti, kot se sedaj pravi, na vseh tržiščih Evrope, Rusije in Amerike je takemu vsponu botrovalo tudi dejstvo, da so si zagotovili

Sl. 2: Oddelek s prešami za izdelavo pločevink s pokrovčki (AMSNT).

Foto 2: Reparto con le presse per la produzione di scatolette (AMSNT).

dobavo konzerv za avstrjisko cesarsko vojsko. Leta 1896 je tovarna npr. izdelala 833.000, leta 1896 pa že 2.603.000 konzerv.

Po ohromitvi v času prve svetovne vojne, je bila tovarna zaprta še dve leti po italijanski zasedbi. Leta 1920 je celotno izolsko premoženje Anglo-avstrijske banke prevzelo italijansko podjetje S.A. Conservifici, ki je odkupilo tudi tri manjše tovarne, in sicer Nordlinger, Degrossi in Torrigiani. Leta 1930 se je prestrukturiralo in preimenovalo v *Ampelea conservifici S.A.*

Od tega leta naprej tovarna doživlja spet velik vzpon zaradi državnih podpor ribji predelovalni industriji, ki so imele cilj povečati izvoz in pridobiti Italiji prepotrebno tujo valuto z izrabo cenene delovne sile. Tovarno so posodobili z elektrifikacijo, novimi parnimi kotli, sterili-

Sl. 4: Oddelek za izdelavo večjih okroglih pločevink (AMSNT).

Foto 4: Reparto per la produzione di vasi di latta (AMSNT).

zacijskimi napravami pod pritiskom itd. Poleg običajnega konzerviranja in soljenja rib so začeli uporabljati ribje odpadke za pridobivanje ribje moke in ribjega olja, proizvajati marmelado, paradižnikovo mezgo, razne zelenjavne konzerve, brezkostne filete iz uvoženih rib, slane filete inčunov ter razne pastete, o katerih bo še govor. Ker je za vse to bilo potrebno zagotoviti velike količine surovin, so organizirali lastno ribolovno floto in transportne ladje za uvoz zamrznjenih rib. Pri tem so tako kot v času Avstrije, sklepali sezonske pogodbe za dobavo sardel tudi s slovenskimi ribiči iz Tržaškega primorja. Tako je bilo v tovarni, ki je v letih 1938-1939 proizvedla do 14 milijonov konzerv, zaposlenih 1200 delavcev, po večini slovenskih žensk iz okoliških vasi.

Druga svetovna vojna je spet prizadela delovanje tovarne, po končani vojni pa so nanjo negativno vplivale nove politične razmere in meje. Hudo je bilo leta 1947, ko je oblast v Beogradu, kljub nasprotovanju nekaterih slovenskih političnih predstavnikov, dala ukaz, naj onesposobijo izolske tovarne, ker ni bilo še jasno, kje bo tekla dokončna meja z Italijo. Istega leta je bila tovarna nacionalizirana in dobila ime *Ex Ampelea*. Zanimivo je, da je bil njen lastnik juridično "Podporni zavod za Pomoč Žrtvam Fašizma" iz Kopra. Tudi resolucija Informbiroja leta 1948 je povzročila hudo škodo tovarni, ker je KPI in KP STO s svojo propagando proti Jugoslaviji, uspelo prepričati večino njenih delavcev, naj zapustijo Izolo. 22. aprila 1951 je prešla iz državne v družbeno lastnino s samoupravljanjem. Šele po letu 1954, po priključitvi ozemlja cone B STO Jugoslaviji, se je razvoj tovarne z modernizacijo in nabavo modernih strojev, spet začel vpenjati. Leta 1956 tovarna dobi ime Iris. Leta 1959 z združenjem treh tovarn, in sicer Iris (bivša Ampelea), Argo (bivša Arigoni) in Ikra (bivša de Langlade), ter uvozno-izvoznega podjetja Delamaris

Sl. 3: Skladiščeni zaboji, s pločevinkami, pripravljeni za izvoz v Montreal v Kanadi (AMSNT).

Foto 3: Casse di scatolette, pronte per l'esportazione a Montreal, in Canada (AMSNT).

nastane *Kombinat konzervne industrije Delamaris*. Od leta 1974 dalje, po reformi samoupravljanja, je prihajalo do raznih prestrukturiranj, delitev in združenj, dokler se končno leta 1992 ne oblikuje *Holding Delamaris*, ki je združil pet podjetij (Delsar, Riba, Delmar, Lera, Frigomar). Zadnje preoblikovanje se je končalo leta 1997, ko je tovarna postala spet samostojna z imenom **Delamaris konzervna industrija d.d.** Izola. Danes zaposluje približno 200 delavcev in proizvede okoli 24 milijonov konzerv letno.

DELAVKE TEMELJNA PROIZVODNA SILA KONZERVNE INDUSTRIJE

Zgodovinsko-ekonomski oris Istre v 20. stoletju

V začetku 20. stol. so bili Slovenci in Hrvati v Istri v glavnem kmetovalci na lastnih posestvih, ki so bila po razsežnosti tako majhna in revna, da so se komaj preživljali. Okoli obalnih mest so delali tudi na večjih posestvih bogatih meščanov in posestnikov. Hudo jim je bilo v letih, ko so se je pojavljale suše in druge naravne neprilike. Da bi premostili take krizne čase, so se zadolževali. Če ni bilo drugega izhoda, so se zatekali k raznim kmečkim posojilnicam in hranilnicam, ki so bile v Avstro-Ogrski zelo razširjene in so igrale veliko pozitivno socialno vlogo. Še po prvi svetovni vojni je bilo v Zadrugno zvezo v Trstu včlanjenih 140 zadrug, med katerimi 86 kreditnega značaja, ki so bile krepka opora slovenskim in hrvaškim kmetom (Čermelj, 1974, 159).

Po italijanski zasedbi Istre se je njeno ekonomsko stanje znatno poslabšalo. Brezposelnost je bila velika in mnogi Istrani, so si ki prej pomagali z delom v mestih in pri državnih javnih delih, so bili brez stalnega vira zaslužka. K temu je treba dodati še skrčitev prejšnjega za Istro bogatega tržišča srednje Evrope, ki ga je le deloma nadomestilo revno italijansko, zmanjšan promet tržaškega pristanišča in ekonomski propad prej cvetočega Trsta. Negativno je na Istro vplivalo tudi doseževanje italijanskih državljanov, pri katerih je prevladovalo mnenje, da so zasedene pokrajine, t.i. "nuove provincie" nekaj bogat eldorado, ki jim zaslužno pripada kot nagrada za prelito kri na fronti. Celo istrsko morje so italijanski ribiči imeli za svoj plen in so se začeli priseljevati iz Neaplja in Sicilije na škodo domačinov (Volpi Lisjak, 1995, 303-309).

V takih ekonomskih razmerah se je začela bolj vidna in konkretna raznarodovalna politika do etnično slovenske in hrvaške Istre ter Slovenskega primorja, ki je bila orodje dolgoročne strategije iredentistov (Combi, Valussi, Madonizza, Luciani idr.) in je delno uspevala že za časa Avstro-Ogrske, ko so občinske administracije preprečevale ustanavljanje slovanskih šol in organizaciji "Lega Nazionale" dovoljevale odpirati italijanske šole na slovanskem ozemlju (Vivante, 1912, 169-172). Ne gre pozabiti, da je po letu 1880, organizacijo in vodenje te

strategije prevzela framaonska loža Grande Oriente v Rimu, ki je imela podružnico Alpi Giulie v Trstu. Ustanovili so tudi društvo Pro Patria, ki pa je bilo ukinjeno. Obudili so ga leta 1891 pod novim imenom Lega Nazionale, kot množično iredentistično organizacijo, ki obstaja in deluje še danes, še vedno z istimi cilji. Njeni glavni protagonisti so bili Venezian, Caprin, Doria, Geiringer, Mayer (ustanovitelj časopisa *Il Piccolo*) in drugi framaoni, ter bogati judje. Njihove organizacije so dobivale znatne podpore iz Kraljevine Italije. (Omeniti velja, da tudi glavni režiser protislovenske propagande po sprejetju Osimskih sporazumov, Cecovini-Čehovin, pripada tržaški framaonski loži, kar dokazuje, da je tudi danes iredentistična strategija še vedno enaka) (Sirovich Isaak, 1996, 111-138).

Vse to potrjuje, da italianizacije Istre in Slovenskega primorja z odpiranjem slovanskega življa Istre ne gre pripisati zgolj fašizmu, kot bi danes hoteli nekateri krogi, temveč omenjeni dolgoročni italijanski strategiji, ki traja več kot stoletje in se še nadaljuje, ne glede na spreminjanje politične situacije, strank, vpliva katoliške cerkve, državnih ureditev in meja.

S pojavom fašizma, ki je na italijanski vzhodni meji imel posebno napadalno obliko v primerjavi z drugimi deli Italije (dobil je tudi poseben vzdevek *fascismo di frontiera*), je raznarodovanje tod dobilo velik zamah po zaslugi podpore centralnih oblasti in skrbno izdelanih načrtov, ki so predvidevali: izvajanje močnega davčnega pritiska do take mere, da bodo kmetje prisiljeni zapustiti svoje imetje in se bodo nanj lahko priselili Italijani; uničenja vsake obstoječe gospodarske dejavnosti Slovencev in Hrvatov; asimilacijo z ukinitvijo njihovih šol in splošno prepovedjo rabe njihovega jezika, celo pri verskih cerkvenih obredih; spodbujanje njihove urbanizacije in emigracije; brisanje vsake neitalijanske sledi s prisilno menjavo priimkov, geografskih in ledinskih imen itd.

V praksi so začeli takoj pobirati davke; te naloge niso več opravljali državni uradi, temveč privatne družbe, v glavnem banke, ki so si pridrževale 10% provizijo, in davki niso bili več določeni na osnovi točnih ocen katastrskih donosov parcel.

Prva skrb nove oblasti je bila postopna ukinitve celotne mreže kmečkih zadrug, hranilnic in posojilnic, ker so bile glavna opora kmetov za prebroditev kriznih časov. To ni uspelo tako hitro, kot je bilo predvideno, tako da je leta 1927 fašistični federal v Trstu javno izrazil svoje nezadovoljstvo in izjavil, da slovenski denarni zavodi morajo izginiti. To se je res zgodilo s tem, da je tržaški prefekt Fornaciari leta 1929 razpustil Tržaško zadrugno zvezo (Čermelj, 1974, 162).

Na tak način so kmetje, brez sleherne opore, postali lahek plen špekulantov in bank, saj so se že leta 1924 pasivne obresti za posojila povečale od prejšnjih 5% na 25% in tudi prošnje za posojila so postale resna ovira, ker je bilo treba najeti in plačati geometra za oceno

imetja ter notarja za hipoteko. V primeru nezmožnosti plačevanja mesečnih zneskov dolga pa so kmetom lahko zarubili živino, pohištvo ter celo orodje in pridelek, kar je bilo v času Avstro-Ogrske prepovedano. Ko je znesek neplačanega dolga dosegel določeno višino, je bila kmetija pod hipoteko zarubljena in prodana (Gherardi Bon et al., 1985, 194).

Davki so se postopoma večali in nastajali so še novi, komunalni, kot npr. davek na zakol prašiča. Ekonomski pritisk je tako narasel, da je kmalu postala očitna razlika med Venetom in istrsko-primorsko pokrajino. Po statističnih podatkih ministrstva za finance so v Venetu davki na prebivalca znašali 7,3 Lit, na obravnavanem ozemlju pa 32,4 Lit. (Apih, 1966, 179). Stanje se je iz dneva v dan slabšalo, ker pridelki niso več zadostovali za plačevanje davkov. Začelo se je izseljevanje v Južno Ameriko, kajti nekateri so si v brezizhodnem položaju, rajši kot bi se dali izgnati s svoje prodane domačije, z zadnjim denarjem kupili vozovnico na emigrantskem parniku.

Kljub vsemu pa zaradi trdoživosti in navezanosti ljudi na svojo zemljo italianizacija ni dosegala zažrtanih uspehov. Ministrstvo za notranje zadeve je bilo junija 1931 prisiljeno ukrepati in poslati priporočilo prefektom dežele ... *naj se preuči ustanovitev posebnega zavoda, ki bi moral odvzeti domačinom njihovo zemljo v določenem ozemeljskem pasu ... Razlastitev bi se morala končati v teku 10 let in zemlja bi morala biti potem dodeljena bivšim borcem in fašistom...* (Apih, 1966, 275-276).

In res, že 14. avgusta istega leta je bila ustanovljena zloglasna in med Primorci dobro znana finančna družba "Ente per la rinascita agraria delle tre Venezie". Njen statut in pravila niso bili nikdar objavljeni, le nekateri časopisi so nekaj namignili o njenih skritih namenih. Višek dejavnosti je dosegla leta 1935. Od leta 1934 do leta 1938 je "razlastila" 178 posestev in jih je dala 104 italijanskim družinam. Če k temu prištejemo še posestva, ki so šla na boben pred tem, se je število rubežev na Primorskem gibalo okrog 7000 (Kacin-Wohinz, 1990, 83).

(Ta ista družba, nastala po načrtih fašizma, preimenovala kasneje v "Ente nazionale per le tre Venezie", je delovala še v povojnem času z istimi cilji; med drugim je zgradila stanovanjska naselja na razlašeni slovenski zemlji Tržaškega primorja, v občini Devin-Nabrežina za istrske optante).

Število hipotek je tako naraslo, da je bila Istra v tem pogledu na prvem mestu v Italiji. Pomanjkanje denarne gotovine je povzročalo prave družinske tragedije tudi v primerih bolezni, ker če ni bilo mogoče plačati bolniške usluge, je sodišče takoj ukrepalo z rubežem. Število živine je upadlo za 70%, ker so z njeno prodajo plačevali davke. Isto se je dogajalo z zemljo; informatorji iz bolj premožnih družin so potrdili, da so družine prodajale vsako leto po eno njivo, da bi se rešile popolnega rubeža. Statistični podatki kažejo tudi na veliko število

samomorov, ker je ekonomska stiska nekatere privedla do brezupnega stanja, ko niso bili več sposobni preživljati svojih družin. Množili so se tudi ropi, kraje in pojavljali so se primeri banditizma.

Ta nesrečni proces razlašanja je začel upadati ob začetku druge svetovne vojne in prenehal septembra 1943 s propadom Italije.

Iz vsega tega izhaja, da je bil pri prizadetih glavni problem kako priti do denarja za plačilo davkov. V glavnem so za to skrbele ženske s svojim garanjem kot služkinje, perice in preprodajalke, kot znane Šavrinke, ki so pešale iz raznih zalednih istrskih vasi do Trsta. Velika večina pa je skušala dobiti zaposlitev v izolskih in koprskih tovarnah za predelavo rib. Terenska raziskava med takimi je potrdila navedene stiske, saj je vsaka intervjuvana informatorka na vprašanje, zakaj so potrebovale zasluženi denar, bez oklevanja odgovorila, da je vse šlo za plačilo davkov.

Iz tega lahko upravičeno sklepamo, da načrt o odvzemu slovenske zemlje v Istri ni uspel v veliki meri po zaslugi delavk v tovarnah za predelavo rib v obalnih mestih.

Življenje delavk, zaposlenih v tovarnah ribje industrije pod Italijo

Ozemlje, od koder so prihajale slovenske delavke, je obsegalo skoraj vso Slovensko Istro od Dragonje do današnje meje z Italijo. Raziskava je pokazala, da za delo v tovarnah niso bili zainteresirani samo kraji okoli Kopra in Izole, temveč tudi zelo oddaljeni zaselki in vasi do hrvaške meje, kot Koštabona, Puče, Padna, Sv. Peter, Krkavče, ki v času Italije sploh niso bili povezani z obalo s prevoznimi sredstvi kot danes. Delavke so bile prisiljene pešati od doma do tovarn in po napornem delu spet domov ob vsakem vremenu. Razdalja po cestah, upoštevajoč tudi kolovoze, je dosegala v nekaterih primerih tudi 25 kilometrov. Ker človek pri hitri hoji lahko prehodi približno pet kilometrov na uro, so teoretično porabile pet ur samo v eno smer. Ob tej pripombi so intrjuvane informatorkе objasnile, da je bila izbrana pot vedno najkrajša, po stezah, poljih in travnikih. Na poti proti morju so se spuščale tudi po strmih pobočjih, ker se jim je mudilo, da ne bi zamudile na delo. Večkrat jih je prvi opozorilni glas sirene posvaril, da kasnijo, tako da so z vrha pobočja prešle v pravi tek. Nazaj grede pa so šle bolj počasi, ubirale so bolj položno, manj naporno pot, saj ni bilo tovarniške sirene, ki bi opredeljevala čas vrnitve. Klepetale so, se šalile, prepevale in celo plesale. Težko je bilo ob deževnih vremenih, kajti pobočja in steze v nižinah so bile blatne in spolzke; še hujše je bilo ob sneženju in poledici. Nekatere ženske se še spominjajo, da je ob takih prilikah pot trajala po štiri ali pet ur; domov so prihajale, vse pokrite z ledom in snegom, šele okoli polnoči.

Sl. 5: Oddelek za čiščenje sardel in rezanje glav. Ženske delajo na odprtem, z bosimi nogami na mokrem kamnitem tlaku (AMSNT).

Foto 5: Reparto per la pulizia e la decapitazione delle sardine. Le donne lavorano all'aperto, scalze sul pavimento di pietra bagnato (AMSNT).

Zanimivo jih je bilo videti zjutraj na višinah, kako so prve iz najbolj oddaljenih vasi srečavale druge iz bližnjih, in vrste so se daljšale in večale proti obali, kot potoki, ki se zlivajo v rečice in te v veliko reko, ki se naposled izlije v morje. Tudi šum na cesti se je večal kot žuborenje gorskih potokov, ko se v njih proti nižini naberejo vode. Ob glasu sirene točno ob osmi uri so tovarne posrkale vase vse ženske; kar naenkrat je bilo vse tiho in ceste so ostale prazne.

Iz najbolj oddaljenih krajev je pot trajala približno dve uri in pol v eno smer. Tako so npr. ženske od Sv. Petra in iz Krkavč pešale pet ur dnevno. Za jasno sliko njihovega fizičnega napora in stanja je potrebno dodati k temu vsaj osemurno delo, mnogokrat stoje in naporno, kot pri razkladanju rib in prenašanju zabojev. Vse to so opravljale ob skromni in malokalorični hrani. Pozimi so bile izpostavljene nizkim temperaturam, ob dežju pa so bile premočene do kože. Na delu se jim ni bilo mogoče zmerom posušiti, niso pa imele drugih oblek za zamenjo. To je povzročalo česte prehlade, bolezni dihalnih organov, pljučnico in tudi tuberkulozo, držanje rok po ves dan v mizli vodi pa artritis. Statistični podatki iz tistih časov in znanstvena raziskava zdravnika M. Gioseffija *La tubercolosi nella Venezia Giulia* potrjujejo, da je bilo v Istri rekordno število smrti zaradi tuberkuloze, in to v večji meri pri ženskah kot pri moških (Gherardi Bon et al., 1985, 262).

V družinah, kjer ni bilo odraslih otrok, da bi pomagali pri kmečkih in domačih opravilih, so mlade

Sl. 6: Isti oddelek, slikan nekoliko kasneje, ker so se voditelji zavedali, da bi bilo neprimerno kazati bose in neurejene ženske. Tu vidimo iste ženske kot na prejšnjem posnetku obute in z belo ruto na glavi (AMSNT).

Foto 6: Stesso reparto, qualche tempo dopo, allorché la direzione si rese conto che sarebbe stato controproducente mostrare le donne a piedi nudi ed in disordine. Vediamo le stesse donne della foto precedente, ma con le scarpe e un fazzoletto bianco in testa (AMSNT).

delavke pred odhodom na delo morale poskrbeti za razna opravila, kot so krmljenje in molža živine, priprava drv, donašanje potrebne vode za cel dan ljudem in živini. Po pričevanju informatork je bila oskrba z vodo v sušnem obdobju zelo naporno delo, ker je to odvezalo dragocene ure spanja. Ko je namreč vaški izvir usahnil, so delavke vstajale celo ob treh zjutraj, ker je bilo treba daleč od vasi do nižjega izvira in čakati v dolgi vrsti žensk, ki so polnile posode z vodo, saj je komaj curljala iz žleba. Ko so se vrnile iz tovarne, je bilo potrebno še pomagati pri hiši in na polju. Njihova fizična izčrpanost je bila taka, da so vse bile suhe in vitke; po podatkih informatork med njimi ni bilo niti ene debele.

Delavke so bile ponavadi mlade, saj so začele v tovarni delati že pri 14 letih. V družini je bila izbrana ena izmed sester, da bi šla delat v tovarno za zagotovitev denarja, druge so po navadi ostajale doma. Izbrana je v tovarni delala tako dolgo, dokler se ni odločila za poroko. Takrat jo je zamenjala, pri mnogoštevilčnih družinah, mlajša sestra. V primerih, ko si je ustvarila lastno družino in je morala nadaljevati delo v tovarni, so nastajale resne težave. Med nosečnostjo je morala delati do zadnjega dne, po porodu pa je ostala brez sleherne pomoči. Ko je spet začela delati, je otroka lahko dojila le ponoči. Slabe sanitarne razmere na delu, dolgo peščenje do tovarne, fizična izčrpanost, slaba prehrana in skrbi niso omogočale normalnega življenja materam ob rojevanju otrok. O tem zgovorno pričajo statistike, ki kažejo največjo otroško smrtnost v okolju Izole in Rovinja,

ponavadi dolga, bluže bele ali živo pisane; ko je zeblo so si podobele eno ali dve volneni majici domače izdelave. Za obutev so imele copate, izdelane iz debelega starega blaga, s podplati iz več slojev klobučevine. Vaški čevljar je na nekatere pribil kos obrabljene gume bicikla ali avtomobila. Take copate so veljale že za boljše, ker so dalj časa trajale. V toplih mesecih je bilo normalno, da so pešale boste, s copatami v rokah, do prvih hiš v mestu. Na delovnem mestu ni bilo delovnih oblek, imele so samo predpasnik in ruto na glavi.

Problem higiene je bil zelo pereč, saj v tovarni ni bilo tušev, po delu so se lahko umile le pod pipo. V poletnih mesecih je bil smrad sardel neznosen in je ostajal dolgo v oblekah, v laseh in na koži. Tudi doma ni bilo dovolj vode, da bi se pošteno okopale. Mlada dekleta so bila zato zelo prizadeta, posebno ob nedeljah in praznikih, ko so se srečevale s fanti na plesih, kjer so še vedno neprijetno dišale po ribah.

Delovni urnik so naznanjale sirene, ki so se slišale daleč naokrog do bližnjih vasi. Prvič so se oglasile 15 minut pred osmo, drugič 5 minut pred osmo uro, tretjič točno ob osmih. Opoldne je sirena oznanjala kosilo, ob enih spet začetek popoldanskega dela, ob sedemnajstih pa konec delovnega dneva. Ob začetku dela so zaprli vrata in tiste, ki so malo zakasnile, tudi če samo minuto, so odbili pol ure plačila. S sireno so klicali na delo v tovarne tudi ob nedeljah in drugih izrednih prilikah, ko je bil ulov sardel velik in je bilo potrebno ribe takoj prevzeti in jih predelati, da se ne bi pokvarile. V takih primerih je bilo obvezno pohiteti v tovarno in opustiti vsak domači posel ali oddih. Tista, ki se tega ni držala, je dobila opomin, in po tretjem opominu, če ni imela tehtnega opravičila, so jo lahko odpustili z dela.

Kosilo so si nosile s seboj v lončku ali pa so se zadovoljile s kosom kruha in mlekom. Med kosilom je bilo prepovedano ostati v tovarni, zato so morale jesti zunaj po ulicah, kjer so pač mogle. Kot je povedala informatorka iz Izole, so nekatere italijanske delavke iz revnih družin zavidale Slovenkam, ker so imele v lončku juho s krompirjem, fižolom ali ješprenjem, one pa samo kos kruha. Dogajalo se je namreč, da v mestni družini, kjer je bil oče ali mož sezonski delavec ali najemni ribič, ob določenih časih ni bilo denarja. Take okoliščine so privedle nekatere delavke iz mesta do tega, da so brez denarja kupovale sladkor in olje v tovarniški trgovini Arrigoni, kjer so jim potem dolg odračunali od plače. Kupljena živila pa so takoj prodajale naprej za nižjo ceno, samo da bi dobile nekaj gotovine za nujne potrebe. Ko so očitale Slovenkam, da se jim boljše godi, so le-te odgovarjale, da morajo po pet ur pešati in po delu v tovarni delati še na polju, meščanke pa se lahko sprehajajo in poleti kopajo v morju. Vendar so bili odnosi med enimi in drugimi vedno dobri; večkrat se je dogajalo, da so Slovenke ob kosilu Italijankam iz mesta ponudile nekaj zalogajev iz lončka.

Sl. 7: Delavke režejo glave sardelam, jim čistijo luske in odstranjujejo drobovje. Delale so stoje, na odprtem tudi pozimi, z rokami in nogami stalno v mokroti (AMSNT).

Foto 7: Operaie intente a decapitare le sardine, a squamarle e a pulirle dalle interiora. Lavoravano in piedi, all'aperto anche d'inverno, con le mani ed i piedi sempre in ammollo (AMSNT).

kjer je bilo največ žensk zaposlenih v tovarnah ribje predelovalne industrije (Gherardi Bon et al., 1985, 239).

Delavke, ki so se izkazale in vztrajale na delovnem mestu dalj časa, so res dobile višjo plačo, toda to so plačale moralno one same in njihovi otroci, posebno tam, kjer ni bilo dedkov in babic in so otroci ostajali doma sami. Informator iz Izole se še spominja, kako je vsak dan s hrepenenjem čakal večerni glas sirene in stekel dol po Šaletu naproti materi, ki se je vračala domov iz tovarne. V živem spominu sta mu ostala nepopisno prijeten občutek, ko ga je mati objemala, in toplota njene roke, ko je prišla njegovo, vso premraženo.

Delavke so bile zelo skromno oblečene. Pozimi so se ovile s črnim šalom, ki je služil kot pokrivalo na glavi ob burji in dežju. Plaščev in dežnikov ni bilo. Spodnje perilo je bilo doma izdelano, kot hlačke do kolen, dolge nogavice, tudi doma spletene. Krila so bila enobarvna,

Včasih je bilo potrebno delati nadure, ob praznikih in celo v treh izmenah, od 6^h do 14^h, od 14^h do 22^h in od 22^h do 6^h. V takih primerih je bilo res hudo, ker so morale hoditi na pot ponoči. Ženske iz bolj oddaljenih krajev so bile pozimi in ob slabih vremeni prisiljene prespati v mestu. V najetih sobah je spalo tudi po šest deklet skupaj.

V tovarnah so rajši sprejemali zelo mlada dekleta, že pri štirinajstem letu starosti, ker so jim dajali minimalne plače. Delo se je dobivalo po priporočilih ali po dolgem čakanju pred tovarno. Nekatere brezposelne so po cele tedne vsak dan stale v vrsti v upanju, da se sprazni kako delovno mesto zaradi bolezni ali odpusta ali da trenutno potrebujejo več delovne sile. Ko je delavka dobila začasno mesto, ji je bilo lažje priti do stalne zaposlitve.

Zaposlitev se je začela vedno z navadnimi, težkimi deli, kot so izkrčevanje rib in njihovo prenašanje v skladišča. Vsa težaška dela so opravljale ženske; moških je bilo malo, in ti so bili specialisti, mizarji ali mehaniki. S časom so začelnice začele soliti, spirati in čistiti ribe, kar je pomenilo biti vedno z rokami v vodi, včasih tudi ledeni, ker so uvažali tudi zmrznjene ribe. Potem so po sposobnosti napredovale in prešle k delu v halah, kjer jih je sedelo po šest ali osem za vsako mizo in čistile slane inčune ter pripravljale filete. Obvezno so morale imeti lastni nož, brez katerega niso smele priti na delo. Pri vsaki mizi je bila voditeljica starejša, ki je usklajevala delo, zvijala filete, v sredo dodajala kapro in jih zlagala v pločevinke. Inčune so na mize prinašale druge delavke, ki so tudi odnašale odpadke. Na drugih mizah so pripravljale in zlagale v pločevinke sardele in druge vrste rib. V teh oddelkih so imele delovne norme za proizvodnjo vsake mize, kar je dajalo možnost večjega zaslužka, obenem pa obremenjevalo delavke do skrajnosti. Februarja leta 1927 je 600 delavk tovarne Arigoni stavkalo pet dni zaradi previsokih norm in znižanih plač. Leta 1929 so spet protestirale za doseg znižanja norme, kar je pod fašizmom utegnilo imeti hude posledice.

Delavke so ob potrebi premeščali na katerokoli drugo mesto ali oddelek za kuhanje zelenjave ali marmelade. Starejše so delale v strojnih oddelkih, kjer so izdelovali pločevinke in pokrovčke. Stroji, ki niso imeli varnostnih naprav, so bili zelo nevarni. Nekaterim delavkam je odrezalo prste. V halah je morala vladati popolna tišina. Nekateri šefi so bili zelo kruti in so delavke zmerjali s psokami. Neredko so ukazali: Ti, ti in ti takoj domov! Pod Italijo je bila slovenščina strogo prepovedana. Protestirati ni bilo mogoče, niti v poletnih vročih dneh, ko je bil zrak v halah zelo vlažen, zasičen z ribjim smradom in je temperatura presegala 40°C, da so nekatere ženske padale v nezavest. Informatorke iz tovarne Ampelea se spominjajo fašista Ettorija Stolfi, krutega in nečloveškega (verjetno slovenskega rodu), ki jih je zmerjal kot "maledette sciave" in je bil po vojni justificiran v Rovinju. Njegov brat Guido je bil drugače

Sl. 8: Delavci in delavke pozdravljajo delegacijo iz Rima. Lepo je vidno razmerje med moško in žensko delovno silo (AMSNT).

Foto 8: Gli operai salutano una delegazione proveniente da Roma. Evidente il rapporto numerico fra la manodopera maschile e quella femminile (AMSNT).

usmerjen, dober in še po vojni priljubljen šef oddelka. Spominjajo se tudi šefa stražarjev, Slovenca Panjeka, zglednega dobrega človeka, ki je bil finančni stražnik še pod Avstrijo. Njegov vnuk je sedaj docent na tržaški univerzi.

Ne glede na strogost so nekatere bolj smele lačne ženske vseeno pojedle kakšno ribico in kruh namočile v oljčno olje, seveda na skritem v straniščih. Iz tovarne ni bilo mogoče odnesti prav nič, ker je bila na vratih kontrola s strogim pregledom.

Vzdušje v tovarnah je bilo napeto zaradi stroge discipline, saj delavke niso smele niti odgovoriti na vsa nasilna dejanja vodij in zmerjanje, predvsem zaradi

Sl. 9: Sušenje sardel na odprtem, v rešetah z repom navzgor (AMSNT).

Foto 9: Asciugatura delle sardine all'aperto, su graticole con la coda in alto (AMSNT).

strahu, da bi zgubile delovno mesto. Tako stanje je tra-

jalo tudi še med drugo svetovno vojno; posebna strogost je vladala v tovarni Ampelea, ki je bila leta 1943 proglašena za podjetje strateškega pomena za vojaške naloge in so nemške okupacijske sile v njej postavile svojega vojnega komisarja.

V izboljšanih razmerah po letu 1945

Po vojni se je stanje popolnoma spremenilo, ne glede na to, da je nekaj časa delo potekalo neredno zaradi težav z dobavo surovin, da je zavladal nekaj nered z relativno anarhijo v notranji organizaciji kot posledica prehajanja na ljudsko oblasti, ki so jo mnogi tolmačili kot možnost, da se zdaj lahko dela vse, kar se prej ni smelo. Kontrolo na vratih so opustili, ker so jo imeli za izraz kapitalizma. V odnašanju domov po nekaj rib ali pločevink niso videli kraje, s pretvezo, da "je tako in tako vse naše". Skladišča so bila vsa odprta in brez ključev kot dokaz, da bodo v novem družbenem redu vsi vestno skrbeli za "ljudsko imovino". Odpravljena je bila vsakršna kontrola proizvodnje. Zaposlovali so ljudi po ukazu sekretarja partije, čeprav so bili nepotrebni pri delu in brez strokovnega znanja. Po novi socialistični morali je bila plača garantirana vsem, ne glede na rentabilnost podjetja in na čas, koliko ur je dajansko kdo delal, le da je bil na delovnem mestu.

Še hujše je bilo po letu 1948 ob razkolu zaradi resolucije Informbiroja. Sindakati so ostali pod vplivom komunistične partije v Trstu z Vidaliem na čelu, ki je bila proti Jugoslaviji in za priključitev vsaj cone B Svobodnega tržaškega ozemlja k Italiji. Skoraj vsi šefi oddelkov so bili komunisti in so se ravnali po navodilih iz Trsta, ki so med drugim ukazovala, da je treba proizvodnjo sabotirati. Tudi takratni direktor tovarne je izvrševal direktive, ki jih je dobival iz uprave podjetja v Trstu. Dodatno zmedo so povzročali tudi nekateri agenti Udbe s svojimi subjektivnimi in nedemokracijskimi posegi.

Kot vse tovarne, je tudi Ex Ampelea delovala nerentabilno in v stalnem ekonomskem deficitu, ki ga je pokrivala državna banka. Ker je stanje postajalo kritično tudi s socialno-političnega vidika, so se nekateri predstavniki oblasti obrnili direktno na Ljubljano h Kidriču s prošnjo, naj takoj ukrepa. V kratkem je prišla komisija, preučila stanje in sestavila poročilo ter nasvete za reorganizacijo vseh tovarn. Iz tega in iz pričevanj nekaterih odgovornih vodilnih kadrov v tem obdobju je mogoče dobiti za naše današnje poglede res nenavadno sliko.

Tovarna ni imela notranjega pravilnika, ki bi opredeljeval dolžnosti posameznih delavcev in oddelkov. Razni sektorji so delovali vsak zase brez koordinacije, ker ni bilo tehničnega vodje. Vse to je povzročalo zmedo in pomanjkanje delovne discipline. Odsotnost z dela je presegala 20%, produktivnost žensk pri pripravljanju filetov je bila za polovico manjša kot pred vojno

itd. Sploh niso imeli pregleda inventarja in evidence uskladiščenih proizvodov, še manj so po zdravih ekonomskih načelih izračunavali stroške proizvoda in njegovo prodajno ceno.

Komisija je izdelala sanacijske načrte za vse tovarne, toda v nekaterih se je pojavil odpor, da bi jih sprejeli. Kaže, da ga je v celoti sprejel samo delovni kolektiv Ampelee, in stvarno stanje se je začelo hitro spreminjati na boljše, posebno po letu 1951, ko je bilo uvedeno samoupravljanje.

Šefi oddelkov so bili zamenjani, postavljen je bil tehnični vodja, uveden je bil notranji pravilnik s strožno disciplino. Spet je bila postavljena kontrola na vratih in uvedene so bile minimalne norme proizvodnje z nagrado. Začeli so varčevati pri delovni sili s tem, da so nekatere premeščali. Mnoge moške so npr. zaposlili pri razrezovanju med Izolo in Koprmo potopljene preko-oceanske potniške ladje Rex. Čeprav so ženske morale delati po sanaciji več kot prej, se je njihovo socialno in zdravstveno stanje popolnoma spremenilo. Postopoma so začele dobivati to, o čemer so one in njihove matere sanjale celo življenje.

Pridobile so mnogo pravic, delovne razmere so se izboljšale, vzdušje na delovnem mestu je postalo dobro. Treba pa je dodati, da ekonomsko niso bile na boljšem, in sicer zaradi vsesplošne povojne revščine v takratni Jugoslaviji. Zgrajene so bile slačilnice in kopalnice, kjer so se končno po delu lahko stuširale. Dobile so delovne obleke, cokle in gumijaste škornje, če so delale v mokrih prostorih. Organizirali so tudi otroške jasli, kjer je bilo mogoče materam v teku delovnega časa dobiti svoje otroke. Uredili so menzo, tako da ni bilo treba več jesti po ulicah ob vsakem vremenu. Tudi zdravniška pomoč je bila zagotovljena v tovarniški ambulanti in poskrbeli so za to, da so starejše ali prizadete z raznimi boleznimi premeščali na bolj primerna in lažja dela. Ogromno olajšavo pa je prinesla uvedba prevoza iz zalednih vasi na delovno mesto in obratno.

V začetku so se za ta prevoz zadovoljili s kamioni, ki so služili tudi za prevažanje rib in so smrdeli seveda po ribah. Zjutraj so prihajali do nekaterih zbirnih točk, do katerih so ženske še pripešale. Tiste iz Sv. Petra so npr. hodile do najbližjega zbirališča, ki je bilo v Kortah, kar je predstavljalo že veliko olajšavo. Kasneje so kamione nekako uredili, očistili pred prevozom ljudi, nanje postavili prenosne klopi in jih ob slabem vremenu celo pokrili. To je trajalo vse do vzpostavitve avtobusnih zvez do vseh vasi.

Po letu 1954, ko je v tovarnah zmanjkalo delovne sile zaradi emigracije večjega dela italijanskega prebivalstva, so ženske prihajale na delo tudi iz bolj oddaljenih krajev ob hrvaški meji, iz doline Rižane, od Črnega Kala in iz Brkinov. Te delavke so se sčasoma za stalno preselile v Izolo. Čeprav so bile razmere sedaj dosti boljše, je bilo delo v tovarni vsekakor še zmerom naporno, posebno takrat, ko je bilo ob večjih ulovih rib

potrebno delati nadure in v več izmenah. Kot vedno, so ženske to prenašale s potrpljenjem in požrtvovalnostjo za dobro svojih družin in končno tudi svoje domovine.

KONZERVIRANJE RIB S SOLJENJEM

Človek si je vedno prizadeval ohraniti živila čim dlje užitna, da bi jih uporabil v težjih časih, ko mu narava ali prilike niso bile naklonjene. Najtežje mu je bilo ohranjati ribe. To je zahtevno tudi danes, ker se ribe med vsemi proteinskimi živali najhitreje pokvarijo. Vzrok je v tem, da ribo zaradi velike količine vode, ki jo vsebuje, izredno hitro napadejo mikroorganizmi. K temu je treba dodati še to, da ima v nasprotju z nevodnimi živalimi, zelo tanko in ranljivo kožo, malo veznega tkiva, celice s tankimi stenami in veliko izpostavljeno zunanjo površino glede na mesnato maso. Glavni problem je bil vedno kako zmanjšati količino vode, ki v sveži ribi doseže do približno 80% njene teže. Zmanjšanje količine vode preprečuje rast in razmnoževanje škodljivih mikroorganizmov in upočasnjuje kemične reakcije, ki kvarijo kakovost mesa. S konzerviranjem rib so se ukvarjali že Egipčani, Grki in Rimljani ter vsi obmorski narodi. V glavnem so uspeh dosegli s sušenjem, soljenjem in dimljenjem. Ti načini so se s časom izpopolnjevali, toda principi so ostali isti kot pred nekaj tisoč leti.

V začetku 19. stoletja je zdelo, da bodo ti tradicionalni postopki kmalu izginili, ker se je pojavil nov način konzerviranja. Francoz Nicolas Appert Francois je namreč patentiral metodo hranjenja živil v hermetično zaprti stekleni posodi, ki jo je imel za določen čas v vreli vodi. Leta 1812 je odprl prvo tovarno za konzerviranje živil v mestecu Massy pri Parizu, ki je delovala uspešno do leta 1833. Njegov sistem je imel slabo stran v tem, da je potreboval steklene posode. Takrat se ni mogel še zavedati, da je empirično dosegel pasterizacijo, saj je Pasteur to znanstveno dokazal šele leta 1867. Dokončen korak za uveljavitev novega sistema konzerviranja je bil narejen leta 1810, ko je Anglež Peter Durand patentiral pločevinasto škatlico. Po prvi tovarni za konzerviranje sardin v pločevinkah, ki je začela delovati leta 1822 v mestu Nantes v Franciji, so bliskovito nastajale druge tovarne po vsem svetu, kajti njihov upeh je bil garantiran tudi s tem, da so začeli konzervirati poleg sardin še druga živila, kot meso, sadje, zelenjavo in stročnice.

Vendar se je stari način soljenja obdržal in celo nove tovarne so zaradi velikega povpraševanja konzervirale slane sardele ter inčune v razsolu v sodih, ne samo zaradi cene, ampak tudi zaradi boljšega okusa. To velja še danes, čeprav v znatno manjši meri, saj na trgu prodajajo slanike, slane sardele in filete soljenih inčunov, ki so posebno cenjeni.

Sl. 10: Vlaganje že pripravljenih sardel v pločevinke (AMSNT).

Foto 10: Inscatolazione del pesce lavorato (AMSNT).

Avstrijska vlada se je začela ukvarjati s programom za povečanje uporabe hrane iz rib namesto mesa že v začetku 18. stoletja in v zvezi s tem tudi s problemom konzerviranja. Ker je Avstrija uvažala veliko količino slanik rib iz Prusije in Nizozemske, so menili, da bi bilo smotno uporabljati ribe ne iz uvoza, ampak iz svojega morja. Mnogo je bilo že napisanega o sposobnostih in širokem obzorju zanimanja cesarice Marije Terezije, skoraj nihče pa ne ve, da se je zanimala tudi za soljenje rib. 31. julija 1751 je osebno napisala pismo Komercialni intendanci Tržaškega in Reškega primorja, naj preučijo, katera vrsta rib jadranskega morja bi bila najbolj primerna za soljenje, in naj se nato tudi z davčnimi olajšavami omogočijo ureditev primernih obratov za tako dejavnost. Poskrbela je tudi za strokovno pomoč in je poslala v naše kraje dva specialista iz Nizozemske, naj tukajšnjim ribičem in podjetnikom posredujejo znanje o tej obrti, ki je imela na severnih obalah veliko ekonomsko vlogo. Opredelili so se za skuše, ki so bile bolj podobne slanikom svernega morja (Slanik ali *Clupea harengus harengus*, arringa, herring, dolžine od 20 do 38 cm, je najbolj razširjena riba na svetu; še danes jo uporabljajo v Evropi v velikih količinah, slano ali dimljeno) (AST. IC, 331).

Sl. 11: Hala za pripravljanje in vlaganje filetov inčunov (AMSNT).**Foto 11: Sala filetti (AMSNT).**

Po letu 1797, ko je Avstrija zasedla celotno Dalmacijo, se je dejavnost konzerviranja rib s soljenjem stalno večala, tudi na osnovi znanja in tradicije, ki je jo je imela Beneška republika. Oblasti so skušale na vse načine povečati ribolov in soljenje rib za rabo v notranjosti dežele ter za izvoz. To se je občutno stopnjevalo po letu 1850, ko je prevzela upravljanje pomorskih zadev Osrednja pomorska vlada – Central Seebehoerde v Trstu. O tem govori tudi podatek, da se je v desetletju 1868-1878 število avstrijskega ribiškega ladjevja povečalo od 1269 na 1878 enot in število ribičev od 4049 na 8544 oseb. Nastajale so tovarne za soljenje in konzerviranje rib. Prva je uspešno začela delovati leta 1867 v Devinu v Slovenskem primorju, po zaslugi Čeha Warhaneka, z izključno slovensko delovno silo.

Potrebno je pojasniti, da so se s soljenjem poleg tovarn ukvarjale vse ribiške družine, za svoje domače potrebe in tudi za prodajo. Mnogi trgovci so imeli pogodbe s posameznimi ribiči za sezonski odkup sodov slanih rib. Količinsko so solili po kriteriju povpraševanja naslednje ribe:

sardele, *Sardina pilchardus* (Walb) sardina, pilchard sardine dolžine 15-25 cm

inčune, *Engraulis encrasicolus* (L.) acciuga, anchovy dolžine 15-20 cm

skuše, *Scomber scombrus* (L.) sgombro, common mackarel dolžine 20-30 cm

lokarde, *Scomber japonicus* (Houtt) lanzardo, chub mackarel dolžine do 50 cm

modrake, *Maena maena* mennola, blotched picarel dolžine 15-25 cm

Največje povpraševanje je bilo pretežno po sardelah in inčunih.

Sodi so bili povečini standardni v tovarnah in pri zasebnikih; vsebovali so po 55 kg rib, t.j. približno 1600 velikih ali 2200 malih sardel; če sardele niso bile strogo sortirane, so računali okoli 2000 sardel na sod. V en sod je šlo približno 400 skuš. V prometu so bili tudi manjši

sodi, posebno za potrebe lokalnih prodajalcev. Sod je bil primeren za prodajo približno v treh do petih mesecih po vlaganju, odvisno od letne dobe in maščob v ribah. Če je bilo blago dobro in tesno zaprto je lahko trajalo, skladiščeno v primernem prostoru, tudi tri leta. Trgovci so ob sprejemu sodov ob sumu preverjali kakovost ribe s tem, da so odprli dno soda in zabodli v ribjo maso svojo specialno leseno paličico ter jo povohali. Tovarne so garantirale za svoj proizvod, ker so to delo vlaganja opravljale s svojimi specialisti.

Slane ribe, lovljene in pripravljene na Jadranu, so bile zelo cenjene v inozemstvu predvsem v Italiji in Grčiji. Izvažali so jih tudi v Rusijo, Nemčijo, Severno in Južno Ameriko, Romunijo in Egipt. Do leta 1884 se je izvoz sukal okoli 50.000 sodov na leto. Kasneje se je začela konkurenca španskih, portugalskih in severnoafriških proizvajalcev, ki je vplivala na ceno in posledično tudi na skupno količino izvoženih rib (AST. GM, 889).

Soljenje rib je postalo važen ekonomski dejavnik za vse dalmatinsko in primorsko-istrsko območje, ker je poleg ribičev zaposlovalo tudi lepo število izdelovalcev sodov in vseh, ki sodijo zraven.

Tabela 1: Statistični podatki za soljenje rib v letu 1911.**Tabella 1: Dati statistici sulla salagione del pesce nel 1911.**

OKRAJ	ŠT. MEST	KG	VREDNOST V KRONAH
Trst	5	46.410	30.050
Rovinj	1	13.000	7.900
Pulj	1	1.000	640
Lošinj	9	99.850	41.820
Zadar	29	413.690	155.200
Split	29	915.500	455.620
Dubrovnik	24	573.110	246.280
Meljine	6	14.000	8.460
SKUPAJ	104	2.176.600	945.970

Kot je razvidno, je ta dejavnost bila precej na drobno porazdeljena po vsej obali. Konkretno so se ukvarjali z njo na 104 mestih. Treba pa je upoštevati, da je statistika beležila le soljenje, ki je šlo v velike prodajne tokove, ni pa zajemala lokalnih potreb in domače porabe (Pastrović, 1913).

Slovenski ribiči Tržaškega primorja so prodajali svoj odvečni ulov v glavnem v tovarne v Barkovljah, Devinu, Izoli in Gradežu. Skoraj vsaka družina v obalnih vaseh, četudi ni bila ribiška, pa je solila ribe za domačo uporabo. Zelo zanimivo je dejstvo, da so le v Nabrežini uporabljali posode za soljenje iz belega domačega kamna in ne lesenih, kot povsod na Jadranu do Grčije.

Skica standardnih sodov za slane ribe. Na levi veliki 60-kilogramski tipa Dalmacija, na desni manjši stožčasti, 25-kilogramski, za prodajo na drobno v trgovinah (Zbirka Volpi Lisjak - Delloro).

Schizzo dei barili standard per il pesce salato. Sulla sinistra il tipo Dalmazia, da 60 chilogrammi, sulla destra il più piccolo, a cono, di 25 chilogrammi, per la vendita al dettaglio (Coll. Volpi Lisjak - Delloro).

Kot nam povedo statistike in delavke, ki so to delo opravljale v tovarnah v Kopru in Izoli, se je soljenje rib, ne glede na druge načine konzerviranja, obdržalo do srede 20. stoletja. Drastično je upadlo, čeprav ni povsem izumrlo, potem ko so se pojavile nove tehnologije zamrzovanja in velike ribiške ladje, opremljene s t.i. sistemom globokega zamrzovanja, ki v zelo kratkem času shladi ves ulov na temperaturo 40 stopinj pod ničlo, kar preprečuje pokanje celičnih sten ribe in ji zagotavlja svežino ter organoleptične kakovosti po odmrznitvi.

Tehnologija soljenja

Pogoj za kakovostno konzerviranje slanih rib je bil vedno, poleg sveže ribe, dober sod. Ta je bil še iz časov Avstrije nekako standardiziran; poln je tehtal približno 60 kg, in vseboval neto 55 kg rib. Tudi kasneje so ga v Italiji in v drugih državah uporabljali s starim nazivom "tipo Lissa" ali "tipo Dalmazia". Bil je 510 mm visok in 382 mm širok in izdelan iz prvovrstne jelovine. Obroči so bili tudi leseni, ker železni bi hitro zarjaveli zaradi velike količine soli, ki je pronicala skozi doge. Izdelani so bili iz jesenovega, kostanjevega ali leskovega lesa, ki so ga pri nas dobivali iz gozdov okoli Podnanosa in Postojne. Vsak sod je bil sestavljen iz 14 ali 16 dog, debelih 15 mm; dno in pokrov sta bila debela 20 mm, a stanjšana na obodu, kjer sta se tesno prilagajala v utor na dogah. Po Dalmaciji je delovalo veliko sodarjev, ki so oskrbovali ribiče in tovarne. Izolske tovarne so imele velike mizarske delavnice za izdelovanje sodov in lesene embalaže. V uporabi so bili tudi manjši sodi stožčaste

oblike, ki so vsebovali 25 kg rib in so bili namenjeni za prodajo inčunov v trgovinah kot polzreli proizvod za takojšnjo rabo.

Polnjenje sode se je začelo z nasutjem plasti soli na dno, nato s polaganjem enega sloja rib v isto smer, drugega pa pravokotno na smer prvega, tako da ni bilo vmes praznih prostorov. To so dosegali v tovarnah s tem, da so po vsakem vloženem sloju obrnili sod za 90 stopinj v desno; tako je delavka polagala ribe vedno v isto smer. Po vsakem sloju je spet nasula soli in tako naprej do vrha. Sloje rib so stiskali s posebnim lesenim priborom. Na vrh so položili velik kamen, tako da je bil pritisk konstanten. Čez 20–25 dni, ko se je raven rib znižala, so še dodali rib in soli, do vrha. Če je bilo potrebno, so to ponavljali, dokler masa rib ni postala kompaktna, brez vmesnega zraka. Sod so nato zaprli in postavili v primerno skladišče, kjer je "zorela" riba več mesecev. V glavnem so bili sodi sardel pripravljeni za prodajo po treh do petih mesecih, odvisno od meseca ulova in velikosti rib.

Povsod so solili po istem principu, toda v tovarnah je bilo to bolj zapleteno, posebno pri inčunih, ki so jih vlagali po soljenju v pločevinke. Sodov niso zapirali in so ostajali brez pokrova, ker so stalno dodajali slanico – salamuro v koncentraciji 25 stopinj Beaume'ja.

Kot je bilo že omenjeno, je glavni cilj konzerviranja zmanjšati koloično 80% vode, ki jo riba vsebuje. To se doseže v procesu dozorevanja, ko riba postopoma nabira sol, do približno 25%, in izgubi približno 50% vode. Npr. po sedmih dneh normalna riba v globini 10 mm vsebuje 32%, na površini do 5 mm pa 26% soli. Te vrednosti nihajo glede na temperaturo v skladišču, vrsto rib, sezono ulova in druge dejavnike.

Sl. 12: Skladišče, s sodi slanih rib. Na desni stroj za mletje in polnjenje paštete v tube (AMSNT).

Foto 12: Magazzino con i barili di pesce salato. Sulla destra la macchina per la produzione di pasta d'acciughe in tubetto (AMSNT).

Sl. 13: Pokuševalec ribjih izdelkov Rajčević, zaposlen v tovarni Ampelea, slikan v Rimu leta 1935, verjetno na fašističnem telovadnem zletu (AMSNT).

Foto 13: L'assaggiatore Rajčević, impiegato presso l'Ampelea, fotografato a Roma nel 1935, probabilmente durante un raduno ginnico organizzato dal regime fascista (AMSNT).

Soljenje inčunov za proizvodnjo brezcostnih filetov je bilo zelo zahtevno. Nekatera tržišča, kot npr. grška, so zahtevala bolj slane filete, ameriška pa manj slane. Ko riba vsebuje malo soli, pa se zelo hitro pokvari. Računati je bilo treba tudi s tem, da se s časom dozorevanje nadaljuje tudi v pločevinkah in v steklenih posodah. Veljalo je, da je vrhunec dozorevanja in s tem optimalni okus dosežen po približno šestih mesecih po vlaganju v pločevinke ali steklene posode. Po tem času začne kvaliteta postopoma upadati. Treba je bilo torej računati, posebno pri izvozu v oddaljene kraje, na čas, ki je bil potreben, da je proizvod prispel do odjemalca. Upoštevali so, koliko časa bo določena pošiljka ležala v skladišču v Trstu do vkrcanja na ladjo, kako dolgo bo potovala, koliko časa bo v skladišču npr. v Ameriki in kdaj bo dana v prodajo v določenem mestu. Ni bilo vseeno če je to bil New York ali San Francisco ali Montreal. Zaradi tega so morali vsako uskladiščeno partijo v zo-

renju in vsak zaboj pločevink oštevilčiti, datirati in imeti v evidenci, ker so na vsako tržišče pošiljali slane konzervirane ribe na različnih stadjah njihovega dozorevanja. Tudi sodi slanini inčunov za predelovanje v tovarni so bili evidentirani zaradi občasne kontrole, ki jo je izvajal posebni uslužbenec imenovan "pokuševalec" - degustator.

Vseh dejavnikov, ki opredeljujejo kakovost slane in sploh konzervirane ribe po vonju, barvi, gostoti, stopnji dozorevanja, okusu, ni mogoče izmeriti in določiti s pomočjo fizičnih ali kemičnih meritvenih naprav, ampak je sposoben take opredelitve in ocene samo izurjen človek s posebnim naravnim čutom. Zaradi tega so vse tovarne za predelavo rib imele svojega pokuševalca, ki je nekako dajal garancijo za kakovost proizvodov. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in cenjeno, ker je bilo od njega odvisno zadovoljstvo odjemalcev in torej uspešna prodaja. Informatorji so potrdili, da so pokuševalci v tovarnah zelo upoštevali, celo bolj kot direktorja in so imeli vedno zadnjo besedo pri kakovosti proizvoda in pri nasvetih tehnologom.

Nenehno so spremljali dozorevanje slanini rib tako, da so ob določenem času preverjali njihovo stanje v sodih. Odprti sod so obrnili, ga dvignili in v maso rib, ki je ostala na kupu, ubadali na raznih višinah posebno drenovo paličico, in jo vonjali. Kontrolirali so tudi barvo in okus rib. Sode, ki so veljali za "zrele" so prenesli v ženski oddelk za predelavo filetov. Pokušavali so vse končne proizvode in tiste, ki niso imeli želene kakovosti, tudi zavračali. Dajali so nasvete o razmerju raznih sestavin in začimb, ki jih je bilo treba dodati.

V izolski Ex Ampelei - Delamarisu je bil zadnji pokuševalec zaposlen do leta 1954. Prišel je s Sicilije z vso družino že pred vojno; pri zahtevnem delu mu je pomagal neki domačin. Pokuševalci ribjih izdelkov so bili posebna kategorija specialistov, ki jih danes lahko primerjamo s pokuševalci vin.

ZAKLJUČEK

Kot smo videli, so tehnološki napredek pri konzerviranju rib, avtomatizacija, globalna veriga zamrzovanja rib med ulovom, skladiščenje, prodaja, domače hranjenje in končna uporaba rib popolnoma spremenili način dela in življenja ljudi v ribiških obalnih centrih po celem svetu. Slovensko primorje, kljub svoji manjši zakasnitvi, ni izjema. Ker je proces napredka še v teku in se nadaljuje z veliko hitrostjo, lahko trdimo, da sta tradicionalni ribolov in predelava rib, kot smo ju pojmovali še pred kratkim, že prešla v zgodovino. Iz tega izhaja, da je vse to, kar je ostalo, del naše tisočletne obmorske kulturne dediščine, ki jo je treba rešiti, ohraniti in valorizirati na celotnem etničnem ozemlju, ne glede na meje. Na Tržaškem že delajo v tem duhu (ustanovljeno je bilo kulturno društvo Ribiški muzej Tržaškega primorja prav s tem namenom). Na Koprskem je

potrebno takoj ukrepati, še preden odidejo na odpad razni predmeti in mreže ter prej ko prodajo za staro železo, kot se je že zgodilo, še zadnje stare stroje v tovarnah, ki imajo neprecenljivo zgodovinsko-etnološko vrednost.

V današnjih dneh, ko ženske ne čistijo več rib ročno in ne pešajo po pet ur dnevno do tovarne ter smo Slovenci končno gospodarji na svoji zemlji (čeprav ne vsi), mislim, da je naša dolžnost, da se nanje spomnimo z globoko hvaležnostjo. Njihova požrtvovalnost naj bo opozorilo mlajšim pokolenjem, da brez truda in

vztrajnosti ni mogoče doseči trajnih dolgoročnih uspehov.

Z današnjega vidika verjetno ni zgrešeno trditi, da so te delavke v veliki meri pomagale kljubovati italijanskemu načrtnemu izseljevanju Slovencev ali etničnemu čiščenju, kot se sedaj temu pravi, in vplivale na to, da so istrske slovenske družine ostale na svoji zemlji. Zaradi tega bi bilo prav in lepo postaviti na vidnem mestu ob morju pomnik hvaležnosti tem ženskam, ki nas bi spominjal na to pomembno zgodovinsko dejstvo.

LA MANODOPERA FEMMINILE NEI CONSERVIFICI DI PESCE DI ISOLA E CAPODISTRIA. LA CONSERVAZIONE E LA SALAGIONE DEL PESCE

Bruno VOLPI LISJAK

IT-34134 Trieste, Via Commerciale 178/1

RIASSUNTO

Per celebrare degnamente il centovesimo anniversario del conservificio Delamaris (ex Ampelea), la direzione dello stesso incaricò l'autore di questo saggio di compiere delle ricerche storiche sulle origini e lo sviluppo della fabbrica. Il lavoro di ricerca si rese concreto con la pubblicazione del libro "Delamaris 1879-1999, 120 let iz morja v konzervo". Essendo l'argomento molto interessante sotto l'aspetto storico e sociologico, il lavoro continuò anche dopo la pubblicazione del libro per approfondirne il contenuto. Con il presente saggio la ricerca può dirsi completata.

L'articolo si apre con uno sguardo storico sulla storia della fabbrica e la puntualizzazione che tutte le fonti, per ciò che concerne l'inizio delle attività e la denominazione, sono erranee. Ciò è dimostrato con il fatto, che presso l'Archivio di stato di Trieste, nella busta 1324/52 Imperial Regia Luogotenenza, è stato trovato lo statuto francese della Société Générale Française de conserves alimentaires S. A., datato 12 febbraio 1881. Un altro documento dimostra che appena il 20 gennaio 1883 il Ministero degli Interni austriaco diede il benestare di operare sul proprio territorio. Ne consegue che la suddetta società non poté esserne la fondatrice tre anni prima, nel 1879, come finora si credeva. La paternità va attribuita a Emile Luise Rouillet in prima persona, che vendeva i suoi prodotti anche con il marchio De Saint Ange et Co.

Di seguito si passa alla descrizione della vita delle donne slovene abitanti nei paesi attorno a Isola e Capodistria, le quali per recarsi al lavoro nelle fabbriche conserviere, dovevano camminare fino a cinque ore al giorno in ogni condizione di tempo. Le donne intervistate, ora sull'ottantina e più, hanno dichiarato, che l'unica ragione per la quale si sottoponevano a queste estenuanti fatiche era quella di procurarsi il denaro liquido per pagare le tasse. Questo fatto, essendo oggigiorno poco attendibile, rese necessarie ulteriori indagini incrociate, com'è d'uso per verificare le asserzioni di persone anziane. Il quadro storico-sociale d'insieme dell'Istria tra le due guerre, descritto da altri informatori e da diversi ricercatori e storici, confermano le asserzioni delle intervistate. La politica del governo italiano era il proseguimento della strategia irredentista dei tempi austriaci per italianizzare la campagna slovena e croata, con l'aggravante della volontà di alienare in tutte le forme possibili gli "allogeni" dei propri terreni per poi insidiarvi contadini italiani.

In pratica questo programma di pulizia etnica, coadiuvato dal cosiddetto fascismo di frontiera di forma particolarmente virulenta, iniziò con l'eliminazione di tutte le cooperative e istituti di credito sloveni e croati accompagnata da un aumento della pressione fiscale, che dai dati statistici risulta di quattro volte maggiore a quella applicata p. es. nel Veneto. Questo portò allo strangolamento dell'economia rurale, con l'aumento progressivo delle aste giudiziarie ed espropri di proprietà slovene e croate ed il conseguente fenomeno emigratorio. Il piano però non poté realizzarsi come previsto in quanto il contadino sloveno era legato per tradizione alla sua terra. Perciò fu fondato l'istituto finanziario Ente per la rinascita delle tre Venezie, che in dieci anni avrebbe dovuto portare a termine

la "soluzione finale", come proposto a Roma dal consigliere speciale per le questioni slave Italo Sauro. Ciò non si verificò in quanto la colonizzazione italiana si era arenata e procedeva a rilento a causa della tenacia delle famiglie rurali, disposte a sobbarcarsi sacrifici sovrumani, come dimostra il caso delle donne contadine lavoranti nei conservifici, oggetto di questo saggio.

La parte concernente la conservazione e la salagione del pesce descrive la loro evoluzione attraverso i due ultimi secoli iniziando dalle riforme di Maria Teresa, per passare all'enorme salto di qualità voluto dal governo austriaco dopo il 1850, alla modernizzazione del periodo italiano per finire ai giorni nostri. La salagione è trattata come tecnologia in estinzione progressiva, spiegando dettagliatamente le varie fasi di lavorazione, maturazione, spedizione e vendita. È menzionato pure un mestiere quasi sconosciuto, quello del degustatore ed il suo importante ruolo per la qualità del prodotto.

Parole chiave: Delamaris, Ampelea, conservazione, salagione, Istria slovena, italianizzazione, manodopera femminile

VIRI IN LITERATURA

AMSNT - Archivio del Museo di Storia Naturale, Trieste.

AST. GM, 889 - Državni arhiv v Trstu (AST). Governo marittimo (GM), b. 889.

AST. IC, 331 - Državni arhiv v Trstu. Intendenza Comm. (IC), b. 331.

Apih, E. (1966): Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943. Bari, Laterza.

Čermelj, L. (1974): Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre. Trst, ZZT.

Gherardi Bon, S. et al. (1985): L'Istria fra le due guerre. Roma, Ediesse.

Kacin-Wohinz, M. (1990): Prvi antifašizem v Evropi. Koper, Lipa.

Pastrović, I. (1913): Ribarski priručnik za g. 1913. Trst.

Sirovich Isaak, L. (1996): Cime irredente. Torino, Vivalda.

Vivante, A. (1912): Irredentismo adriatico. Firenze, Libreria della Voce.

Volpi Lisjak, B. (1995): Slovensko pomorsko ribištvo. Trst, Mladika.

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-10-11

UDK 904"09/12"(497.4-14)

NENAVADNA SULIČNA OST IZ SLOVENSKE ISTRE

Andrej GASPARI

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, SI-1001 Ljubljana, Zavetiška 5
e-mail: andrej.gaspari @siol.net

IZVLEČEK

Prispevek obravnava železno sulično ost s tavširanim okrasom, ki je bila domnevno najdena v obalnem delu slovenske Istre. Oblika in tavširani ornament govorita o visokosrednjeveški starosti sulične osti in da bržkone izvira iz severovzhodnega ali vzhodnega dela Evrope.

Ključne besede: arheologija, orožje, sulična ost, visoki srednji vek, tavširanje, slovenska Istra

UN'INCONSUETA PUNTA DI LANCIA DELL'ISTRIA SLOVENA

SINTESI

Il contributo prende in esame una punta di lancia in ferro con incrostatura ornamentale, rinvenuto probabilmente nella fascia costiera dell'Istria slovena. La forma e l'incrostura indicano un'età tardomedievale ed un'origine europea nordorientale o orientale.

Parole chiave: archeologia, armi, punta di lancia, tardo Medioevo, incrostazione, Istria slovena

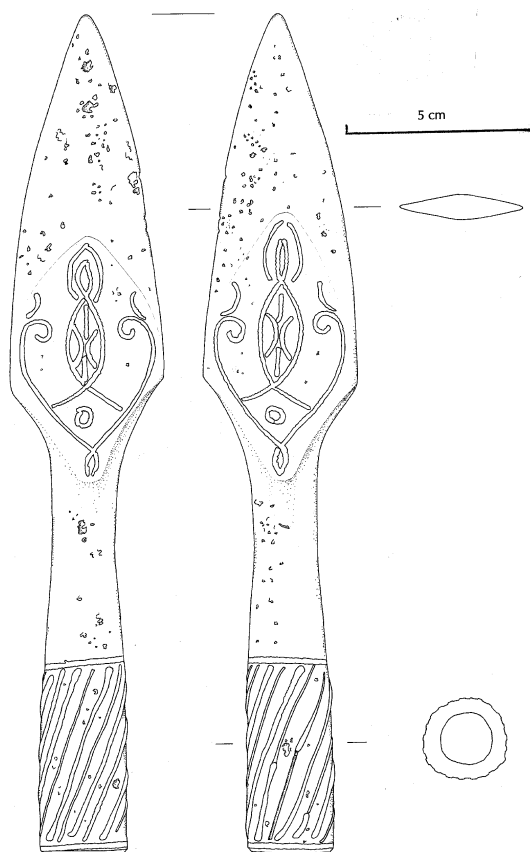
Leta 1993 se je med ponudbo ljubljanskega boljšega trga s starinami znašla tudi železna sulična ost z zanimivim tavširanim ornamentom. Sporočeni najdiščni podatki so bili zamegljeni in, kot je to že v navadi pri tako pridobljenih predmetih, sprva omejeni na pripoved o najdišču nekje na obalnem delu slovenske Istre. Po večkratnem poizvedovanju pri trgovcu ter posredniku se je izkazalo, da naj bi bila sulična ost okrog leta 1990 izorana na njivi nekega kmeta na območju Markovca nad Koprrom. S samega vrha hriba (Sv. Marko, Monte San Marco), ki je bil obljuden že v prazgodovini in antičnem obdobju, poznamo tudi srednjeveški gradbeni material in manjše grobišče iz "10. - 12. stoletja", odkrito pri sondiranju leta 1955 (Šribar 1956; Boltin 1975, 145). Kljub precejšnji zanesljivosti podatkov o širšem območju najdbe ni mogoče popolnoma izključiti možnosti, da predmet izvira iz mednarodne trgovine s starinami, saj je bil sprva nekaj časa naprodaj v koprskem antikvariatu.

Odlično ohranjena sulična ost je dolga 22,6 cm, pri čemer je razmerje med dolžino tula oz. nasadišča in listom skoraj enako. Tul okroglega preseka z zunanjim premerom 2,5 in notranjim premerom 1,4 cm se zaobljeno razširi navzven v najširši del lista (š. 4,1 cm), ki

zaradi ostrega preloma daje rombični videz. Kot med ravnino 10 cm dolgega tula in prehodom v list je 139 stopinj. Ostrini lista z lečastim presekom sta rahlo izbočeni in se stikata v nekoliko manj ostri konici. Teža sulične osti znaša 275 g.

Nasadišče in list sulične osti krasi odlično ohranjen tavširan ornament. Medeninast okras je izpadel le na enem mestu na tulu, kjer je razvidno, da so do 1,1 mm široke kovinske lamele zatolkli v klinaste brazde z na gosto razmeščenimi luknjicami, ki segajo do 0,4 mm globoko v železo.

Preprosti ornament na spodnji polovici tula sestavljajo poševno potekajoče ravne črte, ki jih zgoraj in spodaj omeujeta dve vodoravni črti. Motiv pokriva celotni obod tula. Kompleksnejši je okras, ki se v enaki izvedbi pojavlja na obeh straneh lista. Sicer enotno učinkujoči zoomorfni okras sestavljata zunanji in notranji motiv. V zunanjem ornamentu lahko prepoznamo stiliziran sprednji del ribe, ki je obrnjena z glavo proti tulu, v notranjem pa verjetno prav tako morsko žival (tjulenj oz. riba), obrnjeno v nasprotni smeri. V okrasu prevladujejo zaobljene črte, pri čemer zbujajo pozornost zavojki oz. vitice v zunanjem motivu.

Sl. 1: Sulična ost. Železo, medenina (risba: Simona Tomažič).

Fig. 1: Spearhead. Iron, brass (drawing: Simona Tomažič).

Neposrednih primerjav za predmet ne poznamo. Oblika sulične osti in tavširani ornament sicer spominjata na številne nordijske sulične osti s srebrnimi vložki iz vikinškega obdobja, vendar le-ti kažejo drugačne vzorce, med katerimi prevladujejo geometrijski ali zoomorfni ornamenti. Sorodnejši okras najdemo na finskem gradivu; nanj so verjetno vplivali ruski oz. slovanski vzorci. Izvedba ornamenta z zaobljenimi črtami in viticami se približuje ornamentom na glavičih in brankih mečev, nasadiščih in krilcih suličnih osti in sekirah s finskih najdišč, za katere Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander domneva lokalno izdelavo, čeprav so podoben okras verjetno izdelovali v številnih delavnicah med Irsko in Rusijo (Lehtosalo - Hilander 1992, 289, št. 231, 232; Leppäaho 1964, T. 40-43; 57-58; 61-62). Podobno oblikovan prehod tula v list kot obravnavani primerek kaže tudi 27,5 cm dolga sulična ost z lečastim presekom iz Räisälä na Finskem, ki ima nasadišče osmerokotnega preseka okrašeno s srebrom tavširanim ornamentom vitic (š. lista 5,2 cm; premer tula 2,9 cm). Ella Kivikoski jo v delu *Železna doba Finske* datira v obdobje med ca. 1050-1150 (Kivikoski 1973, 144, Nr. 1187; Leppäaho 1964, 121, T. 58).

Oblikovno sorodne sulične osti se pojavljajo tudi na vzhodnoevropskem prostoru. A. N. Kirpičnikov, avtor pregleda orožja iz časa med 9. in 13. stoletjem v evropskem delu tedanje Sovjetske zveze, je primerljive sulične osti uvrstil med primerke podtipa 3 b, ki jih označuje enako razmerje med dolžino nasadišča in lista ter oster prehod v najširši del lista, ki se ravno ali zaobljeno konča v konici. Sulice tega tipa so dolge med 20-25 cm; širina lista s slabo izraženim rebrom znaša 3,5-5 cm, premer tula 3 cm, notranji premer 1-1,5 cm, kot med ravnino tula in prehodom v list pa 145-155 stopinj (Kirpičnikov 1966, 13, op. 43; glej npr. primerke št. 105, T. 4: 4; št. 151, T. 8: 1). Večina sulic tega tipa (56 primerkov) je datirana v 10. - 11. stoletje, pojavljajo pa se še vse do 13. stoletja (31 primerkov).

Podobne sulične osti je Alexander Ruttikay v obravnavi visokosrednjeveškega orožja iz slovaških najdišč opredelil kot tip IV a, datiran v čas med 9. in 13. stoletjem (Ruttikay 1976, 299-305, Abb. 36). Med primerki iz Madžarske, ki jih je objavil László Kovács, zbuja pozornost železna sulična ost (d. 25,7 cm; š. 3,4 cm; premer tula 3,8 cm) z najdišča Szöny pri Komáromu, okvirno datirana v srednji vek. Ima identično oblikovan list, vendar nekoliko daljše in močnejše nasadišče (Kovács 1971, 92, 99, Sl. 7: 4; T. XXXII: B. 2).

Zaradi ohlapnosti tipološke razdelitve v zgoraj omenjenih preglednih delih (glej npr. razlike med preseki nasadišč in lista znotraj posameznih tipov s širokim kronološkim razponom) ter nepoznavanja neposrednih analogij je uvrstitev obravnavane sulične osti zgolj časna in je primerna le za okvirno opredelitev.

Sulična ost je imela zaradi razmeroma ozkega nasadišča tanek, verjetno pa tudi kratek držaj. Glede na pomen sulic v fevdalni simboliki in označevanju vojaških enot bi morda smeli domnevati, da bogato ornamentirana sulica ni imela praktične funkcije, temveč je rabila kot insignija. Simbolični vidik oborožitve v tem obdobju dobro ilustrira 60 cm dolga sulična ost z damasciranim listom in tulom, okrašenim z vloženim zlatom in niellom, ki je bila najdena leta 1910 v strugi Donave pri Budimpešti. V vikinško obdobje (11. stoletje) datirana ost je bila verjetno izdelana nekje na pribaltskem območju, po mnenju avtorja pa nedvomno izhaja iz kraljevske posesti (Kovács 1970).

Za pomoč in nasvete se najlepše zahvaljujem dr. Mechthild Schülze-Dörrlamm in dr. Ronaldu Böckiusu iz RGZM v Mainzu.

Sl. 2: Sulična ost (foto: Aleš Ogorelec).

Fig. 2: Spearhead (photo: Aleš Ogorelec).

UNUSUAL SPEARHEAD FROM SLOVENE ISTRA

Andrej GASPARI

University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, Department of Archaeology, SI-1001 Ljubljana, Zavetiška 5

e-mail: andrej.gaspari @siol.net

SUMMARY

The present contribution deals with an iron spearhead with interesting inlay decoration, supposedly found in the area of Markovec above Koper (Slovenia). From the top of the hill itself (Monte San Marco), which had been populated as early as in prehistoric and Roman times, some mediaeval building material and a small burial ground are also known. In spite of a great reliability of the data regarding the wider area of the find, a possibility that the object originates from the international trade with antiques still cannot be totally dismissed.

The perfectly preserved spearhead is 22.6 cm long, where the ratio between the length of the socket and the blade is almost the same. The circular socket with the outer diameter of 2.5 cm and the inner diameter of 1.4 cm widens roundly into the widest part of the blade ($w = 4.1$ cm), which due to its sharp break gives it a rhomboid appearance. The angle between the flat part of the 10 cm long socket and its transition to the blade measures 139 degrees. The cutting edges of the blade with lenticular cross-section are slightly convex and join in the slightly less sharp point. The weight of the spearhead is 275 g.

The socket and the spearhead's blade are adorned by perfectly preserved inlay decoration. The simple ornament on the lower part of the socket consists of obliquely running straight lines, at the bottom and at the top circumscribed by two horizontal lines. The otherwise uniformly functioning zoomorphic ornament is on both sides of the blade composed of the outer and inner motifs. In the outer ornament, a stylised front part of a fish, with its head turned towards the socket, can be recognised, while in the inner ornament another kind of a sea creature, turned in the opposite direction, can be recognised. There are rounded lines prevalent in the ornament, where curves or tendrils standing out in the outer motif.

No direct comparisons with this object can be made. The spearhead's shape and inlay decoration remind us, however, of certain Finnish finds (Lehtosalo - Hilander, 1992; Leppäaho, 1964), although some spearheads of similar shape have been found in Eastern Europe as well. The majority of the excavated spearheads date to the 10th-11th centuries, the others to the 12th and 13th centuries (Kirpičnikov, 1966; Ruttkay, 1976; Kovács, 1971).

In view of the significance of spearheads in the feudal symbolics as well as in denotation of military units we could perhaps be allowed to assume that the richly ornamented spearhead had no practical function, but that it merely served as an insignia. The symbolic aspect of armament in this period is well illustrated by the 60 cm long spearhead with damascened blade and socket, decorated with inlaid gold and niello, found in 1910 in the bed of the Danube near Budapest (Kovács, 1970).

Key words: archaeology, arms, spearhead, Late Middle Ages, inlaid ornament, Slovene Istra

LITERATURA

- Boltin, E. (1975):** Markovec. Ljubljana, Arheološka najdišča Slovenije, 145.
- Leppäaho, J. (1964):** Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland. Schwerteinschriften und Waffenverzierungen des 9.-12. Jahrhunderts. Ein Tafelwerk. Helsinki, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift, 61.
- Kirpičnikov, A. N. (1966):** Древнерусское оружие 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX-XIII вв. Археология СССР. Свод археол. Истоц. Вып. E1-36, Москва-Ленинград.
- Kivikoski, E. (1973):** Die Eisenzeit Finnlands. Helsinki.
- Kovács, L. (1970):** A budapesti lándzsák; A magyar királylándzsák történetének vázlata. La lance de Budapest; Histoire sommaire de la lance royale hongroise. Folia Archaeologica 21, 127-147.
- Kovács, L. (1971):** A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsászetemetkezésük. Die Lanzen der Landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung. Alba regia 11, 81-108.
- Lehtosalo-Hilander, P.- L. (1992):** Finnland. V: Dube, W.- D. & W. Menghin: Wikinger, Warager, Normannen. Die Skandinavier und Europa 800-1200, XXII. Kunstausstellung des Europarates. Berlin, 280-292.
- Ruttkay, A. (1976):** Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slovenská archeológia XXIV-2, 245-395.
- Šribar, V. (1956):** Arheološko delo na Koprskem. Koper, Zbornik Primorske založbe Lipa, 63-68.

saggio scientifico originale
ricevuto: 2001-03-22

UDC 903/904(450.361 Aurisina-Nabrežina)
903/904(450.361 S. Croce-Križ)
904(450.361):930.2

CONTRIBUTO ALLA CONOSCENZA DEI SITI ARCHEOLOGICI SUL DECLIVIO TRA SISTIANA E GRIGNANO*

Stanko FLEGO

Commissione per la topografia, Biblioteca Nazionale slovena e degli Studi, Sezione Storia, IT-34141 Trieste-Trst, Via Petronio 4

Lidija RUPEL

Commissione per la topografia, Biblioteca Nazionale slovena e degli Studi, Sezione Storia, IT-34141 Trieste-Trst, Via Petronio 4

Matej ŽUPANČIČ

Commissione per la topografia OZE NŠK, Via Petronio 4, IT-34141 Trieste-Trst

Pokrajinski muzej/Museo regionale, SI-6101 Koper/Capodistria, Via B. Kidrič 19

Centro ricerche scientifiche RS - Znanstveno-raziskovalno središče RS, SI-6000 Koper/Capodistria, Via Garibaldi 18

SINTESI

Gli autori prendono in considerazione i siti archeologici che si trovano nella stretta fascia marno-arenacea tra l'altipiano carsico e il mare, a N-O di Trieste (Italia). Vengono analizzate le fonti scritte dalla fine del XVII secolo in poi (I. della Croce, P. Kandler, L. K. Moser, F. Rizzi, F. Maselli Scotti, F. Fontana, ecc.) rilevando una notevole confusione nell'interpretazione dei testi più antichi. Viene localizzata la maggior parte dei siti menzionati, tra i quali vi sono anche alcuni, non evidenziati sinora, che vengono identificati grazie ai dati d'archivio (Vienna) e alle informazioni orali raccolte (Aurisina, S. Croce). Un capitolo a se stante è quello relativo agli "scivoli" e alla loro ubicazione. Nelle conclusioni si evidenzia come la fascia marno-arenacea fosse popolata in epoca romana e tardo romana sin sotto il ciglione carsico. In base ai toponimi gli autori ritengono che qui vi fosse in epoca altomedievale un punto di contatto tra la popolazione autoctona e quella paleoslava.

Parole chiave: Ireneo della Croce, Pietro Kandler, L. K. Moser, Aurisina, S. Croce, Provincia di Trieste, epoca romana, alto medioevo, topografia, declivio di S. Croce, Canovella de' Zoppoli, Lahovec, Haidischie

THE ARCHAEOLOGICAL SITES ON THE FLYSCH BELT BETWEEN SISTIANA AND GRIGNANO*

ABSTRACT

The article deals with the archaeological sites located in the old flysch belt from the edge of the Karst plateau to the sea NW of Trieste (Italy). Some written sources from the 17th century onwards are analysed (I. della Croce, P. Kandler, L. K. Moser, F. Rizzi, F. Maselli Scotti, F. Fontana, and others), where a considerable confusion is noted in the interpretation of some earlier sources. The greater part of the referred sites are located, as well as some new ones, either with the aid of archival sources (Vienna) or on the basis of personal communications (Nabrežina, Križ). A special chapter is dedicated to the "chutes" and their location. In the end the assessment is given that the flysch belt from the sea to the Karst plateau had been settled in the Roman as well as Late Roman periods. On the basis of some significant toponyms, the author presupposes that a contact was made in the Early Middle Ages in this area between the old-stock Romans and the Slavs.

Key words: Ireneo della Croce, Pietro Kandler, L. K. Moser, Nabrežina/Aurisina, Križ/S. Croce, Provincia di Trieste, roman ages, early middle ages, survey, Kriški breg, Pri Čupah - Srednje, Lahovec, Hajdišče

* Comuni censuari di S. Croce e Aurisina. / C.C Aurisina and S. Croce, Prov. of Trieste, Italy.

INTRODUZIONE

Le motivazioni che sono alla base di questo studio sono da ricercare nella quasi totale mancanza di dati archeologici sui siti che si trovano sul declivio sottostante l'abitato di S. Croce presso Trieste e negli errori riscontrati nella localizzazione di alcuni di essi. Tra le fonti a nostra disposizione dobbiamo ricordare i numerosi, ma spesso insufficienti dati riportati dagli articoli dello studioso P. Kandler, della seconda metà del XIX secolo. Per delineare meglio il quadro archeologico della zona è stato necessario estendere le ricerche anche alla fascia costiera del comune censuario di Aurisina (sino alla località Botanjek presso Sistiana), escludendo però le baie di Sistiana e di Grignano, sicuramente di notevole interesse archeologico, ma ormai al di fuori dei comuni censuari di Aurisina e S. Croce. Tutto questo territorio racchiuso tra il mare e il ciglione carsico misura in lunghezza 9400 m e rappresenta la parte finale della fascia marno-arenacea che da Grignano, dove è larga meno di 500 m, si restringe gradatamente in direzione della baia di Sistiana, dopo di che la ripida parete calcarea dell'altopiano carsico precipita in mare.

L'intento di questo articolo è di presentare i siti archeologici della zona in oggetto in base alle fonti storiche, alle relazioni archeologiche e ai sopralluoghi e di trarre delle conclusioni con l'analisi dei toponimi, dello sfruttamento agricolo e del modello insediativo.

Tutta la zona sotto il ciglione carsico, e in modo particolare la zona da Grignano a Sistiana, è così mirabilmente descritta dal geologo C. D'Ambrosi (1956, 10-11): *"La morfologia della zona litoranea che si estende lungo la sponda E-N-E del Golfo di Trieste tra la città omonima e Monfalcone, si intona in modo perfetto ed evidente alla grande flessura calcarea che limita a O-S-O il Carso Triestino affacciandosi al mare con slancio netto ed imponente. La sua parte più elevata viene a costituire il margine dell'altopiano calcareo di Trieste e si eleva a quote di oltre 400 m. sul livello del mare nel settore a monte della città, tra Cattinara e Villa Opicina, quindi scende verso N-O a quote via via più basse fino a immergersi nella palude del Lisèr subito a settentrione di Duino. [...] Questa flessura è affiancata da una notevole striscia di terreno marno-arenaceo, a superficie molto inclinata verso il mare. Essa si adagia sulla flessura a guisa di copertura laterale ininterrotta dalla foce della Rosandra fino alle polle di Aurisina, mentre si presenta in modesti lembi residui frazionati fra quest'ultima località e il delizioso seno di Sistiana. La suddetta zona marno-arenacea raggiunge la sua massima larghezza di circa 6 km nel settore che corrisponde alla città di Trieste, quindi si restringe a meno di 1 km presso Barcola e continua a ridursi via via in larghezza ed anche in altezza fino alle polle a mare di Aurisina. Il piccolo lembo isolato marno-arenaceo di Sistiana riveste soltanto una modesta rientranza a sinclinale costiera con asse molto inclinato verso*

il mare e trasverso rispetto alla direzione della flessura calcarea. A questo particolare tettonico è dovuta l'esistenza dello stesso seno di Sistiana. Un altro modesto ma tuttavia interessante lembo marno-arenaceo, si estende un po' più a S, tra le cave di Sistiana e le polle di Aurisina ed è in parte sistemato a gradini coltivati a viti ed ortaggi vari. Esso è come sospeso in situazione quasi assurda sulla ripidissima scarpata calcarea e bagna il suo piede nel mare, ove accumuli di massi calcarei ciclopici precipitati per distacco dalla parte più elevata della scarpata lo difendono alquanto dalle insidie del mare prolungandone la malsicura esistenza [...]"

La costa è molto ripida e nel declivio marno-arenaceo si notano in più punti singoli ripiani naturali che sicuramente influirono sul popolamento di queste zone (es. la parte alta di Lahovec). La coltivazione della vite e dell'ulivo sui caratteristici ripiani terrazzati ha rappresentato sino a non molto tempo fa un'importante attività economica. Un ruolo determinante nello sviluppo di queste attività agricole è stato svolto dal clima mite dovuto alla vicinanza del mare e dal ciglione carsico che difende il declivio dalla bora. Oggi gran parte dei vigneti e degli uliveti è abbandonata, mentre sulla costa, in modo particolare sopra la baia di Grignano, si è concentrata una notevole attività edilizia. Come altrove nel territorio di Trieste, dove il calcare viene a contatto con il terreno marno-arenaceo, vi sono numerose sorgenti (sulla costa per es. a *Mul*, *Brojnica*, *Bellavigna*, *Canovella*, sul declivio invece *Skedenc*, a *Lahovec*, ...).

Per le sue caratteristiche morfologiche il declivio sotto S. Croce era in passato collegato principalmente con Trieste, mentre la scarpata rocciosa sopra *Brojnica* (citata nelle fonti medievali tergestine con il nome di *"Gran Creppa"* (Ubaladini, 1987), dove il calcare scende sino alla costa, hanno reso quasi impossibili i collegamenti via terra verso nord-ovest. Il confine tra il comune censuario di S. Croce (comune di Trieste) e il comune censuario di Aurisina (comune di Duino-Aurisina) corre dalla costa lungo questo sperone roccioso. Il terreno marno-arenaceo ricompare sulla costa subito dopo la *Gran Creppa* e in corrispondenza di *Canovella de' Zoppoli* e *Srednje* si allarga leggermente terminando prima della baia di Sistiana. Questo ampliamento della fascia marno-arenacea è chiaramente indicato nella carta militare austriaca della fine del XVIII secolo (Slovenija, 1997), dove solo in questo punto è segnata sulle pendici un'intensa coltivazione di ulivi con riportato il toponimo *"Ölbäumer"*, *Oljsca* sulla carta dei toponimi del territorio di Trieste (Tržaško ozemlje, 1977). In epoca romana la fascia costiera sino a Sistiana doveva far parte dell'agro tergestino, mentre l'altopiano carsico con le cave di pietra doveva rientrare nell'agro aquileiese (Maselli Scotti, 1979; Zaccaria, 1992, 163). Ancora nel XIV secolo questa suddivisione trova riscontro sul sigillo del comune di Trieste:

SISTILANU.PUBLICA.CASTILIR.MARE.CERTOS.DAT.MICHI.FINES.

In epoca romana la strada principale che collegava Trieste e la zona del Timavo con Aquileia saliva sull'altopiano nei pressi di Contovello e poi proseguiva sino al Timavo. Una via di comunicazione tra Grignano sulla costa e S. Croce sull'altopiano è documentata su di una carta della metà del XVI secolo (Ubaladini, 1987, 30/31, 2ª carta) ed è ben visibile sulle carte catastali del XIX secolo; oggi la parte alta corrisponde alla strada locale da Grignano a S. Croce (nota come "Via del Pucino").¹ Ripidi sentieri, anche sotto forma di scalinate, che collegavano l'altopiano con la costa, sono riportati sulla succitata carta del XVI secolo (Ubaladini, 1987, 35-46, 3ª). È probabile che essi fossero usati già in epoca preistorica dai raccoglitori di molluschi e dai pescatori, in epoche più recenti invece dai contadini che coltivavano la vite e gli ulivi e sino a non tanto tempo fa dai pescatori di S. Croce ed Aurisina. Inoltre uno di questi sentieri veniva usato dalle pecore che dall'altopiano scendevano sulla spiaggia per abbeverarsi in un punto noto con il toponimo *Kjer grejo ovce pit* (trad. it.: 'dove vanno a bere le pecore') (Merkù, 1990, 34).

Nel 1857 la ferrovia passando attraverso queste zone collegò Vienna con Trieste. I preparativi e la costruzione stessa della ferrovia attirarono l'interesse di P. Kandler per la zona di S. Croce e ne stimolarono le ricerche a metà del XIX secolo. Così egli scrisse nel 1852 riferendosi ad Aurisina: "...Il sito ove stanno le cave ha nome speciale, quello di AVRISINA come leggemo chiaramente e costantemente in antiche carte; il volgo slavo lo dice Brisina, Nabrisina, Nabresina, il volgo italiano Ambrosina; una stazione di strada ferrata va a piantarsi, ed attendendoci che abbia a desumere il nome della località, siamo curiosi, a vedere quale delle volgari diciture..." (Kandler, 1852, 28), e poco prima: "... di altra [iscrizione] ci si narra che fu scoperta recentemente nei tagli della Via ferrata, e che (se vero il fatto) passò altrove, senza conservarne copia" (Kandler, 1852, 27-28).

La costruzione della strada costiera nel 1928 cambiò radicalmente l'aspetto di questa zona, tagliando le pareti rocciose tra Sistiana e S. Croce e proseguendo poi verso Trieste. Così il declivio fu tagliato in due parti: la zona sottostante la strada fu ben presto edificata, quella soprastante invece incominciò a perdere le proprie

finalità agricole. Purtroppo non si hanno notizie di ritrovamenti durante la costruzione dei nuovi edifici.

STORIA DELLE RICERCHE

Prima di passare all'elenco dei siti archeologici nella zona oggetto di questo studio è necessario rivedere criticamente le fonti scritte e quelle topografiche per distinguere e localizzare meglio i singoli siti, in special modo quelli di *Canovella de' Zoppoli (Pri Čupah)* e *Bellavigna*, e le altre località archeologiche poste sul versante che degrada verso il mare. Ciò a causa della confusione² creata dalle notizie talvolta discordanti riportate da alcuni autori. Ci soffermeremo anche sull'annosa discussione riguardante lo scivolo (*tracturium plumbicum*) o gli scivoli. I primi a citarli furono Ireneo della Croce e P. Kandler. È quindi necessario riconsiderare e ripubblicare in questa sede tutti i passi più importanti sia degli autori antichi che recenti e anche quelli meno noti, iniziando da quanto scritto dai due storici triestini. La lettura spesso poco approfondita di tali fonti, non sempre riportate in modo ordinato, non ha dato risultati soddisfacenti.

a) I siti archeologici

Alla fine del XVII secolo padre Ireneo della Croce menzionava ricchi ritrovamenti archeologici in un vigneto sotto Aurisina: "Un Tavolino di pietra fina, in cui stava scolpito un bellissimo Gallo di rimessi, così al naturale composti, che lo rassembrava dipinto per mano di Eccellentissimo pittore, ritrovossi, anni sono in una Vigna contigua alla Riva del Mare, sotto la Terra di Bresina, ed indi poco distante una Statua di Bronzo, lunga circa un piede, attribuita da' Periti di Antichità à Pupieno Imperatore, come l'Eccellenza del sig. C. Francesco della Torre, Ambasciatore Cesareo appresso la Serenissima Repubblica di Venetia mi riferì, essergli pervenuti nelle mani, & havergli anco donati ad un Amico" (della Croce, 1698, 341). Tale sito può essere identificato con sicurezza con un vigneto situato sulla costa sotto l'abitato di Aurisina.

Nel 1842 P. Kandler e G. Sforzi, descrivendo la costa triestina, si soffermarono sulla situazione sotto S.

1 Sulla carta dell'Impero austriaco, disegnata tra il 1763-1787, questa strada non è segnata, ma soltanto l'impervia strada tra Prosecco e Grignano (Slovenija, 1997, quaderno 3, sezione 208, p. 138). È riportata anche la strada tracciata lungo il ciglione carsico da S. Croce in direzione della cima del Monte S. Primo; dopo una breve interruzione il tracciato riprende dalla cima adiacente, continuando verso Prosecco ovvero Contovello. Riteniamo si tratti dei resti della *via consortiva*, citata nel 1471 come sentiero che da S. Croce portava ad un luogo chiamato *Maichen Gradez* (CDI Nr. 1170, per l'anno 1471). Non molto tempo prima è citata la *Callis ferrea* ovvero la "selesna scasa (in slavo)" tra Contovello e il "monticulis lapideis vulgariter Masiaris" (CDI N. 1156, per l'anno 1467). La località "Maichen Gradez", nei documenti identificata con i pascoli presso il Monte S. Primo, sembra appartenesse da sempre all'abitato di S. Croce. Il toponimo indica il castelliere sulla cima di questo monte (Marchesetti, 1903, 29, T.1.4).

2 Scrinari, 1951, 126, riporta i dati del Kandler; Degrassi, 1957 non riesce a localizzare il sito di *Bellavigna*; Lettich, 1979, 71, inserisce acriticamente *Bellavigna* nel suo elenco di siti archeologici e ripubblica il testo del Kandler del 1852; Fontana, 1993, 178, è indecisa sulla localizzazione del sito e lo colloca senza argomentazioni valide sulla costa di S. Croce in direzione di Trieste.

Croce nominando il sito di Mul e descrivendone un altro in direzione di Sistiana (senza toponimo) che riteniamo con sicurezza sia da identificare con quello sopra descritto da Ireneo della Croce: "La ripida, ma pur bellissima riviera di S. Croce, nessun'abitazione permetteva alla costa, bensì singole sull'alto ove e tombe e mosaici e frammenti si rivengono, ed olle ed embrici; prova che gli antichi gradivano quella generosa vegetazione. Appiedi della villa di S. Croce, molo di poco momento, più in alto sul colle vestigia di antico edificio quadrato, che i villici segnano ancora col nome di Castello, ed intorno a cui poteva qualche abitato collocarsi.

Più innanzi verso Sistiana terreno simile, ove un secolo fa (Ireneo, 341) si rinvenne una statua in bronzo alta un piede, creduta dell'Imp. Puppiano, ed un tavolino a rimessi di marmo" (Kandler, Sforzi, 1842, N.º 2, 3-4). Nello stesso testo troviamo anche la prima menzione di un porto romano sotto Aurisina "Alla spiaggia di mare sotto Nabrisina, oltre le molte tracce di antichi abitati vi ha un piccolo porto artificiale sulla forma di quelli già osservati" (Kandler, Sforzi, 1842, N.º 4, 1).

Nel 1847 il Kandler si occupò nuovamente di questa località archeologica sotto Aurisina arricchendo l'elenco del materiale archeologico rinvenuto con nuovi oggetti (Kandler, 1847, 314): "Alla spiaggia di mare che corrisponde sotto il villaggio di Nabresina veggonsi le tracce di porto artificiale oggidì interrato, e si rinvencono selciati a mosaico, tubi di piombo, monete, pietre lavorate, e come viene detto, anche scritte. Tra queste una sola rimase a cielo colla leggenda seguente nella quale figura persona di famiglia non più veduta su pietre in queste nostre parti:

L.FARIL.
///FE SIB///
ARTIMIO
//////////"

Nel 1852 il Kandler pubblicò un articolo sui porti romani della costa triestina, nel quale segnalò il porto di S. Croce con "opere sottomarine" ancora visibili, e quello da lui erroneamente attribuito a Bellavigna "... questo di Cedàs, altro a S. Croce del quale rimangono le opere sottomarine, altro a Bellavigna ora interrato..." (Kandler, 1852, 26). In seguito l'Autore descrisse i siti di Mul, Podup e Lahovec soffermandosi su Bellavigna dove collocò il materiale già elencato da Ireneo della Croce "...intorno il 1700 verso Bellavigna si rinvenne la statua in bronzo d'imperatore, crediamo di modulo piccolo; un tavolino di marmo ad intarsiature che sarebbe stata bella cosa, trovammo spesso mattoni composti a forma di cornici, di vasi, di capitelli e disposti a formare pilastri e

colonne. Le iscrizioni sono più rare; di una sola seppimo a Bellavigna, della gente Farilia (...). Ci venne detta la tradizione di antiche abitazioni in Bellavigna, e lo crediamo, in Mule al di sotto S. Croce (nome che per l'uso di raccorciare degli Slavi dovrebbe dirsi Muliano e sovrasta al porto) ove vedemmo embrici assai, avanzi di cisterna; udimmo che vi si traessero tubi di piombo per tre e più centinaja di peso. Padob e Lahovec sarebbero del pari luoghi di antichità, e dappertutto muraglie, mosaici, olle, sepolcri, cornici, armi, monete, a Lahovec la pianta d'edificio quasi basilica" (Kandler, 1852, 27-28). Si tratta delle prime due citazioni di Bellavigna, località da identificare con una zona di vigneti posta lungo la costa occidentale del comune censuario di S. Croce (Mappa catastale di S. Croce 1777, f. 112, part. 19-45: AST). Le notizie riportate dal Kandler hanno generato confusione nelle ricerche archeologiche successive: da allora infatti il materiale di Canovella e Srednje sotto Aurisina viene confuso con quello di Bellavigna (c.c. di S. Croce).

Nel 1861 il Kandler scrisse nuovamente del litorale triestino e collocò i ritrovamenti di Ireneo della Croce sotto Aurisina, esagerandone leggermente il numero ("statue in bronzo di Imperatori" [sic!]). Nello stesso testo segnalò anche i resti di un Palazzo sotto S. Croce, affermando che "ovunque vi sono mosaici, ipocausti...", il che si può attribuire sia alla zona di Aurisina che di S. Croce "...Tutta la costiera da Trieste a Sestiana abbondava altre volte di antichi avanzi; sotto Aurisina si videro tracce di grandi abitati, si rinvennero statue in bronzo di Imperatori, tavolini di marmo di bel lavoro; sotto S. Croce avanzi di creduto Palazzo, dappertutto pavimenti a mosaico, ipocausti, fistole di piombo per acqua, cotti, olle, marmi, monete e simile corredo di antiche abitazioni" (AST, Amministrazione Castello di Miramare, Busta 2 - f. 19 1858-66). Nella stessa lettera egli riportava in modo alquanto caotico i resti romani da Grignano a Sistiana, elencando anche i porti "...Nella cala di Grignano v'era porticciuolo, altro alle marine di S. Croce, un terzo alla Bellavigna ora interrato; poi la valle di Sestiana presidiata da molo artificiale. Di ruderi d'antichi edifici sotto S. Croce dura tradizione nella bocca dei villici che fossero colonie, rustiche s'intende; frequentissimi si rinvennero i pavimenti a mosaico, a litostrato di preziosi marmi, marmi sculti, statuette di bronzo, medaglie e monete, utensili di metallo, cotti formati a membra architettoniche, embrici e cotti con bolli anche³ imperiali, ipocausti, fistole di piombo, tombe, leggende; sulle cime dei colli castellieri a distanze calcolate. ..."

3 Nella pubblicazione delle lettere del Kandler L. Gasparini (1932, 276) non riporta fedelmente il testo originale. È forse questo il motivo per cui F. Fontana data i ritrovamenti sotto S. Croce in epoca imperiale (Fontana, 1993, 177, nt. 405: "cotti con bolli antichi imperiali." Più prudente è, sempre in base alla stessa lettera, M. de Franceschini (1998, 459, s.v. S. Croce).

Al 1866 si data un articolo anonimo ma unanimamente attribuito al Kandler, in cui l'autore menziona anche le strutture portuali della riviera triestina (Anon., 1866, 1457), nel quale ritroviamo i porti di *Bellavigna* e S. Croce: "Ne potremmo riconoscere a *Bellavigna* di Duino, a S. Croce, a Grignano ...". È interessante notare come l'Autore collochi *Bellavigna* nei pressi di Duino. Un nuovo elenco dei porti triestini fu pubblicato dal Kandler nel 1870 e il porto di *Bellavigna* fu nuovamente definito "ora interrato": "Poi veniva quello di *Sistiana* ampio, frequentato e difeso da unico molo, poi quello di *Bellavigna*, or interrato, poi S. Croce, piccolo, poi Grignano, rifatto nel Medio Evo..."

Dall'analisi delle fonti traspare chiaramente una certa confusione nella localizzazione di questi resti. Lo dimostra il fatto che il Kandler collochi il cosiddetto "porto interrato" nel 1847 sotto Aurisina, nel 1852, 1861 e 1870 invece a *Bellavigna*. Si riscontra inoltre nel Kandler l'abitudine a non elencare i siti nello stesso ordine. Riteniamo, comunque, che il "porto interrato" sia da identificare con quello di *Canovella* sotto Aurisina e non con il sito di *Bellavigna*.

Siamo dell'opinione che anche i reperti, attribuiti in alcuni casi dal Kandler a *Bellavigna*, situata un po' più verso sud-est nel comune di Trieste, furono quasi certamente rinvenuti a *Canovella* / *Srednje*.

Nella seconda metà del XIX secolo H. Breindl descrisse alcuni siti lungo il tracciato della ferrovia tra Aurisina e Miramare. Dalla sua descrizione, in alcuni punti poco chiara, "... Die erste Gruppe ist gekennzeichnet durch ein Netz von Kanälen, welches durch ein ähnliches aus Mauern gebildetes Netz in Parzellen zerfällt. Die Kanäle sind zweierlei Art. Ein bis zwei Längskanäle, 17-68 m lang, werden von Querkänen in Abständen von ca. 3 Metern gekreuzt. Die Wände sind blos noch in ihren Fundamenten erhalten und diese sind meist von der Kulturschichte der Weingärten bedeckt, so dass ich mich von Theile auf allerorts übereinstimmende Mittheilungen der Grundbesitzer verlassen musste und mich nur durch Stichproben von der Richtigkeit der Aussagen überzeugen konnte. Die Gerätschaften, welche man hier findet, sind Thonwaaren aller Art. Sie stimmen in Form, Art der Inschriften und Structur mit jenen in Aquileja ausgegrabenen vollständig überein. Unter den Töpfen sind grosse, von mir für Oelbehälter gedeutete, Behälter 1.11 Meter hoch und 1 m weit, vorherrschend. Andere sind echt römische Wein- (Wasser-) Krüge, Koch- und Vorratstöpfe, ferner werden noch Trümmer von Schalen, Trinkbechern, Vasen u. dgl. gefunden. Die Dachziegel sind die bekannten Thonplatten mit Leisten. Die, durch zwei Leisten verbundenen Hohlziegel sind bedeutend grösser als die heutigen. Die Oberplatten tragen dasselbe Siegel wie die in Aquileja gefundenen, nämlich P-TROSI. Auch die Struktur stimmt mit jener überein und documentiert ihre Herkunft, da sie Nummuliten enthält, wie der

hierorts vorkommende Mergel, welcher von mir als diluvialer bestimmt wurde und sich nach gehöriger Vorbereitung vorzüglich für die Töpferei eignet. ... " (Breindl, 1882) si può dedurre che egli vide in questi siti numerosi muri e "canali", ceramica e altro materiale, tra cui anche un laterizio con il bollo P. TROSI e un orecchino con granato che fu conservato da uno dei proprietari dei terreni. Tra i resti il Breindl riconobbe una fornace per la produzione fittile, attestata dalla presenza di arenaria con tracce di nummuliti usata dai vasai. Il Breindl descrive contemporaneamente tre siti archeologici diversi, di cui uno corrisponde probabilmente alla fornace segnata nello schizzo di L. K. Moser (cfr. il sito della fornace a *Lahovec*), uno alla località di *Podup*, uno forse a *Bellavigna*. Egli posiziona i siti in base alla distanza (in chilometri) che intercorre tra essi e la stazione ferroviaria di Vienna, indicando solo se il sito si trova "sopra" o "sotto" la ferrovia senza quantificare quanto dista da essa (Breindl, 1882, 106-107).

Elenco dei siti secondo il Breindl:

1. *unterhalb der Bahn im Profil 568.1 km*
2. *oberhalb der Bahn im Profil 566.7 km*
3. *unterhalb der Bahn im Profil 564.7 km*

L'ultimo in ordine di tempo ad occuparsi attivamente di questa zona fu l'archeologo A. Puschi che effettuò degli scavi in località *Srednje* sotto Aurisina, vicino al porto di *Canovella* (Puschi, 1892), nel luogo in cui duecento anni prima Ireneo della Croce collocava i primi ritrovamenti. Non molto tempo dopo P. Sticotti pubblicò l'epigrafe della gens *Farilia* come proveniente dallo stesso sito.

Un dato del tutto inedito è rappresentato dalla relazione del 1898 di L. K. Moser con la quale egli informò la Commissione Centrale di Vienna del ritrovamento di alcune tombe e di una fornace durante una ricognizione fatta a *Lahovec*.

Attilio Degrassi nell'ormai classico studio sui porti romani della costa istriana si occupò anche della riviera triestina tra Sistiana e Grignano. Nell'elenco si nota la mancanza del porto di *Canovella* (ovvero "sotto Aurisina" come viene indicato da Ireneo della Croce e dal Kandler), mentre viene citato quello di *Bellavigna* (seguendo il Kandler), anche se lo stesso Degrassi non riuscì a localizzarlo (Degrassi, 1957) come successe in seguito anche a F. Fontana (Fontana, 1993, 177).

b) Gli scivoli

Uno dei problemi storico-archeologici ancora irrisolti è rappresentato dalla localizzazione degli scivoli usati dai romani per far scendere i blocchi di pietra dal ciglione carsico sino al mare dove venivano caricati sulle navi. Questa ipotesi supposta dagli storici non è però sostenuta da prove sicure. È comunque certo che sin dalla fine del XIX secolo erano in uso ad Aurisina due scivoli, e precisamente uno di proprietà delle ditta

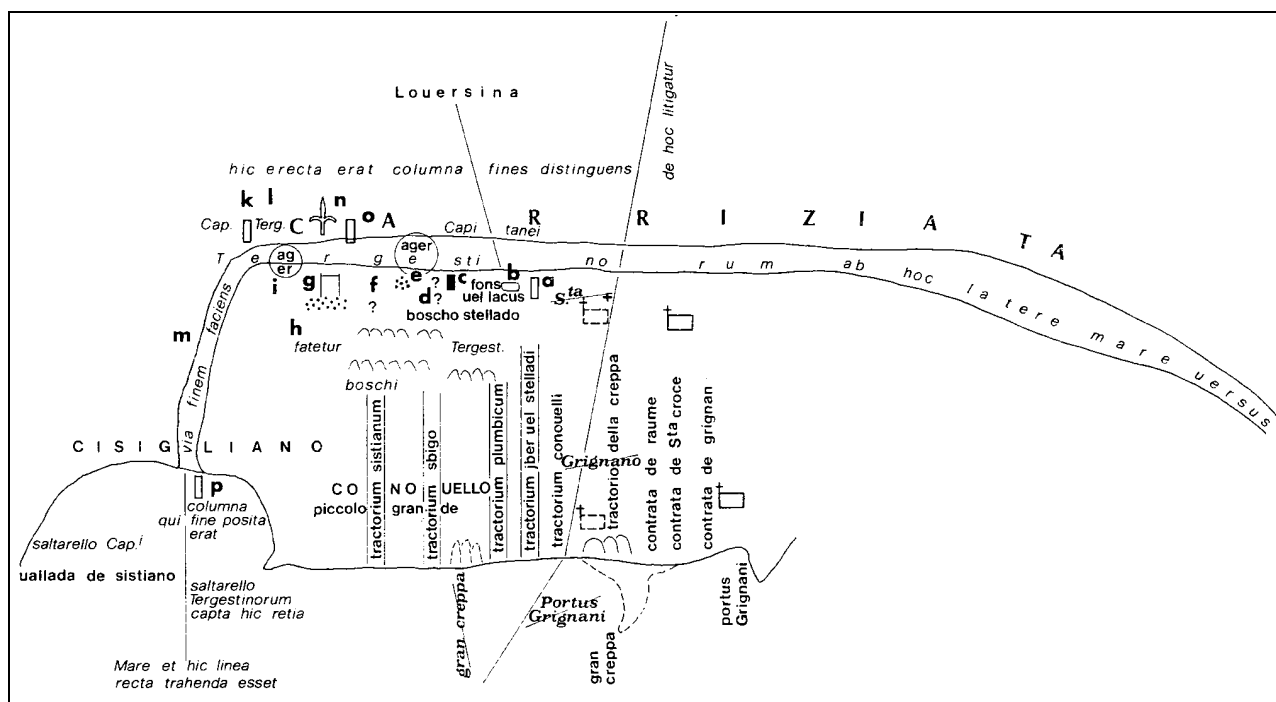
"Br. Caharija & Fr. Gruden" (Terčon, 1988) in località Šestrence, l'altro della ditta "Gorlato" in località Botanjek. Dall'altopiano venivano fatti scivolare sino al mare scaglie, pietrisco e probabilmente anche blocchi di pietra.

Nella più volte citata carta della metà del XVI secolo (Ubaladini, 1987, 38, 3^a carta) è tracciato un sentiero chiamato "*Tractorium plumbicum*". Si tratta del terzo di sei sentieri che scendevano tra Sistiana e Grignano dal ciglione carsico sino alla costa.

Per primo parlò degli scivoli lo storico Ireneo della Croce affermando di averne visti due personalmente attorno⁴ al 1669-1673 nel declivio tra Aurisina e Sistiana. "...Non lungi dalle stesse Cave, frà l'accennata Villa di Bresina, e Valle di Sistiana, nel declivio della Montagna verso il Mare, si vedono à giorni nostri ancora i Vestigi di due strade, addimandate comunemente Piombino, perche tutte coperte di Lastre di piombo grosse, oltre due palmi dalla sommità del Monte, sino alla riva del Mare, servivano per trasportare le Colonne, ed altre Machine levate dalle suddette Cave, e caricarle nelle Navi. Ne altro di esse posso quì riferire, mentre l'impotenza del camminare, con la lontananza della Patria, non mi

concede maggior notitia di quello, che 25 anni sono personalmente alla sfuggita, e senza pensiero immaginabile d'applicarmi à quest'Historia, fù da me con ammirazione osservato" (della Croce, 1698, 264). Egli descrisse quindi due strade ovvero scivoli, rivestite di grosse lastre di piombo il che spiegherebbe il termine "*tracturium plumbicum*" riportato dalla carta del XVI secolo.

Nell'Operato dell'Estimo Catastale della "Comune Censuaria di Nabresina" del 1830 è menzionata la tradizione di uno scivolo, l'esistenza del quale sarebbe dimostrata dal ritrovamento di frammenti di lastre di piombo nei vigneti in "contrada Conovella": "...ampie cave di pietra, le quali per tradizione, e che ha tutta la probabilità, furono aperte per la fabbricazione dell'antica Città di Aquileia, e di Grado, nonché per quella di Venezia. Prova del fatto ci fa, che ancoroggi si scavano in qualche vignale nella contrada Conovella, si rinvennero degli frammenti di lastre di piombo, di cui il sentiero era coperto per far sdrucchiolare le pietre lavorate dalla sommità del monte sino alla riva del mare per essere colà imbarcate" (Schmid, 1978).

Carta 1: Rappresentazione schematica (Ubaladini, 1993) di una carta della metà del XVI secolo.
Karta 1: Shematična predstavitev zemljevida iz sredine 16. stoletja (Ubaladini, 1993).

4 Ireneo della Croce finì di scrivere il testo nel 1694, già molto ammalato; l'opera fu pubblicata nel 1698. Egli partì da Trieste nel 1649 come Giovanni Maria Manarutta. In seguito entrò nell'ordine monastico assumendo il nome Ireneo della Croce. Secondo L. de Jenner (de Jenner, 1846) Ireneo fu nuovamente a Trieste nel 1684, 1686 e nel 1688. Dalla descrizione degli scivoli si desume che egli si trovava ad Aurisina negli anni 1669-1673.

Carta 2: Carta militare austriaca del 1786. (Slovenija, 1997).
Karta 2: Avstrijski vojaški zemljevid (1786) (Slovenija, 1997).

Alcuni anni più tardi P. Kandler e G. Sforzi si mostrarono alquanto scettici riguardo allo scivolo asserendo che fu loro mostrata una strada che però secondo loro non si adattava bene allo scopo "...Corre tradizione che una strada detta piombino, per le grosse lastre di piombo che la coprivano, servisse a trasportare le pietre al mare; ci fu mostrato anche il letto di questa strada, ma è cosa troppo spoglia per attestare che gli antichi usassero foderare con metallo vie siffatte; nonostante, riverenti alle tradizioni, ne prendemmo memoria..." (Kandler, Sforzi, 1842, N.º4, 2-3).

Come abbiamo già detto il *tracturium plumbicum* dovrebbe essere il terzo sentiero partendo da Sistiana; di questi primi tre almeno uno fu probabilmente distrutto dalla cava moderna di Sistiana, non possiamo però stabilire quale fu quello visto dal Kandler. Nel 1852 infatti il Kandler descriveva nuovamente la zona di Sistiana e riferendosi allo scivolo esprimeva ulteriori dubbi "... È fama dei nostri Cronisti, viva nei presenti, che dall'alto del monte al mare fosservi strade plumbate, per sdrucchiolarvi le pietre lavorate, e ci mostrarono i canali, e ci dissero del piombo trovato, di che né dubitiamo, tanto concordi ed antiche sono le testimonianze, né sappiamo cosa pensare" (Kandler, 1852). Con il termine "Cronisti" egli si riferiva ad Ireneo della Croce, lo testimonierebbe l'allusione a due (o più) "strade plumbate".

Nel 1884 il prof. Vierthaler riportava la tradizione dell'esistenza di un canale rivestito di legno e piombo che scendeva lungo il pendio sino al mare, ma non lo localizzava con più precisione "... Lungo le falde del versante diretto al mare, si racconta di essersi trovato tratti di un ampio canale, cunetta piuttosto, dipendente, con tracce d'un rivestimento in legno e piombo. Questo canale avrebbe servito di piano inclinato, per scivolare le pietre ai sottoposti navigli di trasporto..." (Vierthaler, 1884, 300).

Anche l'archeologa V. Scrinari menzionò nel suo libro su Tergeste romana uno scivolo rivestito di piombo lungo il quale secondo lei venivano fatti scivolare i blocchi di pietra verso il porto di Sistiana (Scrinarì, 1951, 126). La studiosa riportò erroneamente che il Kandler aveva visto di persona le lastre di piombo. Di poco posteriore è l'opinione di A. Degrassi (Degrassi, 1957, 29) che riteneva le asserzioni di Ireneo della Croce del tutto infondate e la sua descrizione inverosimile.

I vecchi dati cartografici e storici furono confermati dall'ing. F. Rizzi che in un suo contributo sulle cave nell'antichità, pubblicato nel 1968, scrisse che in direzione di Sistiana, partendo da Trieste "...nei pressi del km. 137 della SS 14, Venezia-Trieste, furono trovate, quarant'anni or sono, tracce di uno scivolo largo circa due metri, le cui pareti in certi punti, presentavano dei noduli di piombo di cm. 3/4. Probabilmente le asperità della roccia erano state diminuite con tale accorgimento. A mezzo di tali scivoli i romani lasciavano cadere verso

il mare – tecnica dell'abbrivio – i massi che dovevano trasportare via mare..." (Rizzi, 1968, 17). Recentemente soltanto A. Brecelj (Brecelj, 1989, 18) ha citato il testo del Rizzi sconosciuto agli altri studiosi.

L'archeologa L. Bertacchi trattò brevemente degli scivoli asserendo che "...il materiale lapideo veniva fatto scendere verso il porto di Sistiana attraverso vie di lizza, ... Queste sono state ancora recentemente riconosciute per l'allineamento e la pendenza costante attraverso il bosco" (Bertacchi, 1997). Dalla descrizione si può supporre che queste vie di lizza siano da localizzare su un pendio non molto ripido e boscoso ad est della baia. La studiosa le identifica con gli scivoli descritti nel 1698 da Ireneo della Croce. La zona presa in considerazione dall'autrice non presenta però una pendenza sufficiente e non si trova vicino alle cave, per cui manca la corrispondenza con quanto scritto da Ireneo "...non lungi dalle stesse Cave, frà l'accennata Villa di Bresina e Valle di Sistiana, nel declivio della Montagna verso il Mare...". F. Rizzi nel 1968 usò il termine "cadere" per descrivere la tecnica usata dai romani per trasportare i massi di pietra sino al mare, il che fa pensare ad una pendenza notevole che non si riscontra nella zona descritta dalla Bertacchi.

Gli autori che si sono occupati dello scivolo si possono suddividere in quelli che ne scrissero, avendo verificato di persona, e quelli che trattarono la questione senza aver visto nulla. Tra coloro che videro qualcosa personalmente possiamo annoverare l'anonimo cartografo del XVI secolo, che riportò sulla carta in modo schematico il sentiero con il nome di "*Tracturium plumbicum*", e Ireneo della Croce che intorno al 1669-73 vide ben due scivoli. In seguito, nel 1928, furono visti in occasione della costruzione della strada costiera dei "noduli", descritti e localizzati quarant'anni dopo da F. Rizzi. Questo dato è suffragato dalla tradizione orale, ancora viva tra gli abitanti di Aurisina, e dai risultati delle nostre ricerche, in base alle quali riteniamo che uno scivolo di epoca romana sia da localizzare nel punto, in cui si trovano i resti dello scivolo della ditta "Gorlato", l'altro invece forse nella zona in cui funzionava lo scivolo della ditta "Caharija". A sostegno di questa ipotesi possiamo addurre la vicinanza delle cave romane, l'adeguata ed uniforme pendenza del declivio, il fatto che Ireneo della Croce parli di due scivoli.

Tra gli scettici sono da ricordare P. Kandler che intorno alla metà del XIX secolo vide dei canali, ma non il piombo, e rimase dubbioso ("... né sappiamo cosa pensare"). Lo stesso atteggiamento si può cogliere anche nello studio del Degrassi della metà del XX secolo. Al contrario V. Scrinari accetta la tesi di uno scivolo con il quale convogliare le pietre sino al porto di Sistiana, però non adduce alcun argomento valido a sostegno della propria tesi (1951, 126). La stessa direzione è stata proposta recentemente anche da L. Bertacchi (Bertacchi,

Carta 3: I siti archeologici sul declivio tra Sistiana e Grignano.
Karta 3: Arheološka najdišča v bregu med Sesljanom in Grljanom.

1997, 35). A. Schmid (Schmid, 1978) invece associa il ritrovamento di numerosi frammenti di piombo nei vigneti della contrada Canovella con l'esistenza di uno scivolo che partendo dal ciglione carsico avrebbe raggiunto i siti di *Srednje* e di *Canovella*. Questo dato è in parte ripreso da F. Maselli Scotti secondo la quale la villa romana di *Srednje* e lo scivolo sono funzionalmente collegati con la zona delle cave di Aurisina (Maselli Scotti, 1979, 356-357). Nello stesso articolo l'Autore accenna brevemente anche al porto di *Canovella*. Anche in tempi recenti sono stati rinvenuti nei vigneti di *Srednje* numerosi frammenti di piombo,⁵ rinvenimenti questi molto frequenti nei siti abitativi di epoca romana. Perciò non sembra attendibile collegare i rinvenimenti del 1830 con lo scivolo. Anche il porto di *Canovella*, per le sue dimensioni ridotte e la particolare tecnica costruttiva, difficilmente si può mettere in relazione con un'attività intensiva di caricamento di blocchi di pietra.

Tra coloro che accettano l'esistenza dello scivolo è da annoverare l'ing. Rizzi le cui osservazioni sono suffragate dalla sua preparazione tecnica e dal fatto che lavorava nella zona dello scivolo, quando nel 1968 documentò il rinvenimento dei resti di un canale largo circa due metri con tracce di noduli di piombo.

L'uso di queste strutture non è comunque del tutto chiaro: la supposizione che venissero usate per far scivolare sino al mare i blocchi di pietra dovrebbe essere supportata da altri esempi analoghi o con una dimostrazione tecnica. È comunque assai stimolante l'esempio, ben più recente, dei due scivoli usati dalle ditte "Gorlato" e "Br. Caharija & Fr. Gruden" per far scivolare le scaglie di pietra.

ELENCO

a) I siti archeologici

1. *CANOVELLA DE' ZOPPOLI / PRI ČUPAH – SREDNJE* C.c. di Aurisina/Nabrežina, comune di Duino-Aurisina

Allo stesso sito sono da riferire due strutture importanti:

La prima è rappresentata dal porto romano parzialmente interrato, noto già al Kandler nel 1842 come "*porto artificiale*" (Kandler, Sforzi, 1842, N.º 4, 1), poi nel 1847 come "*porto artificiale interrato*". Esso non è da ricercare a *Bellavigna* dove lo collocava alle volte il Kandler stesso (Kandler, 1852; 1861; 1870) e poi seguendo le sue indicazioni anche altri studiosi. A sinistra (a sud-est) del porto moderno, costruito dopo la seconda guerra mondiale, sono ancora visibili i resti di un porticciolo, fatto con grandi blocchi di pietra di forma irregolare; questo porticciolo è in parte interrato da sabbia e ghiaia. L'uso di blocchi di breccia, non squadriati, differisce dalla tecnica costruttiva usata dai romani negli altri porti della nostra zona (Degrassi, 1957, 38). Nel nostro caso è stato usato il materiale della parete rocciosa sovrastante e del terrazzo subito al di sopra del porto (*Srednje*), i massi più grandi invece si trovavano direttamente *in situ*. La situazione, probabilmente immutata dai tempi del Kandler sino alla metà del XX secolo, è ben descritta dal Chersi: "*Fino a qualche anno fa, il porto era semplicemente circondato da una barriera di macigni, aperta da un lato per lasciar entrare le barche. E a monte si vedevano, tirate a secco, alcune barche antichissime... Ora è stata aggiunta una*

Foto 1: Canovella de' Zoppoli. Il porticciolo, ripreso da nord-ovest, nel 1928. (Foto di proprietà di V. Gruden).
Sl. 1: Pri Čupah. Pristan posnet leta 1928. Pogled proti jugovzhodu. (Foto last V. Gruden).

Foto 2: Canovella de' Zoppoli. Il porticciolo, ripreso da sud-est, nel 1928. (Foto di proprietà di V. Gruden).
Sl. 2: Pri Čupah. Pristan posnet leta 1928. Pogled proti severozahodu. (Foto last V. Gruden).

5 Si ringrazia per l'informazione il sig. R. Huckstep.

Foto 3: Canovella de' Zoppoli. Vista sul vecchio e sul nuovo porticciolo, sovrastati dal ripiano Srednje, dove si trovava la villa romana. Foto di M. Magajna ripresa dal ciglione carsico in data 8. 6. 1957.

Sl. 3: Pri Čupah. Pogled na stari in novi pristan ter na ravnico Srednje, najdišče rimske vile, nad njima. Posnel M. Magajna s kraškega roba 8. 6. 1957.

Foto 4: Canovella de' Zoppoli. Il porticciolo fotografato da M. Magajna in data 8. 6. 1957.

Sl. 4: Pri Čupah. Pristan posnel 8. 6. 1957 M. Magajna.

**Carta 4: Gli scivoli: Botanjek e Šestrence e i siti archeologici: Canovella de' Zoppoli, Srednje e Pod Oljšco.
Karta 4: Drsini: Botanjek in Šestrence ter arheološka najdišča: Pri Čupah, Srednje in Pod Oljšco.**

diga, che racchiude un secondo mandracchio" (Chersi, 1967, 28). Anche F. Maselli Scotti (1979, 355-357) accenna solo brevemente a questo porto. L'esistenza di un porto più antico è confermata pure da una testimonianza che si riferisce alla pesca dei tonni per i signori di Duino e che è conservata nella tradizione orale (Kosmina, 1975): "... na 'muli', to so skale v morju v Nabrežinskem bregu, kjer so pravili tudi Pr Čupah..." (it.: "...sul 'molo', costituito da grosse pietre visibili in mare nella località Pr Čupah ...). Il toponimo Canovella non è del tutto chiaro: esso è attestato già negli atti medievali come "contrada Canovella", manca invece nel catasto e nei libri catastali del XIX secolo. "Canova" sarebbe il luogo, una cantina o il pianoterra di una casa, dove i pescatori sistemavano la loro attrezzatura (remi, vele, ecc.). A. Cherini è invece dell'opinione (Cherini, 1969) che si tratti della corruzione del diminutivo di

"cavàna" che indica un *"Ricetto d'acqua, fatto a guisa di serbatoio, alcune volte coperto, ove ricoverano le barchette, specialmente di notte, per la loro sicurezza"*, anche *"stagno"*. Alcune analogie sono state riscontrate a Trieste, Capodistria, Osor sull'isola di Cres, e nell'Italia settentrionale (Boerio, 1865, s.v. cavanela; Župančič, 1993).

La seconda struttura, nota già a Ireneo della Croce nel 1698, è la villa romana, situata a 16 m sopra il porto su di un ampio terrazzo naturale in calcare che si distingue bene dal declivio marno-arenaceo. Nel 1887 i contadini che lavoravano nel vigneto si imbattono nei resti di una villa romana che si estendeva su di una superficie di circa 200 m² (p.c. nn. 670, 673). A. Puschi, dopo aver visitato il sito, scrisse: "... al mio arrivo i contadini avevano già tutto manomesso e gettato in mare e nei campi vicini quanto era d'intoppo...". Ciò

nonostante constatò che il terrazzo era stato risistemato artificialmente ed evidenziò tre ambienti (Puschi, 1892) "...che comprendevano tre camere con pavimento di musaico bianco, che in due aveva una cornice nera e nella terza era adorno di stelle nere. Qualche tratto delle mura conservava ancora la rivestitura con tabelle di marmo rossiccio e nero venato e macchiato di bianco. (...) In un quarto locale si scopersero, in parte affondati nel suolo, cinque grandi vasi di terracotta, che a giudicare dai frammenti veduti, devono appartenere alla specie di quelli appellati *dolia* ed avere nella parte più gonfia circa un metro di diametro."

Tra i ritrovamenti sono da segnalare due tegole con i bolli di L.BARBI.L.L.EV. o EVP. e L.VEDI.CERIAL (Puschi, 1892, 266; Gomezel, 1996, 127), tre monete di bronzo (una repubblicana, una di epoca augustea, una di Caligola del 37 d.C.), due fibule di tipo tardo La Tène ("due fibule di tipo gallico, ma di epoca tarda"), numerosi frammenti di anfore e alcuni frammenti di bronzo. Tra i reperti vi era anche il frammento (perduto e in seguito ritrovato) di un *labellum* con l'iscrizione [---] VRSA B(onae) D(eae) [---] dell'ultimo quarto del I secolo a. C. (I. It. X/4, 306; Zaccaria, 1992, 232: ad I. It. X/4, 306).

Nei primi anni del 1900 P. Sticotti notò ad Aurisina "in una stanzuccia terrena ridotta a sala di lettura" l'epigrafe sepolcrale della *gens Farilia*,⁶ già citata dal Kandler nel 1847. È probabile che il Kandler abbia visto sulla costa in prossimità del porticciolo proprio quest'epigrafe, murata nell'unico casone allora esistente, di proprietà dei signori di Duino. T. Mommsen infatti pubblicando nel 1872 questa stessa epigrafe indicò come luogo del ritrovamento la costa di Aurisina, e precisamente "*Nabresinae ad litus*": L(ucius) Faril [---] / fecit sibi e[---] Artimid[---] / [---] (CIL V/1, 702, 1872; Sticotti, 1908, 281-282; I. It. X/4, 307; Zaccaria, 1992, 232: "Datazione probabile: primo quarto del I sec. d. C."). In seguito il sig. H. Höller consegnò allo Sticotti vari altri oggetti (Sticotti, 1911, 210-211).

Laterizi romani, tegole e anche frammenti di *dolia* sono ancora visibili nei muri di sostegno di alcuni ripiani. Gli abitanti del luogo ricordano di aver visto nei campi mosaici, frammenti di piombo e altri oggetti e anche alcune monete sotto la parete rocciosa sulla costa di fronte al vecchio porticciolo. Dopo la seconda guerra mondiale durante i lavori per l'ampliamento della

vecchia strada che scendeva verso la costa gli operai della ditta S.E.L.A.D., per paura che la Soprintendenza fermasse i lavori, cementarono i resti di una fornace (?) (comunicazione orale 8. 8. 2000: V. Gruden (classe 1937, Aurisina); Volpi Lisjak, 1995, 67).

Le tegole con il bollo di L.BARBI.L.L.EV collocano la costruzione di questa villa nella seconda metà del I secolo a. C. (Gregorutti, 1888, n. 35),⁷ anche se la presenza delle due fibule del tipo tardo La Tène indicano una frequentazione in epoca anteriore. Il bronsetto dell'imperatore Pupieno (M. Clodius Pupienus Maximus, imperatore per soli 99 giorni nel 238), da ritenere con sicurezza come proveniente da questo sito, protrae l'utilizzo della villa sino alla metà del III secolo.

Sia il porto che la villa trovano analogie su tutta la costa triestina (Cedas, Grignano, *Mul*, Sistiana) ed hanno in comune la presenza di sorgenti d'acqua, la possibilità di facili collegamenti via mare e la difficoltà dei trasporti via terra, la posizione delle strutture abitative su ripiani che si trovano proprio sopra il porto.

F. Fontana (Fontana, 1993, 176, n. 600) afferma che A. Puschi (Puschi, 1892) e F. Maselli Scotti (Maselli Scotti, 1979) sono dell'opinione che la villa di *Srednje* fosse la probabile residenza del sovrintendente delle cave di pietra. Nessuno dei due autori però ha mai espresso tale parere.⁸ F. Maselli Scotti nel passo citato, infatti, tratta solo delle ville romane di Aurisina e Sistiana, mentre per quanto riguarda la villa di *Srednje* ritiene che essa fosse legata funzionalmente con l'attività estrattiva. Questa ipotesi sarebbe suffragata dal ritrovamento nel 1830 di frammenti di piombo, che l'A. mette in relazione anche con il presunto scivolo. La presenza di laterizi bollati e di un'epigrafe sepolcrale di Trieste, nella quale appartenenti alla *gens Barbina* sono citati assieme con i liberti della *gens Cossuttia* (I. It. X/4, 95), nota per lo sfruttamento delle cave in Oriente, fa supporre a F. Fontana (Fontana, 1993, 222-223, n. 796) in modo un po' affrettato che la famiglia dei Barbii avesse qualche ruolo nello sfruttamento delle cave di Aurisina. Sarebbe inoltre opportuno riconsiderare il *labellum* con incisa la dedica alla Bona Dea (I. It. X/4, 306), che già P. Sticotti (Sticotti, 1911, 192, fig. 11) confrontava con due dediche fatte da liberte della *gens Barbina* alla stessa divinità e incise su due *labella* molto simili a quello di *Srednje* e ritrovati a Trieste.

6 P. Sticotti fece trasportare nel 1921 l'epigrafe nei Musei Civici di Storia ed Arte di Trieste.

7 Seguito da: Šašel, 1966, nt. 16; Maselli Scotti, 1979, 357; Gomezel, 1996, 127. È probabile che il bollo menzionato dal Kandler come proveniente da "Nabresina" sia proprio di questa zona (Kandler, 1855, nr. 573 = Gregorutti, 1888, nr. 35).

8 'Reading is sometimes an ingenious device for avoiding thought'.

2. POD OLJŠCO

C.c. di Aurisina-Nabrežina, comune di Duino-Aurisina

Secondo V. Gruden di Aurisina, intorno al 1928, durante la costruzione della strada costiera, fu rinvenuta in località Pod Oljšco una tomba in laterizi, in seguito distrutta. Lo scheletro sarebbe stato "alto più di 2 metri". I reperti furono dispersi. La località si trova nella parte alta del pendio, sopra i siti di Canovella de' Zoppoli e Srednje, sotto il ciglione carsico.

Carta 5: I siti archeologici: Canovella de' Zoppoli, Srednje, Pod Oljšco. A sud-est dell'odierno porticciolo si notano i resti di quello antico.

Karta 5: Arheološka najdišča: Pri Čupah, Srednje, Pod Oljšco. JV od novega pomola so na karti razvidni ostanki starega pomola.

3. BELLAVIGNA

C.c. di S. Croce-Križ, comune di Trieste

Nel 1852 e nel 1861 il Kandler citò il porto di Bellavigna ed altri reperti archeologici che sono di sicuro da riferire al sito di Canovella de' Zoppoli / Srednje. È chiaro che l'A. confuse le due località. Il motivo di questo suo errore di localizzazione è forse da mettere in relazione con eventuali ritrovamenti archeologici fatti nella zona di Bellavigna e con la successiva acritica trascrizione dei dati da lui riportati. Siamo dell'opinione che il sito di Bellavigna corrisponda alla

Carta 6: Il sito Bellavigna e il sito del km 564,7 (secondo Breindl).

Karta 6: Najdišče Bellavigna in najdišče km 564,7 po Breindlu.

località che nel 1882 il Breindl situava sotto la ferrovia a km 564.7 da Vienna (Breindl, 1882, 106-107).

Nell'allegato della mappa dal Catasto Teresiano del 1777 con il toponimo Bellavigna è indicata una fascia di vigneti lungo la costa nella parte occidentale del c.c. di S. Croce (p.c. nn. 19-45). Nella stessa zona si trova il ruscello Patoco B. Vigna. Nel libro fondiario del più tardo catasto Franceschino sono segnati sia il toponimo Bellavigna che quello di Ravne, ancora oggi in uso per queste particelle che sono per lo più edificate.

4. HAJDIŠČE / HAIDISCHIE – PODUP

C.c. di S. Croce-Križ, comune di Trieste

Il primo che individuò la località archeologica di Podup fu P. Kandler che dopo aver descritto i ritrovamenti di Mul scrisse "...Padob e Lahovec sarebbero del pari luoghi di antichità, e dappertutto muraglie, mosaici, olle, sepolcri, cornici, armi, monete..." (Kandler, 1852, 28). I toponimi di "Padob" (= Podup) e La-hovec indicano due zone ampie che si estendono nel declivio sotto S. Croce.

Il ricercatore Zorko Jelinčič localizzò nella proprietà della signora G. Sedmak un sito archeologico proprio nel punto d'incontro tra calcare e flysch presso la strada che scende da S. Croce verso Grignano. I ritrovamenti (parte di un mosaico a tessere bianche e frammenti di intonaco rosso) sono stati per lungo periodo conservati nel-

L'archivio della Sezione Storia della Biblioteca Nazionale Slovena e degli Studi di Trieste assieme ad una breve nota scritta dallo stesso Jelinčič *"odlomek mozaika in del ometa - freske, rimska doba - v bregu pod Križem (parcela Sedmak Gizela, blizu pralnice)"* [parte di mosaico e di intonaco-affresco, epoca romana, nel declivio sotto S. Croce (particella Sedmak Gizela, nei pressi del lavatoio)] (Župančič, 2000, 217). Il figlio della signora G. Sedmak ha confermato che sulle particelle di loro proprietà a Podup si rinvenivano da sempre tali reperti. Nel catasto Teresiano la particella è denominata Haidischie (Mappa catastale di S. Croce 1777, n. 378, AST) che è un microtoponimo molto significativo (Kos, 1957, 169; Truhlar, 1975). La sopraccitata strada che collega il paese di S. Croce con il porto di Grignano risale almeno al XVI secolo (Ubaladini, 1987, 31, 2^a carta).

A questa località si riferiva secondo noi il Breindl nell'articolo sui siti archeologici dei dintorni di Trieste. Il sito Podup corrisponde alla località collocata *"oberhalb der Bahn im Profil 566.7"* (Breindl, 1882, 106-107).

La tradizione secondo la quale sotto il paese vi fossero "resti di edifici di epoca romana" è ricordata nel 1970 da Diana de Rosa nella sua monografia su S. Croce (De Rosa, 1970, 25) che è quasi coeva agli appunti di Z. Jelinčič. Il testo però non dice nulla più di quanto già scritto dal Kandler sui ritrovamenti a Podup sotto S. Croce.

5. MUL

C.c. di S. Croce-Križ, comune di Trieste

Nel 1842 P. Kandler e G. Sforzi accennarono a dei ritrovamenti romani e ad un *"molo di poco momento"* nel pendio sotto S. Croce (Kandler, Sforzi, 1842, N.° 2, 3). Nel 1852 il Kandler si occupò nuovamente dei ritrovamenti sulla costa triestina e citando il toponimo *Mule* riferì di alcuni ritrovamenti tra i quali embrici, resti di una cisterna e numerosi tubi di piombo: *"...Ci venne detta la tradizione di antiche abitazioni in Bellavigna, e lo crediamo, in Mule al di sotto S. Croce (nome che per l'uso di raccorciare degli Slavi dovrebbe dirsi Muliano e sovrasta al porto) ove vedemmo embrici assai, avanzi di cisterna; udimmo che vi si traessero tubi di piombo per tre e più centinaia di peso, Padob e Lahovez sarebbero del pari luoghi di antichità..."* (Kandler, 1852, 28). Il Kandler vide i resti su un terrazzo coltivato che sovrasta il porto. Oggi il terrazzo è parzialmente edificato. Con il toponimo Mul sono indicate le particelle che si estendono sotto Podup verso sud-est sino al mare (AST, Catasto Teresiano 1777, p.c. nn. 33-34, 40-49, 62-76, 98, 118-124, 142-144). Al posto del frangiflutti, resto del porto romano visto dal Kandler, fu costruito nel 1874 il porto moderno (Volpi Lisjak, 1995, 59).

Il toponimo deriva dalla parola "molo",⁹ il Kandler invece, guidato dal suo entusiasmo per le antichità romane, lo fece derivare dal latino **Mulianum* che dagli studiosi locali è già per tradizione messo in relazione con Muggia Vecchia (Ziliotto, 1950, 184). B. Volpi Lisjak propone una derivazione dalla parola "mul" che in sloveno indica un insieme di sabbia e fango; il materiale si sarebbe accumulato in questo punto grazie all'azione del ruscello e della sorgente (Volpi Lisjak, 1995, 54).

6. LAHOVEC

C.c. di S. Croce-Križ, comune di Trieste

Nel declivio di S. Croce, a sud-est del Monte S. Primo, si estende subito sotto il ciglione carsico un ampio terrazzo naturale con il toponimo Lahovec, tagliato dalla ferrovia e dalla strada Grignano - S. Croce.

Il Kandler nel 1852 riferì dei primi ritrovamenti in questa località e accennò anche ad una struttura con la pianta a forma di basilica (Kandler, 1852, 28). È possibile che egli abbia visto i resti di una villa romana absidata, benché non si possa escludere del tutto la presenza di un edificio sacrale da mettere in relazione con le tombe ad inumazione di cui scrisse il Moser. Anche il Kandler nell'articolo del 1852 riportò la notizia della presenza di tombe, però parlando dei ritrovamenti di Podup.

In seguito il Breindl rivelò l'esistenza di resti archeologici sotto la ferrovia *"unterhalb der Bahn im Profil 568.1 km"* (Breindl, 1882, 106-107) che potrebbero far parte ancora della zona di Lahovec. Alcuni anni dopo il Moser descrisse dettagliatamente una necropoli, situata subito sotto il ciglione carsico, e i resti di una fornace che riteniamo possa corrispondere a quella descritta da H. Breindl. Il Breindl però indica la posizione dei siti in modo tale da rendere difficile stabilire in quale delle tre località archeologiche si trovasse la fornace; dallo schizzo del Moser sembrerebbe che egli si riferisse alla parte inferiore di Lahovec.

Nel paese di S. Croce è ancora vivo il ricordo di un "soldato francese" sepolto a Lahovec, subito sotto il ciglione carsico. Grazie a questa tradizione e all'esauriente, benché sconosciuta relazione di L. K. Moser sul ritrovamento di tombe in questo sito, siamo riusciti a localizzare il punto di cui parla il Moser. Subito sotto il ciglione, nell'allora proprietà di A. Gorjup di Prosecco, si notano tracce di importanti lavori di risistemazione della particella per l'impianto di un vigneto. Nella particella, dove si trovava in passato il vigneto di A. Gorjup, oggi abbandonata, si vede ancora un canale di scolo coperto con lastre di pietra, mentre la particella è delimitata da un muro di sostegno in blocchi di pietra

9 Confronta le note sul porto di Canovella, conservate nell'Archivio della Sezione Storia della Biblioteca Nazionale Slovena e degli Studi di Trieste.

Carta 7: I siti archeologici: Mul, Lahovec con la necropoli e il sito del km 568,1 secondo Breindl, Hajdišče-Podup con indicato il sito del km 566,7 secondo Breindl.

Karta 7: Arheološka najdišča: Mul, Lahovec z nekropolo in z označeno lego km 568,1, Hajdišče-Podup in najdišče km 566,7 po Breindlu.

Foto 5: Lahovec. Nicchia, ricavata nella parete rocciosa, con iscrizione e data 1898. Secondo la tradizione sotto di essa si trova la tomba di "un soldato francese".

Sl. 5: Lahovec. Niša z napisom in letnico 1898 v kraški steni. Po tradiciji je postavljena nad grobom "francoskega vojaka".

lavorati, il tutto riferibile all'anno 1898. Nella parete rocciosa è scavata una nicchia con una cornice e con incisa la scritta

IHS
1898
AL.GORIUP

Sotto la nicchia si racconta vi fosse la tomba del "soldato francese".

Relazione di L. K. Moser alla Commissione Centrale per i Monumenti di Vienna (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Denkmalpflege, Funde: 386/26. Febr. 1898):

AVA 386 Funde 1898

26. februar 1898 (Voracten 100/97 Alt Muggia)

An die hohe K.K. Central-Commission für Kunst- und

historische Denkmale in Wien!

Bericht über Steinkistengräber von Grignano bei Miramare.

Am 24. d. Ms erhielt ich vom Bahnwächter in Grignano die Nachricht, daß dort Gräber aufgedeckt worden seien.

Am 25 d.M. fuhr ich per Bahn nach der Station Grignano. Von da den Bergabhang hinauf bis zur geologischen Grenzlinie des Eocänen Sandsteins (Tassello) und des Kreidekalkes, welcher Letzteres den gegen das Meer ziemlich steil abfallenden kahlen Höhenrücken bildet. An dieser Grenze hat der Besitzer Alois Goriup aus Prosecco durch Arbeiter einen neuen Weingarten herrichten lassen, wobei ein Theil des blauagrauen, mitunter gelblich - grauen Letten des Eocänen Sandsteines aufgehoben wurde bis zu eine Tiefe von ca 2-3 Metern.

Hiebei wurde auch die darüber liegende Schichte von Kalkschutt angefahren. Dieser Kalkschutt ist das Verwitterungsprodukt des drüberliegenden Kalkes.

u.(nd) vermittelt den Übergang vom Kalk zum Sandstein in der ganzen Umgebung. Derselbe ist von schöner schwarzer Farbe (Humus) und Wurzelwerk bis zu einer Tiefe von 1/2 m, höchstens, durchsetzt u.(nd) enthält die Gräber, wovon 4 Gräber von den Arbeitern aufgedeckt. Da außer Skeletten keine Münzen gefunden wurden, von den Arbeitern einfach zerstört und verworfen. Doch aus einem Grab rettete der Bahnwächter einzelne Skelettheile, wie den Schädel, von dem die beschädigten Kiefer, wie den Schädel von dem die Gesichtsfläche fehlt, erhalten geblieben ist. Die Gräber waren aus Sandsteinplatten von rechteckiger Form u.(nd) enthielten je ein ungestörtes geschwärztes Skelett, das nicht mit Erde bedeckt war, oben auf lagen 2 große Sandsteinplatten. Die Skelette mit dem Gesichte gegen O gerichtet. Außerdem wurden Bruchstücke einer großen Urne aus zinnoberrothen Thon im Schutte gefunden ungefähr in der Mitte des gezeichneten Profils und zur Linken, gegen NW in der Ecke des Weingartens, Bruchstücke von Ziegelwerk und Holzkohle in größerer Menge. Sämtliches Ziegelwerk und die Kohle entstammen der Lettenschichte. Die Arbeiter meinten, es müßte ein Ofen zum brennen von Gefäßen da gestanden sein. Leider wurde alles bei der Planierung des Bodens in die Erdgruben hinein geworfen.

Vor 24 Jahren soll, nach Erzählung des einen dabei beschäftigten Arbeiters, schon ein solches Grab aufgedeckt worden sein, in dem sich ein großes Thonpfefen ähnliches Gefäß als Beigabe, neben dem Skelette befunden haben soll. Eine große Kupfermünze aus der Römerzeit, die neben dem Grabe gefunden wurde, soll Herr Goriup in Prosecco besitzen. Ich werde die bezügliche Daten sammeln, das Bruchstück der auf der Drehscheibe gefertigte Urne, sowie den Schädel habe ich wohl gepackt in meinem Besitze.

Allem Anscheine nach dürften bei der weiteren

Carta 8: Lahovec. Schizzo di L. K. Moser (ÖSAW) del sito archeologico nella vigna di A. Gorjup con legenda: a) Karstkalk; b) Kalksschutt mit schwarzen Humus m. Gräbern; c) Kalkschutt z. Th in Terra rossa verwitter.

Karta 8: Lahovec. Skica (L. K. Moser) arheološkega najdišča v vinogradu A. Gorjupa (ÖSAW).

Abgrabung der oberen Schutthalde noch mehr solcher Gräber, in dem ca 20 m² fassendem Areal aufgedeckt werden. Auch hier war der Leichnam auf ausgeschüttetem Malter gebettet, wie die Arbeiter erzählen, und wie ich schon auch bei der Ausgrabung der Steinkistengräber in S. Michele b. Alt Muggia beobachtet. Es scheinen also, wenn alle Erzählungen wahr sind, die Gräber von Grignano und die von Alt Muggia von einer und demselben Volke herzurühren. Bei der nächsten Gräber Aufdeckung soll ich sofort verständigt werden,

Mit aller Hochachtung der ergebend gefertigte
Correspondent

Triest, 26. Febr. 1898

Prof. Dr. L. Carl Moser
V. Lavatoio 1.

Il Moser inserì nella relazione anche uno schizzo nel quale riprodusse schematicamente parte della parete rocciosa, del pendio e le tombe, il tutto visto probabilmente da un punto sopra la stazione ferroviaria di Grignano, da dove partì per raggiungere il sito. Gli operai infatti avevano rinvenuto quattro tombe delimitate da lastre rettangolari in arenaria e coperte in genere da due lastroni. In ogni tomba vi era uno scheletro con la testa rivolta ad est. Il Moser riferì che circa 25 anni prima era stata rinvenuta un'altra tomba. Nei pressi delle tombe fu trovata un'urna in ceramica di colore rosso cinabro, mentre tra i detriti di falda nella zona nord-ovest del vigneto, a detta degli operai, ci sarebbe stata la fornace. Resti di carboni e frammenti di

embrici erano sparsi anche più in basso, nel terreno arenaceo. Di notevole interesse è la descrizione, fatta dal Moser, delle caratteristiche geo-morfologiche della zona sottostante il ciglione carsico. Nel punto di contatto tra la parete rocciosa e il pendio egli indica una fascia di terreno calcareo e terra nera in cui si trovavano le tombe. Proprio in questo luogo il sig. Gorjup aveva intrapreso i lavori per l'impianto della vigna. Segue, più in basso, una fascia di detriti di falda e terra rossa e solo dopo incomincia la zona di flysch.

Alla descrizione particolareggiata delle tombe, delimitate e coperte da lastroni, segue un breve cenno di confronto con le tombe di S. Michele a Muggia Vecchia. Il Moser nella sua relazione riteneva che ambedue i cimiteri fossero contemporanei e che fossero da riferire alla popolazione autoctona romanizzata. Dello stesso parere è anche S. Flego nell'articolo in cui tratta del ritrovamento a Muggia Vecchia di un paio di orecchini a tre cappi (1980), la stessa opinione è in seguito riportata anche da F. Colombo e da A. Messina (Colombo, Messina, 1983; Messina, 1985). I ritrovamenti di Muggia Vecchia vengono attribuiti da F. Maselli Scotti a popolazioni autoctone e paleoslave (Maselli Scotti, 1993, 422-423). Drago Svoljšak ritiene che le necropoli con tombe delimitate da lastre di pietra appartengano per lo più alla popolazione autoctona e solo in parte a quella longobarda e slava (Svoljšak, 1987, n. 2).

Nella parte inferiore dello schizzo del Moser è segnata a sinistra (nord-ovest) una fornace. Riteniamo che si tratti della stessa di cui scrive H. Breindl e che viene posta dall'Autore "sotto la ferrovia".

b) Gli scivoli

7. **BOTANJEK**

C.c. di Aurisina-Nabrežina, comune di Duino-Aurisina

Dalla località *Botanjek* sulla costa sino alla strada costiera SS-14, sono ancora riconoscibili i resti di due impianti usati per far scivolare lungo il pendio sino al mare il materiale delle cave. Le due opere, oggi in disuso, erano utilizzate dalla ditta "Gorlato" dalla fine del XIX alla metà del XX secolo. La parte superiore dell'impianto arriva sino alla strada costiera presso il km 137,8, alla quota di 88 m s. l. m. Questo dato corrisponde a quanto scrisse F. Rizzi nel 1968 riguardo al ritrovamento durante la costruzione della strada di noduli di piombo e di uno scivolo largo circa 2 metri "...verso Sistiana, nei pressi del km 137 della Strada Statale 14..." (Rizzi, 1968, 17). Riteniamo che la parte più antica di questo scivolo, anche se mal conservata, sia da identificare con i resti di uno dei due scivoli descritti alla fine del XVII secolo (della Croce, 1698, 264).

Il più recente dei due impianti si trova ad est: inizia presso la strada e scende per il pendio sino alla costa. Esso è costituito da una struttura in cemento, larga alcuni metri, su cui si impostano delle rotaie. Su queste rotaie venivano fatti scendere i carrelli con le scaglie e il pietrisco sino alla banchina, dove attraccavano le barche per caricare il materiale lapideo.

Parallelo a questo si trova un altro impianto, usato dalla fine del XIX secolo per far scivolare dall'altopiano verso la costa il pietrame. Subito sotto la strada costiera è conservato un canale, largo cca 3 m, scavato nel calcare. La parte superiore andò distrutta durante i lavori per la costruzione della strada costiera che intaccò anche il lembo estremo del ciglione carsico. La parte alta del pendio fu ulteriormente asportata dalla costruzione dello svincolo autostradale e dalla cava visibile a nord della strada. Questo canale, riferibile all'impianto più antico, scende lungo il pendio, si allarga e diventa più profondo raggiungendo uno sbaramento con annessa piattaforma, dove funzionava un frantoio. Da qui il materiale diviso per grandezza veniva fatto defluire lungo alcuni canali in cemento per altri 20 m sino alla costa.

Nella parte alta del canale, in corrispondenza della strada statale, sarebbe da localizzare il ritrovamento dei noduli di piombo (Rizzi, 1968) e il punto in cui gli abitanti di Aurisina raccoglievano il piombo per farne pesi per le reti.¹⁰

La mappa catastale di Aurisina del 1822 riporta una

serie di strette particelle, disposte sulla costa a partire da Sistiana verso sud-est, mentre il resto del ripido pendio non era sfruttabile dal punto di vista agricolo e quindi non fu suddiviso in particelle. Questa fascia di stretti appezzamenti coltivati per lo più a vigneto, continua lungo la costa con un'interruzione nel punto dove oggi i resti dello scivolo arrivano al mare. Soltanto sulla mappa catastale successiva, datata alla seconda metà dell'Ottocento, in questo punto si nota una nuova particella.

Sulla costa non è stato possibile identificare con sicurezza dei resti da collegare con lo scivolo, alcuni blocchi di pietra infatti sembrano recenti. Non si notano inoltre tracce di un porto antico.

L'utilizzo recente, successivo alle notizie riportate da Ireneo della Croce, P. Kandler e Vierthaler, ha distrutto considerevolmente l'impianto più antico. Nessuno degli autori citati menziona gli scivoli moderni,¹¹ quindi allora non erano ancora attivi. F. Rizzi invece collegava il ritrovamento del canale e del piombo con quanto scritto da Ireneo della Croce e probabilmente anche da P. Kandler.

D. Cannarella nel suo libro sul Carso (Cannarella, 1998, foto p. 259) pubblica una buona riproduzione fotografica dei resti del canale, corredata da una succinta didascalia.

8. **ŠESTRENCE**

C.c. di Aurisina-Nabrežina, comune di Duino-Aurisina

A sud-est di Sistiana e di *Botanjek* sono visibili tra la costa, nella località di *Šestrence*, e il ciglione carsico i resti di un impianto, ormai abbandonato, usato in passato per far scivolare le scaglie di pietra sino alla costa. Il materiale lapideo, usato per la costruzione del porto di Trieste, veniva fatto scendere per una "grondaia" scoperta in lamiera di ferro, che in parte seguiva un taglio nel calcare, in parte poggiava su dei sostegni in muratura sino al punto in cui il materiale veniva caricato sulle navi. I resti dell'impianto sono riconoscibili sia sulla cartolina del 1908 qui riprodotta sia nella parte alta del pendio presso il km 138,8 della SS 14, dove si nota chiaramente nella roccia calcarea un taglio profondo 4 e largo circa 3,5 m. Questo taglio arriva sino al ciglione carsico, dove nel punto in cui si trovava la piattaforma per far scendere il materiale, c'è oggi una villa residenziale. Il canale nella parte alta del pendio è sempre meno profondo e presso la villa si distingue appena. Lungo tutto il tracciato si notano sul fondo i resti del basamento di appoggio della grondaia. M. Terčon riporta una descrizione dettagliata dell'impianto:

10 V. Gruden (classe 1937) di Aurisina racconta che suo padre Ivan (1899-1993) da bambino raccoglieva dalle fessure del canale, non ancora ristrutturato, il piombo per le reti.

11 Quasi contemporaneamente H. Breindl (1882, 108) riporta la notizia che il materiale residuo delle cave romane di Aurisina, cca 1.000.000 m³, veniva usato nella costruzione del porto di Trieste. Questo poté rappresentare un ulteriore stimolo per la costruzione di scivoli moderni al posto di quelli antichi.

Foto 6: Šestrence. Lo scivolo moderno riprodotto su di una cartolina del 1908.
Sl. 6: Šestrence. Razglednica iz l. 1908 prikazuje tedanjo drsino.

"I vari materiali uscenti dalle cave venivano accentrati sull'orlo del pianoro, ove trovavasi l'imboccatura di una grondaia scoperta, di lamiera di ferro, la quale percorrendo 160 metri a forte pendenza il ripido pendio carsico, raggiunge il mare sottostante, permettendo così con minima spesa di mano d'opera e di trasbordo la caricazione quasi automatica del materiale sulle maone e barcaccie accostate al pontile, il quale oltre a servire da punto d'appoggio ai natanti, sosteneva l'estremità inferiore della grondaia" (Terčon, 1988, 52).

Sul ciglione carsico, subito sotto la piattaforma, a circa 4,5 m ad ovest del canale appena descritto, si trova un secondo canale, più fondo del primo nel tratto iniziale, poco profondo nel tratto verso la costa. Il secondo canale, anche se in parte interrato, continua sotto la strada. Lo si nota anche nel punto di contatto tra calcare e arenaria, mentre nel tratto più in basso esso è ricoperto dalla vegetazione. Subito sotto la strada, ancora nella zona di calcare, il canale corre a ridosso di piccole particelle delimitate dai tipici muretti a secco. In queste particelle e sulla costa si notano alcuni blocchi di pietra lavorati. Il canale nella parte più bassa attraversa la particella nr. 105 (c.c. di Aurisina). Sulla costa si ha notizia del ritrovamento di tegole romane.

Nonostante la mancanza di dati sicuri riteniamo che la costruzione del secondo canale di *Šestrence* sia stata favorita dalla naturale inclinazione del pendio, partendo dal ciglione carsico.

CONCLUSIONI

Nella zona oggetto di questo studio sono noti per ora soltanto i siti di epoca romana e altomedievale. Nel delineare il quadro archeologico di questo territorio, gli studiosi si sono basati sui dati, alquanto confusi, riportati dal Kandler e in seguito alterati da alcuni autori recenti. Di fatto però nessuno ha finora tentato di ricostruire la dinamica del popolamento del declivio di S. Croce nelle varie epoche storiche.

Il Kandler comprese già allora che si trattava di una zona densamente abitata in epoca romana. Grazie a lui ci sono noti alcuni toponimi indicanti località di interesse archeologico (*Podup*, *Lahovec*, *Mul*). Non mancano certamente, come si è già notato, talune esagerazioni e rimane ancora poco chiaro se il Kandler confonda o se distingua la cisterna sopra *Mul* con "l'edificio quadrato" ovvero il palazzo o castello sotto S. Croce.

Una parte dei siti evidenziati alla metà del XIX secolo nel declivio sotto S. Croce sono da mettere in relazione con la costruzione della ferrovia attraverso questo territorio. Benché sembri strano, dopo il Kandler e Breindl non furono localizzati altri siti archeologici né si hanno notizie di ritrovamenti in zona nonostante la costruzione della strada costiera nel 1928 e la notevole attività edilizia che nel secondo dopoguerra ha interessato i terreni sotto la strada. Su questa situazione ha influito sia il fatto che le fonti sono state talvolta ignorate o male utilizzate sia il graduale e costante abban-

dono nel secondo dopoguerra delle attività agricole tipiche del declivio sotto S. Croce, per cui si va perdendo anche il ricordo dei siti e dei ritrovamenti archeologici fatti in zona.

I siti di *Mul* sotto S. Croce e di *Canovella* confermano quanto già noto sulle ville costiere con porto annesso (Cedas, Grignano, Sistiana). Tutti questi siti hanno in comune una sorgente d'acqua dolce e la parte residenziale posta su un terrazzo subito sopra il mare. Nonostante alcuni punti poco chiari, il sito di *Bellavigna* sembra avere tutti questi requisiti.

In base all'analisi delle fonti più vecchie siamo riusciti a localizzare con precisione i siti di *Bellavigna*, *Canovella* / *Srednje* e siamo giunti alla conclusione che il materiale più volte riferito dagli autori a *Bellavigna* sia in realtà da attribuire al sito di *Canovella* / *Srednje*.

La presenza romana sulla costa è ben documentata e i nuovi dati archeologici confermano l'esistenza di siti archeologici anche sul declivio sino al ciglione carsico secondo lo schema seguente:

- necropoli di età tardoantica o altomedievale (*Lahovec*, forse *Pod Oljšco*) nello strato di detriti di falda subito sotto la parete rocciosa;
- probabile fornace a *Lahovec* e resti che il Kandler attribuisce contemporaneamente a *Podup* e a *Lahovec*;
- attraverso *Lahovec* e *Podup* passa oggi la strada che porta da Grignano a S. Croce; nel suo tracciato è da ricercare una via romana che collegava la costa con l'altopiano carsico. Il ruolo svolto da questa via di comunicazione è confermato anche dal toponimo *Straža* attestato subito sopra di essa e sotto la cima del Monte S. Primo.

La frequentazione della zona in epoca tardoantica è attestata dal ritrovamento di un ripostiglio subito oltre il ciglione carsico presso il Monte S. Primo (Messina, 1986).

Sulla costa è da segnalare una prevalenza di toponimi di origine romanza (Merkù, 1994), da mettere in relazione in primo luogo con la coltivazione sin dal tardoantico / alto medioevo di colture pregiate da parte di cittadini. Le sepolture, scoperte nei detriti di falda proprio sotto il ciglione carsico, in una zona priva di interesse agricolo sino al 1898, indicano una continuità abitativa su tutto il declivio dall'epoca romana all'alto-medioevo. Non sono poi da sottovalutare i dati forniti dal Kandler su un edificio absidato che si può identificare con una villa rustica absidata, ma anche con un edificio tardoantico o altomedievale di carattere sacrale. Molto eloquente risulta il toponimo *Lahovec* con il quale gli Slavi sin dall'alto medioevo indicavano la po-

polazione autoctona romanizzata o le zone da essa abitate (Kos, 1939, 230; Truhlar, 1975). Proprio l'esistenza di una necropoli del VII-VIII sec. a *Lahovec* sembrerebbe indicare in questa zona un punto di contatto tra le due popolazioni. Nella parte alta del declivio ovvero ai margini del ciglione vi sono altri due toponimi importanti: il primo è il toponimo *Maichen Gradec* citato nel XV secolo (Kos, 1941, 116),¹² che indica il castelliere protostorico di S. Primo (Marchesetti, 1903, 29, Tav. I, fig.4), il secondo è il microtoponimo *Hajdišče* / *Haidischie* che indica una parte della zona nota come *Podup* e che è per ora l'unico sito archeologico proprio sotto l'abitato di S. Croce. La parola *Haidischie* ha lo stesso significato di *Ajdovščina* (ted. Haidenschaft), *Ajdovski*, *Ajdna*, ..., cioè "pagano".

La zona oggetto della nostra ricerca, definita in base all'esauriente descrizione di C. D'Ambrosi, presenta una continuità abitativa della popolazione romana su una vasta area che dalla costa si estende sino al ciglione carsico.

La stretta fascia di flysch sino a Sistiana che va dalla costa sin sotto il ciglione carsico sembrerebbe così appartenere all'agro tergestino (Zaccaria, 1992, 163), mentre l'abitato di Aurisina con le cave sarebbe da attribuire all'agro aquileiese. La dedica alla Bona Dea incisa sul *labellum* di *Canovella* / *Srednje*, analoga ad altre due rinvenute a Trieste sullo stesso tipo di recipienti, mette questo sito in relazione con Trieste e forse con la famiglia dei Barbii.

In conclusione è da notare che l'abitato di S. Croce è l'unico insediamento carsico posto sul ciglione carsico entro i confini medievali del territorio tergestino. Ubicazione questa non certo casuale.

Per quanto riguarda gli scivoli, siamo riusciti a localizzarne uno nella zona di *Botanjek* basandoci in primo luogo sui testi di Ireneo della Croce e di F. Rizzi, ma anche sulla tradizione orale, ancora viva ad Aurisina, e verificando in seguito con dei sopralluoghi i dati raccolti. Il secondo scivolo potrebbe essere localizzato a *Šestrence* sia per le caratteristiche geomorfologiche della zona sia per la vicinanza delle cave romane. È da notare che in ambedue le località si sviluppò tra la fine del XIX e gli inizi del XX secolo un'attività analoga a quella antica, anche se basata su sistemi moderni.

Il problema degli scivoli rappresenta per gli studiosi una sfida ancora aperta. Sarebbe quindi opportuno programmare per il futuro una ricerca archivistica e topografica minuziosa lungo il tracciato della ferrovia, lungo la strada, sulla costa e anche in mare.

12 Nella provincia di Trieste il toponimo Gradec indica spesso un castelliere protostorico: *Ajdovski gradec*, *Gradec* presso *Slivia*, *Gradec* sopra *Sales*, *Gradec* presso *Rupinpiccolo* (Flego, Rupel, 1993).

RINGRAZIAMENTI

Oskar Sedmak (S. Croce / Križ); Miran Košuta (S. Croce / Križ); Vladimir Gruden (Aurisina / Nabrežina); Brigitta Mader (Wien - Trieste); Bruno Volpi Lisjak (Trieste); Fulvio Colombo (Trieste); Mateja Belak, Institut za arheologijo, Ljubljana; Marija Šenkinc, Grafkom, Koper; Museo regionale / Pokrajinski muzej, Koper/Capodistria; Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia / Znanstveno-raziskovalno središče R. Slovenije, Koper/Capodistria; Biblioteca nazionale Slovena e

degli Studi, Trieste; Archivio di Stato, Trieste; Museo Civico di Storia ed Arte, Trieste; Museo ferroviario di Trieste Campo Marzio; Angelika Heinrich, Prähist. Abt. NHM Wien; Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien.

L'autorizzazione per la riproduzione parziale di elementi delle Carte Tecniche Regionali 1: 5000 e 1: 10.000 è stata concessa dalla Direzione regionale della pianificazione territoriale della Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia - PT/2.100 del 21 marzo 2001.

PRISPEVEK K POZNAVANJU ARHEOLOŠKIH NAJDIŠČ V BREGU MED SESLJANOM IN GRLJANOM *

Stanko FLEGO

Komisija za topografijo OZ NŠK, IT-34141 Trst, Via Petronio 4

Lidija RUPEL

Komisija za topografijo OZ NŠK, IT-34141 Trst, Via Petronio 4

Matej ŽUPANČIČ

Komisija za topografijo OZ NŠK, IT-34141 Trst, Via Petronio 4

Pokrajinski muzej Koper, SI 6001 Koper, Kidričeva 19

Znanstveno-raziskovalno središče RS, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

POVZETEK

Avtorji obravnavajo arheološka najdišča na bregu pod kraškim robom v katastrskih občinah Križ in Nabrežina (prov. Trst/Trieste, Italija). Evidentirali so dosedaj le rimska in zgodnesrednjeveška najdišča ob upoštevanju zgodovinskih, arheoloških, nekaterih arhivskih (Trst, Dunaj, Koper) ter ustnih virov in seveda terenskega rekonstruiranja. Geomorfološko je ta ozki zemljepisni pas del flišnega brega in se postopno izklinja proti Sesljanu. Po mnenju C. Zaccarie naj bi v rimski dobi pripadal tržaškemu mestnemu agru. Na osnovi številnih starejših zgodovinskih zapisov in arheoloških najdb, ki pa so bili bodisi napačno ali neustrezno interpretirane ali celo zamolčane in dosedaj tudi neznane (della Croce, 1698; Kandler, 1842-1870; Breindl, 1882; Moser, 1898; Rizzi, 1968; Jelinčič (citiran je pri Župančič, 2000); in drugi), precizirajo avtorji lokacije nekaterih najdišč. Ob tem razčistijo dejstvo, da so avtorji, predvsem P. Kandler, nedosledno opredeljevali najdišči *Bellavigna* (k.o. Križ) in *Pri Čupah* (k.o. Nabrežina), kar se je s prepisovanjem prenašalo do konca 20. stoletja. Ob tem je lokacija *Bellavigne* ostajala nepoznana (Degrassi 1957; Fontana 1993). Najdbe, ki jih I. 1698 opisuje Ireneo della Croce (bronast kipec cesarja Pupijena, upodobitev petelina v barvnem mozaiku), avtorji prepričljivo pripišejo najdišču *Pri Čupah* - *Srednje*. Prav tako identificirajo pristan *Pri Čupah*, ki je zgrajen iz velikih blokov breče, v nasprotju z drugimi pristani in pristanišči v tehniki "a sacco".

Od preostalih najdišč posebej poudarijo najdišče *Hajdišče* tik pod Križem in najdbo skeletnega grobišča iz pozne antike ali zgodnjega srednjega veka na *Lahovcu* po L. K. Moserju.

Ob prisotnosti rimske poselitve tik ob morju v zaključku poudarijo tudi rimsko poselitev celotnega brega vse do kraškega roba (najdišča: *Pod Oljšco*, *Hajdišče*, *Lahovec*). Toponimi *Hajdišče*, *Lahovec*, *Maichen Gradez* (= gradišče *Sv. Primož* tik nad kraškim robom) tudi do neke mere označujejo stik novodošlega slovanskega z avtohtonim romanskim prebivalstvom.

Avtorji obravnavajo posebej problem drsin (drč) (*Tracturium plumbicum*), ki razdvaja poznavalce in druge vse od prvih zapisov (kartografski v 16. stol., Ireneo della Croce ob koncu 17. stol., P. Kandler sredi 19. stoletja) do danes (A. Degrassi, V. Scrinari, A. Schmid, F. Scotti, L. Bertacchi). Avtorji se nagibajo k trditvi, da je recentno uporabljan žleb nad *Botanjekom* predelan ostanek nekega starejšega, delno še ohranjenega in narisane in opisanega v 16. in

* Kat. občini Križ in Nabrežina, Prov. Trst, Italija .

17. stoletju. Datacija v rimski čas in funkcija objekta kot drče za spuščanje velikih kamnitih blokov iz kamnolomov do ladij pa ostajata odprti. Lokacijo druge, slabše ohranjene, drsine po zapisu Irene della Croceja, postavljajo v Šestrence. Ob tem izražajo dvom v obstoj še ene drsine vzhodno od Sesljanskega zaliva (Scrinari; Bertacchi).

Končno ugotavljajo, da ozki obmorski flišni pas pod kraškim robom predstavlja enoto, ki je bila prometno izolirana in predvsem po morju povezana zlasti s Trstom, kar bi lahko uvrščalo najdišče *Pri Čupah - Srednje* prav tako v tržaški ager. Glede *Botanjeka* in *Šestrenc* z drsinama pa smo poudarili le funkcionalno povezanost domnevnega rimskega objekta s kamnolomi na planoti. Na tem mestu se srednjeveška razmejitev ne bi popolnoma ujemala z rimsko.

Ob koncu avtorji poudarijo, da je pravo terensko rekognosciranje celotnega pasu treba še nadaljevati, prav tako pa izkoristiti lokalne arhive (gradnja železnice in obalne ceste, arhivi lastnikov kamnolomov, društev in cerkvenih oblasti). Prav tako je pomanjkanje prazgodovinskih najdb očitna spodbuda za pregled gradiva v muzejih in seveda na terenu.

Ključne besede: Irene della Croce, Pietro Kandler, L. K. Moser, Nabrežina, Križ, Tržaška pokrajina, rimska doba, zgodnji srednji vek, topografija, Kriški breg, Pri Čupah - Srednje, Lahovec, Hajdišče

ABBREVIAZIONI

AAAd Antichità Altoadriatiche, Centro di Antichità Altoadriatiche, Aquileia

AMSIA Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Parenzo-Venezia-Trieste

Ar. Tr. Archeografo Triestino, Trieste

AST Archivio di Stato, Trieste

BSASN Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali

CDI Codice Diplomatico Istriano, Trieste

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini

EST Editoriale Stampa Triestina, Trieste

GMDS Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana

I. It. Inscriptiones Italiae, Tergeste, Unione Accademica Nazionale, Roma

NS Nuova Serie

NŠK Narodna in študijska knjižnica, Trst / Biblioteca nazionale slovena e degli studi, Trieste

Oss. Tr. L'Osservatore Triestino, Trieste

ÖSAW Österreichisches Staatsarchiv Wien

OZE Odsek za zgodovino in etnologijo / Sezione storia

PDT Planinsko društvo Tolmin, Tolmin

PZS Planinska zveza Slovenije, Ljubljana

SM Slovenska matica, Ljubljana

VJAH Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

BIBLIOGRAFIA

Anon. (1866): [= P. Kandler !], Il porto romano di Fasana presso Pola. Oss. Tr., 185. Trieste, 1457.

Bertacchi, L. (1997): Cave. In: Aquileia, Crocevia dell'Impero Romano, Mostra documentaria sulla storia di Aquileia. Aquileia, Associazione Nazionale per Aquileia, 35.

Boerio, G. (1865): Dizionario del dialetto veneziano. Venezia.

Brecelj, A. (1989): Kraški apnenec v rimskih časih. In: Brecelj, A., Legiša, Z. & I. Vogrič: Nabrežinski kamnolomi. Trieste, 17-47.

Breindl, H. (1882): Römische Funde bei Triest. BSASN, 7. Trieste, 106-108.

Cannarella, D. (1998): Il Carso della Provincia di Trieste. Trieste, Ed. Italo Svevo.

Cherini, A. (1969): Lo zoppolo di S. Croce. Voce Giuliana, 1. 9. 1969, 4.

Chersi, C. (1967⁵): Itinerari del Carso Triestino. Trieste.

Colombo, F., Messina, A. (1983): Notiziola sulla necropoli del Monte S. Michele presso Muggia Vecchia. Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria. Trieste, II, 149-151.

della Croce, Irene (1698): Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste. Venezia.

D'Ambrosi, C. (1956): Studio geologico sulla stabilità e consistenza dei terreni lungo la costa fra Trieste e Monfalcone con riferimento al tracciato in progetto per il futuro acquedotto di Trieste. BSASN, 48, 1955-56, 10-32.

De Rosa, D. (1970): Aspetti storici ed economici della comunità di Santa Croce. In: Semerani, L., De Rosa, D. & L. Celli (1970): Il Carso Triestino, Santa Croce, Trieste. Trieste, 25-33.

Degrassi, A. (1957): I porti romani dell'Istria. AMSI NS 5, 24-81.

Flego, S. (1980): Grobišče na hribu sv. Mihaela pri Starih Miljah. In: Jadranski koledar 1981. Trst, EST, 233-240.

Flego, S., Rupel, L. (1993): I castellieri della Provincia di Trieste. Trieste, EST.

Fontana, F. (1993): La villa romana di Barcola. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina, 4. Roma, ed. Quasar.

- de Franceschini, M. (1998):** Le ville romane della X Regio Venetia et Histria. Roma, ed. "L'erma" di Bretschneider.
- Gasparini, L. (1932):** Miramare e paraggi nelle memorie inedite di Pietro Kandler. Ar. Tr. 3S, 17. Trieste, 273-299.
- Gomez, C. (1996):** I Laterizi Bollati Romani del Friuli-Venezia Giulia. Venezia, Collana "L'album", 4.
- Gregorutti, C. (1888):** Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileia. Ar. Tr. 2S, 14. Trieste, 345-399.
- de Jenner, L. (1846):** Di Giovanni Maria Manarutta. L'Istria, I/4. Trieste, 15-16.
- Kandler, P., Sforzi, G. (1842):** Esplorazioni di antichità nella città ed agro tergestino. Trieste.
- Kandler, P. (1847):** Iscrizione presso Nabrisina. L'Istria, II/76-77. Trieste, 314.
- Kandler, P. (1852):** Cedàs. L'Istria, VII/7. Trieste, 25-28.
- Kandler, P. (1855):** Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale. Trieste.
- Kandler, P. (1861):** in Gasparini, L. (1932).
- Kandler, P. (1866):** cfr. Anon. (1866).
- Kandler, P. (1870):** Varietà. Porti. Oss. Tr., 20. 9. 1870. Trieste, 214.
- Kos, M. (1939):** Vladi in vlaška imena med Slovenci (Walchen und Walchennamen unter den Slowenen). GMDS, 20. Ljubljana, 226-235.
- Kos, M. (1941):** Gradišče in Gradec v slovenskem srednjem veku. GMDS, 22. Ljubljana, 116-124.
- Kos, M. (1957):** 'Cesta' na Slovenskem v starem in srednjem veku (Les routes en Slovénie dans l'antiquité et au moyen âge). VjAHD, 56-59/2, 1954-57. Split, 169-174.
- Kosmina (1975):** Kosmina, Kazuni v nabrežinskem bregu, annotato il 22. 5. 1975. Testimonianza di Janez Gruden, vulgo Martinčev, classe 1899. Archivio presso OZE NŠK, Trieste.
- Lettich, G. (1979):** Appunti per una storia del territorio originario di Tergeste. Ar. Tr. 4S, 39. Trieste, 9-113.
- Marchesetti, C. (1903):** I castelli preistorici di Trieste e della regione Giulia. Atti del Museo Civico di Storia Naturale NS, 4. Trieste.
- Maselli Scotti, F. (1979):** Il Territorio sudorientale di Aquileia. AAAd, 15. Aquileia, 345-381.
- Maselli Scotti, F. (1993):** La necropoli altomedievale di San Michele di Muggia. AMSIA NS, 41. Trieste, 417-424.
- Merkù, P. (1990):** La toponomastica del Comune di Duino-Aurisina. Duino-Aurisina.
- Merkù, P. (1994):** Il "Libro di perticazioni" del Notaro Giusto Ravizza (1525): il testo e l'analisi dei nomi personali, di istituzioni e di luoghi. Trieste.
- Messina, A. (1985):** La necropoli altomedievale del Monte S. Michele. "Borgolauro", a. VI, n. 7. Muggia, 21-22.
- Messina, A. (1986):** Ripostiglio di ferri tardoromani dal Carso Triestino. AMSI NS, 34. Trieste, 5-20.
- Puschi, A. (1892):** Scoperte archeologiche. Ar. Tr. NS, 18. Trieste, 263-268.
- Rizzi, F. (1968):** Ai molteplici impieghi del marmo affidate le maggiori testimonianze della antiche civiltà. Il Lloydiano, apr. 1968. Trieste, 16-17.
- Schmid, A. (1978):** Documenti ottocenteschi su reperti romani scomparsi. Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Accademia di SS. LL. AA., nro. CXII. Milano, 168-170.
- Scrinari, V. (1951):** Tergeste. Trieste.
- Semerani, L., De Rosa, D. & L. Celli, (1970):** Il Carso Triestino, Santa Croce, Trieste. Trieste.
- Slovenija (1997):** Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804). Zv. 3. / Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 (1804). Bd. 3. ZRC SAZU - Arhiv RS. Ljubljana.
- Sticotti, P. (1908):** Scoperte d'antichità a Trieste e nel suo agro. Ar. Tr. 3S, 4. 279-288.
- Sticotti, P. (1911):** Recenti scoperte di antichità avvenute a Trieste e nel suo territorio. Ar. Tr. 3S, 6. Trieste, 171-224.
- Svoljšak, D. (1987):** Staroselski grobovi na Ledinah v Novi Gorici. Goriški letnik, 12/14 - 1985/1987. Nova Gorica, 105-121.
- Šašel, J. (1966):** Barbii. Eirene, 5, 117-137 (= Opera Selecta 99-119). Ljubljana.
- Terčon, M. (1988):** L'industria della pietra sul Carso Triestino dall'Ottocento alla prima guerra mondiale. Tesi di Laurea, Anno accad. 1987-88. Trieste, Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Economia e Commercio.
- Truhlar, F. (1975):** Krajevna imena Gradišče, Gomila, Groblje, Žale. In: Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, DZS, 106-112.
- Tržaško ozemlje (1977):** Tržaško ozemlje. Zemljevid s krajevnimi in ledinskimi imeni. SM-ZTT Ljubljana-Trst.
- Ubalini, T. (1987):** Il "Territorium Tergestinum" in cinque carte topografiche manoscritte del sedicesimo e diciassettesimo secolo. Ar. Tr. 4S, 47. Trieste, 7-85.
- Vierthaler (1884):** Cenni statistici sulle cave del territorio di Trieste. Boll. Soc. Adr. Sc. Nat., 8, 1883-84. Trieste, 299-302.
- Volpi Lisjak, B. (1995):** Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja. Trst/Trieste, ed. Mladika.
- Zaccaria, C. (1992):** Regio X. Venetia et Histria. Tergeste - Ager Tergestinus et Tergesti adtributus. Suppl. Italica NS, 10. Roma.
- Ziliotto, B. (1950):** La cronaca di Monte Muliano-Ricognizione critica. Porta Orientale, 20, n. 7-8. Trieste, 173-199.
- Župančič, M. (1993):** Čupa v tržaškem zalivu. Mediteran v Sloveniji. Časopis za kritiko znanosti, 21, 203-209. Ljubljana, 158-159.
- Župančič, M. (2000):** Arheološka dejavnost Zorka Jelinčiča na Tržaškem od leta 1952 dalje. In: Rovšček, Ž. (ed.): Zorko Jelinčič nad prezrtjem in mitom. Tolmin, PZS - PDT, 209-216.

relazione preliminare
ricevuto: 2000-07-15

UDC 069:02:5(450.361)
069.5 (Moser)

I REPERTI DI L. K. MOSER SCOPERTI NEL MUSEO CIVICO DI STORIA NATURALE DI TRIESTE

Federico BERNARDINI

IT-34100 Trieste, Via Romagna 141
e-mail: bernardinifederico@hotmail-com

Ambra BETIC

IT-34100 Trieste, Via Commerciale 156/1
e-mail: ambrabetic@hotmail-com

SINTESI

Si delinea sommariamente la storia delle collezioni del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste dalla loro formazione fino al lavoro di riscoperta, riordino e catalogazione (Bernardini e Betic) che ha interessato il materiale rimasto per errore in seno all'istituzione dopo la creazione del Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste. La ricerca museologica, spesso eccitante tanto quanto l'indagine archeologica sul campo, ha permesso di individuare un interessante insieme di reperti provenienti da scavi diretti da L. K. Moser. Per una parte di questo materiale vi sono difficoltà, relative all'attribuzione del sito di rinvenimento e dubbi sull'autenticità di alcuni manufatti, che potrebbero essere superati se venissero trascritti e tradotti i diari dello studioso conservati negli archivi del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste.

Parole chiave: ricerca museologica, collezione Moser, Ludwig Karl Moser

REDISCOVERED FINDS OF L. K. MOSER IN THE CITY MUSEUM OF NATURAL HISTORY IN TRIESTE

ABSTRACT

The authors present a brief description of a few collections of the City Museum of Natural History in Trieste from their origin to their rediscovery during the renewed cataloguing of the materials that remained, purely by error, in the Museum of Natural History even after the founding of the City Museum of History and Art in Trieste in 1924. During the research that was carried out in the Museum of Natural History and was often as exciting as fieldwork, an interesting collection of objects was registered, clearly the result of the excavations carried out by L. K. Moser. For a part of these materials some problems still exist regarding the identification of the sites where excavated, while for some finds there are even doubts as to their origin. These debatable questions, however, would be to a great extent clarified if L. K. Moser's diaries kept by the archives of the City Museum of Natural History in Trieste were transcribed and translated.

Key words: museum research, Moser collection, Ludwig Karl Moser

PREMESSA STORICA

Il Museo Civico di Storia Naturale di Trieste fondato nel 1846 è stato fin dalle sue origini attivo centro di studi e ricerche ed ha ospitato una consistente quantità di materiali di interesse naturalistico.

Nel 1876 Carlo Marchesetti, laureatosi in medicina generale all'università di Vienna soltanto due anni prima, divenne direttore di tale istituzione a soli ventisei anni. La sua attività non si limitò a quella di semplice botanico e naturalista ma, parallelamente alla nascita dell'interesse per la preistoria a livello locale ed europeo, contribuì ampiamente ad arricchire le collezioni museali di reperti archeologici frutto delle sue indagini condotte sia per mezzo di scavi che di ricognizioni di superficie nella regione del Caput Adriae. Oltre all'attività sul campo il Marchesetti pubblicò importanti studi sulla base dei dati delle sue ricerche.

Negli anni in cui fu direttore Carlo Marchesetti altri appassionati della nuova scienza paleontologica iniziarono ad intraprendere numerosi scavi nel territorio della Venezia Giulia, in grotte, necropoli e castellieri. È il caso di L. K. Moser, professore delle scuole di lingua tedesca a Trieste, il quale condusse numerose indagini archeologiche in alcune fra le più importanti grotte del Carso Triestino e nelle necropoli della valle dell'Isonzo e dell'Istria. La sua attività fu supportata da gruppi di giovani appartenenti al Club dei Touristi Triestini, di cui egli stesso faceva parte e che non incontrava l'approvazione del Marchesetti. Sono stati avanzati dubbi riguardo alle sue capacità di studioso di preistoria dal momento che i suoi scavi sembrano essere stati finalizzati soprattutto al recupero dei reperti piuttosto che alla comprensione e alla ricostruzione del contesto da cui essi provenivano. Tra le accuse che gli sono state mosse fin dagli anni della sua intensa attività c'è anche quella di aver attribuito ad un determinato sito di rinvenimento oggetti di tutt'altra provenienza e di aver presentato, in occasione di esposizioni, reperti risultati falsi. Inoltre i

materiali raccolti dal L. K. Moser non costituiscono una collezione unitaria ma sono attualmente divisi fra il Naturhistorisches Museum di Vienna, il Museo di Postumia e l'università di Padova e ciò crea non pochi problemi per il loro studio. È anche probabile che parte dei manufatti da lui recuperati sia stato depositato presso il Club dei Touristi Triestini.

Come auspicato da Marchesetti, nel 1924 il sindaco di Trieste dispose che le raccolte preistoriche conservate nel Museo di Storia Naturale venissero trasferite nel nuovo Museo di Storia ed Arte. Le collezioni vennero depositate nel nuovo museo senza la preziosa documentazione di scavo: il Marchesetti era solito disegnare e collocare spazialmente gli oggetti rinvenuti più significativi e registrare le sue osservazioni su un giornale di scavo. Non disponendo di queste informazioni fondamentali non fu possibile proseguire l'opera di catalogazione scientifica fino agli anni sessanta, quando vennero riscoperti i manoscritti di Marchesetti. È stato necessario attendere quasi 50 anni per individuare il materiale documentario indispensabile per la contestualizzazione delle collezioni.

Dopo il pensionamento di Marchesetti non venne mai realizzata la catalogazione esaustiva del materiale archeologico rimasto nei depositi del Museo di Storia Naturale. Infatti il catalogo dei reperti paleontologici compilato in occasione del nuovo allestimento del museo nel 1968 riporta soltanto l'elenco degli oggetti esposti e di pochi altri manufatti senza renderlo noto al Museo di Storia e Arte.

RISCOPERTA DEI REPERTI ARCHEOLOGICI DEL MUSEO CIVICO DI STORIA NATURALE DI TRIESTE

La direzione del Museo Civico di Storia Naturale ci ha affidato l'incarico di ricercare, individuare e catalogare l'ampio numero di reperti archeologici ancora giacenti nelle collezioni del museo, in parte esposti nelle sale allestite nel 1968, in parte rimasti nei depositi. Il materiale archeologico è stato da noi ritrovato spesso all'interno di casse contenenti resti paleontologici e umani o altre volte non frammisti ad altri resti. A causa della mancanza di ordine nella collocazione dei reperti siamo stati costretti a verificare il contenuto di ogni singola cassa. In un secondo momento abbiamo provveduto al raggruppamento dei reperti per sito di provenienza e per area geografica quando la scarsità di pezzi rendeva più logico il raggrupparli secondo tale criterio. La sola interpretazione dei cartellini si è dimostrata impegnativa a causa della grafia difficilmente leggibile, del loro stato di conservazione e talvolta per la presenza di più indicazioni contrastanti per l'errata trascrizione del testo. Abbiamo inoltre raccolto il materiale senza precise indicazioni di provenienza ma con sigle che devono ancora essere interpretate e quello del tutto privo di ogni riferimento. Il nostro catalogo è stato

Fig. 1: Cartellino che riporta l'uguaglianza: "R. H. V. P. = Vlaška pečina".

Sl. 1: Listek z zapisom, ki enači "R. H. V. P. = Vlaška pečina".

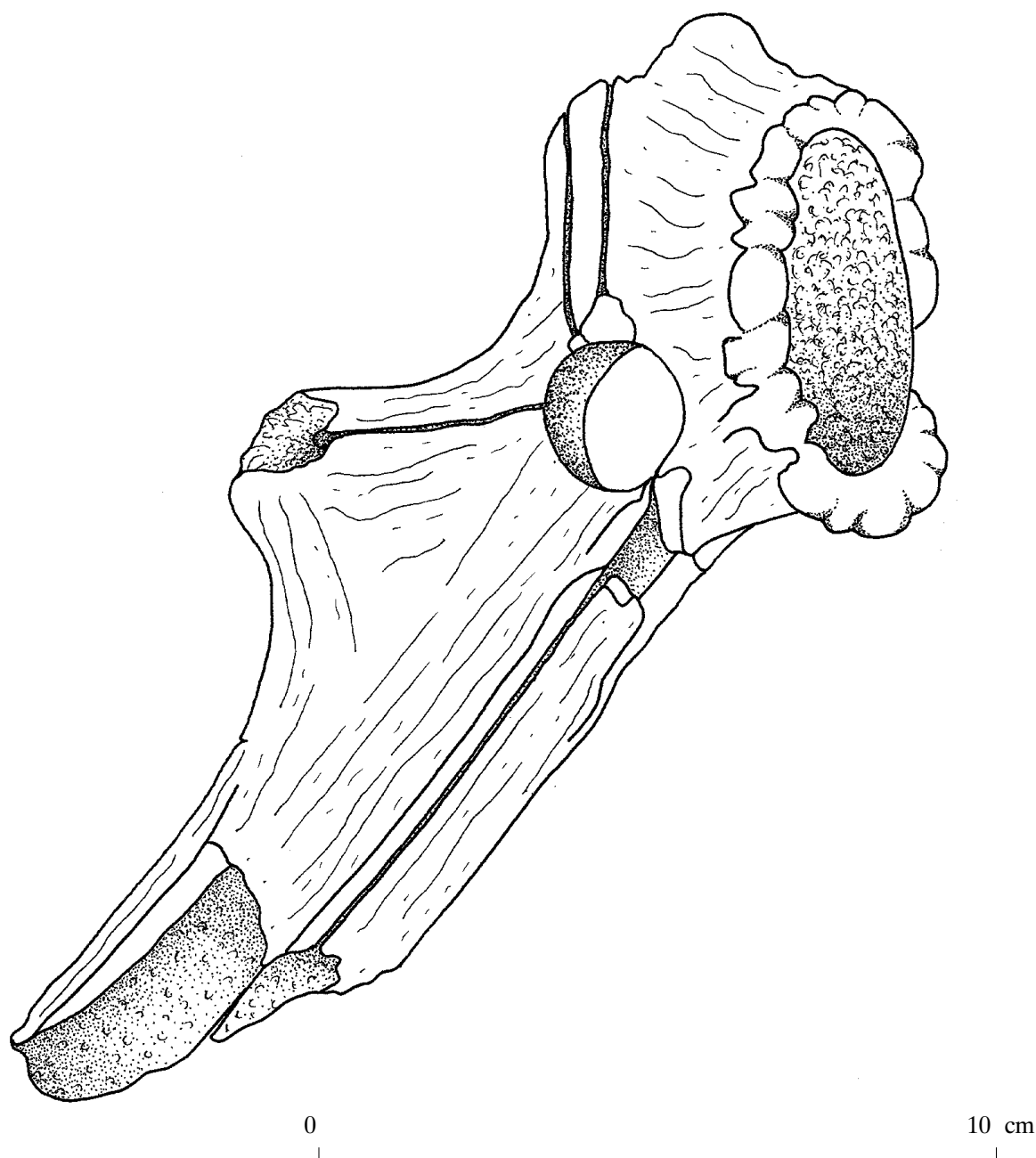

Fig. 2: Coll. M.C.S.N. di TS arheo 19; disegno M. Mondo. - Trascrizione del cartellino: "Moser"; siglato: "V.P.". **Sl. 2:** Mestni naravoslovni muzej Trst arheo 19; risba M. Mondo. Napis na listku: "Moser" z oznako "V.P.".

compilato specificando ove possibile la descrizione, eventuali riferimenti a pubblicazioni già esistenti e il testo dei cartellini più significativi. Abbiamo deciso di raggruppare secondo una nuova suddivisione quanto abbiamo raccolto nelle casse preesistenti in cui i reperti risultavano conservati senza criterio e lasciando per ora nella stessa cassa quanto poteva fornire riferimenti utili sull'altro materiale presente. Da tale catalogo emerge: una notevole quantità di crani e ossa umane provenienti

da varie necropoli; il frutto delle ricognizioni condotte da Carlo Marchesetti soprattutto nei castellieri - che consiste generalmente in pochi frammenti ceramici non significativi e resti di pasto - e degli scavi praticati principalmente in grotte del Carso Triestino e dell'Istria di cui ci rimangono abbondanti resti di fauna e alcuni manufatti degni di nota -; una grande abbondanza di ossa e corna lavorate probabilmente rimaste nei depositi dopo il trasferimento del 1924 perché facilmente con-

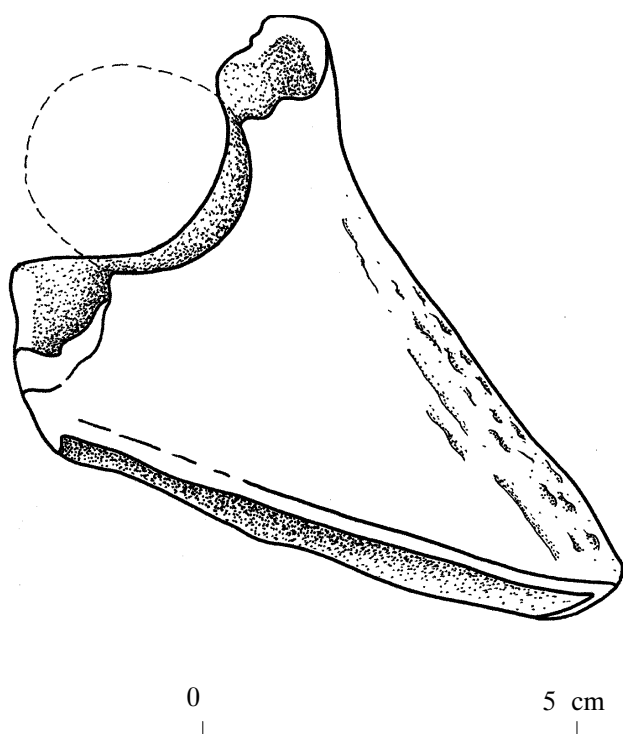

Fig. 3: Coll. M.C.S.N. di TS arceo 19; disegno di M. Mondo. - Trascrizione del cartellino: "HAMMER AUS HIRSCHGEWEIH, AN DER LOCHUNG GEBROCHEN RH"; traduzione: "martello di corno di cervo rotto presso la perforazione RH".

Sl. 3: Mestni naravoslovni muzej Trst arceo 19; risba M. Mondo. Listek z napisom: "HAMMER AUS HIRSCHGEWEIH, AN DER LOCHUNG GEBROCHEN RH" (Kladivo iz jelenovega roga, pri perforaciji počeno RH).

fondibili con resti di fauna; il materiale esposto ancora secondo l'allestimento del 1968, in gran parte pubblicato dallo stesso Marchesetti e considerato perduto dagli specialisti in materia probabilmente per la mancanza di un contatto tra il Civico Museo di Storia Naturale e il Civico Museo di Storia e Arte.

Nel corso della nostra ricerca, all'interno dei depositi, sono stati individuati manufatti studiati e riprodotti nelle relazioni annuali degli scavi condotti e nei volumi degli Atti del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste, recuperando in tal modo importanti dati scientifici e la tangibile testimonianza del mirabile lavoro dei primi studiosi della preistoria locale. Sarebbe auspicabile che il catalogo venisse pubblicato per permettere agli specialisti e agli appassionati di conoscere il contenuto delle collezioni, in gran parte inedito o considerato perduto.

REPERTI PROVENIENTI DA SCAVI CONDOTTI DA L. K. MOSER

Sono stati scoperti anche materiali del tutto inediti di grande interesse, in particolare una consistente quantità di manufatti in corno di cervo e in osso, resti di fauna e reperti malacologici, che provengono dagli scavi condotti da L. K. Moser in alcune grotte del Carso triestino. La presenza di questo materiale all'interno del Civico Museo di Storia Naturale, per quanto a noi è dato di sapere, non è testimoniata da nessun documento e rappresenta una novità inaspettata visto che L. K. Moser era solito inviare quanto da lui ritrovato al Naturhistorisches Museum di Vienna.

I reperti che rivestono maggior interesse sono numerose parti di corna di cervo lavorate che dovrebbero provenire dalla grotta del Pettiroso. Tali manufatti presentano sigle diverse: alcuni sono accompagnati da cartellini che riportano l'indicazione di provenienza "ROT-GARTL" (denominazione tedesca della grotta), "VLASKA PECINA" (nome sloveno della grotta), "NABRESINA MOSER" (Aurisina, località del Carso triestino), "MOSER R.H." (R.H. dovrebbe corrispondere a Rotgarthöhle), altri soltanto la scritta "MOSER". Tutte le corna presentano su un punto della loro superficie la sigla "V.P." (Vlaška Pečina), che con tutta probabilità deve essere stata fatta in un momento successivo alla siglatura primaria poiché, in un caso, essa appare tracciata su una frattura recente del manufatto (sicuramente posteriore al rinvenimento dello stesso). Questa ipotesi sembra trovare una conferma dal testo di un cartellino particolare "Moser R.H. V.P. Vlaška pecina", in cui alla scritta MOSER R.H. è stata aggiunta l'uguaglianza alla sigla V.P. Quindi se Rotgarthöhle = Vlaška Pecina tutti i reperti siglati "V.P." dovrebbero provenire dalla grotta del Pettiroso.

Per quanto riguarda gli altri reperti non possiamo attribuirli con sicurezza alla grotta del Pettiroso dal momento che riportano soltanto il troppo generico "MOSER" e "MOSER NABRESINA" e che nei dintorni di Aurisina vi è almeno un'altra grotta scavata da L. K. Moser e cioè la Pecina na Dolech o grotta Moser e che lo stesso studioso scavò altri importanti siti del carso triestino (tra cui la Grotta Teresiana e la Grotta Cotariova).

Problemi analoghi si pongono per il resto del materiale, costituito in gran parte da ossa animali e resti malacologici. Quelli che presentano cartellini chiari provengono da vari siti di rinvenimento: "Vlaška Pecina", "Fuchsloch" (Grotta Teresiana), "Catra Jama", "Pocala Moser", "Gabrovizza Moser" e "Pecina na Dolech". Si segnala, inoltre, la presenza di due vertebre umane provenienti probabilmente dalla Grotta del Pettiroso.

Il Museo di Storia Naturale di Trieste conserva alcuni diari manoscritti dello studioso tedesco, alcuni dei quali trattano delle sue ricerche e dei numerosi scavi praticati nel Carso triestino e in Istria, mentre altri si riferiscono ad argomenti che esulano dall'archeologia. Dopo lo sciogli-

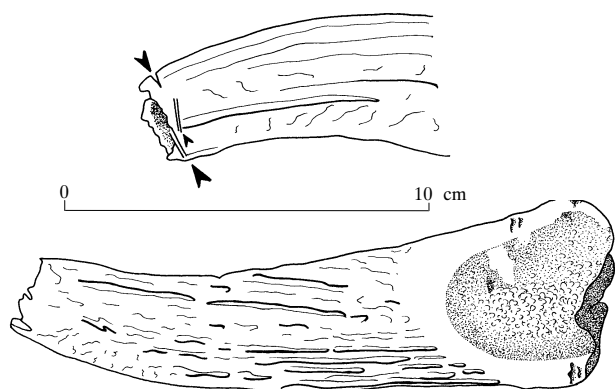

Fig. 4: Coll. M.C.S.N. di TS archeo 19; disegno di M. Mondo. - Trascrizione cartellino: "NABRESINA MOSER".

Sl. 4: Mestni naravoslovni muzej Trst archeo 19; risba M. Mondo.- Listek z napisom: "NABRESINA MOSER".

mento del Club dei Touristi Triestini, parte della loro biblioteca e dei fondi documentari venne ceduta al museo triestino di storia naturale: è probabile che i diari del L. K. Moser, membro dell'organizzazione sopracitata, facessero parte di questa eredità. Essi sono completamente inediti sebbene meriterebbero di essere studiati, trascritti e pubblicati per contribuire da una parte ad approfondire lo studio delle metodologie di indagine e della personalità di questo studioso e, dall'altra, a tentare di chiarire molti punti oscuri relativi ai contesti e alla provenienza dei materiali rinvenuti dal L. K. Moser e oggi divisi fra varie istituzioni.

RINGRAZIAMENTI

Si ringrazia la direzione del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste per averci concesso di prendere visione del materiale giacente nei depositi, all'amico dott. Ruggero Calligaris per averci sempre sostenuto nel corso delle nostre ricerche, il dott. Matej Župančič per la sua cortese disponibilità, Martina Mondo per i disegni.

PONOVNO ODKRITE NAJDBE L. K. MOSERJA V TRŽAŠKEM MESTNEM NARAVOSLOVNEM MUZEJU

Federico BERNARDINI
IT-34100 Trieste, Via Romagna 141
e-mail: bernardinifederico@hotmail-com

Ambra BETIC
IT-34100 Trieste, Via Commerciale 156/1
e-mail: ambrabetic@hotmail-com

POVZETEK

Avtorja na kratko opisujeta nekatere zbirke v tržaškem Mestnem naravoslovnem muzeju od nastanka do njihovega ponovnega odkritja ob urejanju in katalogizaciji gradiva; omenjeno gradivo je pomotoma ostalo v sestavu Naravoslovnega muzeja tudi po nastanku Mestnega muzeja za zgodovino in umetnost v Trstu leta 1924. Muzejska raziskava, dostikrat prav tako razburljiva kot terensko delo, je med drugim omogočila evidentirati zanimivo zaključeno enoto predmetov, ki so plod izkopavanj L. K. Moserja. Za del gradiva še vedno ostajajo težave pri določanju najdišč, pri nekaterih celo dvomi o originalnosti. Omenjeni dvomi in nejasnosti bodo v mnogočem razjasnjeni, ko bi uspeli prepisati in prevesti dnevnike L. K. Moserja, ki jih hrani arhiv Mestnega naravoslovnega muzeja v Trstu.

Ključne besede: muzejska raziskava, zbirka Moser, Ludwig Karl Moser

BIBLIOGRAFIA

AMCSNT - Atti del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste.

AMCStAT - Atti del Museo Civico di Storia e Arte di Trieste.

BSASN - Bollettino della Società Adriatica di scienze naturali in Trieste.

MPK - Mitteilungen der prähistorischen Kommission.

MAG - Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft.

SPPFVG - Società per la Pre- e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia.

Barfield, L. H. (1999): The Moser collection in the Naturhistorisches Museum, Vienna. Trieste, Atti SPPFVG, 11, 19-60.

Bernardini, F., Betic A. (2000): Catalogo dei reperti archeologici del Museo Civico di storia Naturale di Trieste: depositato presso la Direzione del Museo.

Bertarelli, L. V. e Boegan, E. (1926): Duemila grotte. Milano.

Calligaris, R. (1999): 1999 - Ritorno in Pocala, Atti della TAVOLA ROTONDA "Un importante sistema carsico dei Monti Lessini (VR): i Covoli di Velo, Verona.

Guidi, P. (1996): Toponomastica delle grotte della Venezia Giulia. Trieste, Quaderni del catasto regionale delle grotte del Friuli-Venezia Giulia, n. 6.

Marchesetti, C. (1883): La necropoli di Vermo presso Pissino nell'Istria. Trieste, Estr. BSASN, Trieste, 8, 265-298.

Marchesetti, C. (1885): Nuove ascie-martelli di pietra levigata. Trieste, Estr. BSASN 9, 174-176.

Marchesetti, C. (1886): Necropoli di S. Lucia presso Tolmino. Trieste, BSASN 9, 94-162

Marchesetti, C. (1889): Ricerche preistoriche nelle caverne di S. Canziano presso Trieste. Trieste, BSASN, 11, 1-19.

Marchesetti, C. (1889): Relazioni sugli scavi praticati nel 1887 nella necropoli di Caporetto. Trieste, Estr. BSASN, 11, XXXIII.

Marchesetti, C. (1890): Relazioni sugli scavi preistorici eseguiti nel 1889. Trieste, BSASN, 12, XVIII-XVII.

Marchesetti, C. (1895): Alcuni oggetti preistorici trovati in una voragine presso Povir. Trieste, Estr. AMCSNT 9, 257-260.

Marchesetti, C. (1895): La Grotta Azzurra di Samatorza. Trieste, AMCSNT 9, 249-255.

Marchesetti, C. (1896): Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1894. Trieste, BSASN 17, XXII.

Marchesetti, C. (1899): Relazione degli scavi eseguiti nella necropoli di S. Lucia negli anni 1897 e 1898. Trieste, BSASN 19, 153-158.

Marchesetti, C. (1900): Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1899. Trieste, BSASN, 20, 23-27.

Marchesetti, C. (1903): Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1902. Trieste, BSASN 21, 225-227.

Marchesetti, C. (1903): I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia. Trieste, AMCSNT 4, 1-206.

Marchesetti, C. (1903): Relazione sugli scavi paleontologici eseguiti nel 1903. Trieste, Estr. BSASN 22.

Marchesetti, C. (1906): Relazione sugli scavi paleontologici eseguiti nel 1904. Trieste, Estr. BSASN 23.

Moser, L. K. (1887): Ausgrabungen in der Theresianhöhle bei Duino im Küstenland. Wien, MPK 1.

Moser, L. K. (1892): Bericht über vorgeschichtliche Funde in der Höhle von Sgonik bei Prosecco im österreichischen Litorale. Wien, MAG 24, 31-[32].

Moser, L. K. (1894): Über Höhlenfunde in der Umgebung von Nabresina. Wien, MAG 24.

Moser, L. K. (1899): Der Karst und seine Höhlen. Trieste.

Moser, L. K. (1903a): Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten in Küstenland und Krain. Wien, MPK 1, 6-32.

Moser, L. K. (1903b): Die Ausgrabungen in der Höhle "Jama (Pejca) na Dolech" nächst der Eisenbahnstation Nabresina. Bericht über die Jahr 1902 in Österreich durchgeführten Arbeiten. Wien, MAG (1902) 33, [69] - [75].

Mezzena, R. (1988-89): Relazione sullo sviluppo del Museo Civico di Storia Naturale e sue dipendenze (Orto Botanico, Acquario Marino, Museo del Mare) negli anni 1958-1987. Trieste, AMCSNT 42/2.

Montagnari Kokelj, E. (1996): Brevi note su Carlo Marchesetti e la preistoria. Bollettino dell'Associazione Archeologica Romana, 17-28.

Ruaro Loseri, L. (1970): Le raccolte preistoriche dei Civici Musei di Storia ed Arte. Trieste, AMCStA. 6, 69-74.

ZAPISI
NOTE
NOTES

Paul Freedman

ARABESKE SREDNJEVEŠKE DOMIŠLIJE.
GEORGES DUBY IN SREDNJEVEŠKO KMETSTVO

Dela Georges Dubya o kmetih srednjega veka so zbrana v treh knjigah iz njegovega zgodnejšega obdobja: v disertaciji o makoneški družbi *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise* (Duby, 1953),¹ v njegovi znameniti sintezi zgodovine podeželja *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval* (Duby, 1962) ter študiji o nastanku in razvoju srednjeveške ekonomije *Guerriers et paysans: Essai sur la première croissance économique de l'Europe* (Duby, 1973a). Kar spodbuja družbene in ekonomske premike v vseh Dubyjevih delih, so spremembe v uresničevanju vojaške in politične oblasti. V knjigi *Mâconnais* je osrednji dramatični dogodek zlom obstoječih političnih in pravnih entitet v desetem in enajstem stoletju. Vzpostavitev nove vojaške elite in njena reorganizacija družbe poteka v lokalnih geografskih in kmetijskih razmerah, v svetu, ki sloni na produktivnosti kmečkega dela. Širšo geografsko zasnovo pa ima *L'économie rurale*, ki se med vsemi Dubyjevim deli najbolj osredotoči na strukture kmečkega življenja. Nekaj posebnega je tudi zaradi velike pozornosti, namenjene srednjemu veku. Vendar je *L'économie rurale* še vedno temeljno delo iz zgodovine srednjeveškega kmetstva in ima veliko uporabno vrednost zaradi zbirke prevedenih spisov, ki osvetljujejo razdelitev, upravljanje in izkoriščanje zemlje ter oblikovanje vaških skupnosti. Čeprav bi nas podnaslov knjige *Guerriers et paysans* lahko napeljal k temu, da delo pokriva približno enako tematsko področje kakor *L'économie rurale*, obravnava izključno obdobje, ki je Dubyja prevzelo, to je enajsto in dvanajsto stoletje. Duby se v *Guerriers et paysans* ukvarja bolj z vitezi, ki so dejavno vplivali na gospodarske spremembe, kakor pa s kmeti, katerih delo je bilo seveda nujno potrebno, a je njihova navzočnost bolj pasivna in instrumentalna kakor v Dubyjevih prejšnjih delih.

Vplivna študija o makoneški družbi (*Mâconnais*) je še vedno edino Dubyjevo pomembnejše delo, ki ni bilo prevedeno v angleščino. Angleški prevod *L'économie rurale* je bil izdan 1968 (Duby, 1968), *Guerriers et paysans* pa so izšli v angleščini, s francoskim naslovom in podnaslovom v obratnem vrstnem redu, samo leto dni po prvotni objavi (Duby, 1974). To, da Dubyja sprva niso prevajali, potem pa po šestletni vrzeli poskrbeli za takojšnji prevod novoizdane knjige, kaže na rast njegove slave v angleško govorečem svetu. Po letu 1974 so bila

njegova naslednja dela kaj kmalu predstavljena mednarodni publiki.

Poleg nekaterih člankov (nekaj jih je zbranih v publikaciji *Hommes et structures du moyen âge*, objavljeni 1973)² (Duby, 1973b) zgoraj našete tri knjige kažejo Dubyjevo razumevanje kmetstva. V knjigi *Les trois ordres* (Duby, 1978; 1980b) pripada kmetom še vedno pomembno mesto, saj podpirajo viteško in klerikalno družbo, a Dubyjevo "imaginarij fevdalizma" (podnaslov dela) se zelo ukvarja s to mogočno skupino, katere zatiranje je bilo navzven prikrito z uporabo retorike enotne skupnosti. Podoba treh redov je izražala ideologijo podrejanja, predstavna "domišljija" je prinesla poglavje o zgodovini srednjeveškega pogleda na svet, ne pa o ekonomiji tega obdobja.

Ko se je Duby začel bolj ukvarjati z mentalnimi konstrukti, je njegovo zanimanje za materialne razmere ruralne družbe ugasnilo. S tem ne trdimo, da je bil probrat k *mentalités* nenaden. Duby sam ugotavlja, da ga je srednjeveška podoba družbe očarala že v letu 1955, ko je nanj vplival Lucien Febvre in ko je sodeloval z Robertom Mandroujem pri pripravi knjige *Histoire de la civilisation française*, izdani 1985 (Duby, 1991, 115-118; 1994, 69-71). Posebno po letu 1970 so Dubyja mentalni konstrukti in reprezentacije srednjeveške družbe, predvsem zakoni, obredi in samopodoba aristokracije, povsem prevzeli (Evergates, 1997).³

Dubyjeva zgoščena, a privlačna strokovna avtobiografija *L'histoire continue* prinaša na naslovni strani seznam avtorjevih temeljnih del (Duby, 1991). Čeprav ni jasno, ali je seznam narejen po njegovi lastni izbiri, preseneča, da med osemnajstimi naslovi ni omenjena niti *Mâconnais* niti *L'économie rurale*, kar je še toliko bolj presenetljivo glede na vidno mesto, ki ju imata deli v Dubyjevem obujanju spominov na čas začetnega raziskovanja podeželja in njegovega prebivalstva. Leta 1991 je na svoje raziskovanje clunjske in makoneške družbe, s katerim se je ukvarjal po drugi svetovni vojni, gledal z nekakšno nostalgijo, saj ni šlo le za kronološko opredeljevanje do mladostnega dela, marveč za ocenjevanje s časovnim odmikom. Občudoval je svoje potrpežljivo zbiranje nešteti listov papirja, na katerih so bila skrbno zabeležena opazovanja, in se spraševal o

2 Posebno prej objavljeni članki, naslovljeni "Géographie ou chronologie du servage? Notes sur les 'servi' en Forez et en Mâconnais du Xe au XIIe siècle", "Le problème des techniques agricoles", "Recherches récentes sur la vie rurale en Provence au XIVe siècle", "La seigneurie et l'économie paysanne. Alpes du Sud, 1338". Od teh je bil zadnji preveden v angleščino (Duby, 1980a, 186-215). Ponoven pregled ugotovitev je v Beaucage, 1997.

3 V intervjuju z Antoinijem Casanovo 1970 je Duby predstavil svojo "problématique personnelle" kot željo, da se odmakne od analize družbe na podlagi njene ekonomske strukture in pride do razumevanja tega, kako družba predstavlja samo sebe (Casanova, 1970; 1997).

1 Repr. Duby, 1971 in Duby, 1988.

svojih sposobnostih, da iz skopih podatkov ustvari koherentno celoto, ki bo odsev družbe in njenega razvoja. Potrpljenje in še bolj smelo pojmovanje sta mu prinesli slavo, čeprav z ljubeznivo vzvišeno skromnostjo graja objavljeno disertacijo, ker prisiljeno zoži obravnavo na laike ter ne upošteva družinske strukture in nekomercialnih vidikov ekonomske organizacije (Duby, 1991, 54, 89-90; 1994, 30, 53-55).

Smelost, širina in eleganca so odlike raziskovanja ruralne družbe Georgesa Dubyja in pravzaprav celotnega njegovega dela. Ob upoštevanju teh kvalitete pa zlahka spregledamo, kako eksaktna je bila analiza podatkov, na katerih temelji njegovo raziskovanje srednjeveškega podeželja. Duby je študiral geografijo in v svojih spominih opisuje, koliko sta njegova izobrazba in vzornik Marc Bloch vplivala na njegove prve dosežke (Duby, 1991, 9-23; 1994, 1-10).⁴ Disertacija o makoneški družbi je postala vzorec za nastanek cele vrste francoskih akademskih območnih monografij, ki poudarjajo medsebojni vpliv človeških dejavnikov ter celote naravnih in celo geoloških danosti. Dejavnost človeka je bila postavljena v točno določen kontekst pokrajine, rastlinstva, zemlje in podnebja, upoštevajoč značilnosti usmeritve, ki sta jo prva uvedla Marc Bloch in publikacija *Annales*.⁵ V Blochovem pojmovanju fevdalne družbe se je Duby osredotočil na kronološke preobrate, posebno pa na precej hitri razkol javne oblasti in ponovni vznik aristokratske moči ob naslonitvi na vojaško lojalnost ob podpori gospodstva. Duby je pripisoval manjši pomen vikingškim in drugim poznim karolinškim vpadom, kajti krizo starega reda je razumel kot počasno notranjo dezintegracijo. Združil je Blochovi fevdalni obdobji (prvo neurejeno, drugo urejeno) in najpomembnejše, v političnem prevratu enajstega in zgodnjega dvanajstega stoletja je videl temelj gospodarske rasti in dolgoročnega prestrukturiranja družbe.⁶ Z novim vojaškim plemstvom in organizacijo, ki so jo uvedli na podeželju, se je produktivnost preusmerila v širitev kmetijskega zemljišča, pa tudi energija kmetov se je porabljala za poganjanje stroja gospodarske širitve (Duby, 1953, 173-213, 235-262, 415-465). Od dramatičnega povečanja produktivnosti so nazadnje imeli korist zemljiški gospodje (Duby, 1954a).⁷ Čeprav je napredek

morda tudi posledica tega, da so kmetje dobili omejene privilegije, je dvig evropskega srednjeveškega gospodarstva prej rezultat nasilja kakor svobode; je posledica zmožnosti vojaške elite, da nadzoruje in zatira kmete.⁸ Plemstvo ni bilo v breme srednjeveškemu gospodarstvu, ravno narobe, v njem lahko vidimo izvirno gonilno silo.

Duby je v nasprotju z optimističnim pogledom, da je večja produktivnost posledica zagotavljanja osebne svobode in ekonomske spodbude (Lyon, 1957), pokazal na bolj neusmiljene in neposredne načine ustvarjanja dobička z delom drugih ljudi. Drugače od suženjskih posesti pozne antike so bile srednjeveške enote izkoriščanja zemlje združene s pomočjo plemstva, ki je prejemale dohodke bolj zaradi oblasti (prispevkov, davkov) kakor lastništva zemlje kot takega (izkoriščanja delovne sile, proizvodov): *seigneurie banale* kot nasprotje *seigneurie foncière*. V temelju politična in vojaška moč je omogočala plemstvu, da si podredi poljedelce brez ozira na njihov formalni pravni status ali obliko posestništva. Ta razvoj se po Dubyjevem mnenju začel v zgodnjem enajstem stoletju (kar se ujema z Lamarignierovim opisom politične dezintegracije), se razrašča globoko v dvanajsto stoletje, dokler se na novo vstala monarhija ne obnovi na podlagi drugačnega zemljiškokogospodarskega reda.

Temu modelu, ki ima korenine v Mâconnais, sledijo z večjimi in manjšimi odmiki velike francoske razprave o bivši zahodnofrankovski zemlji od Katalonije do Berryja. Kronologija in pomen fevdalnega izkoriščanja bosta na novo oblikovana in posplošena v Dubyjevem delu *L'économie rurale* (Duby, 1962, 2, 446-491; 1968, 220-259) in posebno *Guerriers at paysans* (Duby, 1973a, 205-260; 1974, 181-232).

* * *

V tej knjigi in tudi drugje je že bila prikazana pomembnost Dubyjeve teze za razumevanje srednjeveške družbe, razvoj rodovnika, nadaljevanje aristokracije in kontroverznosti o tako rekoč nenadnem vstopu v leto 1000. Kar se tiče kmetstva, so po mojem mnenju nekateri vidiki njegove usmeritve vredni, da jih posebej omenimo. 1) Dubyjevo zanikanje ekonomskega determinizma. Medtem ko je za nas *Annales* revija, nastala kot protiodziv na zgodnejše zgodovinopisje, ki se je zanimalo zgolj za politične dogodke, je bil Duby v štiridesetih in petdesetih letih devetnajstega stoletja bolj zagret, da ugovarja njenemu omejevanju na ekonomsko zgodovino kakor ukvarjanju s sodnimi intrigami, ministri in diplomacijo, ki je bilo v zatonu še pred začetkom

4 Glej tudi Dubyjevo oceno o vplivu njegove geografske izobrazbe in revije *Annales* v njegovem pogovoru s filozofom Guyem Lardreaujem (Duby, Lardreau, 1980, 95-97).

5 Duby pripisuje zaslugo, da je začel preučevati neko območje, svojemu svetovalcu pri disertaciji Charlesu - Edmondu Perrinu (Perrin je svoje raziskovanje zemljiškokogospodarskega režima osnoval na virih iz Lorraine), ne pa posnemati Blochevo preučevanje institucij in njihovo primerjavo v širokem geografskem okviru (Duby, 1991, 32-33).

6 Opomba R. I. Moora v njegovi oceni angleškega prevoda treh Dubyjevih knjig (Moore, 1984).

7 Kratka izjava o Dubyjevem pojmovanju agrarne revolucije pri dohodku od pridelka in delovne produktivnosti.

8 Duby obravnava razloge, ki so jih podali kmetom, da so spodbudili poseko zemljišč (Duby, 1973a, 225-236; 1974, 199-210), toda ugotavlja, da je to ponudilo nič več kakor "začasno sprostitev" aristokratskega ekonomskega prijemata.

njegove kariere (Duby, 1991, 9-16; 1994, 1-6). Duby je poskušal obrniti postavko, da družba sledi ekonomskemu redu. Pri tem je poudaril pomen socialnih dejavnikov, kakršna sta nasledstvo in vazalstvo, ki so ju uvedle plemiške družine, da bi ohranile svoje rodovne vezi in se prilagodile militarizirani družbi plemstva. Oblast zemljiškega gospodstva, *seigneurie banale*, je torej ustvarila možnosti za gospodarski razmah in ni iz njega izvirala ali ga ovirala.

2) Dubyjevo nezanimanje za trgovino na dolge razdalje je posledica preusmeritve njegovega zgodovinskega raziskovanja stran od ekonomske vzročnosti. V nasprotju s Pirennovim trditvijo, da so bila mesta in njihova trgovina gonilna sila za gospodarski napredek, je Duby trdil, da je bilo vse odvisno od izkoriščanja kmečkega dela, brez katerega ne bi bili možni ne gradovi ne junaštvo vitezov in tudi dosežki Benetk in Flandrije ne (Moore, 1984). Tudi za Marca Blocha je bila srednjeveška družba postavljena na agrarne temelje, a v Dubyjevi razlagi je to izraženo še bolj eksplicitno. Čeprav obravnava vprašanje ponovnega razmaha trgovine v makoneški družbi, poudari, da so mesta in trgovina nastali zaradi kroženja denarja na podeželju, zato so proizvod agrarne družbe in niso v nasprotju z njo (Duby, 1953, 263-286; 1962, 1, 220-274; 1968, 126-165). Eden pomembnejših Dubyjevih prispevkov k obravnavi kmetstva je njegova ugotovitev, da je bogastvo Evrope osnovano na kmečki produktivnosti in da je le na tej podlagi mogoče zagotoviti blaginjo mest in uspeh trgovine. Srednjeveško družbo je potemtakem treba razumeti v zvezi s proizvodnim načinom, ki temelji na izkoriščanju kmetov.

Uporaba izraza proizvodni način nas pripelje do Dubyjevega ambivalentnega marksizma (3). Leta 1991 je Duby priznal, da je imel marksizem nanj močan vpliv, toda (rahlo vulgarnemu) vprašanju, ki je mučilo poslušalce njegovih predavanj v državah, kakršne so Iran, Venezuela in Kitajska, ali se ima za marksista ali ne, se je izognil (Duby, 1991, 102-108; 1994, 62-65). Pred tem, to je v letih 1978/79, je v odgovoru na isto vprašanje izrazil svoje občudovanje marksizma kot izjemno učinkovitega analitičnega orodja, zavrnil pa je povezovanje marksizma z neko politično lojalnostjo ali nedotakljivo dogmo (Duby, Landreau, 1980, 118).

Duby se je izognil marksistični ortodoksosti, ko je zanemaril ekonomske dejavnike in postavil v ospredje socialne spremembe, ki se navezujejo na politične dogodke ali so vsaj umeščene v politični kontekst (na primer šibkost zgodnjih kapetinskih kraljev). Gotovo pa je Duby s tem, da je na gospodarski napredek gledal kot na zamenjavo primitivnega proizvodnega sistema izkoriščanja (suženjstva) z drugim, učinkovitejšim (fevdalizmom), poudaril historični materializem in spremembo socialnoekonomskega urejanja; slednje precej dolguje ne samo Marxu, marveč tudi Althusserju, ko povezuje mentalne strukture s socialnim zatiranjem in

presežnim delom. Kakor je opozoril že George Beech, ko je primerjal *L'économie rurale* in *Guerriers at paysans*, je v *Guerriers at paysans* poudarek na vlogi, ki jo ima aristokratski mentalni pogled na vzročnost gospodarskega razvoja, tako velik, da je bil celo Beech presenečen in osupel nad to formulacijo aristokratske nasilne dominacije (Beech, 1977). To dejstvo potrjuje tudi izjava Georges Dubyja iz 1983, da se je njegovo poznavanje in spoštovanje marksistične misli poglobilo po objavi *L'économie rurale* in da njegova raba terminov fevdalizem in fevdalna družba v *Guerriers at paysans* in *Les trois ordres* pojasnjuje njegovo stališče do marksizma.⁹

Poudarek na učinkovitosti izkoriščanja pa ni le značilnost *Guerriers at paysans*, čeprav Duby sam pravi, da je prav v "arhitekturi" tega dela vpliv marksističnih konceptov razreda in proizvodnje najbolj zaznaven (Duby, 1991, 106; 1994, 64). Že v disertaciji o Mâconnais in še bolj celovito v *L'économie rurale* je preurejanje ruralne družbe z zemljiškimi gospodi prikazano kakor sila, ki je mnogo pomembnejša od konca invazije, tehnoloških ali podnebnih sprememb za preobrazbo nizke produktivnosti karolinškega obdobja v demografski in ekonomski dinamizem razvitega srednjega veka (Duby, 1952, 173-213; 1962, 2, 415-461; 1968, 197-231).

4) Tlačanstvo. Duby je avtor zelo kratkega, a opaznega članka o pomenu kronologije, pa tudi geografije za razumevanje širitve srednjeveškega tlačanstva (Duby, 1954b; 1973b, 83-86). V svoji disertaciji je obravnaval razlike v osebnem statusu in odkril, da je postajalo ločevanje med svobodnimi in nesvobodnimi kmeti nemogoče, ker so bili kmetje potisnjeni v nediferencirano odvisnost od zemljiških gospodov. Do 1100 je služnost izgubila pomen (Duby, 1953, 110-117, 128-131, 201-213). Duby je opazil, da je ponovno vzniknila v makoneški družbi trinajstega stoletja, toda do takrat, ko je napisal *L'économie rurale*, je spoznal, da sta imela služnost in pravni status med propadom starega reda v enajstem stoletju in med vzponom *seigneurie banale* le še obrobni pomen (Duby, 1953, 444-461). Da je Duby prenehal raziskovati služnost, je povezano s tem, da ni kazal prevelikega zanimanja za pravo; da je dvomil o uporabnosti prava pri razumevanju dejanskih socialnih razmer, ki jih pravna besedila umetno opisujejo. Ta usmeritev je v nasprotju s stalnim zanimanjem Marca Blocha za zapletenost nesvobodnega pravnega statusa glede na srednjeveško družbeno stvarnost (Bonnassie, 1990; 1991).¹⁰ Razlikuje se tudi od pravnega prijema Charlesa Edmonda Perrina, Dubyjevega svetovalca pri disertaciji, ki je svojo presojo gosposke oblasti zasnoval

9 Intervju s Harbanom Maukhiaom z Univerze Jawaharlala Nehruja, natisnjen v *Études rurales*, 145-146 (1997), 85-89, posebno str. 86.

10 Kot Bonnassie pripomni na začetku svojega eseja: "problem služnosti je mučil Marca Blocha" (Bonnassie, 1990). Veliko Blochovih člankov o tem vprašanju je v Bloch, 1975.

na listinah o obveznostih najemniških kmetov, povezanih z njihovim statusom.

Duby je občudoval Perrinovo (ali Blochovo) zanimanje za razvoj nesvobodnih pravnih razmerij, vendar mu ni sledil (Duby, 1991, 20-22; 1994, 7-9). Za Dubyja je termin *seigneurie banale* pomenil podreditev kmetov ne glede na njihov formalni status (Duby, 1953, 201-213; 1962, 2, 401-414; 1968, 186-196). Posledice zatona suženjstva, desetletja javnega prava in institucij ter dvig aristokratske moči, vse to je zabrisalo razlike med svobodnim in suženjskim. Samo vojaški razred je bil resnično svoboden in celotno kmečko prebivalstvo je omogočalo njegovo preživetje, zato je bilo objekt njegovega ukaza.

Poudarek na izkoriščanju in hkratno zmanjševanje pomena statusa ni Dubyjevo odmik od idej Marca Blocha, ampak odmik od usmeritve Pierra Bonnassieja, kar je še toliko bolj presenetljivo, saj Bonnassieja in Dubyja povezuje poudarjanje kronologije socialne zgodovine (časovne usklajenosti "fevdalne revolucije") in pojmovanje zemljiškosposkega režima kot proizvodnega načina in načina za izkoriščanje kmeta. Bonnassie je skušal upodobiti nastop zemljiškega gospodstva še bolj dramatično in kronološko zgoščeno kakor Duby (Bonnassie, 1985; 1992; 1991, 1-59, 288-313). Konec antičnega suženjstva in vzpostavitev tlačanstva sta v Bonnassiejevi predstavitvi še bolj ključna elementa družbenih sprememb kakor za Dubyja.¹¹ Hkrati pa oba, Bonnassie in Duby, poudarjata vitalno vlogo kmečkega dela, ki je bilo gonilna sila za uspeh srednjeveškega gospodarstva. Bonnassie umesti okno v svobodo, kratek čas alodialnih kmečkih lastninskih pravic, v časovni razmik med suženjstvom in tlačanstvom. Bolj kakor Duby je prevzet nad kmečkim prizadevanjem in bojem za avtonomijo, čeprav je bil izid neuspešen, in vidi potlačanje kmetov kot nujo za utrditev podrejenosti kmetstva (Bonnassie, 1992; 1975-1976, 1, 205-256, 298-319; 2, 575-610, 809-829).

To nas pripelje do skromnega Dubyjevega zanimanja za glas kmetov in njihovo delovanje (5). Gre namreč za zanimanje ozkega kroga zgodovinarjev tako v Evropi kot v Združenih državah, ki so pri preučevanju podrejenih skupin v srednjem veku (posebno žensk) poskušali poudariti njihov glas in samozavedanje.¹² Po Dubyjevem mnenju imajo kmetje resda neko avtonomijo zaradi

lastništva nad zemljo in koristi zaradi omejene učinkovitosti hlapčevske administracije, vendar nimajo nobene vloge pri upiranju ali izdelavi alternativ k dominantnim mentalnim strukturam (kakršni so trije redi), ki opravičujejo njihovo izkoriščanje. Konec sedemdesetih let je Duby spoznal, da zgodovinarji vidijo srednjeveške kmete samo skozi oči nadrejenih. Skoraj do konca srednjega veka nam navadni ljudje ne spregovorijo oziroma, drugače povedano, je bilo vse, kar so izrekli, popačeno (Duby, Lardreau, 1980, 70).

Vzpon *seigneurie banale* - temeljne moči aristokratov za vladanje in obdavčenje podložnikov - ima prevladujoč položaj v Dubyjevih študijah srednjeveškega podeželja in tudi v njegovih poznejših delih o imaginariju fevdalizma. Najsi jo je uporabljal plemstvo ali kralji, zemljiško gospostvo je bilo tista "glavna gonilna sila notranje rasti evropskega gospodarstva".¹³ Ker je pojem *seigneurie banale* postal za Dubyja bistven pri pojasnjevanju zgodovinskih sprememb, je bil pomen neodvisnosti kmetov po letu 1000 in njihova zgodovinska vloga samo še objekt aristokratskega izkoriščanja (Feller, 1997).¹⁴

Poudarek na plemstvu in *seigneurie banale* sta vplivna paradigma za srednjeveške zgodovinarje zadnje polovice stoletja. Osredotočenje na oblast in kulturo zemljiške gospode v zgodovinopisju kmetstva je prikrilo, da so plemiči osnovali premoženje na kmetstvu (Carocci, 1997). Pozornost, namenjena vzponu plemstva, še ni bila dopolnjena z ustreznim zanimanjem za to, kako so lastne dohodke zbrali pri svojih podložnikih, torej za delovanje *seigneurie foncière*.

Če so raziskave v zadnjem času bolj poglobile naše vedenje o plemstvu - njihovih navadah, družinski strukturi in pogajanjih - kakor o kmetstvu, to ni krivda Georges Dubyja. Nova spoznanja v našem razumevanju predmetov, kakršni so genealogija, družinska zgodovina, pravna antropologija in kulturni kontekst obdaranja, so bila spodbuda za preučevanje aristokracije. Upadanje zanimanja za ruralno družbo v Franciji je mogoče samo posledica globokih sprememb zaradi izgi-

11 Druga usmeritev, ki obravnava vprašanje obstoja fevdalne revolucije in pri tem med drugim uporabi naravo srednjeveške služnosti, je usmeritev Dominiqua Barthélemyja (Barthélemy, 1992).

12 Sharon Farmer primerja pogled ameriških zgodovinarjev na srednjeveške ženske in Dubyjeve pesimistične ocene o ohranitvi ženskega glasu (Farmer, 1998). Ne bom trdil, da je Duby v tem pogledu povsem značilen predstavnik francoskih srednjeveških zgodovinarjev. V delu Emmanuela Le Royja Ladurieja je bilo predvsem pionirsko prizadevanje prisluhniti glasu kmetov in pastirjev (Le Roy Ladurie's, 1975).

13 "De fait, je serai pour ma part incliné à voir dans la seigneurie banale, qu'elle fût presque tout entière concentrée, comme en Angleterre, dans les mains royales, ou qu'elle se dispersât comme en France entre de nombreux seigneurs, le principal moteur de la croissance interne de l'économie européenne" (Duby, 1973a, 256-257).

14 Potrjuje, koliko se je Dubyjevo mnenje o ohranitvi kmečkih alodialnih posesti spremenilo od petdesetih do šestdesetih let, ko je začel poudarjati učinkovitost zemljiškosposkega nasilja in organizacije. Feller tudi opozori, da je ta preskok v Dubyjevi misli povod za najnovejše polemike o "dednosti" (to je, kako dramatične so v resnici bile družbene spremembe okrog leta 1000).

njanja tradicionalnih oblik življenja. Duby pripomni, da je k uspehu *L'économie rurale* pripomogla tudi tedanja nostalgčna zazrtost v materialne nadrobnosti kmečkega obstoja v trenutku, ko so v začetku šestdesetih let izginile (Duby, 1991, 98; 1994, 59). Skoraj štiri desetletja pozneje spomin na francosko podeželje kot na živo pokrajino človeškega garanja ni povsem izginil, toda nove generacije, ki so drugačne kakor Parižan Duby, za kate-rega je bila ruralna družba kljub temu povsod pričujoča, zlahka prezrejo vse, kar je povezano s kmetijstvom, saj imajo zdaj stroji prosti čas in tlaka prednost pred ohranitvijo strokovnjakov za pokrajino. Ampak to mogoče zveni preveč pesimistično. Dela francoskih zgodovinarjev, nastala v zadnjih letih, še naprej izražajo (brez prisiljenega napora) intimno navezanost na pokrajino in človeško geografijo: na primer, študija gasconskih kmetov in njihovih hiš Benoita Cursenta ali knjiga o varovanih območjih in konfiguraciji vasi v Roussillonu Aymata Catafau (Versente, 1998; Catafau, 1998).

Dubyjev način obravnave kmetstva je mogoče ponekod že presežen. Pesimistično oceno karolinškega kmetijstva, ki jo prinaša njegova *L'économie rurale*, je nadomestil bolj naklonjen opis ob nastanku *Guerriers et paysans* in v pred kratkim nastalih delih se nadaljuje pomikanje datuma prvega upada evropske populacije in kmetijskega napredka nazaj v preteklost. V tej kmetijski in demografski širitvi je domnevno ključna vloga orodja, poljske rotacijske tehnike ter tehnologije zdaj manjša (Comet, 1992; Arnoux, 1997). Večja verjetnost je, da danes zgodovinarji bolj kakor Duby v svojem času upoštevajo kmete kot tiste, ki imajo prostor za oblikovanje svojega življenja, in se izognejo vsaj nekaterim vidikom pečata zemljiškosposkega izkoriščanja. Kmečki razred je razumljen manj homogeno kakor v Dubyjevem pojmovanju. Zlasti angleški zgodovinarji se bolj nagibajo k poudarjanju stopnje privilegijev znotraj kmetstva, kakor da bi poudarjali absolutno nasprotje med zemljiškim gospodom in kmetom, ki bi zasenčilo vse druge razlike. Bolj primerjalna obravnava evropske ruralne zgodovine je zdaj dobro zastopana, saj sledi zgledu *L'économie rurale* z impresivnim geografskim obsegom in se ne osredotoča na Francijo, kakor napravi Duby v poznejših delih.

Ni na avtorju te kratke ocene, da bi sodil, kakšen vpliv imajo ali bodo imele Dubyjeve knjige o kmečki družbi. Rekel pa bi, da kljub močnemu širjenju del o srednjeveškemu kmetstvu in njihovih pravicah (Rösener, 1992; Fossier, 1988; Genicot, 1990) (kot nasprotje Dubyjevemu prizadevanju, da bi umestil kmeta v shemo zemljiškosposke dominacije) nič ne more nadomestiti Dubyja kot vodnika po življenju kmeta v srednjem veku. Zaradi razumljivosti, natančnosti in upoštevanja načinov, v katerih je kmečka delovna sila omogočila razcvet fevdalne Evrope, je Dubyjevo delo jasno nazkazalo obris srednjeveške pokrajine, pa tudi arabeske srednjeveške domišljije.

LITERATURA

Arnoux, M. (1997): Paysage avec cultures et animaux: variations autour du thème des pratiques agraires. *Études rurales*, 145-146. Pariz-Den Haag, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 133-145.

Barthélemy, D. (1992): Qu'est-ce que le servage, en France au XIe siècle?. *Revue historique*, 287. Pariz, Presses universitaires de France, 233-284.

Beaucage, B. (1997): Les Alpes du Sud en 1338: sur les traces de Georges Duby. *Études rurales*, 145-146. Pariz-Den Haag, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 113-132.

Beech, G. (1977): "The Early Growth of the European Economy" (review). *Speculum*, 52. Cambridge (MA), Mediaeval Academy of America, 138-139.

Bloch, M. (1975): Slavery and Serfdom in the Middle Ages; (Prevod: William R. Beer). Berkeley, University of California Press.

Bonnassie, P. (1975-1976): La Catalogue du milieu du Xe à la fin du XIe siècle: Croissance et mutations d'une société. 2 zv. Toulouse, Université de Toulouse-Le Mirail.

Bonnassie, P. (1985): Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (IVe-IXe s.). *Cahiers de civilisation médiévale*, 28. Poitiers, Centre d'Etudes Supérieures de Civilisation Médiévale, 307-343.

Bonnassie, P. (1990): March Bloch, gistorien de la servitude: Reflections sur le concept de 'classe servile'. V: Marc Bloch aujourd'hui: histoire comparée et sciences sociales, Actes du Colloque Marc Bloch. Pariz, E. H. E. S. S., 363-387.

Bonnassie, P. (1991): From Slavery to Feudalism in South-Western Europe; (Prevod: Jean Birrell). Cambridge, Cambridge University Press.

Bonnassie, P. (1992): Les paysans du royaume franc au temps d'Hugues Capet et de Robert le Pieux (987-1031). V: Parisse, M., Barral i Altet, X. (eds.): Le roi de France et son royaume autour de l'an mil: Actes du Colloque Hugues Capet 987-1987. La France de l'an Mil. Pariz, Picard, 117-129.

Carocci, S. (1997): Signoria rurale e mutazione feudale. Una discussione. *Storica*, 8. Firenze, Donzelli, 49-91.

Casanova, A. (1970): Entretien. La nouvelle critique, 1970. Pariz.

Casanova, A. (1997): Entretien. *Études rurales*, 145-146. Pariz-Den Haag, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 62.

Catafau, A. (1998): Les celleres et le naissance du village en Roussillon (X^e-XVe siècles). Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan.

Comet, G. (1992): Le paysan et son outil. Essai d'histoire technique des céréales (France, VIIIe-XVe siècle). Rim, École Française de Rome.

Cursente, B. (1998): Des maisons et des hommes: La

Gascogne médiévale (XIe-XVe siècle). Toulouse, Press Universitaires du Mirail.

Duby, G. (1953): La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Pariz, Armand Colin, 1953.

Duby, G. (1954a): La révolution agricole médiévale. Revue de géographie de Lyon, 29. Lyon, 361-366.

Duby, G. (1954b): Géographie ou chronologie du servage? Notes sur les 'servi' en Forez et en Mâconnais du Xe au XIIe siècle. V: Eventail de l'histoire vivante: hommage à Lucien Febvre, zv. 1. Pariz, Armand Colin, 147-149.

Duby, G. (1962): L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval, 2 zvezka. Pariz, Aubier.

Duby, G. (1968): Rural Economy and Country Life in the Medieval West; (Prevod: Cynthia Postan). Columbia, Univ. of S. Carolina Press.

Duby, G. (1971): La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Pariz, S.E.V.P.E.N.

Duby, G. (1973a): Guerriers et paysans: Essai sur la première croissance économique de l'Europe. Pariz, Gallimard.

Duby, G. (1973b): Hommes et structures du moyen âge. Pariz-The Hague, Mouton.

Duby, G. (1974): The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century; (Prevod: Howard B. Clarke). Ithaca, Cornell University Press.

Duby, G. (1978): Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme. Pariz, Gallimard.

Duby, G. (1980a): The Chivalrous Society; (Prevod: Cynthia Postan). Berkeley, University of California Press.

Duby, G. (1980b): The Three Orders: Feudal Society Imagined; (Prevod: Arthur Goldhammer). Chicago, University of Chicago Press.

Duby, G. (1988): La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Pariz, École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Duby, G. (1991): L'histoire continue. Pariz, Odile Jacob.

Duby, G. (1994): History Continues. Chicago, University of Chicago Press.

Duby, G., Lardreau, G. (1980): Dialogues. Pariz, Flammarion.

Evergates, T. (1997): The Feudal Imaginary of Georges Duby. Journal of Medieval and Early Modern Studies, 27. Durham (NC), Duke University Press, 641-660.

Farmer, S. (1998): La voix des femmes. Une réception américaine. Clio: Histoire, femmes et sociétés, 8. Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 155-166.

Feller, L. (1997): Statut de la terre et statut des personnes: l'alleu paysan dans l'historiographie depuis Georges Duby. Études rurales, 145-146. Pariz, 147-163.

Fossier, R. (1988): Peasant Life in the Medieval West. Oxford, Blackwell.

Genicot, L. (1990): Rural Communities in the Medieval West, Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press.

Le Roy Ladurie's, E. (1975): Montaillou, village occitan de 1294 à 1324. Pariz.

Lyon, B. (1957): Medieval Real Estate Development and Freedom. American Historical Review, 63. Washington, American Historical Association, 49-61.

Moore, R. I. (1984): Duby's Eleventh Century. History, 69. London, Historical Association, 45-46.

Rösener, W. E. g. (1992): Peasants in the Middle Ages. Oxford, Blackwell.

Božo Jakovljević

NAŠA NADA

List za mladež. Samostalan prilog i kao dio časopisa tiskanih u Trstu od 1921-1928. g.

"Zveza slovanskih učiteljskih društva v Trstu" izdala je kao samostalan list za mladež na hrvatskom jeziku "Naša nada". Tijekom iste godine izlazi šest brojeva lista koji je trebao pomoći u nastavi čitanja jer su malobrojne hrvatske škole ostale bez čitanki na materinjem jeziku.

Časopisi za djecu

Dječja književnost kod Hrvata razvija se u drugoj polovici 19. stoljeća. U ovu književnost spadaju i dječji časopisi koji se najprije javljaju kao časopisi za djecu. U tim se časopisima objavljuju prilozi koje odrasli pišu za dječji uzrast ili su to djela pisana za odrasle ali su pristupčna mladima.

S vremenom nastaju i časopisi u kojima se objavljuju dječji radovi. To bi bili učenički listovi kakve danas izdaju mnoge škole. Ovi listovi imaju veću odgovornost od literarne vrijednosti.

Časopise za djecu ili one koje navodimo u prvoj grupi pokretali su uglavnom učitelji ili svećenici. Prvi časopisi za djecu u Hrvatskoj "Smilje" i "Bršljan" pojavili su se u Zagrebu 1873. godine.

MLADI ISTRANIN. List za mladi svijet

U Istri je 1906. g. u Malom Lošinj izišao prvi broj lista za mladi svijet "Mladi Istranin". List ovdje izlazi tri godine, a pokrenuo ga je i uređivao **Josip A. Kraljić**, nadučitelj škole Družbe Sv. Ćirila i Metoda. Spomenimo da je prvo učiteljsko mjesto Kraljića bilo u Sovinjak, općina Buzet. Kraljić je dječji pjesnik, a potpisuje se kao i Dubo Raskrižar.

Od 1909. godine časopis nastavlja s izlaženjem u Opatiji i naziva se Mladi Istranin, slijedećih pet godina (do 1914.), časopis izlazi pod imenom Mladi Hrvat, a uređuju ga Viktor Car Emin i Rikard Katalinić Jeretov.

Glavni suradnici bili su Vladimir Nazor i Josip Milaković. Zbog Prvog svjetskog rata list prestaje izlaziti i ne izlazi do 1922. godine, kada se ponovo javlja do 1928. godine, a tada je zabranjen kao i sav hrvatski tisak u Kraljevini Italiji (Božo Jakovljević, Istarska Danica 1993).

Školske čitanke do talijanske aneksije

U Istri su tada postojale tri čitanke, ili bolje rečeno jedna početnica i jedna čitanka u dva dijela. To su Hrvatska početnica F. Frankovića i Druga i Treća čitanka J. Peršića i drugova. Rajčić je tvrdio da ove čitanke ne odgovaraju potrebama a to je bilo mišljenje učitelja.

U nakladi školskih knjiga u Beču sredinom 1913. izašle su dvije čitanke za hrvatske opće pučke škole: Druga čitanka za hrvatske opće pučke škole 2. i 3. školske godine, priredio **Vladimir Nazor** sa suradnicima i Treća čitanka za hrvatske opće pučke škole koju je također priredio Vladimir Nazor sa suradnicima. Već je ranije izašla Prva čitanka za hrvatske opće pučke škole za 1. razred, priređivači su bili **F. Baf, K. Pribil i R. Saršan**. Tako su hrvatske škole u Istri do kraja Prvog svjetskog rata imale dobre čitanke.

Hrvatske škole bez čitanke

Poslije talijanske aneksije hrvatsko je školstvo u Istri preživljavalo tešku krizu, a jedna od teškoća bila je pitanje udžbenika za osnovne škole. Bilo je pokušaja prerađivanja Prve čitanke, a zabranjena su štiva u drugim čitankama koja su podsjećala na Austrougarsku monarhiju, a tako i građa koja se odnosila na hrvatsku povijest. U ovako teškoj situaciji za hrvatske udžbenike, August Rajčić predlaže da se do uređivanja novih čitanke svakih 5 do 10 dana izdaje poseban školski list s tiskanjem gradiva koje bi se u to vrijeme obrađivalo u nastavi. Učiteljske organizacije pokrenule su pitanje tiskanja udžbenika i kako bi se postojeće čitanke prerađile i sastavile nove. Fran Baf i August Rajčić preuzeli su rad na sastavljanju novih čitanke za hrvatske pučke škole. Pripremili su rukopise i predali ih na odobrenje. Kako je odobrenje rukopisa novih udžbenika predugo trajalo, Rajčić je samo u Opatiji izdao posebne brošure, kao manje, kraće čitanke, za sve razrede hrvatskih osnovnih škola. Ove njegove nepotpune čitanke obuhvatile su 25 etičkih štiva s jezikoslovnim vježbama. Učiteljsko društvo Istre pozvalo je na kupnju Rajčićevih čitanke, a koje su se mogle nabaviti u knjižari u Pazinu. Učitelji i svećenici zamoljeni su da nabave čitanke za ona mjesta gdje su hrvatske škole zatvorene, da djeca bar ne zaborave čitati na svom jeziku.

Obnavljanje učiteljskih društava

U posljednjim dvama desetljećima XIX. stoljeća dolazi do organiziranja učiteljskih društava, a 1897. godine

osnovano je Hrvatsko-slovensko učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta" sa sjedištem u Pazinu, koje 1906. godine mijenja svoj naziv u Hrvatsko učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta". To društvo izdaje vlastito glasilo "Narodnu prosvjetu", mjesečnik za školstvo, književnost i poeziju. Godine 1911. utemeljeno je Katoličko učiteljsko društvo za Istru "Hrvatska škola" sa sjedištem također u Pazinu. Ono od 1. siječnja 1912. godine izdaje svoj mjesečnik "Hrvatsku školu". Tijekom Prvog svjetskog rata zamire rad učiteljskih društava.

U Trstu je 1. i 2. veljače 1920. godine osnovan Savez jugoslavenskih učiteljskih društava (SVEZA SLOVANSKIH UČITELJSKIH DRUŠTEV V TRSTU). U Savez je bilo uključeno i udruženje hrvatskih istarskih učitelja. Na osnivačkoj skupštini ustanovljena su tri odsjeka saveza: organizacijski, školskopolitički i odsjek za izdavačku djelatnost. Organizacijski odbor brinuo se je za unutrašnje poslove i tisak.

Savez jugoslavenskih učiteljskih društava na skupštini održanoj 5. i 6. kolovoza u Trstu mijenja ime u Zvezo slovanskih učitelja u Italiji. O osnivanju lista za omladinu bilo je govora već na skupu u veljači, a i na ovoj skupštini ponovo se predlagalo izdavanje lista za omladinu.

O omladinskom listu raspravljalo se i na Središnjem odboru hrvatskih učiteljskih društava 1. rujna 1920. godine. Tu je predlagano da se tiska zajednički list za hrvatsku i slovensku omladinu, jer da su razlike u jezicima malene i da se uz tekst mogu napisati i pojašnjenja. Za urednika je bio izabran Vinko Šepić, nadučitelj u Buzetu. Oko izlaženja lista oblikovala su se dva stava. Prema jednom stavu novi bi list uz literalne izabrane priloge trebao sadržavati i priloge koji će biti pomoćni udžbenik, kao školski list, koji je poslije rata izlazio u Jugoslaviji. Razlog za ovakav stav bio je pomankanje knjiga, a posebno čitanke za hrvatski jezik. Ovakvom stavu, koji je zastupao Vinko Šepić, suprotstavljao se drugi stav kojeg je zastupao Janko Samec. U članku Mladniski ali školski list, Samec smatra da omladinski list mora biti samo literalni ili samo školski, a da treća mogućnost ne postoji.

Na sjednici Odbora Zveze 4. rujna u Trstu je odlučeno da će se izdavati omladinski list posebno za hrvatske, a posebno za slovenske škole. Za hrvatski list gradivo će prikupljati Vinko Šepić.

Sredinom mjeseca rujna uredništvo "UL" objavilo je poziv svim hrvatskim i slovenskim književnicima koji žive u Italiji da pošalju svoje priloge. Prilozi se prikupljaju za izdavanje zabavno-poučnog omladinskog lista. Za hrvatski list obećali su priloge Josip A. Kraljić, Ljudevit Krajačić i Drago Lukež.

U prosincu 1920. godine Organizacijski odsjek je objavio vijest da će u siječnju naredne godine početi izlaziti "Novi rod". Izlaziti će mjesečno u hrvatskom i slovenskom izdanju. U "UL" 16. prosinca tiskana je obavijest o izlasku lista na hrvatskom jeziku "Naša

NAŠA NADA

LIST ZA MLADEŽ

GODINA I. — 1921.

□□

UREDIO

VINKO ŠEPIĆ

□□

ILUSTRACIJE NARISAO

A. A. BUCIK

IZDALA

ZVEZA SLOVANSKIH UČITELJSKIH DRUŠTEV U TRSTU.

TISKALA

TISKARA „EDINOST“ U TRSTU.

ČITAOCIMA NAŠE NADE!

Evo ti, hrvatski narode i draga mladeži, na domu najmladjeg gosta i malu, zdravu kćerkicu — „Našu Nadu“. Njome hoćemo da nastavimo rad i nastojanje „Mladog Istranina“ te „Mladog Hrvata“. „Naša Nada“ želi vas na domu zabavljati, veseliti, poučiti i ulivati vam nadu i veru u vaš vlastiti život, u život bolji i vredniji za čoveka; želi u vama buditi plemenite misli i poticati vas na rad dostojan prosvetljena čoveka. „Naša Nada“ želi vas naviknuti na čitanje knjiga i novina, bez kojih ostat ćete i slepi i gluhi i tvrdi i nemi — ostat ćete samo poluljudi. — Nema, znajte, preporoda, napretka i prosvete bez knjiga.

Svi današnji veliki gospodujuć narodi postali su takovima jedino — knjigom u ruci. Tko ne čita knjige i novine nije čovek, taj sam sebi kopa — grob.

„Naša Nada“ izlazi u doba, kad hrvatska knjiga nema putnice u Istru, u doba, kad nam nestalo — hrvatskih čitanaka i, kad vam nestaje dnevice narodnih škola. Čitajte ju: ta govori vam na uho i srce govorom vaših dedova i pradedova, koji stoleća i stoleća potom na čelu, a uz hrvatski govor; pevanje i bagarenje prekopavahu ovu svoju istarsku grud. Želja je tvoja i naša, narode, da ovaj naš stari dedovski jezik, kao najveću baštinu, čista i neokaljana predademo našim sinovima i unucima uz našu kućicu i zemljicu. —

Narode i mladeži naša! Naručite, pretplatite se i čitajte marljivo „Našu Nadu“.

Tvoja ju duša, narode, rodila dužnost ti je da uzastojiš, da ne oboli i ne umre. —

Molimo sve naše rodoljube i umnike, da budu „Našoj Nadi“ prijatelji i skrbnici. Naše imućnike molimo, da novčano podupru naše prosvetno poduzeće.

Mi smo pozvali za suradnike „Naše Nade“ sva naša vidjenja pera, pak nam nekoji već poslaše svoje radnje, drugi nam ih obećaše, a ostali će se stalno oglašiti, čim izadjemo s prvim brojem.

Uznastojat ćemo, da list redovito donasa slike, u koliko nam budu dopuštale prilike i novčane sile.

U TRSTU, dne 1. travnja 1921.

„ZVEZA SLOV. UČITELJSKIH DRUŠTAVA“.

nada". Ako se prikupi dovoljan broj pretplatnika i priloga "Naša nada" bi počela izlaziti 15. siječnja 1921. godine. "Naša nada" će objavljivati pjesmice, pripovijesti, basne, bajke, legende, umjetničke i narodne igrokaze i prizore, putopise, poučne članke iz svih područja, povijesne pripovijesti o Istri, pregovore, iskrice i smješice. Dozvoljavaju se i prijevodi. Autori će istovremeno pisati za list i za buduće čitanke. Na sastanku učitelja u Pazinu 16. prosinca 1920. godine zaključeno je da se na sve škole pošalje 5 do 10 primjeraka "Naše nade" radi prodaje a neprodani primjerci će se vraćati. Urednik Vinko Šepić pozvao je prisutne učitelje da pošalju slike iz Istre da bi se upotrebile kao ilustracije u listu. Da bi list mogao izlaziti bilo je potrebno 1500 do 2000 pretplatnika.

Prvi broj "Naše nade" izašao je travnja 1921. godine, drugi broj u svibnju, treći broj u lipnju, četvrti u srpnju, peti u listopadu i šesti broj u prosincu 1921. godine.

U prvom broju "Zveza slov. učiteljskih društva" čitaocima "Naše nade" obavještava da se nastavlja rad i nastojanja "Mladog Istranina" te "Mladog Hrvata", a želja je novog lista zabava, veselje, da ih poučava i ulijeva nadu i vjeru u vlastiti život i život bolji i vredniji za čovjeka. "Naša nada" želi čitatelje naviknuti na čitanje knjiga i novina, bez kojih se ostaje slijep i gluhi i tvrdi.

"Naša nada" izlazi u doba kada hrvatska knjiga nema putnika u Istru, u doba kada su nestale hrvatske čitanke i kada nestaju narodne škole. "Naša nada" objavljivala je pjesme, pripovjetke, poučne članke, mudre riječi, pouke i zabavu, a u svih šest brojeva objavljeno je 12 ilu-

stracija A. A. Bucik. Objavljeno je ukupno 27 pjesma među kojima su i pjesme poznatih autora za djecu. To su: J. Cvrtila, Josip A. Kraljić, Josip Milaković, Jugo Slavić, Toni Bogumil i Nikola Žic. U nekoliko brojeva tiskana je priča Veljka Sokolić: Naš junak na dalekom sjeveru. Uz pjesme i pripovijetke tiskaju se i Pouke među kojima su: mudre riječi, pouk i zabava.

U siječnju 1922. godine Vinko Šepić podnosi izvještaj o listu "Naša nada" koji je prestao izlaziti i da je počeo izlaziti novi hrvatski list "Mladi Istranin" kao prilog "Pučkog prijatelja".

BROJ 1.

GODINA I. BROJ 1.

MLADI ISTRAN

LIST ZA MLADI SVIJET.

Uređuje
Josip A. Kraljić
nadučitelj škole
Družbe sv. Cirila i Metoda u
Malom Lošinjju.

Izlazi kroz čitavu godinu, svakog 1. u mjesecu. Cijena mu je poštom ili dostavom u kuću, *plativo unaprijed*, 1 K i 50 para. — Pojedini brojevi prodaju se u Lošinjju po 16 para, a izvan Lošinjja po 22 pare. — Pretplatu prima gdjica Ivka Sušić, učiteljica škole Družbe sv. Cirila i Metoda, a rukopise uredništvo, ulica Franje Josipa I., br. 1382.

Sadržaj:

Mladom Istranu, pjesma. Božić.
Nova godina.
Na osviću, pjesma.
Babino ljeto.
Hrvatskom stijegu, pjesma.
Ružica, učiteljica.
I ti djače misliš da ćeš, pjesma.
Moje četiri mace.
Ja sam Istran, pjesma.
Uz naše slike.
Svašnice.
Smiješice.
Zagonetke.
Natječaj.

2 2 2

Tisak Laginja i dr. prije J. Krmpotić i dr., Pula, ulica Giulia br. 1.

GODINA I.

Tino Mamić

RAZMAH GENEALOGIJE NA SLOVENSKEM

Genealogija je pomožna zgodovinska veda, o kateri tudi pri študiju zgodovine ne povedo kaj dosti (Jurečič, 1995, 23-30; Butina, 1998, 15-20). Omenjajo jo zgolj kot vedo, ki se ukvarja z izvorom in razvojem rodu. Ustrezno slovensko ime za genealogijo je rodoslovje.

Rodoslovje je postalo popularno v modernem smislu v Evropi in Ameriki v prejšnjih dveh stoletjih. Prej je bilo izdelovanje rodovnikov bolj domena bogatih, pomembnih in aristokratskih ljudi. Kot zanimivost naj omenim samo ameriško Genealoško društvo, ki deluje v okviru mormonske cerkve.¹ Društvo namreč zbira in vnaša podatke v rodovnik vsega človeštva.

Na Slovenskem je ljubiteljsko² rodoslovno raziskovanje pred letom 1992 slabo poznano. Omejeno je bilo na posameznike, ki so vsak zase ljubiteljsko raziskovali svoj rod.

Na Slovenskem se je z genealogijo v zadnjem desetletju začelo širše ukvarjati heraldično genealoško in veksikološko društvo (grboslovno, rodoslovno in zastavoslovno društvo) Heraldica Slovenica³ s sedežem v Ljubljani. Društvo se ni obširneje ukvarjalo z genealogijo, ampak bolj s heraldiko in veksikologijo.

Spomladi leta 1995 je nastalo prvo Slovensko rodoslovno društvo (SRD), ki združuje ljubiteljske rodoslovce. Člani v glavnem raziskujejo le svoje prednike in njihove potomce (sorodnike). Njihovo delovanje je zelo razvito: imajo redne sestanke in strokovna predavanja, izdajajo rodoslovno revijo Drevesa, urejene imajo elektronske baze podatkov in obsežne spletne strani. Septembra letos pripravljajo v Ljubljani mednarodno rodoslovno konferenco.

Pomemben mejnik pri rodoslovnem preporodu na Slovenskem je izid knjige rodoslovca Vasje Butine z naslovom Moj Rodovnik (Butina, 1998). Čeprav Butina nima formalne izobrazbe diplomiranega zgodovinarja ali etnologa, je ustvaril prvacato biblijo slovenskega rodoslovja. Moj Rodovnik je nastal na osnovi njegovih osebnih izkušenj pri raziskovanju svojega rodu in ob izmenjavi izkušenj članov SRD.

Pomudimo se malce ob posameznih dejavnostih SRD. Glasilo Drevesa je nastalo pred sedmimi leti kot

bilten rodoslovnega društva. Doslej je izšlo 28 števil, naklada zadnjih Dreves pa je 500 izvodov. Bilten slovenskega rodoslovnega društva je namenjen članom društva, veliko zanimivih podatkov pa najdemo tudi zgodovinarji in etnologi. Objavljeni so tudi povzetki strokovnih predavanj, ki jih organizira SRD. Na svetovnem spletu lahko najdemo naslove vseh objavljenih člankov (prim. <http://www2.arnes.si/~rzjtopl/rod/drevesa/f-drev.htm>), kar zelo olajša tematsko iskanje.

Redna srečanja Društva so pomembna zaradi izmenjave izkušenj članov. Redno organizirajo tudi strokovna predavanja, povezana z rodoslovjem. Gostje so zgodovinarji, etnologi, računalničarji, statistiki itd. Naj za primer navedem naslove napovedanih predavanj zadnjega dela lanskega leta: B. Šuštar - Rodoslovno raziskovanje z viri v Slovenskem šolskem muzeju; I. Tršinar - Centralni register prebivalstva; P. Merku - Zgodovina primkov na slovenskem Zahodu; P. Svoljšak - Arhivi prve svetovne vojne. Redno ažurirane napovedi predavanj so objavljene tudi na internetnih straneh SRD. (Prim. <http://www2.arnes.si/~rzjtopl/rod/drustvo/program.htm>).

Računalnik je za rodoslovca skoraj obvezna oprema. Zaradi izjemne količine podatkov si iskanja želenih informacij brez računalniške obdelave kratko malo ne moremo predstavljati. Pri nas imajo nekateri rodoslovne zbirke z več deset tisoč imeni. Slovenski "rekorder" ima v svojem računalniku kar 60.000 imen (Toplišek, 2000, 31-32). Najbolj priljubljen računalniški program za rodovnikarje po vsem svetu je Brother's Keeper ame ZAPISI riškega avtorja Johna Steeda. Zadnja različica programa lahko obsega zbirko desetih milijonov oseb (Hawlina, 2000, 20-21). V slovenščino je prevedena predzadnja različica programa, ki omogoča preprosto in hitro uporabo. S preprostim klikom z miško si lahko natis ZAPISI nemo izpis prednikov, potomcev, družin ipd., kar bi bilo sicer izredno zamudno.

SRD ima izjemno bogate spletne strani, (prim. <http://www2.arnes.si/~rzjtopl/rod/rod.htm>) kjer so vsi podatki o Društvu, o pripomočkih, o literaturi, o sorodnih mednarodnih društvih, o računalniških programih, rodovniki znanih Slovencev, viri rodoslovnih podatkov, naslovi arhivov, opisi različnih baz podatkov....

Del slovenskega rodoslovja je tudi naše genealoško društvo v Združenih državah Amerike - Slovenian Genealogy Society (SGS). Deluje kot društvo, vzdržuje se s članarino in ima 17 podružnic v ameriških zveznih državah, Braziliji in Avstraliji. Američanom dajejo nekaj osnovnih informacij, ko iščejo svoje korenine v Sloveniji. Urejene imajo tudi dokaj obsežne spletne strani. (Prim. <http://feefhs.org/slovenia/frg-sgsi.html>)

Velik projekt SRD je organizacija mednarodne Rodoslovne konference. Vabilo na konferenco je objavljeno na str. 59, 3-4. št. Dreves (leto 2000). Konferenca bo potekala od 10. do 12. septembra 2001 v prostorih Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani. Referate bodo v angleščini predstavili domači in tuji strokovnjaki

1 Uradno ime mormonske cerkve, ki ima sedež v ameriškem Salt Lake Cityju, je Cerkev Jezusa Kristusa Svetnikov poslednjih dni.

2 Genealogija na Slovenskem, ki ni ljubiteljske narave, sega v srednji vek. Gre predvsem za plemiške rodbine, ki so zaradi dedovanj imele praktično vrednost (Butina, 1998, 17-18). Kasneje se je slovensko rodoslovje razvijalo ob izdelovanju rodovnikov znanih Slovencev (Butina, 1998, 17).

3 Društvo Slovenski ščit je nastalo poleti 1991. Od leta 1995 deluje pod novim imenom Heraldica Slovenica, ker je "be-seda ščit težko izgovorljiva za tujce".

s področja rodoslovja in ved, povezanih z rodoslovjem. Po zaključku konference bodo referati objavljeni v zborniku. Uradna organizatorja sta SRD in SGS.

Doslej je bilo slovensko rodoslovje bolj ali manj ljubiteljsko. Glede na zahodnoevropske izkušnje, posebej irske, lahko pričakujemo tudi profesionalno rodoslovje. Na Irskem deluje precej genealoških agencij, ki posebej za ameriški trg izdelujejo rodovnike. Čeprav v Ameriki živi veliko manj ljudi s slovenskimi koreninami kot z irskimi, pa se bo verjetno tudi pri nas prej ali slej razvilo poklicno rodoslovno raziskovanje. Po mojih informacijah je v Sloveniji samo en samostojni podjetnik, ki ima registrirano dejavnost genealoškega raziskovanja.

Glede napredka rodoslovja si je veliko obetati tudi od računalniške tehnologije. Koristno bi bilo vse podatke iz matičnih knjig različnih arhivov vnesti v računalnik. Glavni razlog za to je nevarnost uničenja, ki grozi številnim slovenskim arhivom. V preteklosti je namreč veliko arhivov zgorelo (posebej med vojnami), danes pa številne knjige razpadajo kratko malo zaradi pomanjkanja sredstev.

Trenutno že poteka takšen projekt s sodelovanjem Škofijskega arhiva v Kopru in koprskega Znanstveno raziskovalnega središča, ki podatke vnaša v računalnik. Projekt je novost, saj so doslej skušali te podatke urediti (prekopirati na mikrofilme) le ameriški mormoni, kar pa ni bilo sprejemljivo ne za državo (državne arhive) ne za Cerkev (cerkvene arhive). Glavni razlog, da do prenosa podatkov ni prišlo, je dejstvo, da bi bili podatki po-

sredovani naročnikom za plačilo. V koprskem primeru pa gre za sodelovanje iz znanstvenih razlogov. (Tu se odpira novo vprašanje, kdo vse lahko dobi dostop do teh podatkov. Varnost osebnih podatkov je namreč lahko hitro ogrožena, zato bo treba določiti pravila.) ZRS Koper trenutno ureja podatke starejših knjig zaradi demografskega raziskovanja. Daljnoročno pa tudi v cerkvenih arhivih razmišljajo o kopiranju vseh knjig na mikrofilme, kar je seveda povezano z denarjem.

Na Primorskem je kar veliko ljubiteljskih rodoslovcev, ki so ustanovili celo svojo sekcijo SRD. Sekcija se sestaja enkrat mesečno v Izoli (Slekovec, 2000). Obalna sekcija deluje od začetka leta 1999 in je doslej edina slovenska sekcija v SRD. Trenutno združuje deset članov. Načrtujejo razširitev in poglobitev svojega delovanja.

VIRI IN LITERATURA

Butina, V. (1998): Moj Rodovnik. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Hawlina, P. (2000): Nova verzija programa Brother's Keeper. Drevesa, 1-2. Škofja Loka, 20-21.

Jurečič, F. V. (1995): Genealogija - Rodoslovje. Heraldica Slovenica, jan.-feb.-mar. 1995. Ljubljana, 23-30.

Toplišek, J. (2000): Kolikšne so naše rodoslovne zbirke?. Drevesa, 3-4. Škofja Loka, 31-32.

Slekovec, D. (2000): Prvo leto obalne sekcije rodoslovnega društva. Drevesa, 1-2. Škofja Loka, 30-31.

**DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE
SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND
ASSOCIATIONS**

Lucija Čok, Darko Darovec

FAKULTETA ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE KOPER

Fakulteto za humanistične študije Koper (FHŠ) je kot samostojni visokošolski zavod ustanovilo *Visokošolsko središče Koper*. V svojem programu dela in ustanovnem aktu ima ta zavod pooblastila Mestne občine Koper, Občine Izola in Občine Piran, da pripravlja, organizira in uresničuje ustanavljanje novih visokošolskih zavodov v Slovenski Istri. Projektni svet Univerza na Primorskem, ki so ga imenovali primorsko gospodarstvo in lokalne skupnosti, je že leta 1997 zadolžil *Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper*, da v sodelovanju z *Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane* pripravi programske, kadrovske in organizacijske osnove za ustanovitev fakultete. Po dveh letih dela je skupina visokošolskih učiteljev in raziskovalcev (Lucija Čok - vodja skupine, Oto Luthar, Milan Bufon, Andrej Kranjc, Breda Luthar, Borut Telban, Egon Pelikan in Darko Darovec) teh dveh zavodov pripravila elaborat o ustanovitvi in predlog treh dodiplomskih univerzitetnih programov ter enega magistrskega študija. Svet za visoko šolstvo R. Slovenije je vlogo z vsemi dokazili o izpolnjevanju kadrovskih in materialnih pogojev za delovanje FHŠ prejel v obravnavo julija 1999. Dne 2. junija 2000 je ta svet dal k ustanovitvi fakultete pozitivno mnenje.

Na osnovi pozitivnega mnenja Sveta za visoko šolstvo RS o izpolnjevanju pogojev za ustanovitev samostojnega visokošolskega zavoda na osnovi 7. in 9. člena Akta o ustanovitvi Fakultete za humanistične študije Koper, ki ga je sprejel Upravni odbor ustanovitelja, Visokošolskega središča v Kopru (11. 7. 2000), ter skladno z 20. in 21. členom Zakona o visokem šolstvu (Ul. RS, št. 67/93 in 99/99) je bila fakulteta ustanovljena in za v. d. dekanico je bila imenovana doc. dr. Lucija Čok. Ta je v okviru svojih pooblastil imenovala člane senata fakultete (red. prof. dr. Jože Pirjevec, red. prof. dr. Aleš Erjavec, izr. prof. dr. Oto Luthar, doc. dr. Milan Bufon, doc. dr. Andrej Kranjc, doc. dr. Breda Luthar, doc. dr. Borut Telban, doc. dr. Darko Darovec in doc. dr. Lucija Čok). Dne 19. septembra 2000 je Fakulteta na 1. ustanovni seji akademskega zbora izvolila za predsednika zbora prof. dr. Antona Gosarja. Ko je bila dr. Čok imenovana za ministrico za šolstvo, znanost in šport v slovenski vladi, je v. d. dekana 22. 12. 2000 prevzel doc. dr. Darko Darovec.

Fakulteta za humanistične študije Koper se je registrirala kot samostojni visokošolski zavod in začela

delovati. Septembra 2000 je Svetu za visoko šolstvo RS predložila v obravnavo in izdajo pozitivnega mnenja tri dodiplomske (geografija kontaktnih prostorov, zgodovina Evrope in Sredozemlja in kulturni študiji in antropologija) ter en podiplomski študijski program (geografija - krasoslovje) za pridobitev javnoveljavnosti teh programov. V petek 13. 4. 2001 je navedeni nacionalni svet izdal pozitivno mnenje za naslednje študijske programe:

- dodiplomski študijski program geografija kontaktnih prostorov,
- dodiplomski študijski program kulturni študiji in antropologija in
- podiplomski študijski program geografija - krasoslovje.

Dodiplomski študijski program zgodovina Evrope in Sredozemlja pa je še vedno v obravnavi pri pristojnem organu. Maja 2001 je FHŠ objavila razpis za vpis v prvi letnik študijskega leta 2001/2002 v štiriletno univerzitetne študijske programe, in sicer po 45 vpisnih mest za redni študij za vsak javnoveljavni dodiplomski študijski program. V razpisnem roku se je prijavilo skupaj 165 kandidatov, od teh 12 ni izpolnjevalo zakonskih pogojev. Od 153 sprejetih kandidatov se je 54 odločilo za študij geografije kontaktnih prostorov in 99 za kulturne študije in antropologijo. Kandidati so bili iz vseh slovenskih krajev in tudi iz zamejstva v Italiji, največ sicer iz Primorske (prek 50%), sledili so iz osrednje Slovenije (25%), nato pa sorazmerno porazdeljeni iz drugih slovenskih pokrajin. V dneh med 20. in 21. septembrom je potekal vpis v prvi letnik študijskega leta 2001/2002 v oba dodiplomska študijska programa, vpisalo se je 92 študentov, od tega 62 v program kulturni študiji in antropologija ter 30 v geografijo kontaktnih prostorov.

Prav tako je bil izdan razpis za vpis v podiplomski študijski program geografija - krasoslovje, ki se bo začel uresničevati v študijskem letu 2001/2002 v prostorih Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni, kjer bodo poleg priznanih univerzitetnih profesorjev iz tujine zagotovili tudi poglobljeno kadrovsko zasedbo.

Tako je FHŠ, obenem z opremljanjem prostorov v stavbi Pošte Slovenije v starem mestnem jedru Kopra na Glagoljaški ulici 8, ki bodo fakulteti rabili v prvih letih uresničevanja študijskih programov, izpolnila zastavljene cilje ob ustanavljanju, čeprav se s tem seveda ne bo dokončno zadovoljila.

Poleg pridobitve javnoveljavnosti za že izdelani dodiplomski študijski program zgodovina Evrope in Sredozemlja FHŠ že načrtuje več dodiplomskih in podiplomskih študijskih programov. Snovalce fakultete je namreč od vsega začetka usmerjala temeljna zamisel oziroma nuja po decentralizaciji mreže visokega šolstva v Sloveniji, če naj bi se naši študentje, visokošolski učitelji in raziskovalci ter nenazadnje celotna slovenska družba lahko enakovredno kosali z novimi svetovnimi globalizacijskimi in integracijskimi procesi. Počasi in

postopoma namreč nastajajo v več slovenskih mestih izobraževalna jedra višjih in visokih strokovnih šol ter fakultet, ki kot dopolnilo visokega šolstva opravljajo svoj del poslanstva pri zmanjševanju izobrazbenega zaostanka srednje generacije, predvsem pa krepijo regionalne razvojne strategije in usposabljaajo kadre. Ta jedra niso le servis za lokalne potrebe po strokovnem kadru, v njihovih nedrjih nastaja intelektualni potencial, ki si postavlja razvojne vizije in strategije nacionalnega pomena, v katere mora vključevati mlade potenciale, uveljavljati prednosti slovenskih naravnih in družbenih danosti, s ciljem ohranitve slovenskega jezika in kulture v evropskem kontekstu pa je treba postaviti raziskovalna jedra, središča prenosa vedenj in nastajanja novih znanj tudi v kontaktne obmejne prostore Slovenije. Le uravnoteženi razvoj omogoča enakovredno vlaganje v več nacionalnih središč, ki morajo biti ob vstopu Slovenije v EU enako dobro opremljena kot državna prestolnica.

Samostojni visokošolski zavodi se zavedajo, da sta zagotavljanje kvalitete in evropske primerljivosti najpomembnejša dejavnika v procesu nastajanja novih jeder znanja. Ko bo nastala prva nova univerza v Sloveniji (in vse kaže, da bo to na Primorskem), bo morala zagotavljati oboje. Oblikovanje novega visokošolskega središča, ki nosi za zdaj še operativno ime Univerza na Primorskem, je sestavljen in zapleten proces. Za zagon univerzitetnih programov so potrebni visokošolski učitelji, ustvariti je treba razmere za pedagoško in raziskovalno delo, to pa mora biti konkurenčno in kakovostno. Prizadevanja oblikovalcev programov FHŠ niso usmerjena v postavitev univerze kot institucije, postaviti je treba najprej sestavne dele sistema, ki bodo s svojimi programi dopolnjevali že uveljavljene in strokovno dorečene programe obeh univerz. Še posebno, ker je FHŠ samostojna ustanova, si mora prizadevati, da bo ponujala visoko strokovnost, osebni pristop do potreb študentov in programe, ki bodo v bližnji prihodnosti pomenili referenčno mesto izobraževanja v tem delu Evrope.

Programi študija humanističnih ved naj bi namreč ponudili alternativo, ki že ima vgrajene temeljne novosti prenove visokošolskega študija, ki se je v Sloveniji začel pred letom dni. Te so:

- interdisciplinarnost - študent bo na osnovi izbirnih modulov (vsebinsko bolj ali manj zaokrožene skupine predmetov) usmerjal svoj študij k želenemu cilju (specializaciji področja),
- pestrost oblik uresničevanje programov (poleg uveljavljenih oblik še tutorska oblika dela, raziskovalno in študijsko skupinsko delo, empirična praksa),
- nabirno-izbirni (kreditni) sistem študija (z opravljenimi obveznostmi individualno obarvane usmeritve študent pridobiva zahtevano število točk),
- zunanja in notranja evalvacija programov (zunanja/družbena in notranja/študentska, učiteljska "kontrola" kvalitete izvedbe študija),
- mednarodna izmenjava vsebin in študentov (mož-

nosti opravljanja nekaterih sestavin študija na tujih univerzah in priznavanje teh dosežkov na matični fakulteti).

Skupna poudarka vseh študijev sta medkulturna komunikacija in uporaba sodobnih tehnologij za prenos znanj. Na koncu študija bo diplomant razumel, opisoval, analiziral, kritično vrednotil in sooblikoval kulturni in družbeni kontekst, v katerem bo deloval. Poleg humanističnih znanj, vedenj o družbi in sposobnosti vplivanja v njej bo računalniško opismenjen, izurjen v rabi raziskovalnih metodologij in sodobnih tehnologij, usposobljen v rabi pisnih zvrsti in govornih oblik sporočanja, govorec (in pisec) besedil v vsaj dveh tujih jezikih. Področja njegovega delovanja bodo socialno delo, planiranje družbenih politik in strategij, vodenje kulturnih ustanov, raziskovanje družbenih pojavov, svetovanje, založništvo, dejavnost medijev in informacijsko-dokumentacijska dejavnost. Z nadaljevanjem študija (vse oblike podiplomskega študija in programov izpopolnjevanja) bo diplomant lahko pridobil ožjo, vendar visoko usposobljenost za raziskovalno in ekspertno ter pedagoško delo predvsem na univerzitetni ravni.

Bolj od regionalnega in nacionalnega videnja Fakultete za humanistične študije Koper je pomembno njeno učinkovanje v sredozemskem, srednjeevropskem, evropskem ali celo svetovnem prostoru. Fakulteta sicer mora izrabiti lokalno umeščenost v svoj prid, ne sme pa biti sredstvo lokalnih interesov. Njena mednarodna prepoznavnost naj bo v vsebinah, ki naj temeljijo na prenosu vedenj in znanj ter součinkovanju ustvarjalcev znanja. Spodbujali jo bodo pogoji študija in možnosti raziskovanja, ki bodo študente dejavno vključevali v intelektualno izostreno študijsko okolje. To naj jih kar najbolj spodbuja k aktivnemu sodelovanju v družbenih, zgodovinskih, političnih in kulturnih spremembah sodobnega sveta.

Marko Apollonio**ARHITEKTURNA ZASNOVA OBJEKTA FAKULTETE
ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE KOPER****Problematika**

Koper ima podobne težave kot vsa slovenska mesta. Ekonomski trendi, potrebe po hitri komunikaciji in velikem številu parkirnih mest povzročajo selitev trgovskega in poslovnega programa na mestno obrobje. Selitev vitalnih programov se je začela že pred dvajsetimi leti s selitvijo avtobusne postaje. V osemdesetih letih sta se na obrobje preselili glavna pošta in porodnišnica, nato še sodišče. Iskanje primernejših lokacij je povzročilo opuščanje in postopno propadanje osrednjih prostorov starega mestnega središča. V povojnih letih je bila aktualna zamisel o izboljšanju bivalnih razmer in sodobnega mesta. Posredno je ideja sprožila izseljevanje preostalih prebivalcev v nova stanovanjska naselja na gričevnatem zaledju. To je sprožilo dva temeljna problema. Mestna terasasta polja so se spremenila v stanovanjsko naselje, samo mesto pa je postalo muzej, namenjen samemu sebi. Izseljevanje prebivalstva je posredno sprožilo izseljevanje dejavnosti, obrti, javnega življenja. Vzroka za sedanjo situacijo ne gre iskati v neustrezni skrbi za stavbno dediščino, ampak v pustošenju vitalnega programa mesta.

Zamiranje ožjega mestnega središča je možno zaustaviti s skrbno zasnovano programsko strategijo. V osrednje mestne ambiente je treba vstaviti programe, ki generirajo razvoj mikrolokacije in posredno vplivajo na celotno mestno središče. Ti programi potrebujejo spremljevalne dejavnosti, ki zapolnijo medprostore. Tako postavljeni sistem omogoča mestu ponovno revitalizacijo in reurbanizacijo.

Novonastajajoči univerzitetni program je optimalna rešitev za revitalizacijo mestnega središča. Mesto ima na voljo mnogo zanimivih zgodovinskih objektov znotraj srednjeveškega jedra, ki so nadvse primerni za program te vrste.

Fakulteta za humanistične študije

Fakulteta za humanistične študije bo začela delovati v študijskem letu 2001/2002. Osnovni programi fakultete sta dva dodiplomska (geografija kontaktnih prostorov ter kulturni študiji in antropologija) in en podiplomski (geografija-krasoslovje). Fakulteta ima oddelčno strukturo, ki jo sestavljajo oddelek za zgodovino, oddelek za geografijo, oddelek za kulturne študije, oddelek za antropologijo in oddelek za uporabno jezikoslovje. V študijskem letu 2001/2002 bo v dodiplomski univerzitetni programa vpisanih 90 študentov. Ko bo Fakulteta za humanistične študije delovala z vso zmogljivostjo, bo brez novih programov na njej skupaj z absolventi študiralo okoli 500 študentov.

Arhitekturna zasnova

Lokacija v osrednjem mestnem jedru zahteva spoštovanje pravil prostora. Objekt Fakultete je zasnovan kot sistem zgodovinskih objektov Armerie, Foresterie in novega prizidka. Nov prizidek je nadomestna gradnja na območju sedanjega dvoriščnega dela Pretorske palače. Obstoječi objekt je po spomeniškovarstvenem poročilu mogoče arhitekturno preoblikovati, saj je zaščiten njegova ambientalna navzočnost v prostoru. Novi prizidek popolnoma spoštuje tlorisne gabarite obstoječega objekta. Gabarit se spremeni le ob izteku Garibaldijeve ulice. Zasnova skuša z enotno potezo ugoditi zahtevi po ohranitvi uličnega značaja Garibaldijeve ulice in ločitvi notranjega dvorišča Foresterie. Višinski gabarit je prilagojen sedanjemu gabaritu obstoječega objekta. Zasnova osrednjega prostora novega prizidka izhaja iz dane zasnove notranjega dvorišča Pretorske palače z iztekom arkadnega prehoda. Osnovne smeri obstoječega stavbnega tkiva tvorijo geometrijsko osnovo nove stavbe. Osrednji prostor je podaljšek notranjega dvorišča, ki objekt prizidka deli v dva dela. Osrednje stopnišče je ponovitev lajtmotiva baročnega stopnišča. Obstoječi zeleni park na dvorišču Foresterie je poudarjen kot protiutež monumentalnosti Titovega trga in geometričnosti notranjega dvorišča Pretorske palače.

Pogled proti notranjemu dvorišču Foresterie iz Garibaldijeve ulice (M. Apollonio).

Veduta del cortile interno della Foresteria visto da via Garibaldi (M. Apollonio).

Pogled v notranje dvorišče Pretorske palače skozi novi objekt Fakultete za humanistične študije.
Veduta del cortile interno di Palazzo Pretorio vista dal foyer della Facoltà degli studi umanistici.

Osnovni ambient, temno-svetlo ob vhodu v prizidek, je povzet po ambientu vhodne dvorane Armerie.

Novi prizidek fakultete

Pritličje novega funkcionalnega dela fakultete je namenjeno javni uporabi (predavanja, kongresi, predstave, sprejemi). Sestavljajo ga vhodna dvorana z vratarsko ložo, osrednja amfiteatralna predavalnica in komunikacije v spodnjem in zgornjem nadstropju. V stavbo stopimo skozi vetrolov, ki je zamaknjen v notranjost. To ustvari nadstrešek, ki je namenjen nemotenemu branju sporočil na oglasni tabli med obema vhodoma. Notranjo dvorano lahko razdelimo v sprednji nižji in zadnji tronadstropni del. V nižjem delu so vratarska loža, dvigalo za dostop invalidov v zgornja nadstropja, garderoba za študente in info točka. Tronadstropni del dvorane omogoča pregled celotne stavbe. Prostor je osvetljen zenitalno in stransko. Odpira se na notranje arkadno dvorišče Pretorske palače. Za gledališke predstave v notranjem dvorišču se lahko notranji osrednji prostor

Velika amfiteatralna predavalnica.
Sala grande dell'auditorium.

uporabi kot preddverje. S Pretorsko palačo je povezan v pritličju arkadnega dela.

Velika amfiteatralna predavalnica sprejme dvesto obiskovalcev. Naklon predavalnice je zasnovan tako, da omogoča optimalne poglede v govorniški del. Zaradi svoje večnamenskosti ima dve prevajalski kabini, projekcijsko sobo s tehničnim kabinetom ter audio-video kontrolno sobo. Velika amfiteatralna predavalnica ima tri vhode, enega iz kletnega dela ter dva iz osrednje dvorane. Sanitarije v stranskem hodniku pritličja ob osrednji predavalnici. Osrednje stopnišče je v tronadstropnem delu vhodne dvorane.

Prvo nadstropje je v celoti namenjeno uporabi visokošolskega programa. Nad nižjim delom sta manjši predavalnici, namenjeni skupinskemu delu in vajah. Vsaka predavalnica sprejme dvaintrideset študentov. Možno jih je opremiti poljubno, odvisno od potreb programa. Vhodi v predavalnice so zamaknjeni v nišo. Vrata se zaradi zahtev požarne varnosti odpirajo proti zunanosti. Zasnova vhodov omogoča ohranitev funkcionalne širine zunanjega hodnika, hkrati pa zagotavlja zvočno zaporo pred hrupom iz osrednje dvorane. Nad osrednjo predavalnico sta dve večji predavalnici za šestdeset študentov.

Maketni prerez Armerie in Foresterie.
Sezione longitudinale del complesso storico dell'Armeria e della Foresteria.

Vhodna avla Armerie.
Ingresso principale dall'Armeria.

Maketni tloris prvega nadstropja Fakultete za humanistične študije.

Modello sezionato all'altezza del primo piano della Facoltà degli studi umanistici.

Predavalnici sta v naklonu zaradi boljšega spremljanja predavanj. Namenjeni sta predavanjem in vajam. Sanitarije so v stranskem hodniku. Po mostovžu je možen prehod v historični del stavbe. Drugo nadstropje je enako prvemu, le da iz njega ni možen prehod.

V tretjem nadstropju so prostori za pedagoško osebje. Kabinete delimo v dve krili. Prvo je nad manjšimi predavalnicami in je namenjeno rednim profesorjem in nosilcem predmetov. Kabineti so zasnovani tako, da lahko gostijo profesorje in njihove asistente. Vsak kabinet ima tudi interni arhiv. V drugem krilu so kabineti za stalne strokovne sodelavce in gostujoče profesorje. Kabinet za gostujoče profesorje je organiziran kot enoten prostor. Uporabljati ga je mogoče kot sejno sobo. Vsak gostujoči profesor ima v njem svoj arhiv. Glede na občasno uporabo so mize namenjene vsem. Kabineti so klimatizacijsko ločeni od predavalnic in jih je mogoče naravno prezračevati.

Maketni tloris pritličja Fakultete za humanistične študije.
Modello sezionato all'altezza del pianterreno della Facoltà degli studi umanistici.

Maketni tloris drugega nadstropja Fakultete za humanistične študije.

Modello sezionato all'altezza del secondo piano della Facoltà degli studi umanistici.

V kleti objekta so dve predavalnici, projekcijska dvorana, skladišče opreme in osrednje strojne instalacije. Dve predavalnici sta namenjeni skupinskemu delu in vajam. Možno jih je spremeniti v računalniške predavalnice. Zasnova fasade omogoča naravno osvetlitev kletnih prostorov. Projekcijska dvorana je namenjena multimedijijskim predavanjem in lahko gosti šestinsdeset obiskovalcev. Dvorana je v naklonu zaradi boljšega spremljanja projekcij. V sklopu tehničnih prostorov so uredili večje skladišče za opremo in rekvizite ter ločene celice za elektro, vodne in ptt instalacije. Ogrevanje in klimatizacija delujeta s pomočjo klimatske naprave. Primarna toplozračna razvodnica poteka v srednjem pasu fasadne opne. Sekundarna razvodnica poteka nad obešenim stropom med etažnimi nosilci.

Maketni tloris tretjega nadstropja Fakultete za humanistične študije.

Modello sezionato all'altezza del terzo piano della Facoltà degli studi umanistici.

Maketni prerez prizidka Fakultete za humanistične študije.**Modello sezionato della nuova ala della Facoltà degli studi umanistici.****Raprezentančni historični objekt fakultete**

Raprezentančni del Fakultete za humanistične študije zavzema prostore Armerie in Foresterie. Pri prenovi prostorov so bili dosledno upoštevani konzervatorski programi Zavoda za spomeniško varstvo Piran. Vhod v Armerio je s Titovega trga. Pritličje je očiščeno posegov devetnajstega in dvajsetega stoletja in prenovljeno v podobi baročnega časa. Odstranjene so predelne stene in obnovljeni stropni nosilci. Leseni strop je viden. Baročna dvorana je namenjena razstavam in informativni dejavnosti fakultete. Prehod iz dvorane na raprezentančno stopnišče je poudarjen s svetlobo. V desnem jedru raprezentančnega stopnišča je dvigalo. V levem jedru so sanitarije. V prehodu na stopnišče so na obeh straneh rekonstruirani pari stebrov. Strojnica dvigala je v zadnjem delu desnega jedra. Dostop do strojnice je s stopnišča. Baročno stopnišče je rekonstruirano v skladu s smernicami spomeniškega varstva. Osrednja rama stopnišča se po podestu deli v dve rami. Prehod iz novega prizidka se vključi v obstoječi objekt na podestu stopnišča. Tu je tudi vhod v dvigalo.

V pritličju Foresterije je kavarna, namenjena študentom. Odpira se na Titov trg in na notranje dvorišče Foresterie. Oboki v nekdanjih mitnicah so odstranjeni. Izpostavljeni so izrazito visoki stropovi, obdelani s štukaturami. Točilni pult in sanitarije so v prostor vstavljeni kot prostostoječi deli pohištva.

Fasada na trg Giardinetto.**Veduta dal piazzale Giardinetto.****Notranje dvorišče Pretorske palače z objektom prizidka. Veduta del cortile interno di Palazzo Pretorio.**

V nadstropju Armerie je prostor referata za študijske zadeve in interne komunikacije z upravo fakultete. Referat loči prostor na informacijski hodnik in čitalnico. Nadstropje Foresterie je namenjeno osrednji knjižnični dvorani. Vrinjena druga etaža je odstranjena, tako da dobimo izrazito visok prostor. Knjižnica sama je organizirana kod del pohištva. Celoten volumen knjižnice je omejen na kvader, ki je členjen na pritličje in dve nadstropji. Vsako nadstropje ima ločeno študijsko čitalnico. Arhiv historične literature je v zadnjem ločenem delu. Knjižnica je povezana s Pretorsko palačo.

Popis kvadratur:

VELIKA AMFITEATRALNA PREDVALNICA	1X	200 OSEB	180 m ²
VELIKA PREDVALNICA	4X	60 OSEB	71 m ²
MALA PREDVALNICA	4X	32 OSEB	48 m ²
TEHNIČNE PREDVALNICE (KLET)	2X	50 OSEB	55 m ²
PROJEKCIJSKA DVORANA (KLET)	1X	60 OSEB	76 m ²
		SKUPAJ	850 m ²
SERVISNI PROSTORI		SKUPAJ	200 m ²
SKUPNI PROSTORI (FOYER, KOMUNIKACIJE)		SKUPAJ	300+200 m ²
PISARNIŠKI PROSTORI ZA VODSTVO FAKULTETE		SKUPAJ	240 m ²
TEHNIČNI PROSTORI		SKUPAJ	100 m ²
		SKUPAJ	1900 m ²

OBSTOJEČI OBJEKTI			
RAZSTAVNA AVLA			150 m ²
KAVARNA			140 m ²
KNJIŽNICA IN ČITALNICA			350 m ²
PROSTORI ZA UPRAVO UNIVERZE			160 m ²
KOMUNIKACIJE IN SERVISNI PROSTORI			120 m ²
		SKUPAJ	920 m ²
		SKUPAJ	2820 m ²

V drugem nadstropju Armerie so prostori vodstva fakultete. Nanizani so okoli osrednjega prostora, ki se z veliko horizontalno zasteklitvijo odpira na baročno stopnišče. Osrednja pisarna je dekanova. Orientirana je na Titov trg. Vhod v dvigalo je v desnem jedru. Sani tarije so v levem jedru.

Raprezentančni prostori so očiščeni vseh zgodovinskih sedimentov. Izpostavljene so le najkvalitetnejše značilnosti (štukature, balustrade, stebrišče in poslikani tramovi). Prevladujoči značilnosti teh prostorov sta spreminjanje zaznave prostorov (visoki – nizki prostori) in svetloba (svetlo – temno).

Zunanja ureditev

Zunanji prostor dvorišča Foresterie bi bilo treba oblikovati kot zeleno notranje dvorišče in ga tako pomensko ločiti od monumentalnosti Titovega trga. Potrebna je tudi ločitev od poteka Garibaldijeve ulice, ki se izvede v obliki treh stopnic.

Tržno površino Giardinetta ob vhodu v novi prizidek je treba oblikovati kot zeleni urbani park. V preteklosti je bil to park Pretorske palače. Problem parkiranja stanovalcev, uslužbencev občine in fakultete bi bilo možno rešiti s podzemno garažno hišo pod trgom.

LITERATURA

Bernik, S. (1968): Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper, Izola, Piran. Ljubljana.

Čok, L. (1998): Presoja prostorskih potreb za izvajanje programov Fakultete za interkulturalne študije. Koper, ZRS.

Hoyer, S. A. (1995): Konzervatorska izhodišča za prenovno Pretorske palače, Armerie in Foresterie. Piran, Zavod za varovanje naravne in kulturne dediščine.

Mršnik, M. (1994): Projekti za prenovno pretorske palače. Piran.

Semi, F. (1975): Capris - Justinopolis - Capodistria, La storia, la cultura e l'arte. Trieste, Lint.

Darko Darovec

VIZIJA ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA SREDIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE KOPER

Poslanstvo Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije Koper (ZRS Koper) ni le v njegovi funkciji multidisciplinarnega javnega raziskovalnega zavoda, povezanega z visokošolskimi organizacijami, "ki v okviru Programa dela kot javno službo uresničuje svoje raziskovalne programe na zaokroženem področju raziskovalnega dela, za katero je pričakovati, da bo v svetu aktualno še v naslednjem desetletju in je hkrati za Slovenijo tako pomembno, da obstaja državni interes, da

se na tem področju dolgoročno raziskuje", kot je med drugim zapisano v sklepu o ustanovitvi, temveč še posebej kot nacionalne ustanove, ki deluje na regijsko zaokroženem območju in s tem prispeva k policentričnemu razvoju slovenske znanosti, z nalogo razvijanja določenih nacionalno deficitarnih raziskovalnih usmeritev, ustvarjanja temeljev za nastanek dovolj velikega kritičnega intelektualnega jedra za razvoj visokošolskega izobraževanja, ki bo združeno z raziskovalnim ustvarjanjem v bodočih evropskih povezovalnih in svetovnih globalizacijskih procesih na delu izredno izpostavljenega slovenskega nacionalnega in etničnega ozemlja sposobno ohraniti in razvijati slovensko samobitnost, razvoj znanosti in znanja, se na enakopravnih razvojnih in raziskovalnih usmeritvah povezovalo in sodelovalo s svetom ter tako skrbelo oziroma pripravljalo tudi ustrezne podlage nadaljnjim možnostim za vključevanje slovenske narodne manjšine onkraj državnih meja v vsestransko delovanje in povezovanje z matično državo. Zavedati se namreč moramo, da bo znanost v okviru bodočih evropskih scenarijev nenadomestljiva družbena in razvojna komponenta, ki bo v povezavi z visokim šolstvom lahko najprej neposredno pripomogla k sami fizični in demografski revitalizaciji posameznega območja, nato pa še posredno prispevala k povezovanju in uveljavljanju celotne regije v nacionalnem in evropskem kontekstu. Ali, kot je malo pred odhodom na izpolnjevanje novih nalog ministrice za šolstvo, znanost in šport zapisala prva direktorica ZRS Koper, dr. Lucija Čok (zamenjal jo je dr. Darko Darovec): "Usmerjeno raziskovanje in vsebina raziskovalnih programov sta pred petimi leti postavili ZRS Koper pred nalogo, da kot raziskovalni zavod oblikuje interdisciplinarne, problemsko kompleksne, vsebinsko in metodološko zanimive raziskovalne pristope, kot prenosnik novih znanj pa nova znanja in pristope ponudi univerzitetni ravni izobraževanja. V tej vlogi je ZRS Koper dejavno sodelovalo pri organizaciji in uresničevanju podlag za nastanek in razvoj visokega šolstva na Primorskem. Z oblikovanjem univerzitetnih programov in usposabljanjem svojih raziskovalcev in mladih raziskovalcev za pedagoško delo je ZRS Koper pripomoglo k oblikovanju razmer za nastajanje tretje slovenske univerze, ki bo znanstveno usmerjena, ponujala študentom alternativne, na regionalne posebnosti vezane programe, pri tem pa omogočala interdisciplinaren, mednarodni primerljivosti odprt študij." (objava v: Primorske novice, 20. 01. 2001, 17).

Izjemno uspešno zastavljen in uresničevan program dela v prvih letih obstoja ZRS Koper bo treba tako nadgraditi zlasti v povezavi z nastalimi in nastajajočimi visokošolskimi oz. univerzitetnimi izobraževalnimi programi, še posebno z novo Fakulteto za humanistične študije, pri kateri je ZRS Koper s svojim kadrovskim jedrom že odigralo temeljno programsko poslanstvo, ki je lahko tudi zgled nadaljnjim prizadevanjem na področju znanstvenega in univerzitetnega delovanja.

Tako si bo na področju temeljnega in aplikativnega znanstvenega raziskovanja, s poudarkom na usmeritvah v sredozemske posebnosti Slovenije in širšega sredozemskega sveta, poleg raziskovanja in eksperimentalnega razvoja na področju humanistike, ki je v dosedanjem delovanju na ZRS Koper še najbolj razvejeno in kjer je doslej najbolje zastopano zgodovinopisje, treba prizadevati, da se utrdi tudi področje družboslovja in naravoslovja, še posebno pa področje tehnologije, in sicer zlasti informacijske tehnologije. Slednja je namreč v sodobnem svetu ena temeljnih razvojnih komponent, ZRS Koper pa si že od leta 1997 prizadeva, da bi del dejavnosti v okviru tega področja tudi uresničeval, zlasti ustvarjanje, posredovanje in izmenjevanje podatkovnih baz z različnih in mnogovrstnih področij delovanja. Doslej mu je kot krovni organizaciji uspelo pridobiti Euro Info Center, ki je del razvejene evropske mreže istoimenskih informacijskih središč, katerih naloga je predvsem informiranje in ustvarjanje ugodnih možnosti za razvoj malih in srednje velikih gospodarskih podjetij, se pa prek te mreže izmenjujejo še številni drugi podatki, koristni za vsesplošni razvoj tako gospodarstva kot znanosti, posledica česar je uspešno vključevanje ZRS Koper v povezave z gospodarstvom. Ena temeljnih nalog tega Centra bo v prihodnje tudi specializacija na področju trajnostnega in okoljevarstvenega razvoja v luči delovanja malih in srednje velikih gospodarskih podjetij za celotno območje Slovenije, ki jo omogoča že doslej uveljavljeno in v prihodnje še bolj poudarjeno raziskovanje na področju naravovarstvene in ekološke problematike v okviru ZRS Koper.

Raziskovanje in eksperimentalni razvoj na področju naravoslovja zaseda sploh posebno mesto v bodočem delovanju. V prvih petih letih obstoja je Središču namreč uspelo oblikovati le eno programsko skupino z imenom "Interdisciplinarni vidiki sredozemske Slovenije in evropskih stičnih prostorov". To za zdaj sicer komajda zadošča za nadaljnji razvoj posameznih področij, zato pa je nujno v bodoče razmišljati o oblikovanju vsaj še ene programske skupine, ki bo vključevala raziskovanje in eksperimentalni razvoj tako na področju preučevanja sredozemskih kmetijskih kultur s posebnim poudarkom na oljčnem olju kot na področjih ekologije, naravovarstva in biologije, področjih, ki so že doslej dokaj dobro zastopana v okviru programa dela ZRS Koper in tako oblikujejo tudi osnovo ter zagotovilo za nadaljnji razvoj, jih bo pa v prihodnje treba še poglobiti in razširiti. Za to obstajajo objektivne možnosti, še posebno, če vzamemo v ozir posluš lokalnih oblasti, pričakovan večji interes ministrstva za kmetijstvo, v zadnjem času pa zlasti ministrstva za okolje in prostor, s pomočjo katerega je bilo Središču zaupano uresničevanje programa Interreg III/B CADSES (za območje za srednje in jugovzhodne Evrope), v zadnjem času pa se kažejo tudi ugodne možnosti povezovanja in delovanja na področju ustvarjanja informacijske infrastrukture za potrebe prostorskega načrtovanja in razvoja Slovenije.

Že navedeno pa nakazuje dosedanje in v bodoče še bolj izraženo potrebo po vključevanju in spodbujanju sodelovanja v raznovrstnih projektih, ki jih sofinancirajo različni programi Evropske zveze, ki poleg sredstev na nacionalni ravni lahko omogočijo uspešnejše uresničevanje zastavljenih dejavnosti, in sicer za vsa navedena področja delovanja ZRS Koper, kar bo prispevalo ne le k razvoju dejavnosti ZRS Koper, temveč celotne regije in države Slovenije.

Čeprav v programih Evropske zveze že po tradiciji prednjačijo področja tehnologije in naravoslovja, pa se v zadnjem času tudi Sloveniji odpirajo posamezni programi humanistike in družboslovja, ki bodo še bolj dostopni z rednim članstvom v Zvezi. Zato pa je treba že v tem prehodnem obdobju oblikovati določene temelje, ki bodo tako zavodu kot širši regiji v prihodnje zagotavljali uspešno nadaljnje delovanje in možnosti povezovanja z zainteresiranimi državami in posamezniki tudi zunaj območja bodočih meja združene Evrope. Pri tem vsekakor igrata pomembno vlogo prav področji humanistike in družboslovja, ki sta bili že v preteklosti in bosta tudi v prihodnosti bistveni za idejni in razumski razvoj svetovnega občestva. Zato bo tema dvema področjema tudi v prihodnje posvečena posebna pozornost, še posebno razvoju posameznih ved znotraj njiju, s prednostjo preučevanja t. i. kontaktnih in večetničnih prostorov s pomočjo multi- in interdisciplinarnih pristopov, kot npr. antropološkega, jezikoslovnega, arheološkega, umetnostnozgodovinskega, geografskega, sociološkega in kulturnega, psihološkega, arhitekturnega in urbanističnega oz. prostorskega ter pristopov drugih študij, če naj ne omenjam zgodovinskih, ki so že doslej dobro zastopane, bodo pa že zaradi narave delovanja in usmeritev prav tako potrebne dodatnih kadrovskih in programskih okrepitev. Posebna pozornost bo v tem sklopu usmerjena k razvoju regijskega javnomnenjskega središča, ki ga Primorska, kot ena najbolj propulzivnih slovenskih dežel, vsekakor potrebuje tako za skladno načrtovanje gospodarskega kot kulturnega in obče družbenega življenja.

Založniška dejavnost ZRS Koper, ki se opravlja v uspešno zastavljeni simbiozi z Zgodovinskim društvom za južno Primorsko in je s tega vidika tako tudi ustvarjal en zgled medinstitucionalnega povezovanja in sodelovanja, ki je in zagotovo še bo tvoril osnovo za nadaljnja tovrstna prizadevanja tako na regionalni kot nacionalni ravni, je bila od samega začetka delovanja ena temeljnih dejavnosti za uspešno promoviranje in uveljavljanje zavoda. Ne le, da je v okviru izdajanja periodike - znanstvene revije *Annales* in *Acta Histriae* - nastala programska zasnova delovanja ZRS Koper, ki jo je podkrepilo še izdajanje monografskih znanstvenih in strokovnih knjig v okviru zbirke Knjižnica *Annales*, kot uradni pričevalec in obveščevalec o dejavnostih pa nastopa Glasnik ZRS Koper, temveč se je oblikovalo tudi temeljno kadrovske jedro te ustanove. Temeljno poslanstvo tovrstne dejavnosti je, da znanstveno-raziskovalne dosežke posreduje

čim širši javnosti, s čimer pravzaprav ta dejavnost šele pride do izraza in spoznanja, zato je le-ta nepogrešljiva v vsakovrstnem znanstvenem delovanju. Poleg tega posreduje znanja in spoznanja v širni svet, pri čemer pa je pomembno, da se tovrstna publicistika uvršča tudi v specializirane mednarodne podatkovne baze, t. i. indeksacijske centre, pri čemer je zlasti revija *Annales* že zelo uspešna, v prihodnje pa bo treba vztrajati tudi pri pridobitvi vpisa še v druge in tudi v najbolj priznane mednarodne indeksacijske baze, kot je npr. slovití SCI. V veliko podporo tej dejavnosti bo vsekakor načrtovana vzpostavitev specializirane knjigarniške dejavnosti, kar bo tudi realna osnova za vzpostavitev univerzitetne založbe v okviru uveljavljenih založniških aktivnosti ZRS Koper, s čimer se bo zavod še dodatno vključeval v raznovrstne dejavnosti nastajajoče nove slovenske univerze. To bo mogoče realizirati v novih prostorih ZRS Koper, ki so načrtovani za obnovo v tem in naslednjem letu na lokaciji prek ceste sedanjega sedeža, kar bo ustrezna rešitev za nekaj let za večino naglo razvijajočih se dejavnosti, naravoslovna področja preučevanja pa naj bi dobila ustrezen sedež na lokaciji zunaj mestnega jedra, v t. i. palači Panajotopulo v Bertokih, ki je prav tako z občinskim odlokom že namenjena dejavnostim ZRS Koper in kar bo vsekakor nov izziv novemu vodstvu.

Tesno povezano z založniško dejavnostjo in znanstveno-raziskovalnim mednarodnim udejstvovanjem in povezovanjem pa je prirejanje mednarodnih znanstvenih sestankov in kongresov, ki jih je v preteklih letih ZRS Koper že v razmeroma velikem številu organiziral, samo za drugo polovico leta 2001 pa jih načrtuje 5 z različnih področij delovanja, kar bi morala biti praksa tudi v naslednjih letih, saj se s to dejavnostjo izmenjujejo pomembne izkušnje in spoznanja s kolegi s širnega sveta, obenem pa utrjujejo možnosti za naše raziskovalce, da se z izmenjavanjem obiskov in objav tudi sami uveljavljajo in prenašajo pridobljene izkušnje.

ZRS Koper pa tudi v naslednjem obdobju ne bo zanemarjal oz. bo še bolj razvijal dejavnosti na področju

uvajanja mladih v znanost in raziskovanje, predvsem osnovnošolcev in srednješolcev. Ta aktivnost, ki se je izkazala za izredno uspešno in odmevno, saj jo sofinancirajo celo z mednarodnimi sredstvi (Malta), dobiva nove oblike, ki se bodo morale še poglobiti, zlasti kar zadeva pritegnitev tako učencev kot učiteljev in s tem ustvarjanja ugodnih možnosti nadaljnega tovrstnega udejstvovanja mladine tudi v nadaljnjih obdobjih življenjskega delovanja, kar lahko zagotavlja tudi vsestranski nadaljnji razvoj slovenske države.

Posvečanje skrbi mladim raziskovalnim kadrom pa mora biti nasploh v ospredju delovanja ZRS Koper, saj je eno njegovih temeljnih izvirnih poslanstev prav "valilnica" kadrov, ki bodo v prihodnosti sposobni prevzeti razvojne izzive na svoja ramena. Zato bo še bolj kot doslej potrebno na različnih področjih znanstvenih ved potegovanje in vztrajanje za pridobivanje čim večjega števila t. i. mladih raziskovalcev iz programa, ki na Slovenskem poteka že dobro poldrugo desetletje. V skladu s prizadevanji po vzpostavitvi novega slovenskega univerzitetnega središča na Primorskem pa bodo ta prizadevanja morala potekati usklajeno s potrebami na področju visokošolskega izobraževanja in prepletanja znanstveno-raziskovalnega in izobraževalnega dela na visokošolskih organizacijah ter načrtno usmerjena v izoblikovanje kadrovskih potencialov na področjih, ki so še deficitarno zastopana in za katere se v ožjem in širšem okolju kažejo izrazite potrebe.

Izhajajoč iz navedenih aktivnosti in zlasti vizije nadaljnega razvoja ZRS Koper, je po razpravi in sprejemu v Znanstvenem svetu Upravni odbor ZRS Koper na svoji seji 3. julija 2001 potrdil ustanovitev treh novih raziskovalnih skupin, in sicer:

- Inštitut za sredozemske humanistične in družboslovne študije (predstojnik dr. Milan Bufon),
- Inštitut za sredozemsko kmetijstvo in oljkarstvo (predstojnik dr. Tom Levanič) in
- Inštitut za biodiverzitetne študije (predstojnik dr. Boris Kryštufek).

Poleg teh je bilo oblikovanih še šest enot ZRS Koper, ki bodo delovale v t. i. infrastrukturni skupini, imenovani Založniško-informacijske enote ZRS Koper, in sicer Euro Info Center, Založba Annales ZRS Koper, Knjižnica ZRS Koper, Informacijski center ZRS Koper, Javnomnenjski center ZRS Koper in Laboratorij ZRS Koper.

Navedene aktivnosti so za nadaljnji nemoten razvoj zavoda bistvenega pomena, toda za uspešno izpolnjevanje tovrstnih nalog je vselej pomembno ustvarjalno in delovno okolje, v katerem posameznik ali skupina deluje, pri čemer pa lahko ugotovimo, da je ZRS Koper kljub svoji mladosti v tem pogledu zelo zrela ustanova, v kateri je prijetno delati in soustvarjati nove ustvarjalne razmere.

Salvator Žitko

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA JUŽNO PRIMORSKO. POROČILO O DELU ZA LETO 2000 IN PROGRAM DEJAVNOSTI ZA LETO 2001

V letu 2000 je delovanje Zgodovinskega društva za južno Primorsko potekalo v ustaljenem okviru publicistično-založniške dejavnosti in soorganizatorstva študijskih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc.

Soizdajateljstvo v znanstvenem publiciranju interdisciplinarnega revije ANNALES in druge znanstvene periodike že vrsto let poteka v tesnem sodelovanju z ZRS Koper, kjer ima Društvo tudi svoj sedež. V letu 2000 je Društvo tako sodelovalo pri predstavitvah revije ANNALES št. 15, 16, 17 in 18 v prostorih Banke Koper ter pri predstavitvah dveh del iz serije Knjižnice Annales, in sicer: dr. Miroslav Zei, *Povest o hrbtnici*, 4. aprila 2000 v prostorih Občine Piran, in dr. Brigitte Mader, *Sfinga z Belvederja – nadvojvoda Franz Ferdinand in spomeniško varstvo v Istri*, v palači Tarsia (sedež Primorskih novic) 18. aprila 2000.

Med predstavitvami gre vsekakor omeniti še dvoje del, in sicer dr. Julija Titla, *Toponimi koprškega primorja in njegovega zaledja*, ter zbornika KOZAREC SONCA /s podnaslovom Dežela refoška II. Vinogradništvo in vinarstvo/, ki ga je zbral in uredil dr. Darko Darovec. Predstavitve je potekala 29. junija 2000 v sodelovanju z Vinakoper d.o.o. in ZRS Koper. Med junijskimi predstavami znanstvene periodike gre omeniti še predstavitev v Rovigu na sedežu Akademije dei Concordi 12. junija in v Pulju, v Domu hrvaških braniteljev 21. junija 2000.

Dne 7. septembra 2000 je v prostorih Pokrajinskega muzeja sledila še predstavitev zbornika ACTA HISTRIAE IX. - z naslovom ČAST: IDENTITETA IN DVOUMNOST NEFORMALNEGA KODEKSA (Sredozemlje, 12.-20. stol.), medtem ko je bil zbornik ACTA HISTRIAE VIII. - prispevki z mednarodne konference PETER PAVEL VERGERIJ ml., *polemični mislec v Evropi 16. Stoletja*, in pa že omenjeno delo dr. Julija Titla *TOPONIMI KOPRSKEGA PRIMORJA IN NJEGOVEGA ZALEDJA* - pred-

stavljen v palači Tarsia 30. novembra 2000.

Med študijskimi srečanji, ki so potekali v soorganizaciji Zgodovinskega društva, naj omenimo predvsem srečanje z naslovom DNEVNIK ŠKOFA BONIFACIA V KOPRU (1653-1659), ki je v prostorih Pokrajinskega muzeja potekalo 31. maja 2000. Pri raziskavah v okviru Evropskega programa Phare CBC in INTERREG II Slovenija-Italija z naslovom KULTURNO POSLANSTVO ŠKOFA BALDASSARA BONIFACIA je z italijanske strani sodelovala Akademija dei Concordi iz Roviga, s slovenske pa Pokrajinski muzej Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Med znanstvenimi posveti v soorganizaciji Zgodovinskega društva, Oddelka za geografske in zgodovinske znanosti Univerze v Trstu in Inštituta za novejšo zgodovino iz Ljubljane naj omenimo posvet z naslovom VZROKI IN POSLEDICE IZSELJEVANJ IZ SLOVENSKE ISTRE PO II. SVETOVNI VOJNI v okviru Programa Phare CBC in INTERREG II Slovenije-Italija, ki je potekal v prostorih Pokrajinskega muzeja 9. junija 2000, medtem ko je 26. oktobra 2000 v sejni dvorani Občine Sežana potekal posvet z naslovom ŽIVLJENJE IN DELO DUHOVNIKA VIRGILA ŠČEKA v organizaciji ZRS Koper, Škofije Koper, Krožka za družbena vprašanja Virgil Šček iz Trsta in Društva za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske. Nedvomno je bila po vsebinski in strokovni plati najbolj odmevna znanstvena konferenca z naslovom 1400-LETNICA KOPRSKE ŠKOFIJE IN OMEMBE SLOVANOV V ISTRI, ki je v dneh 12.-14. oktobra 2000 potekala v prostorih Pokrajinskega muzeja v organizaciji ZRS Koper, Škofije Koper, Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRS SAZU, Filozofske fakultete v Pulju in Akademije dei Concordi iz Roviga.

Na leto 2001 smo prenesli predstavitev magistrskega dela Mojce Guček z naslovom ANONIMNA ARHITEKTURA V PRENOVI KOPRA, ki je izšla v seriji Knjižnica Annales Majora, medtem ko sta iz lanskega programa pred izidom obsežnejši deli: *Krajepis koprške škofije Paola Naldinija (1700) in Varstvo in upravljanje sečoveljskih solin Lovrenca Lipeja (soavtorja Gordana Beltram in Boris Križan)*: V okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko je tako kot že nekaj let potekala tudi zelo pestra in bogata dejavnost Pinine Akademije; njeno podrobnejše delovanje za leti 1999 in 2000 sta predstavili Vida Rožac Darovec in Mateja Sedmak v 20. št. revije ANNALES.

V letu 2001 bo Društvo nadaljevalo z dejavnostjo zlasti na področju publicistike in založništva, sodelovalo pa bo tudi pri organizaciji nekaterih pomembnejših strokovnih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc. V mesecu oktobru bo s tega področja potekala mednarodna znanstvena konferenca z naslovom "Govorica nasilja – Sredozemlje 12.-20. stol." v organizaciji ZRS Koper in Oddelka za zgodovino Univerze v Benetkah in Vidmu.

Pirana in Sv. Ivana, Srednjeveški statut Izole v redakciji dr. Janeza Šumrade, V. Vivoda: Istrska malvazija, Rada Cossuta: Govor Sv. Križa pri Trstu, Ljudmila Plesničar: Emonski forum, in B. Kryštufek, V. Vohralik: Mammals of Turkey and Cyprus I.

Zgodovinsko društvo bo obeležilo tudi 10-letnico osamosvojitve Slovenije s soorganizacijo znanstvenega sestanka: 10-letnica samostojnosti Republike Slovenije. Dan prej in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije, ki bo potekal v dneh od 25.-26. oktobra 2001.

Ob 10-letnici izida 1. številke Annales (1991) bi v letošnjem letu pripravili jubilejno številko z izborom oziroma širšimi povzetki posameznih tem, ki kompleksneje obravnavajo problematiko s humanističnega oziroma družboslovnega področja. Celotno gradivo bo prevedeno v angleški jezik, tako da bo jubilejna številka dostopna širšemu krogu bralcev in bo obenem rabila za promocijo ZRS Koper in Zgodovinskega društva za južno Primorsko v širšem evropskem in izvenevropskem prostoru.

Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak

PREDSTAVITEV DELOVANJA PININE AKADEMIJE V LETU 2001

V okviru programa Phare – sklad malih projektov bo Zgodovinsko društvo v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem in Akademijo dei Concordi iz Roviga pripravilo projekt "1400-letnica koprške škofije", ki pomeni nadaljevanje lani zaključenega projekta "Kulturno poslanstvo Baldassara Bonifacia".

V sodelovanju z Oddelkom za zgodovino Univerze v Benetkah in Vidmu smo prijavi na razpis Ministrstva za kulturo temo z naslovom "Govorica nasilja. Sredozemlje 12.-20. stol".

Za leto 2001 je pripravljen tudi projekt "Dnevnik dr. Karla L. Moserja". Tema bo pripravljena v sodelovanju z Mestnim prirodoslovnim muzejem iz Trsta, Odsekom za zgodovino pri NŠK v Trstu in Pokrajinskim muzejem Koper.

S področja znanstvene publicistike in založništva v letu 2001 skupaj z ZRS načrtujemo 4 številke revije Annales, dve iz humanistične in dve iz naravoslovne serije.

V letu 2001 bo posebna pozornost posvečena dvema zvezkoma zbornika Acta Histriae z mednarodnega simpozija "1400-letnica koprške škofije in prve omembe Slovanov v Istri". V knjižnici Annales pa načrtujemo izid osmih del, in sicer J. Kramar: Zgodovina Izole, II. del, dr. D. Darovec: Kratka zgodovina Istre (dopolnjena izdaja), dr. Mitja Guštin: Srednjeveška in novoveška keramika iz

V obdobju od februarja do novembra 2001 so se pod okriljem projekta Pinine Akademije, tokrat že četrto leto zapored, zvrstila predavanja namenjena raznolikim in aktualnim družbenim vprašanjem. Rdeča nit letošnjih predavanj je bila osredotočenost diskusij na element prihodnosti. Predavanja so tematsko pokrivala področja *materinskih praks* (nosečnost, porod, dojenje v spremenjenih družbenih razmerah), *družine* (z vidika družine bodočnosti in družine v procesu razveze), *izobraževanja* (vloga izobraževalnega procesa z vidika jutrišnje zaposlitve) in *globalnega upora* (kakšen bo svet bodočnosti).

Pinina Akademija poteka pod okriljem Zgodovinskega društva za južno Primorsko, finančno pa jo podpira Mestna občina Koper in Primorski informacijski Atelje (PINA) v Kopru. Srečanja v okviru Pinine Akademije potekajo s podporo časopisne hiše Primorskih novic v prostorih avle palače Tarsia v Kopru.

Letošnje sezono delovanja Pinine Akademije je dne, 15. 2. 2001 otvorila:

1) **Mag. Zalka Drglin**, s predavanjem: *"Ženske v sodobnih materinskih praksah: nosečnost, porod, dojenje - zapovedano, priporočeno, dovoljeno, izbrano?"*. Avtorica je spregovorila o temah zanositve, nosečnosti, poroda in dojenja oz. hranjenja dojenčka kot o pomembnih dogajanjih v življenju ženske, katera predstavljajo eno izmed ključnih točk, od koder lahko razvijamo razumevanje specifičnih povezav med žen-

skami in znanostjo. Pri tem je avtorica osvetlila vprašanja, ki se dotikajo ženskega telesa in njegovih "reproduktivnih sposobnosti": kako se različni koncepti o nosečnici, porodnici in "dojilji" odlikujejo v vsakdanjem življenju posameznice, kako so vpisani v posamezne prakse (na primer organizacija skrbi za nosečnico, načini vodenja porodov, uvajanje prakse izključnega dojenja, omejevanje pravice do uporabe novih reproduktivnih tehnologij za nekatere neplodne ženske), kako pri tem misliti (ženske) pravice do obveščenosti, izbire, odločanja o lastnem telesu, zasebnosti ter drugo.

2) V okviru cikla predavanj "Družinske prakse" je sledilo predavanje *"Družina za naš čas in za prihodnost"* (30. 3. 2001) dr. **Bernarda Stritiha**, predavatelja na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani. Dr. Stritih je v okviru svoje večerne predstavitve izpostavil, da številne spremembe, ki se dogajajo v našem času, vplivajo tudi na naše življenje v družbi. Ob soočanju s številnimi vsakodnevnimi težavami tako večkrat pozabljamo na dobrine, ki so nam na razpolago, hkrati pa ne pomislimo na to, da v družinah vzgajamo svoje otroke za prihodnost. V okviru navedenih iztočnic, je predavatelj usmeril razmišljanje na to, kako danes znotraj družine "delati za jutri".

3) Cikel "Družinske prakse" je s predavanjem na temo: *"Ločitev in razveza: procesi spreminjanja partnerstva in družine"* (16. 5. 2001) nadaljevala dr. **Gabi Čačinovič Vogrinčič**, predavateljica na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani. Avtorica predavanja je v okviru svojega nastopa poudarila, da se kljub temu, da postaja razveza zakonske zveze del vsakdana, ljudje v trenutkih ločitve pogosto ne najdemo najbolje. Pojav množičnih razvez je novost v družbenem življenju človeka, za katero pa ljudje nimamo na zalogi vzorcev

vedenja, na katere bi se lahko oprli. Predavateljica je tako spregovorila o fazah procesa spreminjanja partnerstva in družine, o čustvenih procesih, ki spremljajo razvezo, in spremembah "drugega reda", ki jih potrebujemo na tej poti. Kot "spremembe drugega reda" je dr. Čačinovič Vogrinčič opredelila vse tiste spremembe, "ki smo jih skupaj raziskali, zato da bi soustvarili dober razplet za vse udeležene".

4) S predavanjem dr. **Ivana Svetlika**: *"Izzivanje izobraževanja"* (3. 10. 2001) smo se s privatne sfere družinskega življenja premestili na področje javnega. Dr. Svetlik, predavatelj na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani je kot izhodišče svojega predavanja izpostavil, da pospešene družbene spremembe in globalizacijski procesi narekujejo tudi spremembe na področju izobraževanja. Pod vprašaj se tako postavljajo stari načini poučevanja in učenja, ki jih vse prepogosto razumemo zgolj kot reprodukcijo znanja. V ospredje pa stopajo sposobnost izbire ustreznega znanja, izločanje in pozabljanje zastarelega in predvsem sposobnost stalnega in čim bolj samostojnega učenja. Ključno je tako postalo naučiti se učiti. Zato se morajo po mnenju predavatelja tudi snovalci in izvajalci šolske politike vprašati ali šola uči prave reči na pravi način.

5) V novembru (21. 11. 2001) smo se posvetili vprašanju globalizacije in njenega vpliva. Dr. **Darij Zadnikar**, s Pedagoške fakultete v Ljubljani, je v okviru predavanja *"Globalni upor"* spregovoril o aktualnih temah antiglobalizacije, protestnikov in o družbenih gibanjih, ki so zajela zemeljsko oblo (dogodki v Seattlu, Pragi, Genovi). Izpostavil je vprašanja kdo se boji protestnikov in ali ljudje resnično ne vemo, za kaj gre ter koga plaši prikazen antiglobalizma?